RAIF DIZDAREVIĆ

SUDBONOSNI PODVIG JUGOSLAVIJE

Podsjećanja na istorijsko NE staljinizmu - događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije

UMHIS

Raif Dizdarević
SUDBONOSNIPODVIG JUGOSLAVIJE
Podsjećanja na istorijsko NE staljinizmu
-događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije

Izdavač:
Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, Sarajevo

Glavni i odgovorni urednik:
Husnija Kamberović

Recenzenti:
Husnija Kamberović
Emir Habul
Maja Gasal - Vražalica

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(497.1)

DIZDAREVIĆ, Raif
Sudbonosni podvig Jugoslavije : podsjećanja na istorijsko ne staljinizmu - događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije / Raif Dizdarević. - Sarajevo : Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, 2018. - 229 str. : ilustr. ; 24 cm

Bilješka o autoru: str. 227-229. - Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-8082-9-7

COBISS.BH-ID 25782534

<----------------------------------

RAIF DIZDAREVIĆ

SUDBONOSNI PODVIG JUGOSLAVIJE

Podsjećanja na istorijsko NE staljinizmu - događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije

Sarajevo, 2018.

SADRŽAJ

NEKOLIKO UVODNIH NAPOMENA AUTORA

U 1948. godini odigravali su se događaji od kojih je zavisila sudbina opstanka i budućnosti Jugoslavije.

Te godine kulminirao je iza javne scene grubi pritisak Sovjetskog Saveza da Jugoslaviju podredi svojim interesima i hegemoniji. Jugoslavija se našla pred pitanjima podleći tim pritiscima i prihvatiti satelitski položaj, ili pružiti otpor i braniti svoju nezavisnost, samostalnost, principe ravnopravnosti, odlučivanja o vlastitom putu razvoja i međunarodnog angažovanja. I braniti tekovine Narodnooslobodilačke borbe, u kojoj se oslobodila i kao državna zajednica organizovala vlastitim snagama uz ogromne žrtve i stradanja, čuvati dostojanstvo te borbe i zemlje. Našla se zaista pred sudbonosnim pitanjima.

Opredjeljenje je moglo biti samo jedno-otpor uz pokušaje da se izbjegne sukob. Pokušaje koji su se pokazali uzaludnim. Opredjeljenje za otpor nosilo je u sebi velike neizvjesnosti sa čime će se sve zemlja suočiti. Uvjerenje u pravednost otpora, u vrijednost i tekovina i principa koje brani, svijest (koja je brzo rasla) da se radi o sudbonosnom pitanju budućnosti slobodne zemlje, opredijelilo je Jugoslaviju da kaže istorijsko NE staljinizmu. Bila je to nevjerovatna politička i državnička hrabrost. U odnosu na veliki SSSR mala Jugoslavija se suprotstavila ogromnoj i moćnoj sili, ušla u neravnu borbu. Sa dubokom vjerom u pravednost i sa svim neizvjesnostima u tok i ishod otpora.

Rezolucijom Informbiroa objavljen je faktički rat neposlušnoj Jugoslaviji, prekinuti su svi ugovorni odnosi i svi vidovi saradnje, od SSSR-a i lagera sa kojima smo bili vezani i ovisni. Sručio se na Jugoslaviju pritisak nevjerovatnih razmjera i svih mogućih vidova osim vojne intervencije. Našla se skoro osamljena na međunarodnoj sceni – Istok nas je blokirao, odnosi sa malim brojem zapadnih zemalja nerazvijeni, sa nekim i zaoštreni.

Ovo je podsjećanje na činjenice o tom velikom istorijskom podvigu Jugoslavije – podvigu koji je donio sve ono što je dobro što je Jugoslavija doživjela. U godini

u kojoj se pišu ova podsjećanja (2018.) prošlo je 70 godina od te istorijske 1948. g. U decenijama iza nas, pod uticajem svega što se u tim vremenima događalo, pa i u činjenici da su nestali i Jugoslavija i SSSR, prašina zaborava prekriva istorijski značaj onoga što se zbilo 1948. g., te dugo nastavilo, i što je donijelo Jugoslaviji (i u njoj BiH), ali imalo i širi uticaj na odnose na Balkanu, u Evropi i prisustvo u širim međunarodnim odnosima u kojima otpor Jugoslavije nije bio slučaj, nego faktor tih odnosa. Istorijske vrijednosti se ne mogu izbrisati iz sjećanja.

Kad se razmatraju pitanja nastajanja i toka sukoba uvijek je prvo pitanje gdje su korijeni i uzroci razlika koje će se razviti u neslaganja i dovesti do sukoba 1948. g. Napisano je i izrečeno puno površnih ocjena i mišljenja, pa i tako nesuvislih da je to sukob dvije ličnosti Staljina i Tita. Sukob je imao svoju predistoriju. Korijeni su mu i dublji, i strateški. I vremenski i sadržajno dugotrajni. Upravo o tome su činjenična podsjećanja u ovom tekstu.

Rezolucija Informbiroa 1948. g. bila je objava svojevrsnog rata Jugoslaviji. Jugoslavija je bila izložena svim vidovima agresivnog pritiska, prijetnji, subverzija. Morali smo se pripremiti i za odbranu u slučaju vojne intervencije što je bila stalna prijetnja. Pet godina bez prekida je trajalo takvo stanje. I nama savremenicima i aktivno angažovanim u otporu se, sa vremenske distance, čine nevjerovatnim neke opasnosti i teškoće koje smo morali prevladavati. Naročito u preteškim 1948-oj, 1949-oj, pa i 1950-oj godini. Uvjerenje u pravednost otpora, da branimo opstanak zemlje, da će pravednost otpora sigurno donijeti uspjeh, bilo je dominirajuće. Međutim, niko nije mogao reći 1948-1950. kako će se sve ta borba odvijati i koliko će trajati. O svemu tome govore činjenice zabilježene u ovom tekstu. U 1951-oj smo bili sigurni da smo prebrodili najteži dio, a u 1952-oj osjećali da se bliži kraj tog stanja. Poslije smrti Staljina smo još dvije godine trpili pritiske i čekali korak prekida sa sovjetske strane.

U maju 1955. godine došla je u Beograd delegacija SSSR-a na čelu sa liderom sovjetske partije Nikitom Hruščovom. Izrazila je žaljenje za sve što se dogodilo i izjavila da „odlučno odbacuje sve što se nagomilalo u tom periodu“.

Sam čin dolaska delegacije, prekid agresivnog pritiska i prijetnji, otvaranje procesa normalizacije odnosa, imao je veliki značaj. Bio je to trijumf istine istorijske pravednosti i vrijednosti principa koje smo branili, žrtava koje smo podnijeli. U svjetskoj javnosti se na potpuniji način cjenio svjetski značaj jugoslovenskog NE staljinizmu i uopšte širi značaj otpora sa ovakvim, mislilo se, pobjedničkim krajem.

Ne umanjujući značaj ovog događaja (ali ni činjenicu da je iznuđen našim otporom) pitanje je bilo da li je to zaista kraj svih uzroka i ciljeva koji su u tih pet

(plus dvije) godina svekolikog pritiska, pretrpjeli poraz? Kako su proticali razgovori – da li je u njima bilo nečega što je upozorenje?

Sovjetska delegacija je uzroke svemu pripisivila neprijateljima naroda – Berije, Abakumova i drugih rukovodilaca NKVD, optužujući ih i kao strane špijune. Nije željela raspravu o suštinskim razlozima i ciljevima sukoba. Više vremena je trošila objašnjavajući kako se kod njih stvorila atmosfera neprijateljstva. Bilo je i nekih nabusitih reagovanja na pominjanje, od strane pojedinih članova naše delegacije, pitanja suštine sukoba. Preskačući šta se sve zbilo do i od 1948. g. izbjegavajajući suštinu sukoba, izražavajući spremnost za normalizaciju odnosa, oni su kao glavni cilj smatrali uspostavu partijskih odnosa i time stavljanje ukupnih odnosa u ideološki okvir kao sredstvo uticaja na približavanje lageru, kako je Hruščov u govoru na aerodromu rekao „i da se između naših partija uspostavi uzajamno povjerenje – na osnovu učenja marksizma – lenjinizma“. Govoreći o tome tokom razgovora rekao je: „Mislim da smo iscrpili sva pitanja sa izuzetkom posljednjeg i za nas najvažnijeg, a to su partijska pitanja“.

Naša delegacija je dosljedno istrajavala da su to međudržavni razgovori o odnosima, usredsredila se maksimalno na sadržaj Deklaracije Vlada SFRJ i SSSR, koja ustvari predstavlja krunu uspjeha i trajnu osnovu odnosa, jer sadrži doslovno sve principe koje smo branili.

Pitanje je, zbog toga, zašto je sovjetska strana prihvatila ovakav tekst Deklaracije i nije se puno suprotstavljala, tokom dogovaranja teksta, za koji se sigurno može tvrditi da je tada bio jedinstven dokument takvog sadržaja i šireg međunarodnog značaja.

Sovjetski Savez nije ni tada, ni ikada kasnije, iz uvjerenja prihvatio ove principe – oni su bili sušta suprotnost njegovoj hegemonističkoj opredjeljenosti i on je bio protiv njih. Prihvatio ih je tada, jer mu je to trebalo u predstavljanju pred svijetom, koji se pitao kakva će biti stvarna politika i stvarne namjere SSSR-a poslije Staljina. Pošto je politika prema Jugoslaviji doživjela međunarodnu kompromitaciju, SSSR-u je dobro došao dokument kojim se može, upravo iz Jugoslavije, predstaviti svijetu i izazvati povoljan (inače lažan) utisak. U kasnijim odnosima on se nije nikada pozitivno odnosio prema principima Deklaracije, uvijek smo nailazili na otpor čak da je u zajedničkim dokumentima i spomenemo. A svi programski dokumenti SSSR-a – kongresni, savjetovanja lagerskih partija i Međunarodnog komunističkog pokreta – dokumenti obavezujući – su bili suprotni i suprotstavljeni ovim principima, uz skoro obavezne napade na Jugoslaviju.

Nikada se SSSR nije odrekao svojih hegemonih pretenzija prema Jugoslaviji. To je u praksi odnosa prema nama bila konstanta. Taktički je prilagođavana koliko

su izmjenjeni uslovi tražili i način ostvarivanja – nekad taktički manje agresivan, ponekad fleksibilniji, na trenutke prividno ili manifestativnim gestom prijateljski, a većinom grub, agresivan do krajnje mogućih granica, čak direktnih prijetnji i pravih propagandnih hajki i na kraju javne reafirmacije Rezolucije Informbiroa.

Dakle, taktičko podešavanje – suština nepromjenjena, strateški ciljevi uvijek isti. SSSR se nikada nije odrekao cilja da pokuša privlačiti Jugoslaviju lageru, makar i prividno, nikada nije birao sredstva da spriječi prodor uticaja jugoslovenskih shvatanja, prakse, antidogmatizma, kritike staljinizma, na stanje u lagerskim zemljama i odnosima, na kretanja u međunarodnom komunističkom pokretu. Primjera radi: samo što je prošla godina i po dana od maja 1955. g., a nekoliko mjeseci poslije trijumfalne posjete Tita SSSR-u, počeli su prigovori, pritisci, javni napadi do otkazivanja međudržavnih investicionih aranžmana i restriktivnih mjera u sadržaju trgovinskih odnosa. Ta praksa odnosa prema Jugoslaviji bila je konstantna.

To upravo ovaj tekst prikazom činjenica prati, jer je to često nedostajalo u prikazima događaja iz 1955. g. – ostajalo se ne rijetko samo na opisu tog događaja kao kraja politike agresije SSSR-a i lagera, kao napuštanja politike hegemonije.

U proteklim godinama (i to traje) je očita i smišljena tendencija da se istorijsko NE staljinizmu i njegov istorijski značaj svodi na postojanje Golog otoka i nehumanog postupanja sa tamo izolovanim pristalicama Informbiroa i sovjetske agenture. Kao da je sudbonosni značaj otpora bio samo izolovanje pristalica Informbiroa na Goli otok. Istorijsko NE staljinizmu bio je sudbonosan podvig odbrane opstanka i budućnosti Jugoslavije. Višestruk je njegov značaj. Radi razumijevanja dovoljno je postaviti pitanje šta bi bilo sa Jugoslavijom da se nije branila i izdržala sve agresivne udare kojima je bila izložena pet dugih i teških godina. Normalno je da zemlja čiji je opstanak ugrožen, izoluje one koji su se opredijelili kao pristalice Informbiroa i relano predstavljali opasnost organizovanog, subverzivnog djelovanja i uticaja protiv otpora. U uslovima u kojima se našla i morala organizovati odbranu Jugoslavije neizbježne su i greške zbog kojih su stradali nevini, koje nisu blagovremeno uočene i spriječene.

Ne gubeći ni za trenutak taj nesumnjivi istorijski značaj otpora staljinizmu i doprinosa širem progresu, moraju se sagledati i osuditi događanja koja su nedozvoljena, nehumana, suprotna duhu i ciljevima otpora. Među njima su najgore pojave nehumanog postupanja prema izolovanim na Golom otoku, koje ne mogu imati nikakvog opravdanja. Iz tog razloga u ovom tekstu navodim podatke o Golom otoku i drugim nezakonitim pojavama, kao i o njihovom neblagovremenom sprječavanju. A i kao prilog objektivnom prikazivanju.

Promjene do kojih je došlo u SSSR-u izborom Mihaila Gorbačova su donijele

i radikalnu promjenu politike SSSR-a prema Jugoslaviji. Konačno je napuštena politika koja je trajala od Staljina do tada. Odnosi su se, zbog nove politike, brzo oslobađali višedecenijske opterećenosti, susretali su se isti interesi i stavovi u razvoju saradnje, povećavala se šira istovjetnost gledišta, podudarnost ocjena. U odnosima je zavladala atmosfera kakave do tada nije bilo. Krunu tih promjena predstavljala je posjeta M. Gorbačova Jugoslaviji, koja je završena zajedničkom Deklaracijom, koja nije bila samo najsadržajniji u progresivnom smislu dokument između Jugoslavije i SSSR-a, to je bio najsadržajniji dokument koga je do tada Gorbačov potpisao sa nekom zemljom. Nesumnjiv je njen širi međunarodni značaj.

Pošto se ovako završila priča o sovjetsko-jugoslovenskim odnosima u tekstu podsjećanja je prikazan i tok tog finala odnosa.

Mislim da je pravi i pravedni kraj višedecenijskog otpora Jugoslavije – odbrane principa, shvatanja i angažovanja za ideale socijalizma, za progres u svjetskim odnosima, upravo na najbolji način iskazan u sadržaju jugoslovensko-sovjetske Deklaracije usvojene na kraju posjete Mihaila Gorbačova. To je satisfakcija Jugoslaviji za sve ono o čemu govori i što podrazumijeva ovo činjenično podsjećanje na „Sudbonosni podvig Jugoslavije“. Sve što je pozitivno ostvarenje koje je Jugoslavija doživjela u društvenom razvoju i međunarodnom položaju utemeljeno je tim podvigom.

Nažalost ovo je zakašnjela satisfakcija. Došla je u vrijeme kad su obje potpisnice ušle u krizu opstanka. Prilike za njeno ostvaralačko ostvarivanje su prošle. Ali šire vrijednosti i značaj Deklaracije – i naravno sudbonosnog podviga – imaju neizbrisivo mjesto u istoriji, i vrijednost podsticanja i pouka, pa i više od toga.

Pisao sam ova podsjećanja kao prilog nezaboravu, kao makar mali doprinos koji može koristiti onima koji se za ova događanja budu interesovali ili o njima istraživali.

Ovo činjenično podsjećanje je iz ugla sovjetsko-jugoslovenskih odnosa i kazivanje o spoljnoj politici, međunarodnom položaju i angažovanju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

SOVJETSKI SAVEZ I NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA

Za Narodnooslobodilačku borbu i njen uspjeh imala je ogroman politički i moralni značaj presudna uloga Sovjetskog Saveza u slamanju snaga hitlerovske ratne mašinerije i njenih pohoda, politička podrška koju nam je pružao SSSR, a u završnici rata 1944-1945. i pomoć u naoružanju i završnim operacijama. Za SSSR je imala ne mali značaj Narodnooslobodilačka borba naroda Jugoslavije, jedini front oružane borbe u porobljenoj Evropi osim Istočnog fronta. Interes tog savezništva i bliskosti, činjenica da smo (KPJ i SKP/b/) pripadali istom idejno-političkom sklopu, dominirao je odnosima Moskve i rukovodstva NOP-a Jugoslavije.[1] Međutim, to nije uvijek značilo ni potpunu identičnost interesa, a ni gledanja u pojedinim događanjima i na pojedina pitanja – dolazilo je do razlika koje nisu bile samo taktičke prirode, nego strateške i principijelne. Njihova suština je bila u samosvojnosti, samostalnosti, pa i širim ciljevima Narodnooslobodilačke borbe koja se nije mogla podređivati ni trenutnim ni trajnim spoljno-političkim interesima Sovjetskog Saveza i njegovim odnosima sa Velikom Britanijom i SAD-om u antihitlerovskoj koaliciji, a ni nekim shvatanjima Moskve o oslobodilačkim ciljevima Narodnooslobodilačke borbe.

U tome su bili korijeni razlika koje su se javljale, ali nisu dominirale. Nastavile su se i poslije rata da bi prerasle u sukob.

1 Komunistička partija Jugoslavije bila je član Komunističke internacionale (u kojoj su dominirali interesi SSSR-a) i bila je, prema tadašnjim odnosima, dužna da obavještava Kominternu i prihvata njene direktive. To je bio, takođe, bitan faktor odnosa.

Razlike i sudari u toku Narodnooslobodilačke borbe

U toku Narodnooslobodilačke borbe postojala je stalna veza između rukovodstva Narodnooslobodilačakog pokreta i Moskve. Tito je kao generalni sekretar KPJ bio jedini ovlašten i dužan da održava stalnu vezu sa Kominternom i da je informiše. U Zagrebu je postojao Kominternin centar veze preko koga se odvijala ta komunikacija. Tokom boravka Vrhovnog štaba čitavu drugu polovinu 1941. godine u Srbiji i početak 1942. godine u Istočnoj Bosni, ta veza je bila otežana i neredovna. To je uticalo da nije mogao izravno i redovno obavještavati Kominternu o svemu što se događa u razvoju ustanka, organizovanju i djelovanju Narodnooslobodilačke vojske, niti spriječiti plasiranje nekih dezinformacija, posebno o odnosima, propalim pregovorima, izdaji i napadima četnika.

Tito je od 9. februara 1942. godine imao svakodnevnu vezu sa Kominternom.

To je formalno bila veza Tita sa Kominternom, a ne Sovjetskom vladom koja je u julu 1941. godine uspostavila diplomatske odnose sa izbjegličkom kraljevskom vladom u Londonu. Ustvari, sve što je išlo na adresu Kominterne išlo je sovjetskom vrhu, sve što je dolazilo od Kominterne bilo je od sovjetskog vrha.

U čemu je tokom NOB-a dolazilo do razlika sa Moskvom, kakva je bila njihova suština, a kakve posljedice?

Na samom početku ustanka, pripremama organizovanja Narodnooslobodilačke borbe i utvrđivanja njene strategije stav Kominterne je bio (saopšten depešom Titu) da će se to odvijati u dvije etape: prva, narodnooslobodilačka borba protiv okupatora, a druga revolucionarna koja će uslijediti poslije rata i poraza fašizma. Značilo je to da se ne otvaraju nikakve perspektive revolucionarnih promjena vlasti, nacionalnog oslobođenja i jasne budućnosti. Strategija KPJ je bila narodnooslobodilačka borba stvaranjem najšireg fronta patriotskih snaga u narodnooslobodilačkom pokretu i kao bitan dio toga stvaranje narodnoslobodilačkih odbora kao organa buduće narodne vlasti.[2] Time se od početka stvarala nova narodna vlast i činilo jasnim u narodu kakvu budućnost donosi narodnooslobodilačka borba i pokret.[3]

Tako je od početka oružane borbe, već 1941. godine, počelo organizovanje narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenoj teritoriji i ta strategija je dosljedno ostvarivana. Stvarani su seoski, opštinski, sreski, kasnije okružni, pokrajinski i zemaljski narodnooslobodilački odbori, čime je stvorena osnova stvaranja zajedničkog

2 Branko Petranović – Momčilo Zečević: Jugoslavija 1918/1988., Zbirka dokumenata: Rad, Beograd, 1988

3 Na opštejugoslovenskom savjetovanju, koje su organizovali CK KPJ i Vrhovni štab u Stolicama (Srbija), u septembru 1941. godine, odlučeno je da se osnivaju NOO na svim dijelovima oslobođene teritorije. Uslijedili su tzv. Fočanski propisi (rukovodstvo NOP-a je bilo 100 dana u Foči) – „Uputstvo za rad NOO u oslobođenim krajevima“. U septembarskim propisima od 1942. godine, donesenim Odlukom CK KPJ u Glamoču, su detaljno razrađeni demokratski način izbora i organizovanja rada svih nivoa NOO. Ovim propisom NOO se tretiraju kao stalni (ne više kao privremeni) organi vlasti.
Branko Petranović – Momčilo Zečević: Jugoslavija 1918/1988., Zbirka dokumenata: Rad, Beograd, 1988

vrhovnog organa vlasti – Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

To je bila prva strateška i suštinska razlika između onoga što je tražila Kominterna tezom o dvije etape i onoga što je činilo rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta. Iz te razlike, koja će trajati, dolazilo je do razilaženja u više konkretnih situacija i pitanja.

Razlike o saradnji sa četnicima i odnosu prema izbjegličkoj vladi

Stavovi sovjetskog rukovodstva od početka NOB-a su bili određeni interesom da se razvija oružana narodnooslobodilačka borba protiv okupatora (i time vežu velike okupatorske i kvislinške snage da ne bi bile upućene protiv SSSR-a), ali i da se ne izlazi iz okvira te „prve etape“ i naročito ne čini ništa što bi moglo štetiti ili stvarati probleme sovjetskim odnosima sa Velikom Britanijom i SAD-om u antihitlerovskoj koaliciji i sovjetskom uticaju na budućnost Jugoslavije. Smatralo se „normalnim“ da SSSR ima uticaj na narodnooslobodilački pokret Jugoslavije. I Velika Britanija, pa čak i izbjeglička vlada, smatrali su da je NOP potčinjen Moskvi. A Staljin se ponašao kao da su njihovi stavovi i zahtjevi njihovo pravo i da su za rukovodstvo NOP-a obaveza koju treba da ostvaruje. Iz toga su proisticala česta razmimoilaženja. To se do druge polovine 1942. godine izražavalo u pitanju odnosa sa Dražom Mihailovićem i četnicima.

Iako su propali svi pokušaji Tita i Vrhovnog štaba da se sa Dražom Mihailovićem dogovori zajednička borba protiv okupatora (Tito je imao dva sastanka sa njim), iako je došlo do saradnje četnika sa okupatorom i isključive usmjerenosti protiv NOV i simpatizera NOP-a, do masovnih pokolja koje su vršili četnici nad muslimanskim i hrvatskim stanovništvom i nad simpatizerima pokreta u Srbiji, u Moskvi su te informacije primili sa nepovjerenjem i istrajavali da NOP traži sporazum sa Dražom Mihailovićem. Ilustracija toga je sadržaj depeša Kominterne od

5. marta 1942. godine (dakle, kad je sve što se odnosi na četnike bilo očigledno i kad je Narodnooslobodilačka borba zaista postala široki front) u kojoj je rečeno: „Prilikom pregleda svih vaših informacija stiče se utisak da se u nekim podacima od strane Engleza i izbjegličke vlade može naslutiti da partizanski pokret dobija komunistički karakter i da se usmjerava ka sovjetizaciji Jugoslavije. Zašto vam je... bilo potrebno da obrazujete specijalnu proletersku brigadu. Pa sada se osnovni i neposredni zadatak sastoji u tome da se ujedine svi antihitlerovski elementi, da se razbiju okupatori i izovojevuje nacionalno oslobođenje... Teško se je saglasiti s time da London i izbjeglička vlada idu sa okupatorom. Tu mora da postoji veliki nesporazum... Ozbiljno razmislite o čitavoj vašoj taktici... projverite da li ste učinili

sve sa svoje strane što je mogućno da se stvori istinski i jedinstven front svih neprijatelja Hitlera i Musolinija u Jugoslaviji...".

Bilo je očigledno potpuno nerazumijevanje (ako se radilo samo o tome) narodnooslobodilačkog pokreta kao širokog fronta patriotskih snaga i šta su, zahvaljujući tome, ostvarenja NOP-a. NOV je na kraju 1941.godine imala 80.000 boraca, i već stvorenu mrežu narodnooslobodilačkih odbora koji su bili dio tog fronta. Tito je odgovorio da je Kominterna izvukla pogrešne zaključke o nepostojanju narodnooslobodilačkog fronta, da se proleterske brigade ne bore za sovjetizaciju Jugoslavije, već za slobodu naroda.[4] Edvard Kardelj, u svojim „Sjećanjima", o tome kaže: „Sovjetska vlada je u to vrijeme (1942. g.) nastavljala sa politikom kojom je od nas zahtijevala sporazum sa Dražom Mihailovićem. Taj zahtjev se ljudima u zemlji i inostranstvu, koji su znali pravo stanje, činio ne samo apsurdnim nego i smiješnim".[5]

Propaganda izbjegličke vlade, uz svestranu pomoć Velike Britanije, je pripisivala borbu NOV-a i njene uspjehe Draži Mihailoviću i trebalo je dugo vremena i napora da prodre prava istina o NOB-u i njenim uspjesima. I Radio Moskva je prenosio takve netačne vijesti. Tito je 25. novembra 1941. godine oštro reagovao depešom Kominterni „na užasnu glupost" koju je objavio Radio Moskva.

O takvoj politici Moskve i njenim „obzirima" prema onome na čemu je insistirala Velika Britanija, o odnosima SSSR-a sa izbjegličkom vladom, prenebregavajući interese NOB-a, možda najrječitije govori ova epizoda. SSSR je u julu 1941. godine obnovio odnose sa izbjegličkom kraljevskom vladom čije je predstavništvo uspostavljeno u SSSR-u. Upravo u vrijeme kad su četničke snage ratovale jedino protiv NOV-a i vršile nečuvena zlodjela, otvoreno sarađujući sa okupatorom i u vrijeme velikih uspjeha NOV, u septembru 1942. godine. Vlada SSSR-a je podigla rang diplomatskog predstavništva izbjegličke vlade na nivo Ambasade i time odnosima i saradnji sa njom (a u Vladi je od januara 1942. godine Draža Mihailović bio ministar vojske) dala puni značaj. Izbjeglička vlada je u svom saopštenju likovala: ***„...Ovaj prijedlog došao je iz Moskve kao dakaz srdačnih odnosa i saradnje*** u sadašnjoj ratnoj borbi – koji odnosi i koja saradnja postoji ***između Sovjetske Rusije i Kraljevine Jugoslavije".***

Bilo je to više od neprijatnog iznenađenja za rukovodstvo NOP-a i razlog principijelnog razmimoilaženja. Tito je oštro reagovao depešom Kominterni 18. septembra 1942. godine: „Podizanje predstavništva jugoslovenske vlade u Moskvi na

4 Formiranje Prve i kasnije, drugih brigada bio je prelazak od isključivo vojnog organizovanja na manjim teritorijama, na stvaranje većih pokretljivih formacija za ratovanje na širim prostorima – bio je to logičan razvoj Narodnooslobodilačke vojske sposobne za velike vojne poduhvate i operacije.
5 E. Kardelj: Sjećanja, Radnička štampa, Beograd: Državna založba, Ljubljana: 1980. str. 41.

stepen ambasade učinilo je na sve rodoljube u Jugoslaviji, a naročito u redovima naše vojske, težak utisak. Utoliko pre što je to učinjeno u vreme kada izdajnička jugoslovenska vlada otvoreno sarađuje sa okupatorom preko Draže Mihailovića... Time se naša Narodnooslobodilačka borba otežava... Zar ništa nije moguće da se učini da bi sovjetska vlada bila bolje informisana o izdajničkoj ulozi jugoslovenske vlade i onim natčovječanskim mukama i teškoćama naših naroda koji se bore protiv okupatora, četnika, ustaša itd.? Zar vi nama ne vjerujete ono što vam svakodnevno javljamo? Nas sa svih strana pitaju šta to znači, a kako da mi to objasnimo... To može imati užasne posljedice za čitavu našu borbu... Podvlačimo: jugoslovenska vlada sarađuje sa Italijanima otvoreno, a sa Nijemcima maskirano. Ona je izdajnička prema našem narodu i prema Sovjetskom Savezu“.[6] Na ovu depešu Moskva je odgovorila šutnjom.[7]

Razlike i sukobi o osnivanju zajedničkog organa vlasti na čelu Narodnooslobodilačkog pokreta (o Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a)

Najozbiljnije razlike u toku narodnooslobodilačkog rata i potpuno suprotna mišljenja sudarila su se oko namjere Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOV da se na čelu narodnooslobodilačkog pokreta stvori jedan zajednički organ koji bi imao karakter političkog predstavništva i prerogative najvišeg organa zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, sa izvršnim organom sličnom vladi.

Tito se bavio takvom idejom još od augusta 1941. godine.[8] On je tada informisao Kominternu: „Mi pripremamo stvaranje Narodnog komiteta oslobođenja u koji će ući poznati predstavnici demokratskih struja zajedno sa našim ljudima. To će biti neke vrste centralna vlast. Izdaće svoj proglas narodu sa pozivom na opštu borbu...“ Kominterna nije reagovala. Međutim, ta se ideja sudarila sa činjenicom da je Vlada SSSR-a, upravo tada, uspostavila odnose sa kraljevskom izbjegličkom vladom u Londonu i CK KPJ je odustao od te ideje.

Odustajanje od te ideje u tom trenutku, i iz tog razloga, nije značilo i njeno napuštanje. Tito se njoj vratio u proljeće i jesen 1942. godine.

U 1942. godini, posebno u drugoj polovini, došlo je do narastanja i novog zamaha NOV-a u kome su oslobođene velike teritorije. Rukovodstvo NOP-a je odlučilo da sazove opštejugoslovensko Vijeće Narodnog oslobođenja. Tito je o

6 Branko Petranović i Momčilo Zečević: Jugoslavija 1918/1988., Zbirka dokumenata, Rad, Beograd, 1988. str. 576. i 577.
7 Od druge polovine 1942. godine sovjetska štampa i propaganda (posebno Radio Slobodna Jugoslavija) je istinito izvještavala o NOB, o kolaboraciji četnika Draže Mihailovića sa okupatorom, time pomagala da u svjetskoj javnosti bude prisutna istina.
8 Branko Petranović i Momčilo Zečević: Jugoslavija 1918/1988., Zbirka dokumenata, Rad, Beograd, 1988. str. 516. i 517.

tome javio Moskvi 12. XI. 1942. godine, u telegramu u kome daje šire informacije o borbenim akcijama i na kraju, kao usput, bez ikakvih širih objašnjenja piše: „Sada mi formiramo nešto slično vladi, što će se zvati Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije. U Komitetu će biti zastupljene sve nacionalnosti Jugoslavije i iz raznih ranijih partija".

Ubrzo je uslijedio odgovor Moskve, u suštini, negativan. Uz prihvatanje da je stvaranje Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije potrebno, da mu se da „opštenacionalni i opštepartijski antifašistički karakter", slijedi šta on ne treba da bude i čini: „Nemojte gledati na taj komitet kao na nešto što predstavlja vladu, već kao na politički organ Narodnooslobodilačke borbe. Nemojte ga suprotstavljati Jugoslovenskoj vladi u Londonu. U datoj etapi ne pokrećite pitanje o ukidanju monarhije. Ne ističite parolu republike. Pitanje o režimu u Jugoslaviji, kako sami shvatate, rješavaće se poslije poraza italijansko-njemačke koalicije i poslije oslobođenja zemlje od okupatora".

To je bilo potpuno suprotno onome što je trebalo da znači osnivanje AVNOJ-a. U pripremljenom projektu Uredbe, koju je trebalo usvojiti, stajalo je da „Vijeće Narodnog oslobođenja Jugoslavije jeste najviša zakonodavna, izvršna i sudska vlast Jugoslavije", da bira Vijeće narodnih povjerenika, koje se dijeli na sedam povjereništava (resora), donosi uredbe i sl., ustvari, ima karakter vlade.

Kao što se vidi, to su suštinski dva različita strateška opredjeljenja. Moskva je istrajavala na tezi (dogmatskoj i hegemonoj) o dvije etape NOB-a i protivljenju svim odlukama i promjenama kojima se gradi buduće državno uređenje. Rukovodstvo NOP-a se od početka rukovodilo samostalnim odlučivanjem o onome što je jačalo narodnooslobodilačku borbu i istovremeno što vodi ostvarivanju ciljeva, čija su suština revolucionarne promjene vlastitim putem, uz poštovanje specifičnosti prilika kakve su postojale i uslova koji su stvarani Narodnooslobodilačkom borbom. Taj sukob samostalnog i samosvojnog sa jedne i hegemonog i dirigovanog, sa druge strane, ležao je u osnovi svih razlika i to će se, manje ili više izraženo, nastaviti sve do otvorenog sukoba.

Rukovodstvu NOP-a nije u tom trenutku preostalo drugo nego da prihvati zahtjeve Moskve, jer je bilo prerano ulaziti u direktno protivljenje. Međutim, to je učinjeno na način da se sačuvaju bar dijelom neki elementi zamišljene uloge AVNOJ-a.[9] Odlučeno je da AVNOJ formira Izvršni odbor, naglašena je uloga AVNOJ-a u jačanju narodnooslobodilačkih odbora, sugerisano je osnivanje zemaljskih antifašističkih vijeća u svim dijelovima Jugoslavije, čime je udaren temelj

9 E. Kardelj, Sjećanja (str. 42): „Često smo prećutno prihvatali određene teze koje smo dobijali iz Moskve, ali konkretno u samoj zemlji postupali smo drugačije".

definitivne odluke o federalnom uređenju.[10] U proglasu narodima Jugoslavije osuđena je izbjeglička vlada.

U telegramu Kominterni Tito, o zasjedanju AVNOJ-a, kaže: „Sa Vašim savjetima mi se slažemo. Ali, moram reći da je na zasjedanju upravo od strane građanskih političara Jugoslovenska vlada u Londonu osuđena kao izdajnička... Iako mi ne smatramo da je ovaj Izvršni odbor nekakva vlada, on će ipak morati da se stara o pitanjima državnog života i da vodi brigu o frontu, u čemu će ga pomagati narodnooslobodilački odbori, koji su stvoreni u skoro svim oblastima na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Kod nas druge vlasti osim ovih odbora i vojne vlasti u cilju borbe, nema“.[11]

Rukovodstvo NOP-a pripremalo je drugo zasijedanje AVNOJ-a tako da se izbjegne mogućnost da Moskva ponovo utiče na sadržaj odluka.

Ukupna situacija, u kojoj je donesena Odluka o Drugom zasjedanju se bitno razlikovala od one iz novembra 1942. godine. U novembru 1943. godine NOV je brojala 300.000 boraca i predstavljala je snagu koja je garantovala mogućnost donošenja odluka o budućnosti zemlje i otpora svim pritiscima koji su nakon tih odluka očekivani. Nova narodna vlast – narodnooslobodilački odbori – bili su organizovani i djelovali su na velikom prostoru jugoslovenske teritorije i osnivani su čak ilegalno i na neoslobođenoj teritoriji. Formirana su ili su vršene pripreme za formiranje zemaljskih antifašističkih vijeća, koja su rukovodila narodnooslobodilačkim odborima i donosila važne odluke u pripremi i zasjedanju AVNOJ-a. To je bio temelj i potreba jedinstvenog predstavljanja i rukovođenja.

Ulazilo se u posljednje godine rata i u situaciju u kojoj su postajale intenzivnije pripreme i uticaji na postratna rješenja. Pitanje budućnosti Jugoslavije je, takođe, bilo tema u angažovanju i odnosima tri velesile antihitlerovske koalicije. I prije zasjedanja u Jajcu vlade zapadnih zemalja su vršile pritisak da se rukovodstvo NOV-a podredi londonskoj emigrantskoj vladi, ili bar sa njom podijeli vlast, a Staljin da se prihvati kralj. Očekivano je jačanje pritiska na ustupke. Vrh KPJ i AVNOJ-a je ocijenio neodložnim najhitnije zasijedanje AVNOJ-a koje bi donijelo bitne odluke o onim pitanjima uređenja Jugoslavije oko kojih ne može biti pogađanja i o kojima ne može odlučivati niko drugi.

Na sjednici CK KPJ 16.-18. oktobra 1943. godine odlučeno je da se sazove zasjedanje AVNOJ-a. Utvrđeni su stavovi i prijedlozi konkretnih odluka koje će

10 Tito je poslije zasjedanja AVNOJ-a, u decembru 1942. godine, u članku, objavljenom u „Proleteru“, br. 16, organu CK KPJ, pisao: „Riječ Narodnooslobodilačka borba bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, muslimana itd., kada NOB ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština NOR“.

11 Bihaćka Republika, Knjiga II, Zbornik dokumenata, Muzej AVNOJ-a i Pounja u Bihaću: Kultura, Beograd, 1965

biti predložene AVNOJ-u (i koje su na zasjedanju usvojene). Na Titov prijedlog odlučeno je da se o pripremama zasijedanja i predviđenim odlukama ne obavještava Sovjetski Savez, jer se procjenjivalo da bi se on protivio i da bi došlo do komplikacija u odnosima. Tito je o tome, povodom desetogodišnjice Drugog zasijedanja AVNOJ-a, rekao: „Ako smo prilikom Prvog zasijedanja u Bihaću 1942. godine mogli dozvoliti da nam oni kažu da ne možemo to raditi, ovdje to nismo mogli, jer je već bilo došlo do krajnjih granica i bilo bi fatalno za čitavu budućnost naših naroda da smo ih pitali, pošto bi oni, ja sam u to siguran, kazali „ne", a to bi upropastilo našu zemlju... Tada smo prvi put došli u sukob sa onima u koje smo nekad imali neograničeno povjerenje. A kad smo ih kasnije obavijestili o odlukama koje smo donijeli oni su skočili kao da ih je guja ujela i kazali su da smo im mi zabili nož u leđa".

I o tom sastanku i odluci Edvard Kardelj je kasnije rekao: „Odlagati odluku u tom trenutku značilo bi dovoditi narode Jugoslavije u opasnost da izgube pravo na samoopredjeljenje, kao i pravo da o svom unutrašnjem društvenom i političkom sistemu odlučuju sami. Zato smo se, na Titov predlog, svesno odlučili na taj korak, iako smo svi koji smo na tom sastanku o njemu odlučivali bili svesni da nas to dovodi u konflikt ne samo sa zapadnim silama već i sa Sovjetskim Savezom".

Tito je 30. novembra 1943. godine obavijestio Moskvu da je održano Drugo zasijedanje AVNOJ-a, u kom sastavu i kakvoj atmosferi (punog jedinstva) i kakve je odluke donijelo.[12] Kao što je i očekivano uslijedila je oštra reakcija telegramom Molotova u kome je rečeno da smo odlukama Drugog zasijedanja AVNOJ-a, „zabili nož u leđa Sovjetskom Savezu". Sovjetski funkcioner u Kominterni Manuilski je tada rekao Veljku Vlahoviću, koji je bio u redakciji Radija „Slobodna Jugoslavija": „Hazjanin je neobično ljut. On smatra da je to udarac nožem u leđa SSSR-u i odlukama u Teheranu". „Slobodnoj Jugoslaviji" je naređeno da ne smije objaviti odluku AVNOJ-a o zabrani povratka kralja.[13] Kad je Tito u septembru 1944. godine došao u Moskvu Georgi Dimitrov mu je – prije nego što će se sresti sa Staljinom – rekao da je Staljin na odluke AVNOJ-a reagovao oštro i ogorčeno: „Staljin je bjesnio. Kako on (Tito) smije, kako je moguće da on radi ovako ne pitajući ništa". Tito je odgovorio na telegram Molotova da to nije zabijanje noža u leđa, da jugoslovenski komunisti bolje poznaju situaciju u sopstvenoj zemlji, te da je do svih tih odluka

12 AVNOJ se konstituiše kao vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo Jugoslavije; Predsjedništvo AVNOJ-a je predstavnik i državnog suvereniteta Jugoslavije; osnovan je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao najviši izvršni i naredbodavni organ vlasti Jugoslavije, koji ima sva obilježja vlade i preko koga AVNOJ ostvaruje svoju izvršnu funkciju; donijelo odluku o oduzimanju svih prava zakonite vlade izbjegličkoj; o zabrani povratka u zemlju kralju Petru s tim da će pitanje kralja i monarhije riješiti narod poslije oslobođenja; odlučilo o izgradnji Jugoslavije na federativnim principima koji će obezbijediti punu ravnopravnost i dr.
Bihaćka Republika, Knjiga II, Zbornik dokumenata, Muzej AVNOJ-a i Pounja u Bihaću: Kultura, Beograd, 1965
13 Vladimir Dedijer: Novi prilozi za biografiju J.B. Tita, 1986

moralo doći ako su željeli da borba, koju vode narodi Jugoslavije, urodi uspehom. Očekivale su se dalje negativne reakcije i zaoštravanje odnosa.

Međutim, Čerčilovo reagovanje je bilo blaže – nije odobravao odluke AVNOJ-a, ali nije odbio ni razgovore na toj osnovi.

Odmjereno reagovanje Čerčila i činjenica da su u velikom dijelu svjetske štampe odluke AVNOJ-a pozitivno ocijenjene uticali su da se oštrina sukoba sa Moskvom brzo ublaži i sovjetska vlada je 14. decembra objavila saopštenje o zasijedanju i odlukama AVNOJ-a u kome, pored ostalog, kaže: „Ove događaje u Jugoslaviji, koji su već naišli na povoljne odzive u Engleskoj i SAD, Vlada SSSR posmatra kao pozitivne činjenice koje doprinose daljoj uspješnoj borbi naroda Jugoslavije protiv hitlerovske Njemačke. Oni, takođe, svjedoče o ozbiljnim uspjesima novih lidera Jugoslavije u ujedinjavanju svih nacionalnih snaga Jugoslavije. Sovjetska vlada je odlučila da uputi u Jugoslaviju sovjetsku vojnu misiju,[14] kao što je to već ranije uradila britanska vlada".

Ipak, sukob oko Drugog zasjedanja AVNOJ-a ostavio je trajnijeg traga i na jednoj i na drugoj strani.

Poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a dolazi do snažne međunarodne afirmacije Narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije. Teheranski samit Staljin – Čerčil – Ruzvelt (decembar 1943.) i formalno priznaje NOB-u Jugoslavije kao članicu Antihitlerovske koalicije i odlučuje o pomoći. Uspostavljena je, na inicijativu Čerčila, pismena komunikacija i u augustu 1944. godine susret sa Titom. Velika Britanija se odriče Draže Mihailovića i izjavljuje da borbu protiv okupatora u Jugoslaviji vodi jedino NOV.[15] Istovremeno, međutim, traje pritisak da Nacionalni komitet oslobođenja prihvati i prizna kralja Petra, traži se od Tita susret sa kraljem, pritisci su da Nacionalni komitet prihvati sporazum sa izbjegličkom vladom, odnosno da se osigura povratak i uključivanje u nove organe političara bivšeg režima itd. Bila je to velika politička igra u kojoj se pokazalo koliko su odluke Drugog zasijedanja AVNOJ-a imale dalekosežan značaj i koliko su bile pravovremene.

U te pritiske se uključio i Sovjetski Savez. I to su postala pitanja razilaženja sa Staljinom koja su trajala sve do pred kraj rata.[16] O tome kako je izgledao i čemu je

14 Sovjetska vojna misija je došla u Jugoslaviju posljednja, u februaru 1944. dok je britanska došla u maju 1943. godine.

15 Čerčil je to saopštio u Parlamentu Velike Britanije 11. februara 1944. godine. On je o tome ponovo govorio u augustu 1944. g. : „Razlog što smo mi prestali pomagati Draži Mihailoviću je prost. On se nije borio sa neprijateljem. Odlučno smo na Titovoj strani zbog njegove odlučne i hrabre borbe protiv njemačke armije. Partizani su sada gospodari situacije i predstavljaju smrtnu opasnost za Nijemce. Oko ovih herojskih snaga i u njihovim redovima razvio se jedinstven pokret za slobodu cijelog naroda. Komunistima pripada čast što su prvi započeli borbu... Ti valjani Titovi sljedbenici drže onoliko Nijemaca u Jugoslaviji koliko ih drže kombinovane anglo-američke snage u Italiji – južno od Rima. Maršal Tito se pokazao ne samo kao veliki vojskovođa, već isto tako i kao izvanredan državnik koji je dao ogroman doprinos ujedinjenju jugoslovenskih naroda".

16 E. Kardelj, Sjećanja: „Pri alternativi – odlučivati nezavisno i samostalno o bitnim pitanjima sudbine naroda Jugoslavije i naše revolucije ili, pak, priznati zavisnost od stavova Sovjetske ili zapadnih vlada, nismo se uopšte kolebali. Opredeljenje za slobodno odlučivanje o sopstvenoj sudbini bilo je uvek i jedino moguć izbor".

sve ciljao taj sovjetski pritisak najbolje ilustruju prvi razgovori Tita sa Staljinom, u septembru 1944. godine, u Moskvi i prvi susret Kardelja sa Staljinom mjesec dana kasnije.

Tito nezadovoljan prvim susretom sa Staljinom

Titov prvi zvanični susret sa Staljinom bio je u septembru 1944. godine u Moskvi. Neočekivano za Tita Staljin ga je primio hladno i u takvoj atmosferi je protekao veći dio razgovora. Staljin nije zaboravio i zlopamtio je mišljenja, odluke pa i suprotstavljanja Tita stavovima i interesima SSSR-a. Georgi Dimitrov, generalni sekretar Kominterne, koji se inače odnosio prema Titu veoma prijateljski, dočekao ga je informacijama da je Staljin „bio na tebe strašno ljut zbog onog telegrama“. Radi se o telegramu u kome je Tito na neprihvatljive stavove Moskve u teško vrijeme Bitke na Neretvi odgovorio „kad nam ne možete pomoći onda nam nemojte bar smetati“.[17] Dimitrov mu je, takođe, rekao kako je Staljin bio ljut što nije prethodno obavješten i pitan o odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Tito će, sjećajući se tog susreta nekoliko godina kasnije, ispričati Vladimiru Dedijeru, njegovom biografu, sljedeće:“Ovaj prvi sastanak bio je vrlo hladan. Osnovni uzrok, ja mislim, bili su moji telegrami za vrijeme rata, a naročito onaj jedan koji sam počeo riječima: ‘Kad nam pomoć ne možete da ukažete, onda nam bar nemojte smetati’. To mi je potvrdio Dimitrov, kod koga sam bio odmah poslije prvog sastanka sa Staljinom. Dimitrov mi je rekao:“‘Valter, Valter’,[18] Hazjanin je bio strašno ljut na vas zbog onog telegrama... Od ljutine je sve toptao nogama po patosu’.“

Na ovom prvom sastanku došlo je do zategnutosti sa Staljinom. Manje – više zakačili smo se po svim pitanjima o kojima smo diskutovali. Tada sam primjetio da Staljin ne trpi da mu iko proturiječi. U razgovoru sa ljudima oko sebe on postupa grubo, osorno. Od članova Politbiroa CK SKP(b) on, s vremena na vrijeme, jedino zapita Molotova šta on misli, ali ga i ne sasluša do kraja, nego nastavlja svoju misao.

Ja nisam bio naučio na takvu vrstu razgovora, pa je zbog toga dolazilo prosto do neugodnih scena.

17 Tito je o tom detalju govorio na proslavi 35. godišnjice Bitke na Neretvi 12. XI. 1978. godine. On je u martu 1943. godine obavijestio Kominternu o pregovorima o razmjeni zarobljenika sa Nijemcima. Iz Moskve je stigla negativna reakcija i traženo objašnjenje. Tito je u svom govoru o tome rekao: „Oko toga sam imao teškoće sa Staljinom. Javio sam mu da mi sa Nijemcima razmjenjujemo zarobljenike... On je meni odgovorio vrlo grubo, zamjerajući nam što razmjenjujemo zarobljenike sa neprijateljem. Ja sam tada Staljinu odgovorio: „Ako nam ne možete pomoći, ostavite nas na miru, mi ćemo se nekako snaći“. Kad sam se 1944. godine sa Staljinom sreo u Moskvi on mi je oštro zamjerio zbog takvog odgovora. Ja sam ga gledao i rekao: „Druže Staljine, da ste bili na mome mjestu vi biste, vjerovano, napisali to i grublje. Onda je zašutio“.
Brošura Neretva je to Tito – govor na proslavi 35. godina Bitke za ranjenike: Oslobođenje, Sarajevo, 1978

Na primjer, Staljin kaže: ‘Valter, pazite, buržoazija je vrlo jaka u Srbiji’! A ja mu odgovaram: ‘Druže Staljine, ne slažem se sa vašim gledištem. Buržoazija u Srbiji je vrlo slaba’. Staljin ćuti i mršti se, a ostali oko stola, Molotov, Ždanov, Maljenkov, Berija, zgražavaju se. Staljin je poslije toga počeo da se raspituje za pojedine političare Jugoslavije, pita gdje su, šta rade, a ja mu odgovaram: ‘Taj je podlac, izdajica, radio zajedno sa Nijemcima’. Staljin pita za drugog. Ja mu isto odgovaram. Na to Staljin planu: ‘Valter, pa za vas su svi podlaci’. Ja mu odgovaram: ‘Tačno je druže Staljine, svaki čovjek koji izda svoju zemlju je podlac’. Staljin se opet mršti, a Maljenkov, Ždanov i ostali gledaju me ispod oka.

Razgovor se tako nastavio u veoma mučnoj atmosferi. Staljin me je počeo da uvjerava kako treba da vratimo kralja Petra na prijestolje.[19] Meni prostro krv udari u glavu kako može da nam to savjetuje. Pribrao sam se pa sam mu odgovorio da je to nemoguće, da bi se kod nas narod pobunio, da je kralj u Jugoslaviji oličenje izdaje, da je pobjegao i ostavio narod u najtežim časovima, da je dinastija Karađorđević omražena u narodu zbog korupcije i terora. Staljin ćuti, pa mi onda reče kratko: ‘Ne morate ga vratiti za sva vremena, privremeno, pa mu poslije udarite u zgodnom trenutku nož u leđa’.

U tom trenutku vratio se u sobu Molotov, koji je bio za trenutak nekuda izašao. Sa sobom je nosio depešu neke zapadne agencije koja je javila da su se Englezi iskrcali u Jugoslaviji. Ja sam odmah skočio: ‘To je nemoguće’. Staljin ljutito: ‘Kako nemoguće, to je tačno’. Ja opet kažem Staljinu da je nemoguće i, vjerovatno, da je ta agencija pobrkala stvari. Mi smo tražili od generala Aleksandera da nam pošalje jedan divizion teške artiljerije, tri baterije, kao pomoć... da je vjerovatno ta artiljerija došla u Jugoslaviju, što su agencije krivo protumačile kao invaziju Jugoslavije od strane Engleza. Staljin ćuti, pa mi onda postavlja direktno pitanje: ‘Recite mi Valter šta biste vi radili ako bi se Englezi zbilja silom iskrcali u Jugoslaviji’? Ja sam mu odgovorio da bismo im dali najodlučniji otpor. Staljin je ćutao, očigledno mu se nije dopao ovaj odgovor. Da li je on u tom trenutku razmišljao o aranžmanima koje je pravio o podjeli interesnih sfera u Jugoslaviji?“ [20]

19 Čerčil je nastojao po svaku cijenu da nametne povratak kralja kao dio pokušaja da se bar dijelom vrati nešto od prijeratnog stanja. Staljin je u manevrisanju u odnosima sa Čerčilom stalno vršio pritisak da učinimo ustupke. Tvrdnje o jakoj buržoaziji i ugledu monarhije u Srbiji su poticale od Engleza koji su stalno tvrdili da u Srbiji postoji neraspoloženje prema NOB-u i simpatije prema monarhiji. Pritisak te vrste će se nastaviti (vršen je i u ovom razgovoru ne samo detaljom o kralju). Bio je drastičan u razgovoru sa Kardeljom u novembru te godine.

20 Tito ovo kaže 1951. g. , a u trenutku razgovora sa Staljinom 1944. godine nije mogao ni slutiti da će Staljin za nepun mjesec, na sastanku sa Čerčilom, napraviti dogovor o podjeli interesnih sfera na Balkanu, u kojoj se uticaj na Jugoslaviju dijeli 50% - 50%. Čerčil je o tome u memoarima napisao: „Došao je pogodan trenutak za posao, rekao sam Staljinu. Hajde da sredimo stanje na Balkanu. Vaše armije su u Rumuniji i Bugarskoj. Mi se interesujemo i za te zemlje i imamo tamo svoje misije i poverenike. Nemojte da dođe do nesporazuma. Kad se tiče Britanije i Rusije, kako bi bilo da vi imate 90 odsto uticaja u Rumuniji, mi 90 odsto u Grčkoj, a vi i mi 50:50 odsto u Jugoslaviji. Dok je tumač prevodio ja sam na parčetu hartije napisao: Rumunija – Rusija 90%, ostali 10%; Grčka – V. Britanija (u saglasnosti sa SAD) 90%, Rusija 10%; Jugoslavija – 50% - 50%; Mađarska 50% - 50%; Bugarska – Rusija 75%, ostali 25%. Cedulju sam doturio Staljinu koji je dotle već čuo prevod. Tada je on uzeo svoju plavu pisaljku, stavio svoj potpis i vratio hartiju. Sve je to bilo svršeno brže nego što mi je bilo potrebno vremena da to sve zapišem...“ (Čerčil je boravio u Moskvi i vodio razgovore sa Staljinom 9. – 17. oktobra 1944. godine).
Z. Štanbringer: Titovo istorijsko NE staljinizmu

Te večeri Staljin je bio stalno ljut... Pozvao me je da odem kod njega u vilu na večeru... Tu se nazdravljalo do duboko u noć. Ja nisam bio navikao na piće, pa mi je bilo muka. U jednom trenutku izašao sam napolje jer mi je bilo teško. Glasno sam se prekorevao što sam pio, a iza sebe čujem glas Berijin: 'Ništa, ništa, dešava se to...'"[21]

U dijelu razgovora o daljoj saradnji u vojnim operacijama Staljin je bio drugačiji – izrekao je pohvale Titu kao Vrhovnom komandantu i uspjesima Narodnooslobodilačke vojske, prihvatio je sve zahtjeve Tita o pomoći u naoružanju, čak je bio više nego široke ruke. Na primjer, na Titov zahtjev da nam se stavi u završnim operacijama na raspolaganje jedna tenkovska divizija odgovorio je: „Valter, daću vam ne jednu tenkovsku diviziju, nego i čitav korpus" i pred Titom nazvao maršala Tolbuhina, komandanta fronta, čije su se jedinice približavale Jugoslaviji, i naložio mu ono što je Titu obećao. Pošto je predstojao dolazak Crvene armije na granicu Jugoslavije Tito i Staljin su se sporazumjeli (na prijedlog kojim se obratila Sovjetska komanda) da Crvena Armija uđe u Jugoslaviju i da se iz nje povuče čim završi operacije prema Mađarskoj, s tim da se na tom prostoru poštuje civilna vlast koju je uspostavio NOP („Sovjetska komanda je primila (taj) uslov postavljen sa jugoslovenske strane").

Iako su rezultati ovog susreta u pitanjima pomoći u naoružanju, dogovora o zajedničkim operacijama u oslobođenju Beograda i posebno sporazuma o uslovima pod kojim je usaglašen ograničeni boravak trupa Crvene armije na našoj teritoriji bili veoma korisni i značajni, Tito nije bio zadovoljan ovim susretom.[22] Vratio se zabrinut odnosom Staljina u nekim pitanjima koja zadiru u našu samostalnost, posebno zbog pritiska koji je Staljin vršio oko pitanja pregovora sa izbjegličkom vladom dr. Ivana Šubašića insistiranjem da se u tome podredimo interesima sovjetsko-britanskih odnosa i pogodbi.

Prvi susret Edvarda Kardelja sa Staljinom – veliko razočarenje

Staljin je u novembru 1944. godine tražio da bez odlaganja dođu u Moskvu Tito i dr. Ivan Šubašić, tada predsjednik izbjegličke vlade u Londonu sa kojim su trajali pregovori o uslovima stvaranja zajedničke vlade. Zbog toga je, kao što je već rečeno, vršen pritisak na jugoslovensko rukovodstvo da učini ustupke britanskim zahtjevima o prihvatanju kralja Petra, bivših političara i dr. Tito je, objašnjavajući to zauzetošću, a ustvari, pod dojmom razgovora koji je imao sa Staljinom, odlučio

21 Vladimir Dedijer: Prilozi za biografiju J. B. Tito, 1953

22 Nikola Petrović (koji će biti ministar u prvoj Titovoj Vladi) dočekao je Tita na povratku iz Moskve u Krajovi (Rumunija). U kasnijim sjećanjima kaže da je Maršal bio nezadovoljan Staljinovim usmeravanjem na kompromis revolucionarnih snaga sa monarhijom.

da sa Šubašićem, umjesto njega, ide Edvard Kardelj.[23]

Razgovor sa Staljinom je za Kardelja bio krajnje razočaravajući. Na jedan način, pun pažnje, Staljin se odnosio prema Šubašiću, a sasvim drugačije – grubo i uvredljivo – prema Kardelju. Nakon što je informisan o toku pregovora izbjeglička vlada – Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, Staljin je počeo sa kritikom rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta. Rekao je da su uski sektaši, jer ne pristaju da se vrati kralj Petar u Jugoslaviju. Nastavio je da kraljevi u naše vrijeme ionako ništa ne znače i hvalio sporazum sa rumunskim kraljem Mihailom, koji se vratio u Rumuniju. Kardelj je odgovorio da je kralj Petar povezan sa četništvom i četničkim pokoljima, „sa srpskom buržoaskom hegemonijom koju ni jedan naš narod nije spreman da prihvati, odgovoran je za saradnju (četnika) sa okupatorom, za nacionalnu izdaju najgore vrste... ako bismo dozvolili povratak kralju Petru naši narodi smatrali bi nas izdajnicima“.[24] Staljin je poslije ovog odgovora bio još oštriji u napadima. Pitao je Kardelja koliko broji Narodnooslobodilačka vojska? Kad je Kardelj odgovorio 300.000 Staljin se nasmijao i rekao: „Kakvih trista hiljada. Znam ja te vaše partizanske brojke. I mi smo imali takve slučajeve u Ukrajini i Bjelorusiji... Osim toga, vaši partizani se slabo bore. Nisu još omirisali barut.[25] Pogledajte Bugare, to je prava vojska“. Kardelj je reagovao da Bugari za nas nisu primjer (pomenuo je probleme sa njihovim jedinicama na Sremskom frontu koje su više pljačkale nego što su se borile) „a što se tiče jugoslovenskih partizana oni su u protekle četiri godine itekako imali prilike da omirišu barut“ – to je vojska na koju se Staljin može osloniti i koja snažno drži svoj front.

Staljin se ponovo vratio na pitanje sporazuma sa izbjegličkom vladom i, kako Kardelj kaže, rekao otprilike ovo: „Vi niste sami i stoga ne možete ni postupati kao da ste sami“, te da moramo računati sa jedinstvom antihitlerove koalicije. Rekao je da su se on i Čerčil sporazumjeli o uticaju koji će zapadne zemlje i Sovjetski Savez imati na balkanske zemlje i da su se prema Jugoslaviji dogovorili da odnos uticaja bude pedeset – pedeset „i pri tome prekrstio dva prsta“ kao dvije polovine.[26] Staljin je prigovorio Kardelju da i najviši naši rukovodioci kleveću Crvenu armiju. Radilo se o prigovoru saopštenom sovjetskom ambasadoru na ponašanje vojnika CA – silovanja. Staljin je tvrdio da to ne čine sovjetski vojnici – „ali ako se to – tu i tamo dogodi, što je prirodna stvar, onda vojnici nisu ništa hrđavo učinili nekoj „babi“...“

23 Kardelj misli da je dobar dio ovakve Staljinove agresivnosti bio zbog toga što Tito nije došao sa Šubašićem, a da Tito, predosjećajući da će biti izložen snažnom pritisku, zato nije išao u Moskvu.
24 Kad Šubašić nije bio prisutan Staljin je rekao Kardelju: „Zašto se toliko uznemirujete oko tog pitanja. Pa tog kralja možete likvidirati kasnije kad god hoćete“.
25 Teža uvreda od ove nije moga biti izrečena.
Edvard Kardelj: Sjećanja, NIEO, Radnička štampa, Beograd: Državna Založba Slovenije, Ljubljana. 1980
26 Kardelj u „Sjećanjima“ kaže da ne može garantovati za svaku riječ koju navodi, ali je suština upravo takva. Edvard Kardelj: Sjećanja, NIEO, Radnička štampa, Beograd: Državna Založba Slovenije, Ljubljana. 1980

Kardelj u „Sjećanjima“ kaže: „Sve te Staljinove kritike, a naročito Staljinove riječi o sporazumu sa Čerčilom o podjeli uticaja u Jugoslaviji na „fifti-fifti“ u početku su me zaprepastile. Nisam znao šta da odgovorim da ne bih još više pogoršao situaciju... Zato sam mirno odgovorio da je Jugoslavija spremna da podnese žrtve u korist jedinstva antihitlerovske koalicije, za koju je podjednako zainteresovana kao i druge članice te koalicije, ali da svaka stvar, ipak, ima svoje granice. Mi ne možemo učiniti ustupke koje naš narod ne bi razumio i prihvatio“.

„Da bi prekinuo taj mučni razgovor rekao sam da nisam ovlašćen da se tu o bilo čemu dogovaram, nego da ću obavijestiti naše političko rukovodstvo o razgovoru, naročito o Staljinovim sugestijama i ono će zatim odlučiti kakav će stav zauzeti o tim pitanjima“.

Kardelj smatra da je poziv u Moskvu bio usmjeren na to da se Čerčilu dokaže kako Staljin nastoji da ubijedi Jugoslovene da u najvećoj mjeri realizuju sporazum Tito – Šubašić – znao je da će

Šubašić sve što je rečeno prenijeti Čerčilu“.[27] Kardelj je po povratku obavijestio Tita i rukovodstvo kakav je bio razgovor sa Staljinom – svi su „bili ogorčeni i zabrinuti sadržajem razgovora... Svi smo nekako došli do uvjerenja da Staljin time samo manevriše, da nema smisla posebno se prepirati sa njim zbog toga i da je najbolje, zaključili smo, da za sada ćutimo. Bili smo uvjereni da Staljin tim manevrima, kojima se bori sa zapadnim silama, želi ipak da nam pomogne“.[28]

Vrijeme će pokazati koliko je krajnji zaključak bio naivan, ali za to vrijeme razumljiv.

Treba reći da Staljin nije navikao na reagovanja i neslaganja prvo u razgovoru sa Titom, a onda ovim sa Kardeljom i da je to kod njega samo jačalo nepovjerenje i podozrenja prema samostalnim stavovima jugoslovenskog rukovodstva. Da ponovim, reagovanjima Tita i Kardelja suprotstavljanjem Staljinovim gledištima su bili prenerađeni prisutni članovi najužeg sovjetskog vrha i zbog toga kivni na Tita i Kardelja.

27 Kardelj o čitavom razgovoru kaže: „Bio sam krajnje nezadovoljan Staljinovim stavovima – koje sam smatrao duboko potcjenjivačkim i nepravednim – o našoj NOB i našoj vojsci... jer mi smo bili jedini Narodnooslobodilački pokret u Evropi koji je imao takve dimenzije i koji je u tolikoj mjeri pomagao antihitlerovskoj koaliciji, a naročito Sovjetskom Savezu. Usput sam razmišljao zbog čega, zašto i otkuda takve ocene i došao do uvjerenja da Staljin govori tako da bi zadovoljio Šubašića i Čerčila. Pa ipak, takav perfidni manevar, takava neiskrenost i takav način vođenja politike uopšte mi se nisu svidjeli. Nisam se onda čudio zbog čega, uz takve metode, Staljin ne veruje nikome, pa ni nama... Od tada Staljin za mene više nije bio ono što je bio pre toga“. Edvard Kardelj: Sjećanja, NIEO, Radnička štampa, Beograd: Državna Založba Slovenije, Ljubljana. 1980. str. 70.

28 Edvard Kardelj: Sjećanja, NIEO, Radnička štampa, Beograd: Državna Založba Slovenije, Ljubljana. 1980

ZAVRŠEN JE DRUGI SVJETSKI RAT - NOVO STANJE NOVA PITANJA - KAKVI ODNOSI?

Rezultati Drugog svjetskog rata donijeli su velike promjene u Evropi i otvorili nova pitanja u odnosima. Sovjetski Savez nije više bio jedina socijalistička zemlja. Crvena Armija je oslobodila Poljsku, Čehoslovačku, Rumuniju, Mađarsku, Bugarsku i istočni dio Njemačke i zahvaljujući tome u ovim zemljama su na vlast dovedene komunističke partije. U Jugoslaviji je oslobodilačkom borbom, vođenom vlastitim putem i snagama, samostalno, spajanjem oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva, stvorena nova Jugoslavija, orijentisana putevima izgradnje socijalizma. U Zapadnoj Evropi su iz rata izašle jake komunističke partije Italije i Francuske koje su učestvovale u vladama tih zemalja.

Postavilo se tim promjenama pitanje odnosa između novih zemalja „narodne demokratije" (koje će se ubrzo zvati socijalističke), između vladajućih komunističkih partija i onih posebne snage i uticaja na Zapadu. Nije više bilo Kominterne ni stanja u kome je preko nje ostvarivana hegemonija SSSR-a u međunarodnom komunističkom pokretu. Sovjetski Savez se našao pred pitanjem kako osigurati dominaciju svojih interesa i svog uticaja, kako onemugućiti eventualno povezivanje zemalja „narodne demokratije" van sovjetskog uticaja i kontrole, kako osigurati uticaj u evropskom i međunarodnom komunističkom pokretu bez Kominterne.

Iz jugoslovenskog iskustva sa Moskvom tokom i na kraju rata (što je podrobno prikazano) bilo je očito da se Staljin ne odriče politike podređivanja interesima i shvatanjima SSSR-a, da ne prihvata samostalnost i ravnopravnost, autonomne

puteve unutrašnjeg razvitka, inicijative bez njegovog znanja i t. sl.

Kada je riječ o istočnoevropskim zemljama u kojima su bile sovjetske trupe i uz koje su došle, dijelom ili u cjelini, rukovodeće garniture sastavljene od kadrova koji su dugi niz godina bili u emigraciji u SSSR-u, više njih u aparatu Kominterne, taj cilj podređivanja i poslušnosti mogao se tim koristiti.[29]

Drugačiji slučaj je bila Jugoslavija. Iz pomenute činjenice da se vlastitim snagama i svojim putem oslobađala i ostvarivala društvene preobražaje izrastala je i jačala samostalnost, samouvjerenost i osjetljivost na sve ono što dira u dostojanstvo zemlje i oslobodilačke borbe. Koliko god je postojalo vjerovanje u SSSR, odanost, pa i ovisnost od njegove podrške, koliko god se neograničeno usađivala u svijest boraca i građana ljubav prema SSSR-u, a veličanje Staljina posebno, razlike do kojih je dolazilo u toku NOB-a ostavili su dubljeg traga na obje strane. Kod Staljina nepovjerenje i podozrenje. To je samo pojačavala činjenica da je Jugoslavija svojom oslobodilačkom borbom i velikim doprinosom pobjedi nad fašizmom stekla simpatije u svjetskoj antifašističkoj javnosti i šire u svijetu. KPJ je poslije sovjetske partije bila najjača Komunistička partija u Evropi i uživala je tada nepodijeljene simpatije u međunarodnom komunističkom pokretu. Jugoslavija je, takođe, tada uživala zaista velike simpatije u zemljama „narodne demokratije". Tito je tokom posjeta Poljskoj, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj doživio zaista trijumfalne dočeke kao niko do tada. I uživao je nesporan ugled. Sve je to moglo samo jačati Staljinovo uvjerenje da je na putu ostvarivanja hegemonije nad novim zemljama i u evropskom komunističkom pokretu neophodno, prije svega, podređivanje Jugoslavije njegovom uticaju i diktatu.

Odnosi SSSR – Jugoslavija nakon Drugog svjetskog rata

Sa krajem rata ušlo se u period odnosa u kojima su korištene raznovrsne mogućnosti koje bi vodile tome cilju. Pritisci su nastavljeni – više indirektni (koji su bili stalni), nego direktni i grubi, kojih je bilo manje, ali nisu nedostajali. Mnogo više su korištene mogućnosti vezivanja Jugoslavije za SSSR i lagerske zemlje ugovornim i neugovornim putem u svim oblastima odnosa i saradnje i svim mogućnostima uticaja, uvijek koristeći zajedničku ideološku pripadnost. U tome je bilo prisutno nastojanje da se Jugoslavija privoli na ono što pod tim ideološkim plaštom jača vezanost za SSSR.

Kad je riječ o direktnim i grubim pritiscima, ilustracije radi, treba pomenuti par primjera:

29 U prvih par godina SSSR se suočio sa određenim teškoćama i otporima u Poljskoj i ČSR.

-U martu 1945. godine došlo je do sovjetskog prigovara na sadržaj Deklaracije privremene vlade DFJ, zbog toga što u njoj uloga SSSR nije jače naglašena „kao što je činjeno ranije“, što Deklaracija ne sadrži „određeniji“ stav o zbližavanju sa slavenskim zemljama i sl. U poruci Titu se kaže kako u „jugoslovenskom narodu postoji uvjerenje da Vlada DFJ djeluje u punoj saglasnosti sa SSSR-om i da su njeni koraci usklađeni sa Moskvom što u javnosti može biti shvaćeno kao moralno-politička odgovornost SSSR-a“. Slijedilo je upozorenje da Sovjetska vlada može da zvanično izjavi da ne sudjeluje u pomenutim aktima privremene vlade DFJ. „Mi možemo dati takvu izjavu pošto naša zemlja još nije povezana sa Jugoslavijom bilo kakvim ugovorom o savezu ili uzajamnoj pomoći“. Ustvari, prigovara se što o sadržaju Deklaracije nisu prethodno konsultovani i vrši pritisak da se o svemu „dogovara“ sa Moskvom. Politbiro CK KPJ je prihvatio prigovor. „Našom greškom smatramo nedovoljno informisanje o našim mjerama i namjerama“.

Tito je krajem maja 1945. godine, u govoru održanom u Ljubljani, rekao: „Govorilo se da je ovaj rat pravedan i mi smo ga takvim smatrali. Ali, mi tražimo i pravedan završetak, mi tražimo da svako bude gospodar na svome, mi nećemo da plaćamo tuđe račune, mi nećemo da budemo moneta za potkusurivanje, mi nećemo da nas miješaju u neku politiku interesnih sfera...“ . Ambasador SSSR-a Ivan Sadčikov je uložio Edvardu Kardelju oštar protest zbog sadržaja Titovog govora u kome se izjednačava SSSR sa zapadnim silama.[30] Kardelj ga je uvjeravao da se Titove riječi odnose samo na Veliku Britaniju i SAD. Uslijedio je nalog Molotova Sadčikovu da prenese ovu poruku: „Mi govor druga Tita smatramo neprijateljskim ispadom protiv Sovjetskog Saveza, a objašnjenje koje je dao drug Kardelj nije zadovoljavajuće... Recite drugu Titu da ćemo biti prisiljeni da otvorenom kritikom odgovorimo u štampi i da ga dezavuišemo ako on sebi još jednom dozvoli takav ispad protiv Sovjetskog Saveza“.[31] (Do ove grube prijetnje je došlo samo mjesec dana poslije druge Titove posjete Moskvi).

Dva susreta Tita sa Staljinom

Tito je boravio u Moskvi u aprilu (od 5. do 18.) 1945. godine u zvaničnoj posjeti radi pregovora o sadržaju i potpisivanju Ugovora o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći, razgovora o završnim operacijama, stanju koje će nastati završetkom rata i saradnji u tom vremenu koje dolazi. Za razliku od prvog susreta sa Staljinom (septembra 1944. god.) ovaj put je odnos bio srdačniji, protokolarna, ali i vanprotokolarna pažnja Titu

30 Bili su posebno pogođeni dijelom o interesnim sferama s obzirom na pogodbu Staljina sa Čerčilom u koju je bila uključena i Jugoslavija.
31 Džasper Ridli: Tito – biografija, Agencija MIR, Novi Sad, 1998. str. 247.

upadna, bez neugodnih rasprava (osim što je Staljin ponovio ono što je rekao Kardelju /1944. godine/ o Đilasovoj izjavi o ponašanju crvenoarmejaca – silovanja).

Slijedio je period serije sporazuma i dogovora o saradnji i višestrukim vezama sa SSSR-om. Nizom dogovora razvijala se trgovinska i šira privredna saradnja. U Jugoslaviju je došlo i radilo više sovjetskih stručnjaka u raznim oblastima, pretežno privrednoj, ali i drugim. Stvarane su zajedničke firme i aranžmani o gradnji i opremanju pojedinih proizvodnih objekata. Jugoslavija je u pogledu vojne saradnje, posebno naoružanja i vojne opreme, bila u potpunosti upućena na SSSR. Na zahtjev Vlade FNRJ došao je veći broj vojnih savjetnika radi pomoći u vojnom organizovanju, obrazovanju, tehnici i sl. Iz Jugoslavije je odlazio na školovanje u SSSR veliki broj oficira, pa i najviših. Još veći broj studenata na školovanje za različite struke. Naučna, tehnička, obrazovna i kulturna saradnja su se široko razvijale. Partijska saradnja je bila intenzivna i u svim domenima odnosa i veza prilazilo se sa pristupom ideološke bliskosti. Propagandno u Jugoslaviji je dominiralo sve što je sovjetsko. U spoljnoj politici postojao je veliki oslonac na SSSR, jer su se upravo u 1946. i 1947. godini odvijali mirovni pregovori o svim pitanjima regulisanja poslijeratnih odnosa i Jugoslavija je u tome imala značajnu podršku Sovjetskoj Saveza.

Ovako široka saradnja i putem nje vezivanje sa SSSR-om pratio je razvoj široke bilateralne saradnje sa istočnoevropskim zemljama, sa nekim, kao što je ČSR, je postojala tradicionalna bliskost. Može se reći da je Jugoslavija u spoljnim odnosima u velikoj mjeri bila jednostrano orijentisana na SSSR i Istok.

Kako je iza ovakvog razvoja odnosa izgledala raznovrsnost Staljinovog nastojanja da privoli Jugoslaviju, Tita prije svega, na ono što stvara prostor za podređivanje, karakteristično je Staljinovo ponašanje tokom Titove posjete SSSR-u od 27. maja do 10. juna 1946. godine.

Posjeti je dat maksimalan tretman, a Titu poklonjena posebna pažnja, na momente i sračunato laskanje. To je bio najsrdačniji Titov susret sa Staljinom. U razgovorima nije bilo, kao u ranija dva susreta, prigovora. Staljin se interesovao za Titova mišljenja o više pitanja, među njima i o odnosima sa drugim socijalističkim zemljama, iznosio kritička mišljenja o pojedinim ličnostima iz komunističkog pokreta,[32] pa čak i podilazio Titu.

Pored zvaničnih razgovora u Kremlju Staljin je dva puta pozvao Tita i delegaciju na večere u svoj ljetnikovac u Podmoskovlju, gdje je do kasnih sati, uz piće, Staljin o mnogo čemu–smišljeno bio otvoren (uz podaničko povlađivanje Molotova, Maljenkova, Ždanova, Berije i dr.).

32 O Palmiru Toljatiju, Morisu Torezu, legendarnoj La Pasionariji i dr.

Staljin je na prvoj večerinki, pored Vječeslavom Molotovim, Lavrentijem Berijom, Andrejom Ždanovom i našom delegacijom (Aleksandar Ranković, Boris Kidrič, Koča Popović i dr.) rekao Titu kako treba da se čuva da mu se ništa ne desi „jer ja neću dugo živjeti, a ti ćeš ostati za Evropu“. Priupitao je Tita je li zdrav i ponovio „čuvajte svoje zdravlje, biće neophodno za Evropu“. A onda je pozvao Tita da popiju „buderšaft“ i pošto su ispili zgrabio ga je i podigao rekavši „u meni još ima snage“. (Tito će kasnije reći „on je htjeo da me na neki način osvoji“).

Na drugoj večerinki, pored sovjetskih rukovodilaca bili su i bugarski – Georgi Dimitrov, Vasil Kolarov i Trajčo Kostov. Čitavo veče Staljin je sa zlobom govorio o radu Kominterne i upućivao žaoke na račun Dimitrova, uvredljivo se odnosio prema Bugarima i demonstrativno pokazivao kako više cijeni Tita nego Dimitrova. Titu je bilo neprijatno, tim više što je cijenio Dimitrova koji se prema njemu, još dok je bio u Kominterni, i sve vrijeme kasnije, odnosio prijateljski.[33]

Bio je to posljednji Titov susret sa Staljinom.[34]

Iako se u javnosti u tim godinama (1945.-1947.) vjerovalo da su odnosi sa SSSR-om maltene idealni, da nam se u saradnji pruža „bratska pomoć“, slijepo vjerovalo u SSSR i veličala nepogrešivost Staljina, iza takvih predstava u konkretnim vidovima odnosa i saradnje postojali su problemi i potreba odupiranja pokušajima i pojavama koje su zasezale u interese Jugoslavije i njenog puta unutrašnjeg razvoja, u samostalnost i ravnopravnost, onoliko koliko je u vezanosti, pa i zavisnosti od podrške, bilo realno moguće. Neki primjeri to drastično pokazuju.

Nesporazumi se umnožavaju

Na prijedlog Sovjetskog Saveza 1946. g. počela su se stvarati mješovita jugoslavensko-sovjetska preduzeća kao „forma širenja neposredne saradnje i povezivanja“. Pošto su takva preduzeća već bila osnovana u Rumuniji i Mađarskoj iz pribavljenih ugovora se vidjelo da jednoj – sovjetskoj – strani pripadaju sva prava, a drugoj – domaćoj – samo obaveze. To saznanje je izazavalo i nevjericu i zaprepaštenje. Tada su trebali početi pregovori o formiranju zajedničkih preduzeća za plovidbu Dunavom i za aviosaobraćaj. Vladimir Velebit, tada pomoćnik ministra

33 Staljin je tokom posjete učinio još jedan gest posebnog tretmana Tita. Tih dana je umro predsjednik Prezidijuma Vrhovnog Sovjeta Kaljinin. Sahrani je prisustvovao Tito sa delegacijom i bio zajedno sa stranim delegacijama i Dimitrovom na istoj tribini. Na glavnoj tribini je bio samo Staljin sa članovima Politbiroa. U jednom trenutku poslao je po Tita i on je bio jedini stranac na počasnoj tribini sa Staljinom. Zanimljiva je činjenica da je Tito poslije toga izbjegao ponoviti odlazak u Moskvu i susret sa Staljinom, čak i onda kada ga je Staljin izričito pozivao kao generalnog sekretara KPJ. Skoro dvije godine do raskida nije bilo neposrednog kontakta. To izbjegavanje sa Titove strane moglo je kod Staljina samo jačati sumnje i neraspoloženje prema Titu i KPJ. A Tito nije ni kasnije govorio zašto je izbjegao susrete sa Staljinom i odlazak u SSSR. Može se samo pretpostavljati, a najverovatnije pretpostavke su nepovoljni utisci iz tri dotadašnja susreta i neslaganja još u toku rata, pritisaka kojima smo tada i kasnije bili izloženi i sl.

34 Zvonko Štaubringer: Titovo istorijsko NE staljinizmu, Radnička štampa, Beograd. 1976

inostranih poslova, bio je na čelu jugoslavenskog pregovaračkog tima. Iz Moskve je došla delegacija na čelu sa jednim generalom. Kad je Velebit predložio da se prvo usaglase načelna pitanja, a onda uradi tekst ugovora, sovjetski general je rekao da nema šta da se pregovara, da je donio gotove ugovore i da samo na njih treba staviti potpise. Velebit je odgovorio da će naša delegacija proučiti ugovore. Pokazalo se da sadrže potpuno neravnopravan odnos. Kad je sovjetskoj delegaciji saopšteno da su nacrti za nas neprihvatljivi i da treba pregovarati, sovjetski general nije htio ni da čuje, napustio je sastanak – ni pregovara ni ugovora nije bilo. Nakon pola godine ponovo je sa ugovorima došla sovjetska delegacija i ugovori su potpisani. U ovim i drugim mješovitim preduzećima svu vlast su preuzeli sovjetski predstavnici, a naši stručnjaci nisu imali uvid čak ni u knjigovodstvo. To je bio izvor stalnih sporova, neravnopravnog i ponižavajućeg odnosa. Politbiro CK KPJ je u proljeće 1947. godine odlučio da predloži raspuštanje tih preduzeća, osim pomenuta dva, u kojima je trebalo mijenjati odnose.

I u privrednoj saradnji, u cjelini, bilo je primjera neravnopravnih odnosa, što će izbiti javno na vidjelo od početka 1948. godine.

Jedan dalji izvor problema je bilo ponašanje velikog broja sovjetskih vojnih i civilnih stručnjaka u Jugoslaviji. U javnosti je loše primljena informacija o enormno visokim platama koje im je Jugoslavija plaćala. Bilo je sve više nesporazuma između naših i sovjetskih stručnjaka koji su se ponašali nekooperativno i naredbodavno. Među njima je bilo i više obavještajaca. Oni su tražili različite informacije od jugoslavneskih funkcionera na način koji je neprihvatljiv. U vrhu zemlje je stizalo više informacija da vrbuju naše građane - mahom na odgovornim mjestima. I pored pokušaja da se prijateljskim ukazivanjem na jedne i druge slučajeve to mijenja, nije se ništa promijenilo.

Odlučeno je da Edvard Kardelj ide u Moskvu u aprilu 1947. godine i o ovim i sličnim pitanjima, koja štete odnosima, razgovara sa Staljinom. Kardelj se, pod lošim utiskom iz prvog susreta sa Staljinom (novembar 1944. g.) spremao na neprijatan razgovor. Staljin ga je iznenadio prijateljskim prijemom. Kad je Kardelj prenio prijedlog rasformiranja mješovitih preduzeća, osim dva (već pomenuta) i objašnjavao razloge, Staljin ga je prekinuo riječima: „Tito i vaš CK su u pravu u toj stvari. Mješovita društva nama ne samo da nisu potrebna nego će stalno biti kamen spoticanja. Jugoslavija nije Rumunija sa kojom imamo niz mješovitih društava... ona nije bila u antihitlerovskoj koaliciji, a Jugoslavija je bila naš saveznik. Prema tome, najbolje je da se ta društva raspuste“. Kardelj je bio iznenađen i imao je utisak da je Staljin znao zašto on dolazi.[35]

35 Kardelj o tome kaže: „Pomislio sam na to da očigledno u Jugoslaviji na vrlo odgovornom mjestu sjedi neki čovjek koji obavještava sovjetsku vladu o radu jugoslavenske vlade, odnosno Politbiroa KPJ što se kasnije potvrdilo“ To je bila aluzija na A. Hebranga.
Mira Šuvar: Vladimir Velebit, svjedok istorije, Razlog, Zagreb, 2001

Kad je Kardelj pomenuo i probleme u odnosima sovjetskih i naših stručnjaka, ističući korist i zahvalnost na toj pomoći, ali da bi trebalo nešto poduzeti da se otklone nerazumijevanja, Staljin je ljutito reagovao: „Stručnjaci su tamo da ih slušaju, a ne da samo sede kod vas". Poslije Kardeljevih objašnjenja nije više reagovao. Razgovor o drugim pitanjima protekao je i završio se u dobroj atmosferi (Staljin se interesovao za Titovo zdravlje, o našoj industriji, odnosima sa Albanijom,[36] aktivnostima reakcionarnih snaga u Jugosalviji i t.sl.).

Nastavila se, i u ovom susretu, ista taktika kao i tokom Titove posjete godinu dana ranije.

Osnivanje Informbiroa

U težnji da ostvari puni uticaj u zemljama narodne demokratije, koje je smatrao interesnom sferom, a takođe i u evropskom komunističkom pokretu, da ih stavi u službu interesa SSSR-a i onemogući inicijative i povezivanja bez kontrole SSSR-a, Staljin je nastojao da formira neko zajedničko tijelo komunističkih partija koje bi mu u tom cilju služilo. Iz drugih razloga, radi tješnje saradnje, razmjene mišljenja i iskustava, radi postojanja i takvog oslonca, to je želio i Tito, odnosno vrh KPJ. Čak je i Tito, prilikom boravka u Moskvi, u aprilu 1945. godine, u razgovoru sa Staljinom, pokrenuo tu ideju. O tome se nastavio razgovor Tita i Staljina tokom posjete u maju 1946. godine. Staljin je u razgovorima, o tom pitanju u Kremlju, predložio „najbolje bi bilo da inicijativu uzmete vi Jugosloveni". Na večerinki kojoj su prisustvovali i bugarski rukovodioci Staljin je pokrenuo razgovor o toj ideji - ovaj put utroje – na što su Bugari, vjerovatno, bili pripremljeni i, pored ostalog, zbog toga i prisutni.

Staljin je, da osigura punu prihvatljivost, rekao kako ni u kakvoj formi ne dolazi u obzir obnavljanje Kominterne, da treba stvoriti zajedničko tijelo informativnog karaktera koje bi se s vremena na vrijeme sastajalo, izmjenjivalo iskustva i donosilo neke zaključke. Tito je reagovao – „bez obavezujućih odluka". Staljin je potvrđivao kako odluke ne bi obavezivale ni jednu partiju, ako se s njima ne slaže. Upitao je Dimitrova šta misli ko bi bio inicijator – on, Tito ili KP Francuske. Dimitrov je odgovorio Tito, a Tito je smatrao najboljim rješenjem da to budu Francuzi. Tako je utvrđen dogovor da se priprema osnivanje Informacionog biroa komunističkih

36 U gotovo svim susretima sa jugoslavenskim rukovodiocima Staljin se interesovao za odnose sa Albanijom i tvrdio „kako su Albanci zaostao i primitivan narod". Prilikom susreta između Đilasa i Staljina, u januaru 1948. godine, Staljin je bez ikakvog povoda počeo da govori o Albaniji: „Vlada SSSR nema nikakvih pretenzija prema Albaniji, Jugoslavija može da proguta Albaniju kad god hoće". Đilasa je ovo zapanjilo pa je reagovao: „Druže Staljine, ne radi se ni o kakvom gutanju, nego o prijateljskim i savezničkim odnosima sa Albanijom". Prisutni Molotov je na to dodao: „Pa to je jedno te isto". Ubrzo će se pokazati da je to bila smišljenja provokacija".
V. Dedijer: Izgubljena bitka J.V.Staljina, Svjetlost, Sarajevo. 1969

partija Jugoslavije, Bugarske, Rumunije, Mađarske, Poljske, Čehoslovačke, SSSR-a, Francuske i Italije. Pripreme su trajale do septembra 1947. godine, očigledno sa ciljem da se osigura jedinstvo kakvo je sovjetskom cilju bilo potrebno. (Pokazaće se da je septembar 1947. godine bio krajnji čas zbog uloge koju je Informbiro trebalo da odigra kao sredstvo pritiska na Jugoslaviju).

Osnivački sastanak je održan u Poljskoj. Učesnici savjetovanja su saslušali informaciona saopštenja o djelovanju i gledištima partija učesnica, razmatrali međunarodnu situaciju i pitanje razmjene iskustava i koordinacije djelovanja komunističkih partija zastupljenih na sastanku.

Glavni referat podnio je predstavnik SKP(b) A. Ždanov sa osnovnom (usvojenom) tezom da se u svijetu formiraju dva suprotstavljena tabora – imperijalistički na čelu sa SAD-om i antiimeprijalistički (podrazumijeva se na čelu sa SSSR-om).[37] U referatu su sadržani napadi na „desne socijaliste", kao izdajnike i posebno istaknut značaj uloge i jedinstva komunističkih partija. i sl.

KPJ je tada slično ocjenjivala odnos snaga poslije Drugog svjetskog rata „i polazila od uvjerenja da je Sovjetski Savez uporište borbe protiv imeprijalizma i širenja revolucionarnih procesa u svijetu... Stoga se i sama zalagala za što bliže povezivanje, ravnopravnu saradnju i koordinaciju akcija komunističkih partija protiv imperijalizma..."[38]

Edvard Kardelj o tim stavovima i svom izlaganju, u ime KPJ, kaže: „To je bilo neposredno posle pobede naše revolucije na unutrašnjem planu, kad smo još u mnogo čemu bili dosta tvrdi i sektaši, a činilo nam se da bi međunarodni, a pogotovo evropski, radnički pokret mogao da bude aktivniji i revolucionarniji nego što je bio. Razume se izrazili smo svoju lojalnost i zahvalnost Sovjetskom Savezu za njegovu pomoć našoj borbi za vreme rata. Istovremeno u referatu je jasno izražena naša nezavisnost i naše suprotstavljanje nekakvom međunarodnom centru komunističkog pokreta, želeli smo da budemo slobodni u svojoj unutrašnjoj i spoljnoj politici".[39]

U kuloarskim razgovorima, u kojima je inače bila posebno aktivna sovjetska delegacija, Ždanov je pitao Edvarda Kardelja i Milovana Đilasa šta misle o komunističkim partijama Italije i Francuske. Iznijeli su mu tadašnje kritičko mišljenje da je njihova politika oportunistička – previše jednostrano orijentisana na parlamentarni put rješavanja društvenih problema. (Kardelj u „Sjećanjima", pišući o ovom kaže: „Kao svaka mlada revolucija i mi smo smatrali da ono što smo mogli mi, može svako"). Sutradan ih je pozvao Ždanov i tražio da te kritike ove dvije par-

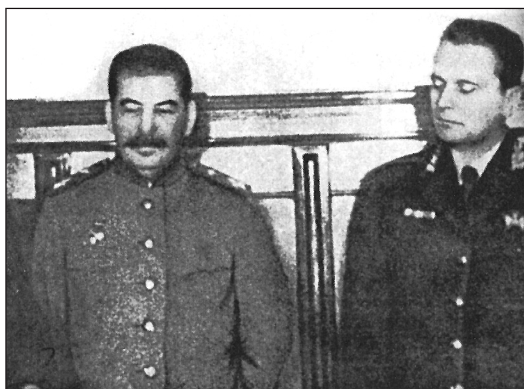
37 Stavovima da se svijet dijeli na dva antagonistička tabora stvorena je osnova za blokovsko-lagersku institucionalizaciju odnosa sa istočnoevropskim zemljama.
38 Povijest Saveza komunista Jugoslavije: Komunist, Narodna knjiga, Rad. 1985
39 E. Kardelj: Sjećanja, Radnička štampa i Državna založba Slovenije, 1980. , str. 108.

tije iznesu javno na sjednici, što su oni (Kardelj kaže nevoljko) prihvatili i učinili. Tome su se, očigledno na jednak način pripremljeni, pridružili i drugi, a Italijani i Francuzi su branili svoju politiku. Time su se odnosi KPJ sa ovim partijama ohladili i pogoršali, što je izgleda i bio cilj Staljina – bile su pripremljene da se priključe kasnijim napadima na Jugoslaviju.

Glavno pitanje rasprave i kuloarskih kuhinja je bilo pitanje koordinacije akcija komunističkih partija. Sovjetska delegacija je predložila da se, u cilju koordinacije akcija, formira stalni savjet ovih KP koji bi se redovno sastajao i dogovarao o zajedničkim akcijama, tvrdeći kako to nije stvaranje nikakvog centra, a radilo se upravo o tome. Vladislav Gomulka (Poljska) se energično suprotstavio tome (on je bio i protiv stvaranja IB-a), podsjetio je na loša kominternovska iskustva, založio se za samostalnost KP, s tim da se one, kad osjete potrebu, mogu konsultovati sa Sovjetskim Savezom, „kao vodećom snagom međunarodnog radničkog pokreta". Delegacija KPJ je podržala Gomulku, izjasnila se protiv svakog oblika međunarodnog centra i u savjetodavnom vidu, jer svaki centar ograničava nezavisnost KP. Rečeno je da partije mogu praviti i greške, ali će ih same i ispravljati, a svako se može koristi iskustvima drugih. Ponovili su doslovno ono što je Gomulka rekao da se svako može posavjetovati sa SSSR-om. Neslaganje sa ovim prijedlogom su izrazili i Francuzi, Italijani, Česi. Ždanov je odstupio od svog prijedloga, ali ne potpuno, izborili su kompromisan stav da se s vremena na vrijeme, prema potrebi, sazivaju zajedničke konferencije na kojima bi se partije posavjetovale o problemima od zajedničkog interesa.[40] To je bio i neuspjeh i uspjeh sovjetske partije. Neuspjeh, jer je naišao na otpor i odbijanje što je moralo djelovati zabrinjavajuće. A uspjeh dovoljan da pretvori Informbiro u sredstvo svojih ciljeva.[41]

Vrijeme poslije osnivanja Informbiroa će ubrzo pokazati da je trebao, prije svega, poslužiti slamanju i podređivanju Jugoslavije. Za nepunih 4 – 5 mjeseci krenuo je talas otvorenog i grubog pritiska SSSR-a na Jugoslaviju i pritiska na sve istočnoevropske zemlje da se tome od početka priključe. Informbiro se poslije ovog osnivačkog skupa sastao samo još dva puta i u oba slučaja zbog osude Jugoslavije. Rukovodstvo KPJ, na čelu sa Titom, vjerovatno poneseno uspjesima u NOB i revolucionarnim promjenama, tada još podložno crno-bijelim shvatanjima svijeta i iluzijama o SSSR-u, pokretalo je inicijativu i pridružilo sovjetskoj ideji o stvaranju Informbiroa, naivno vjerujući da će to biti to što je ono zamislilo. Nije prozrelo prave namjere Staljina, čak ih je podržalo i za to ubrzo platilo visoku cijenu.

40 E. Kardelj: Sjećanja, Radnička štampa i Državna založba Slovenije, 1980.
41 Odlučeno je da sjedište Informbiroa bude u Beogradu – događaji koji su slijedili su pokazali da je i to bio samo manevar. Informbiro je raspušten u aprilu 1956. godine.

Prvi susret Tita sa Staljinom,
Moskva,septembra 1944.g.,
Tito ne zadovoljan susretom.

Tito - Čerčil, susret u Kazerti,
Italija, Augusta 1944.

Tito potpisuje Ugovor o prijateljstvu I saradnji SSSR-Jugoslavija, Moskva April 1945.g.

Moskva maj-juni 1946.g. Tito I Staljin
na počasnoj tribini otpozdravljaju masi.

Tito I Georgi Dimitrov
- višegodišnje prijateljstvo.

RASTU PROBLEMI U ODNOSIMA SSSR - JUGOSLAVIJA - SVE DRASTIČNIJI PRITISCI STALJINA SA CILJEM PODREĐIVANJA JUGOSLAVIJE

Februar 1948. godine je u odnose Jugoslavije sa SSSR-om donio nova pogoršanja, drastično povećanje pritisaka i do tada najgrublji pokušaj podređivanja Jugoslavije staljinističkom diktatu. To se do kraja izrazilo u sljedećem događaju.

Georgi Dimitrov, generalni sekretar Kominterne sve do njenog raspuštanja, je na jednoj konferenciji za štampu u Bukureštu, početkom 1948. godine, govorio o viziji udruživanja novih socijalističkih zemalja Istočne Evrope i Balkana (Poljska, Mađarska, Rumunija, Jugoslavija, Bugarska, uključujući Albaniju i, čak, Grčku, u kojoj se tada vodio građanski rat) u federaciju i o neophodnosti stvaranja carinske unije ovih zemalja. Rukovodstvo Jugoslavije je bilo iznenađeno tom idejom, smatralo je nerealnom i bilo protiv nje. Slijedila su dalja iznenađenja. Moskovska „Pravda“, list boljševičke partije, prvo je objavila tu vijest pozitivno intoniranu, a onda nakon nekoliko dana se od nje ogradila ocjenom „da tim zemljama nije potrebna problematična i izmišljena federacija ili konfederacija, niti carinska unija...“. Bila je to bomba da se na takav grub javni način dezavuiše legendarni Georgi Dimitrov. Iz Moskve je rukovodstvu Jugoslavije stigla depeša u kojoj Staljin oštro osuđuje

izjavu Dimitrova. A onda nova depeša kojom Staljin saziva sastanak delegacija politbiroa partija Bugarske, Jugoslavije i SSSR-a na čelu sa generalnim sekretarima. (Sam način „sazivanja" sastanka govorio je kakve odnose Staljin uspostavlja između socijalističkih zemalja). Prema sjećanjima Edvarda Kardelja, jugoslovenskom rukovodstvu nije bilo jasno zašto se poziva delegacija KPJ kad je bila protiv ideje Dimitrova? Slutili su da se radi o nečemu širem, zbog čega je Tito odbio da se odazove pozivu i Politbiro CK KPJ je odredio delegaciju u sastavu: E. Kardelj, M. Đilas i V. Bakarić. Došla je bugarska delegacija u najjačem sastavu na čelu sa Dimitrovim, a sa Staljinom je razgovorima prisustvovao vrh sovjetske partije.

Staljin je na početku sastanka grubo napao Dimitrova rekavši da je njegov prijedlog glupost i da je smiješno kako jedan stari komunist može da dođe do takve ideje, da je takav prijedlog principijelno nepravilan, antimarksistički, jer se ne mogu stvarati nikakve široke federacije bez Sovjetskog saveza. Kardelj je izložio stav KPJ da je prijedlog nerealan i izbjegao da se upušta šire u tako, od Staljina nametnut, ružan tok rasprave. A rasprava je nastavljena na još gori način. Dimitrov, heroj sa Lajpciškog procesa, ponio se prema Staljinu kao đak prema učitelju. Raskritikovao se i na kraju rekao: „Druže Staljine svi se mi učimo od vas", na što je Staljin grubo reagovao: „Šta govorite, šta ćete vi, star čovjek, još naučiti od mene. Postupili ste kao neka baba koja ide na pijacu i govori svakom koga sretne šta joj padne na pamet". Članovi bugarske delegacije su samo dodavali Dimitrovljevoj samokritici. Kardelj se sjeća: „Dimitrov je bio pognuo glavu i ćutao, a mene je bilo toliko sramota da nisam znao gdje da gledam. Nisam mogao zamisliti da tako nešto postoji u međunarodnom radničkom pokretu". Staljin je nastavio: „Da, federacije ćemo stvarati, ali ne takve kako ih vi zamišljate druže Dimitrove,[42] nego drugačije. A kao prvu stvorićemo bugarsko-jugoslavensku i to što pre, šta mislite o tome"? Čekao je odgovor od Jugoslavena za koje je Staljinov prijedlog bio „grom iz vedra neba", jer prije toga nije ništa slično nagovještavano.[43] Kardelj kaže: „Osjećali smo da Staljin hoće da nam podmetne nekakvog trojanskog konja, što bi značilo kraj nezavisnosti socijalističke i narodnooslobodilačke Jugoslavije". Kardeljev odgovor je bio negativan. Bugari su se oduševljeno izjasnili za Staljinov prijedlog. Kardelj

42 Dimitrov je pozvao delagaciju da zajedno provedu poslijepodne u njegovoj „daći" (vikendici) u Podmoskovlju. Tu je Kardelju nadugo izlagao koristi od zajedničke federacije. „Bugarska i Jugoslavija imaće preko 20 miliona stanovnika. To bi već bila moćna država kojoj ne bi bilo potrebno da se obazire na druge. Bili bismo nezavisni i samostalni u svojoj politici. Gradili bismo socijalizam svojim putem. Nije nužno da naš socijalizam u potpunosti izgleda tako kao sovjetski. Sovjetski Savez se razvijao u teškoćama kojih mi nemamo. Naš socijalizam dobijao bi demokratske oblike. Bili bismo aktivni na Blakanu i u svijetu. Zato se ne plašite federacije. Naprotiv, zajedno ćemo izgraditi demokratski socijalizam". Kardelj je ocjenjivao da sve što je govorio Dimitrov odgovara i našim stavovima, bila je to u aluzijama rezerva prema sovjetskoj praksi i Staljinu, ali nerealna, jer je Bugarska bila u potpunosti eksponent Staljina i Dimitrov bi u otporu tome bio sigurno slomljen.

43 Rukovodstvo Jugoslavije je poslije svih razgovora sa Bugarima o federaciji, koji su vođeni 1944. -1945. godine, poslije oslobađanja i od nekih vlastitih iluzija, poslije sudaranja sa dvije potpuno različite realnosti, različita istorijska naslijeđa i sagledavanja potpune zavisnosti bugarskog rukovodstva od Staljina, bilo protiv takvih prijedloga.

je ponovio istorijske razlike i vrijeme potrebno da bi se stvorili povoljniji uslovi, a onda je uveo u razgovor i ovo: Kad bi i došlo do federacije ona bi mogla biti samo federacija sedam ravnopravnih članica, a ne dvije države, narodi Jugoslavije to nikako ne bi prihvatili, jer je suprotno sistemu federacije kakav je uspostavio AVNOJ. Bugare je to uznemirilo i počeli su objašnjavati zašto je to nemoguće. Staljin je prekinuo raspravu riječima: „Jugoslaveni su u pravu. Federacija mora biti sedmočlana, a ne dvočlana". I jedni i drugi su očekivali drugačiji stav. Pošto je Kardelj dalje objašnjavao potrebu temeljitih rasprava i da je to proces koji će dugo trajati, Staljin ga je grubo prekinuo: „Ne, nema odlaganja, federaciju treba formirati već koliko sutra". Time je dalji razgovor učinio nemogućim, a i učinio jasnim cilj – federacija po svaku cijenu. Kardelju je ostalo da izjavi: „Druže Staljine, naša delegacija nije ovlašćena da odlučuje o tome problemu, jer nije bila ni obavještena da će se na ovom sastanku o tome razgovarati. Delegacija će informisati naš Politbiro i on će doneti konačnu odluku o stavu Jugoslavije o tome pitanju".

Kardelj kaže da je Staljin bio bijesan takvim odgovorom, nije više spominjao federaciju, ali je prešao na kritikovanje spoljne politike Jugoslavije - „oštro nas je napao da se ne konsultujemo sa Sovjetskim Savezom u pogledu spoljno-političkih poteza", da smo htjeli poslati diviziju naše vojske u Albaniju,[44] a nismo njih obavijestili, a onda je doveo u pitanje opravdanost naše pomoći Demokratskoj armiji Grčke. Prigovorio je i kako se u Jugoslaviji loše postupa sa njihovim savjetnicima, da ih naši ljudi ne slušaju, nego rade po svome.

Time je završen ovaj razgovor, ali ne i grubi pritisci i pokušaji podređivanja. Predstojali su još razgovori sa Molotovom. Umjesto razgovora Kardelja su sljedeće noći probudili u tri sata ujutro i obavijestili da ga Molotov čeka u Kremlju. Umjesto razgovora „Molotov je bacio pred mene jedan dokument i rekao mi „potpišite". Uzeo sam taj dokument i u njemu pročitao da se dve zemlje, Sovjetski Savez i Jugoslavija, obavezuju da će se konsultovati o svim spoljno-političkim pitanjima". Bilo je to poniženje Jugoslavije bez presedana. Kardelj se sjeća koliko ga je taj neočekivani postupak povrijedio i ponizio, dvoumio se šta da uradi, razmišljao je da napusti susret, ali se bojao da se poslije svega ne nagomila previše konflikata pa je u bijesu pogrešno potpisao dokument – na mjesto gdje se trebao potpisati Molotov. Morao se otkucati novi tekst koga je potpisao.

---

44 Albansko rukovodstvo je u to vrijeme strahovalo od upada Grčke u albanski dio Epira i tražilo pomoć od Jugoslavije. Dogovoreno je da će Jugoslavija uputiti u Albaniju jednu diviziju ako se pokaže potrebnim, ali je samo pripremana, nije upućena. Iz Moskve je stigao grub prigovor Molotova i intervencija sovjetskog ambasadora u Beogradu koji je postavio Titu pitanje da li će divizija biti upućena u Albaniju. Tito je odgovorio ne.
Da albanska strahovanja nisu bila neosnovana govori i ovaj primjer. Na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1946. godine E. Kardelja je posjetio grčki predsjednik Vlade Caldaris i predložio bez uvijanja da Jugoslavija i Grčka podijele Albaniju. Kardelja je prijedlog zaprepastio. Oštro ga je odbio. Caldaris mu je rekao: „Kako hoćete, ali vam kažem – iako se sada prave vašim prijateljima – Albanci su u istoriji svakoga izdali i konačno će izdati i vas". „Odgovorio sam da su to radili reakcionarni režimi u Albaniji i da albanski narod sada ima drugačiju vladu".

Pritisak se nije završio ni na tome. Na zahtjev za razgovore o ekonomskim odnosima delegaciju je primio jedan od zamjenika ministra privrede (svođenje na taj nivo je takođe bilo ponižavanje) i kad je Kardelj izložio prijedloge za dalju privrednu saradnju sovjetski zamjenik ministra je svaki prijedlog kratko i oštro odbio riječima da će o tome odlučivati više rukovodstvo i time razgovor završio.

Kardelj je poslije svega što je delegacija doživjela, ocjenjivao da su ***„sada protiv nas postavljeni svi topovi – politički, spoljnopolitički i privredni“***. Tito i Politbiro su odobrili stavove delegacije iznesene u Moskvi, a stanje u odnosima, koje nije obećavalo ništa dobro, razmatrao je CK SKJ na sjednici 1. marta 1948. godine.[45]

Centralni Komitet KPJ prvi put razmatra probleme u odnosima sa SSSR-om

U januaru i februaru 1948. godine pritisak SSSR-a na Jugoslaviju postajao je sve veći i sve grublji skoro u svim oblastima odnosa. U Moskvi je, u tim mjesecima, boravilo više delegacija radi dogovora u pojedinim oblastima saradnje – svi su završili bez uspjeha. Delegacija, koju je predvodio Svetozar Vukmanović Tempo, pregovarala je o vojnoj saradnji. Prijedlozi delegacije za sovjetske isporuke naoružanja nisu prihvaćeni. Rečeno je „Šta će vama jaka armija, mi smo tu“. U Moskvi je boravila i delegacija na čelu sa Milovanom Đilasom radi pregovora o ekonomskoj saradnji – za mjesec dana razgovora nije uspjela da pomakne sa mrtve tačke pitanja ove saradnje, svi prijedlozi su odbijani.[46] Poslije toga je bila delegacija na čelu sa E. Kardeljem. A onda je, krajem februara 1948. godine pomoćnik ministra spoljne trgovine SSSR-a saopštio da Jugoslavija ne treba da šalje trgovinsku delegaciju na razgovore o produženju trgovinskog ugovora, jer tih razgovora neće biti prije kraja godine.

Zgusnulo se dosta pitanja neslaganja sa Sovjetskim Savezom, postajalo je više nego očigledno da je Jugoslavija izložena pritiscima koji se povećavaju i atmosferu u odnosima zaoštravaju.

Zbog toga je, 1. marta 1948. godine, održana sjednica CK KPJ, na kojoj su prvi puta razmatrani „Naši odnosi sa SSSR – politički i ekonomski“. Po dnevnom redu, sadržaju rasprave i stavovima ova sjednica je imala izuzetan značaj, utvrdila je dalekosežne stavove o onome što se događa i što će se događati u odnosima sa SSSR-om. Kardelj, Đilas i Vukomanović su informisali CK o neuspjelim razgov-

45 E. Kardelj, Sjećanja: Državna založba Slovenije, Ljubljana i Radnička štampa, Beograd 1980; Branko Petranović i Momčilo Zečević, Zbornik dokumenata Jugoslavija 1918-1988. Rad, Beograd, 1988

46 Branko Petranović i Momčilo Zečević, Zbornik dokumenata Jugoslavija 1918-1988. Rad, Beograd, 1988 (str. 907).

orima u Moskvi i grubom odnosu i pritisku na koji su tamo naišli.

Tito je u uvodu ocijenio ***da su odnosi sa SSSR-om u posljednje vrijeme došli u ćorsokak. Vrše na nas ekonomski pritisak, treba da izdržimo taj pritisak. Pregovore o trgovini su zaustavili zbog ekonomskog pritiska. Nezavisnost je važnija. Ovdje se radi o nezavisnosti naše zemlje.*** Rekao je da nam SSSR nije htio izaći u susret u pitanju naoružanja Armije i da su ponavljali „šta će vama jaka armija, mi smo tu". ***Mi moramo imati jaku armiju – to je garancija naše nezavisnosti.*** Moramo se orijentisati na sopstvene snage. Tito je detaljnije obrazložio ***zašto je neprihvatljiva federacija sa Bugarskom, rekao je da bi to bio „trojanski konj" za naše jedinstvo.***[47] Rusi drugačije gledaju na svoju ulogu i na nacionalno pitanje nego mi. ***„Mi nismo figurice na šahovskoj tabli".*** Uzroci ovim pojavama nisu u spoljnopolitičkim razmimoilaženjima – uzroke treba tražiti na drugoj strani. Pomenuo je zajednička jugoslavensko-sovjetska preduzeća za plovidbu Dunavom i za civilni vazdušni saobraćaj i rekao da su ugovori o njima za nas strani i neravnopravni.[48]

Tito je, ustvari prvi put na ovoj sjednici ocijenio da je suština razilaženja i pritiska pitanje naše nezavisnosti i samostalnosti. Jedinstvo Centralnog komiteta oko te ocjene imaće veliki značaj za buduće događaje.

Ovako zgusnut i pojačavan pritisak SSSR-a još uvijek se odvijao u zatvorenom krugu između sovjetskog i jugoslavenskog vrha uz izuzetak uključivanja bugarskog vrha oko pitanja federacije. CK KPJ je na ovoj sjednici zaključio da njen sadržaj zadrži u tajnosti, u krugu učesnika sjednice. Međutim, pritisak se širio na različita pitanja i oblasti odnosa i dostigao takav nivo zaoštrenosti da je postajalo očigledno kako će se iz faze zatvorenosti neminovno ući u fazu otvorenih neslaganja.

Pritisci na Jugoslaviju prerastaju u grube optužbe i prijetnje – prvo pismo Staljina

Poslije ocjene stanja u odnosima na sjednici CK KPJ 1. marta 1948. godine, krenuo je lanac mjera i optužbi sa sovjetske strane kojima se pokušavalo – još uvijek iza javne scene – grubim udarima slomiti samostalno postupanje i ponašanje Jugoslavije.

Osamnaestog marta saopšteno je Titu da je Vlada SSSR-a odlučila odmah

47 Insistiranje Staljina na hitnom stvaranju federacije značilo je stvaranje stanja za razbijanje unutrašnjeg jedinstva Jugoslavije.
48 Zapisnik sa sjednice CK KPJ 1. III. 1948. – Arhiv CK SKJ III/32;
Edvard Kardelj: Sjećanje, Državna založba Slovenije Ljubljana; Radnička štampa, Beograd. 1980 (str. 215-216).

povući sve vojne savjetnike i instruktore, tvrdeći da su „okruženi nedruželjubljem“, da se prema njima ne postupa prijateljski.

Sutradan, 19. marta, saopšteno je da je Vlada SSSR-a naredila povlačenje i svih civilnih stručnjaka zbog „nedruželjubivosti i nepovjerenja“ prema sovjetskim stručnjacima čak i sovjetskim predstavnicima u Jugoslaviji.

Tito je kao predsjednik Vlade 10. marta, u pismu Molotovu, reagovao da je „na nas poražavajuće djelovala motivacija kojom Vlada SSSR-a objašnjava tu svoju odluku“, da je odnos prema vojnim i civilnim stručnjacima bio „bratski i najgostoljubiviji“, isto tako i prema civilnim stručnjacima, da navedeni razlozi „nisu uzrok takvim koracima Vlade SSSR-a i naša bi želja bila da nam Vlada SSSR otvoreno saopšti u čemu je ovdje stvar, da nam ukaže na sve što ona misli da nije u skladu sa dobrim odnosima“, ocjenjujući ovaj korak štetnim za obje zemlje.

Umjesto odgovora Vlade stiglo je pismo CK SKP(b) naslovljeno „Drugu Titu i ostalim članovima CK KPJ“ sa potpisom Molotova i Staljina.[49]

Bilo je to pismo optužbi pisano grubim tonom prijetnji. Ponavljaju se opširnije „razlozi“ povlačenja stručnjaka tvrdnjom da su jugoslavenski vojni rukovodioci dovodili u sumnju njihovu korisnost i insinuira da su se „jugoslavenski vojni rukovodioci latili sramoćenja sovjetskih vojnih savjetnika i diskreditovanja sovjetske Armije“ i da se „stvorila oko sovjetskih vojnih stručnjaka atmosfera neprijateljstva“ (nije više „nedruželjublja“). O povlačenju civilnih stručnjaka se kao razlog navodi i to što im pojedini funkcioneri nisu davali ekonomske informacije bez saglasnosti odgovornih rukovodilaca Vlade i CK KPJ, pa se iz jednog primjera, koji se tumači nepovjerenjem, tvrdi da su stavljeni pod kontrolu organa bezbjednosti i kako ti organi „prate ne samo predstavnike sovjetske vlade, nego i predstavnika SKP(b) u Informbirou druga Judina“.

A onda slijede nove „kritike“.

Prva, kako je njima poznato „da među rukovodećim drugovima u Jugoslaviji kruže antisovjetske izjave... „da se SKP(B) izrođava“, da „u SSSR vlada velikodržavni šovinizam“, da „SSSR teži da ekonomski osvoji Jugoslaviju“, da je „Kominform sredstvo za osvajanje drugih partija od strane SKP(b)“...“ i sl.,[50] da te izjave odavno kruže, nastavljaju se i „stvaraju antisovjetsku atmosferu“, da su oni za pravo na kritiku, ali ne „zakulisanu i nepoštenu“ koja se „pretvara u kle-

49 O tome kako mu je uručeno pismo, Tito kaže: „Prvo pismo predali su mi u Zagrebu, u Tuškancu, Lavrentijev u pratnji savjetnika u Ambasadi, NKVD-ovca... Ušli su obojica unutra i po izgledu vidim da se na nešto krupno spremaju. Kad su mi predali pismo, ostali smo stojeći, jer im nisam ponudio da sjednu. I ja sam stajao... Kad sam preletio preko prvih redaka, učinilo mi se kao da me grom udario. A Lavrentijev i ovaj drugi samo u mene pilje da vide kakva će mi biti reakcija. A ja nisam ni trepnuo. Uzdržavao sam se što sam god više mogao... Kad sam preletio preko svih stranica, Lavrentijev nije mogao da se uzdrži pa je zapitao: „Kad ćemo dobiti odgovor“? „Razmotrićemo pismo“. Mahnuo sam rukom i time dao znak da je sastanak završen“.
Vladimir Dedijer: Izgubljena bitka J. V. Staljina, 1969

50 U susretu sa sovjetskom stvarnošću, drugačijom od predstava stvaranih idealizacijom stanja i života, mnogi koji su duže boravili u SSSR-u, studirali, vraćali su se razočarani.

vetu" i pokušaj „da se detronizira (!) sovjetski sistem". I tvrdnja: ***„Mi ne sumnjamo da bi jugosalvenske partijske mase sa negodovanjem odbacile ovu antisovjetsku kritiku, kao njima tuđu i neprijateljsku, kad bi znale da ona postoji... pomenuti jugoslavenski rukovodioci"[51] baš zbog toga tu kritiku vode tajno, iza kulisa, za leđima masa".*** „Podsjeća" se da je Lav Trocki tako počeo optuživati SKP(b) i kako je završio kao „izrod" koji se „preselio u tabor zakletih neprijatelja SKP(b) i Sovjetskog Saveza". (Ovako pominjanje Trockog bila je prijetnja).

Dalja „kritika" je da „sadašnji položaj KPJ izaziva u nama strepnju". Tvrdi se da je KPJ polulegalna, da se u njoj ne osjeća „partijska demokratija", da je sekretar CK-a za kadrove ministar unutrašnjih poslova (Ranković) i t.sl. sa zaključkom: „Razumije se da mi ne možemo smatrati takvu organizaciju komunističke partije marksističko-lenjinističkom, boljševičkom".

Slijedila je tvrdnja kako se „u jugoslavenskoj kompartiji ne osjeća duh politike klasne borbe", kako postoji „porast kapitalističkih elemenata na selu, a isto tako i u gradu idu punim korakom", a rukovodstvo se „uljuškuje trulom oportunističkom teorijom mirnog urastanja kapitalističkih elemenata u socijalizam". „KPJ se rasplinjuje i utapa u narodni front, umjesto da bude osnovna rukovodeća snaga u zemlji".

U pismu je i tvrdnja da je Vladimir Velebit „engleski špijun" i da je još uvijek pomoćnik ministra inostranih poslova i gnusna insinuacija kako neke buržoaske vlade dozvoljavaju da „imaju u svom sastavu špijune velikih imperijalističkih država čiju milost žele da obezbijede i saglasne su na taj način da se stave pod kontrolu tih država".

Pismo završava da su „takve činjenice koje vode pogoršanju odnosa između SSSR-a i Jugoslavije".

Ubrzo se saznalo da je Staljin svoje pismo, ne čekajući odgovor KPJ, uputio rukovodstvima svih partija članica Informbiroa sa zahtjevom da se izjasne o njegovom sadržaju. Početkom aprila stigla su pisma rukovodstava partija Mađarske, Čehoslovačke, Rumunije i Bugarske u kojima se identifikuju sa pismom sovjetske partije i osuđuje KPJ.[52] Tako su u napad uvedene partije Informbiroa sa ciljem da takvo izolovanje prisili Jugoslaviju na popuštanje, ali istovremeno ovakvim vezivanjem jača i potčinjavanje ovih partija i upozorenje šta očekuje one koji bi krenuli u ma čemu putem koji Staljin osuđuje.

Iako se poslije grubih pritisaka u februaru mogla očekivati samo dalja eskalacija, ipak su optužujući i osuđujući sadržaj pisma, izmišljene tvrdnje, prijeteći ton, djelovali kao šok, Tito je kasnije o prvom utisku rekao: „U meni se nešto užasno

51 Pomenuti – ustvari optuženi rukovodioci su „sumnjivi marksisti tipa Đilasa, Vukmanovića, Kidriča, Rankovića i drugih".
52 Zahvaljujući Vladislavu Gomulki, generalnom sekretaru poljske partije, ova nije uputila pismo CK KPJ niti se tim putem složila sa optužbama Moskve.

događalo, bio sam strašno ogorčen. Nije bilo lako riješiti se na davanje odlučnog optora Staljinu. Trebalo je dobro procijeniti posljedice koje je sve to moglo imati i misliti i na najgore. Ali, bez obzira na to što je tako malo bilo izgleda na uspjeh, drugog izlaza nije bilo i morali smo riješiti da damo otpor. U onom momentu bilo je malo izgleda..."

Odgovor na pismo Staljina

Centralni komitet KPJ je na dvodnevnoj sjednici (12. i 13. aprila 1948. godine) temeljito razmatrao nastalu situaciju i tekst odgovora na Staljinovo pismo. Tito je upozorio da se ne radi o ideološkim razlikama već o odnosima između dvije države. Rekao je: „Drugovi, vodite računa da se ovdje ne radi ni o kakvim teoretskim diskusijama, ne radi se ovdje o greškama KPJ, o tobožnjem našem zastranjivanju. Ne smijemo dopustiti da budemo gurnuti na diskusije o tome. ***Drugovi, ovdje se radi prije svega o odnosu države i države... Meni se čini da se oni služe ideološkim pitanjima da bi opravdali svoj pritisak na nas, na našu državu".*** U dvodnevnoj raspravi govorili su svi članovi CK, neki i više puta. Sjednica je proticala i završila u punom jedinstvu. Jedino je Sreten Žujović stao na sovjetsku stranu, a Tito je upoznao sjednicu sa pismom Andrije Hebranga kojim se stavlja, takođe, na stranu svih optužbi Staljina. Jedinstvo ostvareno na ovoj sjednici, sa izuzetkom Žujovića i Hebranga, čije stavove su odbacili i osudili svi članovi CK, imalo je sudbonosan značaj za čitav budući tok otpora Staljinu i staljinizmu.[53]

Plenum je usvojio Titov tekst odgovora.[54] Odgovor je bio odlučno odbijanje pritiska: odbrana i istine, i principa, i dostojanstva, i na tom zasnovana odbrana odnosa i razvijanje saradnje. Tito je rekao da ***učvršćivanje sovjetsko-jugoslavenskih odnosa nije protivurječno nezavisnoj poziciji Jugoslavije.*** U odgovoru CK KPJ je rečeno „da nas je strahovito iznenadio ton i sadržaj pisma", da je njihove zaključke nemoguće objasniti ničim drugim nego da Vlada SSSR-a dobija netačne i tendenciozne informacije i da je Plenum CK KPJ utvrdio da su članovi CK KPJ S. Žujović i A. Hebrang glavni krivci davanja netačnih i klevetničkih informacija sovjetskim predstavnicima u Jugoslaviji. („Ma kako neko od nas volio zemlju socijalizma SSSR on ne smije manje voljeti svoju zemlju").

53 Vladimir Dedijer: Prilozi za biografiju Tita, 1953

54 Tito je napisao odgovor, dao ga svim članovima Politbiroa i sa njihovim prijedlozima konačan tekst razmatrao je i usvojio plenum CK KPJ. Završni dio nacrta Titovog teksta glasio je: „Nama izgleda da se ne slažemo u tome kakvi treba da budu zapravo odnosi između naše dvije zemlje. Da odnosi treba da budu čim bolji i prijateljski... tu se podjednako slažemo. Ali, na kojoj bazi se mogu učvršćivati takvi odnosi – u tome postoje razlike mišljenja. Koji su to elementi koje mi smatramo da su neophodni za čvrstinu naših odnosa...? Prvo, apsolutno poštivanje principa nacionalne i državne nezavisnosti... Apsolutno međusobno povjerenje". Ovaj dio je u konačnoj redakciji odgovora izostavljen da se ne bi izazivalo još veće zaoštravanje. Tito je kasnije više puta ponovio da mu je žao što je izostavljen taj dio – sačuvao je tekst pisma kako ga je on predložio.

Detaljno se pobijaju jedna za drugom sve tvrdnje uz navođenje činjenica – o povlačenju stručnjaka, o tvrdnji da organi državne bezbjednosti prate sovjetske stručnjake i predstavnike, o tome da se među vodećim ličnostima vodi antisovjetska kritika „iza leđa masa“, o tome ko su, kakve zasluge imaju i koliko su doprinosili jačanju svijesti u javnosti o prijateljstvu sa SSSR-om, rukovodioci koje napadaju, o neprihvatljivosti takvog podvajanja između rukovodstva i javnosti, o tvrdnjama o stanju u KPJ, o odsustvu klasne borbe i jačanju kapitalističkih elemenata i upoređivanju KPJ sa desnim socijaldemokratskim tezama („Mi ne možemo da se ne ogradimo od takvih netačnosti i uvreda za našu partiju“). Odbijaju se tvrdnje o Narodnom frontu i ističe stav KPJ da izgrađuje socijalizam u skladu sa našim specifičnim uslovima (i tako afirmiše teza o različitim putevima razvoja) ne negirajući iskustva SSSR-a. Odbijaju se olake tvrdnje da je Vladimir Velebit engleski špijun, a na pomenutu otrovnu aluziju u vezi sa time se kaže: „Čovjek to ne može čitati a da ne bude duboko ogorčen i zaprepašten zbog takvog načina u pismu jednoj Vladi koja predstavlja šesnaestmilijunski narod, koji je u Oslobodilačkom ratu, na strani SSSR-a, najviše žrtvovao...“.

U odgovoru je posebno značajan i ovaj stav: ***„Ako biste nas pitali ima li nešto čime mi nismo zadovljni s vaše strane, onda moramo otvoreno kazati da ima više razloga zbog kojih smo nezadovoljni... sve te razloge nemoguće je navesti u ovom pismu, ali ćemo navesti nekoliko“. Slijede podaci da sovjetske obavještajne službe vrbuju jugoslavenske građane i stvaraju svoju mrežu u Jugoslaviji što se ne može drugačije shvatiti „nego kao stvar uperena protiv interesa naše zemlje...*** i mi moramo neizbježno doći do zaključka da to vrbovanje ruši naše unutrašnje jedinstvo, ubija povjerenje u rukovodstvo, demorališe ljude, vodi kompromitovanju rukovodećih ljudi i postaje izvor sabiranja svakodnevnih lažnih informacija“.

Na kraju odgovora se kaže da „plenarna sjednica CK KPJ ne može da prihvati kao opravdanu ocjenu koju ste u vašem pismu dali o radu naše partije i njenih rukovodilaca“ i ponavlja da se radi o nesporazumu koji se mora likvidirati „ jedino svestranim uzajamnim objašnjenjem između dva centralna komiteta na licu mjesta – ovdje kod nas“ i poziva SKP(b) da pošalje svoje predstavnike.[55]

Odgovor ostavlja prostor za razjašnjavanje, ali ne za odricanje od samostalnog puta razvoja. Njegova suština je otvaranje pitanja na kojim principima treba da se grade odnosi između dvije države i partije. U tome je istorijski značaj ovog odgovora.

55 Svi navodi iz dokumenta objavljenih u Istoriji socijalističke Jugoslavije, Knjiga druga, autora Branka Petranovića i Čedomira Štrbca, Radnička štampa, Beograd, 1977

Koliko god je Staljinovo pismo djelovalo kao šok, toliko je odgovor CK KPJ morao biti razočarenje i povećanje ogorčenosti Staljina nenaviknutog na suprotstavljanje.

Drugo Staljinovo pismo – priprema konačne osude

Kao što se moglo i očekivati, uslijedilo je 4. maja 1948. godine, novo pismo naslovljeno „Drugovima Titu, Kardelju, Centralnom komitetu KPJ".

Bilo je to svojim sadržajem širenje optužbi iz prvog pisma, kojima su dodate nove, sa težim osudama i kvalifikacijama, sa još grubljim tonom i uvredama.

Pismo počinje tvrdnjom da se u odgovoru CK KPJ „ne vidi želja da se razjasni istina, da se časno priznaju svoje greške, da se prizna neophodnost likvidacije tih grešaka" – da se kritika „ne prima marksistički, nego malograđanski". Kroz čitav tekst se ova tvrdnja u raznim formulacijama ponavlja, kao da je očekivana „samokritika" i pokajanje.

Svi stavovi, sve činjenice i objašnjenja o svim pitanjim iz pisma CK KPJ se odbacuju, uvredljivo kvalifikuju kao netačna, besmislena, klevetnička i sl. U svemu se jugoslavensko rukovodstvo proglašava krivim i odgovornim za pogoršanje odnosa. O tome se tvrdi: „Mi smatramo da se iza pokušaja jugoslavenskih rukovodilaca da skinu sa sebe odgovornost za pogoršanje sovjetsko-jugoslavenskih odnosa skriva činjenica da ti drugovi ne žele priznati svoje pogreške i imaju namjeru da i ubuduće produže neprijateljsku politiku prema SSSR-u".

Osude rukovodstva KPJ, Tita i Kardelja posebno su bezobzirne, uvredljive i ponižavajuće. Optužujući Tita i Kardelja kaže se kako su „mogli dotjerati do ovakve besmislice", kako „misle da tim jeftinim lukavstvom mogu... obmanuti klasu i istoriju""", kako je odnos Tita i Kardelja prema „kritičkim primjedbama" „lakomislen", „lažan", „duboko antipartijan", da „jeftina lukavstva i mahinacije Politbiroa CK KPJ... predstavljaju lažljivu verziju", da se „jugoslavenskom rukovodstvu zavrtjela glava od uspjeha" i t.sl.

Svemu se pokušava dati ideološka oblanda napuštanja „partijnosti" i „marksizma", iznevjeravanje Lenjina, o tome se sudi sa arogancijom vrhovnog arbitra šta je ispravno, a šta za osudu.

Suština pritisaka se i u ovom pismu pokušava pokriti ideološkim neslaganjima. Ponavljaju se, sada još šire, tvrdnje „o nepravilnoj političkoj liniji Politbiroa CK KPJ u pitanjima klasne borbe u Jugoslaviji", o „jačanju kapitalističkih elemenata", o „prešućivanju klasne defencijacije na selu" i sl. Ponavljaju se takođe optužbe da se KPJ utapa u Narodni front, da se gubi rukovodeća uloga partije i „podučava":

„Prema teoriji marksizma-lenjinizma kompartija je najviša forma organizacije radnog naroda koja stoji iznad svih drugih organizacija, pa među njima i iznad Sovjeta u SSSR i narodnog fronta u Jugoslaviji“. „Mi smatramo da je umanjivanje uloge Kompartije u Jugoslaviji otišlo veoma deleko“. „Mi u tome vidimo opasnost razvitka likvidatorskih tendencija... što ugrožava samo postojanje kompartije... i krije u sebi opasnost izrođavanja Jugoslavenske narodne republike“.

Sve „kritike“ rukovodstva KPJ u oba pisma o odsustvu klasne borbe, slabe uloge partije i dr. su, ustvari, napadi na KPJ, što nije dovoljno staljinistička i što u tome ne slijedi SKP(b). To se i kaže: „Potcjenjivanje iskustva SKP(b) u pitanju obezbjeđenja osnovnih uslova izgradnje socijalizma u Jugoslaviji bremenito je velikim političkim opasnostima“.

U odbacivanju činjenica iz pisma CK KPJ posebno se – krajnje neubjedljivo – negiraju one o vrbovanju jugoslovenskih građana od strane sovjetskih obavještajnih službi. „Mi izjavljujemo da ovo tvrđenje drugova Tita i Kardelja, koje je prepuno neprijateljskih ispada protiv sovjetskih predstavnika u Jugoslaviji, uopšte ne odgovara istini“. Iz tog dijela teksta se vidi da su posebno pogođeni otvorenim iznošenjem i kvalifikovanjem ovog djelovanja. U ovom pismu se navode i razlike u spoljnoj politici optužbom da jugoslavensko rukovodstvo izjednačava politiku Sovjetskog Saveza i imeprijalističkih država. Pominje se Titov govor iz maja 1945. godine i ocjenjuje „antisovjetskom pozicijom druga Tita“.Treba reći da su upravo u ovom dijelu, a i na drugim mjestima, napadali isključenje Andrije Hebranga i Sretena Žujovića iz CK KPJ i da ih hvale i brane.[56]

U nizu neistina iznesene su i do sada najuvredljivije, prosto nevjerovatne tvrdnje kojima se negiraju uspjesi Narodnooslobodilačke borbe, oslobađanje zemlje vlastitim snagama i uloga KPJ u stvaranju nove vlasti i društvenih odnosa u Jugoslaviji. Sve se pripisuje SSSR-u. Tako ***se tvrdi kako je sovjetski ambasador u Jugoslaviji „predstavnik prijateljske države koja je oslobodila Jugoslaviju od njemačke okupacije“*** – dakle SSSR je oslobodio Jugoslaviju. Tvrdi se takođe da je „poslije razbijanja štaba jugoslovenskih partizana od strane njemačkih padobranaca, u momentu kada je narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji preživljavajo tešku krizu, ***sovjetska armija pritekla u pomoć jugoslovenskom narodu, razbila***

56 A. Hebrang i S. Žujović su jednoglasnom odlukom CK KPJ, 9. maja 1948. g., isključeni iz CK i KPJ i da se čitavo članstvo KPJ informiše o razlozima. Pored izjašnjavanja za Staljinove optužbe Hebrang je i do tada kontinuirano obavještavao, tehndenciozno i neistinito, sovjetske rukovodioce i funkcionere o stanju i odlukama vrha zemlje, a Žujović je predao ambasadoru SSSR-a Lavrentijevu bilješke o svemu što je rečeno na sjednici CK KPJ 1. marta 1948. g. Staljin je, preko svog emisara, uputio prijetnju CK KPJ i ultimatum da sovjetski predstavnici učestvuju u istrazi protiv Žujovića i Hebranga. CK KPJ uputio je odgovor CK-u SKP(b), odbijajući prijetnje, i insinuacije, i ultimatum i saopštilo „da učešće predstavnika CK VKP(b) u istrazi protiv Hebranga i Žujovića ne dolazi u obzir“. V. Dedijer: Izgubljena bitka J. V. Staljina

njemačke okupatore, oslobodila Beograd i tako stvorila uslove neophodne za dolazak komunističke partije na vlast“.[57]

Naravno da ništa kao ova niestina nije moglo više povrijediti svakoga ko je učestvovao, doživio ili znao šta je značila i donijela četverogodišnja Narodnooslobodilačka borba i koliko su optužbe i tvrdnje neistinite i nemoralne. Ova je tvrdnja, kad je objavljena, izazavala u javnosti najveće ogorčenje. I sam sam je tako doživio.

Među teškim klevetama je i ova: „Nerazumljivo je takođe zašto se poslanik SAD-a u Beogradu ponaša kao domaćin u zemlji a njegovi „informatori“, čiji broj raste, šetaju na slobodi“. I kleveta tog nivoa kako se prijatelji i rođaci „dželata jugoslovenskih naroda Milana Nedića udobno smještaju u dražvnom i partijskom aparatu Jugoslavije“.

U pismu se na više mjesta ponavlja kako u pitanjima neslaganja sa Jugoslavijom o istim pitanjima Sovjetski Savez „sa drugim državama narodne demokratije nema nesporazuma“, „dok se sa njima odnosi razvijaju i jačaju sa Jugoslavijom se pogoršavaju“, da su se „sve kompartije u zemljama narodne demokratije solidarisale sa pismom CK SKP(b) i osudile pogreške jugoslovenskih drugova, a Politbiro CK KPJ, tvrdoglav u svojim pogreškama, našao u stanju izolacije“. Očito da ovo ponovljeno isticanje ima za cilj prijetnju da predstoji jedinstven front pritisaka, osuda i izolovanja Jugoslavije, ako se ne pokaje.

U pismu je, takođe, i „upozorenje“ da jugoslovenski rukovodioci, ostajući na svojim pozicijama, „lišavaju sebe prava traženja materijalne i druge pomoći od Sovjetskog Saveza, jer Sovjetski Savez može pružati pomoć samo prijateljima“.

Na kraju odbija se razjašnjavanje između dvije partije, „taj put smatramo nepravilnim pošto se ne radi o provjeravanju pojedinih činjenica, nego o principijelnim razilaženjima“ i pošto su sa „neslaganjima već upoznati Centralni komiteti devet partija koje imaju svoj Informacioni biro bilo bi nepravilno isključiti iz te stvari druge kompartije“ i zato „predlažemo da se ovo raspravi na najbližem sastanku Informbiroa“.

Poslije ovog pisma, koje je i optužnica i presuda, bilo je jasno da ne može biti govora o nastavljanju (jalovog) razjašnjavanja.

CK KPJ je, razmatrajući ovo pismo na sjednici 9. maja 1948. godine, zaključio da je ovakva dalja prepiska uzaludna i u kratkom odgovoru 17. maja saopštio: „Bilo bi suvišno pisati o tome koliko je i ovo pismo učinilo težak utisak na nas. Ono nas

57 Desant na Drvar 25. maja 1944. godine je bio posljednji Hitlerov pokušaj da se uništi Vrhovni štab i ostao je nauspješan. Razlog desanta je bilo jačanje NOV koja je tada brojala 400.000 boraca, oslobodila velike prostore i zadavala okupatorima udarce, a poslije neuspjelog desanta NOB doživljava najveće međunarodno priznanje kao vojna i politička snaga odlučujućeg uticaja, Čerčil se sastaje sa Titom, u pregovorima Jugoslavija uspješno brani odluke AVNOJ-a i t.sl.

je ubijedilo o tome da su uzaludna sva naša dokazivanja čak i činjenicama da su sve otpužbe protiv nas rezultat krivog obavještavanja“. CK KPJ ne prihvata da se sukob raspravlja na sastanku Informbiroa.

Oko tog pitanja se nastavio pritisak i sovjetsko nastojanje da svim sredstvima pokuša prisiliti Jugoslaviju da učestvuje na sastanku i time je prinudi na povlačenje. Čak je sovjetska strana tajno širila vijest da će sastanku prisustvovati i sam Staljin (pa će zbog toga sastanak biti održan u Ukrajini) ne bi li se time uticalo na Tita da prihvati prisustvo.[58] Raznim kanalima su plasirani „prijateljski savjeti“ jugoslavenskom rukovodstvu da prihvati učešće na sastanku.[59] A onda je došlo i novo pismo CK SKP(b) 22. maja sa oštrom osudom odbijanja CK KPJ. Sada se daje i nova uloga Informbirou. U rezoluciji o osnivanju stoji „da se Informacionom birou stavi u zadatak organizovanje razmjene iskustava i, u slučaju potrebe, koordinacija djelatnosti komunističkih ***partija na osnovi uzajamne saglasnosti“***. A u ovom pismu CK SKP(b) se kaže: „Mi smo zastupali i zastupamo stav, bez koga je nemoguće postojanje i rad Informbiroa: Svaka kompartija je obavezna da podnosi izvještaj Informbirou, svaka partija ima pravo da ktirikuje drugu kompartiju... Otkazivanje Jugoslovena da podnesu izvještaj o svom radu Informbirou, da čuju kritiku drugih partija, znači narušavanje ravnopravnosti (!) komunističkih partija“[60], znači neravnopravni su oni koji su se dogovorili da osude KPJ zato što ona neće da učestvuje na tom suđenju. „Odbijanjem da dođu pred Informbiro znači da je CK KPJ stao na put ***cijepanje jedinstvenog fronta narodnih demokratija sa Sovjetskim Savezom...*** takva politika vodi ka izdaji stvari međunarodne solidarnosti trudbenika i prelaz na pozicije nacionalizma, neprijateljskog stvari radničke klase“.[61]

Bilo je očigledno da bi prisustvo Jugoslavije na sastanku Informbiroa značilo da se nađe na optuženičkoj klupi i sasluša već dogovorenu optužnicu (koju je znala iz prepiske) i presudu, da se nađe pred orkestriranom anatemom osam partija (koje su joj tu anatemu saopštile pismima) u ne samo neravnopravnom, nego krajnje ponižavajućem položaju. Prisustvo tako izrežiranom skupu imalo bi ko zna kakve sve posljedice.

To kod nekih i u Jugoslaviji nije shvaćeno i bilo je već tada pojedinih glasova (kasnije više) da bi trebalo ići na sastanak IB. Oni su se javljali u partijskim rukovodstvima BiH i Crne Gore. CK KPJ je na sjednici 10. maja ponovo jednoglasno

58 B. Petranović – M. Zečević: Jugoslavija 1918-1988, Zbirka dokumenata, str. 924

59 U to se uključio i poljski partijski lider V. Gomulke. Preko svog povjerljivog „kurira“ uputio je pismo CK KPJ, u kome je apelovao na Jugoslovene da prisustvuju sastanku Informbiroa i predlagao da on, zajedno sa Bermanom (članom rukovodstva poljske partije), dođe u Beograd i o svemu prodiskutuje sa Jugoslovenima“. Intervencija i prijedlog nisu prihvaćeni. V. Dedijer: Izgubljena bitka J. V. Staljina

60 U pismu se spominje kako je KPJ na osnivačkom sastanku kritikovala KP Italije i Francuske – (ne kaže na sovjetski nagovor) sada se zloupotrebljava po njihovom nagovoru učinjena greška.

61 Izvor isti.

odlučio da ne uputi delegaciju na sastanak IB-ea. Tito je od početka do kraja bio odlučan u tom stavu.

Postalo je jasno da će pritisci i osude, koji su se odvijali putem neobjavljene prepiske i drugih vidova zakulisnih prijetnji, sastankom Informbiroa postati javni i da se za to treba pripremati.

Postala je neophodna priprema partijskog članstva za očekivani javni napad

Bilo je krajnje vrijeme da se za ono što očigledno dolazi pripremi najširi partijski aktiv, jer je do tada sve što se događalo držano u krugu rukovodstva KPJ i užih partijskih rukovodstava republika i u tom krugu je uglavnom ostvareno jedinstvo.

CK KPJ je na Plenumu (9. maja 1948. godine) odlučio da se obrati članstvu Partije. Čitav rukovodeći partijski aktiv obaviješten je u maju o sadržaju pisama sovjetskog vrha i odgovora CK KPJ, o odluci da KPJ ne učestvuje na sastanku IB-ea i o slučaju Sretena Žujovića i Andrije Hebranga, koji su stali na stranu Moskve, bili njihovi informatori i pokušali razbiti jedinstvo vrha KPJ. To je i za širi partijski aktiv bio šok i ogorčenje zbog očite neistinosti i uvredljivosti optužbi. Tekle su rasprave i do Rezolucije IB-ea u kojima je počela diferencijacija. Bilo je pojava kolebanja najviše oko pitanja da li ići ili ne na sastanak Informbiroa. Bio je i manji broj neprihvatanja stavova CK KPJ. U toj fazi ostvareno je ipak široko jedinstvo, stavovi CK KPJ dobili su podršku republičkih, pokrajinskih i lokalnih rukovodstava i sastanaka šireg rukovodećeg aktiva.

CK KPJ je istovremeno donio odluku da se sazove Peti kongres KPJ i utvrdio datum održavanja 21. jula 1948. godine. Bila je to i smjela i demokratska odluka. Smjela, jer se donosi u trenutku kad o sukobu još nije obaviještena cijela Partija, javnost pogotovo, kad predstoji javna kampanja i kad još nije bilo moguće procijeniti šta će se sve dogoditi i prevladavati da bi se sačuvalo jedinstvo i stvorio jedinstven front odbrane. Demokratska odluka zato što je značila demokratski put građenja tog fronta, iako je bilo neizvjesno kako će se situacija razvijati do Kongresa i što će time pripreme za Kongres i on sam biti svojevrsno plebiscitarno izjašnjavanje u tako i toliko sudbinskom pitanju.[62]

Za Staljina (i sljedbenike u Informbirou) zakazivanje Kongresa je bilo veliko iznenađenje. Naime, on je od početka vjerovao da su ljubav prema SSSR-u i vjera u njega toliko snažni u KPJ i jugoslavenskoj javnosti da će to prisiliti jugoslovensko

62 V. Didijer zabilježio je ove riječi Tita iz razgovora o zakazivanju Kongresa „Sazivanje Kongresa bila je zaista smjela stvar. To je, možda, bio najsudbonosniji period naše istorije. U tim odsudnim trenucima moralo se hitno djelovati. Svako i najmanje kolebanje značilo je propast“.

rukovodstvo ili da se pokaje ili da bude smijenjeno. To se vidjelo i iz stava u prvom pismu da bi mase to učinile kad bi znale za „antisovjetsku kritiku". Još više o tome govori ovaj detalj: upravo kad nam je upućeno prvo pismo Staljin je, pokazujući Nikiti Hruščovu kopiju pisma rekao: „Biće dovoljno da maknem svojim malim prstom i Tita više neće biti. On će pasti".[63] A onda je došao odgovor CK PJ u kome se optužbe odbijaju i otvaraju principijelna pitanja odnosa, odgovor koji je ponovljen i odbijanjem poziva na sastanak Informbiroa. I tada, usred tih pritisaka i prijetnji, CK KPJ saziva kongres. To je povećalo napade i pripremu da se sastankom Informbiroa izvrši posljednji pokušaj slamanja jugoslavenskog otpora.

63 N. Hruščov je u tajnom referatu o kultu Staljinove ličnosti na XX. kongresu KPSS (februar 1956.) saopštio taj podatak i popratio riječima: „Mi smo skupo platili to „micanje malim prstom"

REZOLUCIJA INFORMBIROA – SVOJEVRSNA OBJAVA RATA JUGOSLAVIJI

Javna osuda Jugoslavije – šok javnosti – poziv „zdravim snagama“ da ruše jugoslovensko rukovodstvo

Ipored odbijanja da se sukob razmatra na sastanku Informacionog biroa (IB) stigao je poziv da CK KPJ uputi svoje predstavnike. CK je uputio Izjavu Informbirou 20. juna u kojoj je ponovio razloge zašto ne može učestvovati na sastanku IB-ea, ističući posebno da su sve partije (osim KP Italije i Francuske), ne tražeći od KPJ nikakva objašnjenja, već „osudile našu partiju“ i „nama u pismima saopštile svoj stav“ što je „postupak koji nije u duhu sporazuma i principa dobrovoljnosti na kojima se bazira Informbiro“. Ponavlja se da SKP(b) nije prihvatila ni jedan argument KPJ i to „nama ne omogućuje diskusiju na ravnopravnoj osnovi“, a razmatranje na sastanku IB-ea može samo produbiti, a ne riješiti neslaganja. CK KPJ je zahtijevao da se to pitanje skine sa dnevnog reda IB-ea.

Informbiro se sastao u Bukureštu 28. juna 1948. godine, usvojio i objavio „Rezoluciju Informacionog biroa komunističkih partija o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije“. Rezolucija je sadržavala sve već do tada u pismima CK SKP(b) sadržane optužbe i osude u još grubljem i prijetećem tonu. To se vidi iz navođenja samo nekih stavova Rezolucije: „IB odobrava postupak CK SKP(b) koji je imao inicijativu u raskrinkavanju nepravilne politike CK KPJ“; „IB konstatuje da vodstvo KPJ provodi neprijateljsku politiku prema Sovjetskom Savezu i SKP(b)“; „jugoslovenski rukovodioci su počeli identifikovati spoljnu politiku SSSR-a sa spoljnom politikom imperijalističkih sila“; IB osuđuje mjere protiv A. Hebranga

i S. Žujovića[64] i „smatra da se u KP ne može trpiti takav stramotan potpuno turski teroristički režim... i zahtijeva da se takvom režimu učini kraj"; „jugoslovenski rukovodioci su pošli putem direktnog obmanjivanja svoje partije i naroda, sakrili su od KPJ kritiku nepravilne politike CK"; ponavlja se saglasnost sa pismima CK SKP(b) iz marta i maja 1948.; „Informbiro je došao do jednoglasnog zaključka da su se rukovodioci KPJ svojim antipartijskim i antisovjetskim pogledima... odbijanjem da sudjeluju na zasijedanju IB-ea, suprotstavili komunističkim partijama koje su u sastavu IB-ea, pošli putem otcjepljena od jedinstvenog fronta protiv imeprijalizma, pošli putem izdaje... i putem prelaska na pozicije nacionalizma" i isključili se iz Informbiroa; „jugoslovenski rukovodioci... prestrašeni ucjenjivačkim prijetnjama imperijalista misle da mogu nakon ustupaka imperijalističkim državama steći njihovu naklonost... pri tome mučki polaze od poznate buržoasko-nacionalističke teze prema kojoj „kapitalističke države predstavljaju manju opasnost za nezavisnost Jugoslavije nego SSSR", „jugoslovenski rukovodioci ne shvataju... da nacionalistička koncepcija može dovesti do izrođavanja Jugoslavije u običnu buržoasku republiku, do gubitka nezavisnosti Jugoslavije i... pretvaranja u koloniju imperijalističkih zemalja".

I završna prijetnja: „Informacioni biro ne sumnja da u krilu KPJ ima dovoljno zdravih elemenata..., zadatak ***ovih zdravih članova KPJ jeste da prisile svoje današnje rukovodioce da otvoreno i pošteno priznaju svoje greške i da ih poprave,*** da napuste nacionalizam, da se vrate inetrnacionalizmu i da svim silama učvršćuju jedinstveni socijalistički front protiv imeprijalizma ili – ako se današnji rukovodioci KPJ pokažu za to nesposobni – da ih smijene i istaknu novo internacionalističko rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije... IB ne sumnja da će KPJ moći da ispuni ovaj časni zadatak".

Bio je to poziv na pobunu protiv rukovodstva i jedinstva, poziv za organizovano suprotstavljanje politici odbrane samostalnosti, za potčinjavanje SSSR-u.

CK KPJ je na plenumu 19. juna 1948. godine usvojio odgovor na optužbe sadržane u Rezoluciji i donio smjelu odluku da se odmah objavi Rezolucija IB-ea u cjelini, zajedno sa Izjavom CK KPJ povodom Rezolucije. U izjavi je dat detaljan pregled događaja koji su prethodili Rezoluciji, zatim su navedene sve optužbe sadržane u pismima CK SKP(b), sadržaji Izjave CK KPJ upućene Informbirou o razlozima zbog kojih KPJ ne može učestvovati na sastanku IB-ea, a onda se argumentovano odgovara na sve tvrdnje sadržane u Rezoluciji i dalje ocjena tih tvrdnji. Izjava

64 E: Kardelj u „"Sjećanjima" bilježi: „Nekako u to vrijeme pritvorili smo Hebranga i Žujovića ne zbog njihovih stavova nego zato što smo se plašili da bi ih mogli prevesti preko granice u Rumuniju i da bi se tamo pojavili na zasijedanju Informbiroa. To doduše za našu Partiju ne bi bilo katastrofalno ali bi nam povećalo teškoće". Postojali su pokušaji da se A. Hebrang i S. Žujović prebace iz Jugoslavije u SSSR i da se, uključivanjem nekih drugih pristaša IB-a, formira vlada u izbjeglištvu, o čemu u „Novim prilozima...", piše V. Dedijer.

završava pozivom članstvu KPJ za ostvarivanje partijske linije i još čvršće jedinstvo, a radnim masama okupljenim u Narodnom frontu da još upornije nastave rad na izgradnji socijalističke domovine. „To je jedini put i način da praksom dokažemo neopravdanost optužbi“. [65]

Rezolucija IB-ea i Izjava CK KPJ objavljeni su 30. juna u listu „Borba“ u 500.000 primjeraka, u svim dnevnim listovima i na svim radio stanicama Jugoslavije.[66] Izjava CK KPJ je pisana činjenično i zbog toga uvjerljivo, ocjene su bile jasne i odlučne, ton dostojanstven i tekst razumljiv najširoj javnosti.

Sudbonosna bitka za opstanak Jugoslavije

Objavljivanjem Rezolucije i Izjave CK KPJ javnost je saznala sve što se do tada znalo samo u vrhovima i širem rukovodećem aktivu. Bila je to prevelika doza za nepripremljeno partijsko članstvo, a još više za javnost, ali i pošten odnos prema javnosti o čijoj se sudbini i radilo. I oni koji su bili obaviješteni o prepisci nisu očekivali takav udar. Za cijelu zemlju bio je grom iz vedra neba, strašan politički zemljotres. Čitava zemlja je tih prvih nedjelja i mjeseci, pa i prvu godinu, bila zaokupljena time. U prvom trenutku je bilo nevjerice da se tako nešto događa sa SSSR-om u koga se fanatično vjerovalo kao i u obožavanog Staljina. Tražili su se odgovori kako je to moguće? Trebalo je krenuti, ne kratkim putem otrežnjenja od ukorijenjene zablude do istine i stvarnosti. U prvi mah bila je rasprostranjena iluzija da se radi o nesporazumu, o netačnoj obaviještenosti vrha SSSR-a, o tome da je lažno informisan i Staljin. Rukovodstvo KPJ, koje nije imalo iluzija kakava je suština i cilj udara, moralo je, međutim, oprezno i postupno uvoditi javnost u suštinu sukoba na način da što veći broj građana saznaje i razumije šta i zašto se događa. Zbog toga je i samo rukovodstvo jedno vrijeme javno insistiralo na razjašnjavanju nesporazuma. A odgovorom na optužbe i javnim polemikama poslije Rezolucije indirektno se uticalo na formiranje svijesti o pravim razlozima sukoba.

Objavljivanjem Rezolucije IB-ea, kampanjom protiv Jugoslavije, koja je uslijedila, otporom koji je morao biti odlučan i u svim vidovima organizovan, počela je sudbonosna bitka za opstanak i budućnost Jugoslavije. Bila su to za Jugoslaviju zaista teška i sudbonosna vremena. Našla se na istorijskom raskršću – hoće li braniti teško i skupo izvojevanu slobodu, principe samostalnosti, suverenog odlučivanja o putevima svog razvoja i međunarodnog angažovanja, hoće li krenuti putem oslobađanja od dogmatskih i staljinističkih shvatanja socijalizma, progresa i odnosa u svijetu ili

65 Rezolucije IB-ea i Izjave CK KPJ B. Petranović – Č. Štrbac: Istorija Socijalističke Jugoslavije, Knjiga 2, Radnička štampa, Beograd. 1977
66 Odgovor CK KPJ nije objavljen u zemljama IB-ea.

će podleći staljinizmu, hegemoniji, satelitskom položaju. Izbor je mogao biti samo jedan. On je bio već učinjen. Pitanje je bilo kako ga nastaviti u neizvjesnosti kako će se sukob odvijati i završiti. Odricanja i žrtve su bile neminovne i ogromne.

Na Jugoslaviju se sručila lavina pritisaka, prijetnji, ugrožavanja opstanka

Rezolucijom Informbiroa proveden i za nepunu godinu eskalirao do monstruoznih razmjera pravi politički, ekonomski, propagandni, obavještajni rat, uz stalne vojne prijetnje.

Već do kraja 1948. godine uslijedio je prekid svih ugovornih odnosa i svih vidova saradnje – a Jugoslavija je u skoro svim odnosima bila vezana za SSSR i istočno-evropske zemlje. Jednostrano je raskinuto 46 sporazuma.[67]

Totalna ekonomska blokada počela je krajem 1948. godine. Otkazani su svi investicioni aranžmani, radikalno je smanjena robna razmjena da bi u prvoj polovini 1949. godine bila potpuno prekinuta. Prekinute su i sve željezničke i poštanske veze sa svim zemljama Informbiroa.

Izazvalo je to velike poremećaje u privrednom životu, reducirani su ciljevi petogodišnjeg plana, obustavljene neke investicije, ali je i u tako smanjenom obimu nastavljena izgradnja.

Jugosalvija je i sa Istoka za samo nekoliko mjeseci bila pod potpunom blokadom.

Propagandni rat je poprimio nevjerovatne razmjere. Od Rezolucije su krenule rijeke članaka i radio emisija sa sve grubljim i vulgarnijim tvrdnjama i podsticanjem na političke subverzije i rušenje rukovodstva zemlje – od proglašavanja jugoslovenskog rukovodstva „izdajnicima socijalizma“ do nazivanja „fašistima, ubicama, špijunima“. U SSSR-u, Albaniji, Bugarskoj, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Rumuniji osnovani su specijalni propagandni centri koji su danonoćno djelovali prema Jugosalviji i u kojima je bilo angažovano 5.000 mahom Jugoslovena – onih koji su se zatekli u tim zemljama i priključili IB-eu i emigranatima. Gebelsovska propaganda nije bila ništa prema ovoj koja se vodila tih godina.

Obavještajni rat je, takođe, poprimio nevjerovatne razmjere. Protiv Jugoslavije je djelovalo 90 obavještajnih centara, veći broj u blizini granica. Ubačeno je i uhvaćeno (1948.-1954.) 713 špijuna, obučenih diverzanata i terorista, a u borbama je poginulo 337 diverzanata.

67 Posljednji su otkazani ugovori o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći (u oktobru 1949. godine za šest dana svih šest zemalja), vjerovatno zbog očekivanja da se u Jugoslaviji mogu organizovati snage koje će po klauzuli „o uzajamnoj pomoći“ zatražiti tu pomoć; a otkazani su pošto je Jugoslavija u UN optužila ove zemlje za kršenje tih ugovora.

Na granicama Jugoslavije su bile koncentrisane velike vojne snage. Sedam divizija u 1949. godini – a u Mađarskoj su nedaleko od granice bile spremne sovjetske trupe. Na granicama su neprekidno vršene provokacije i izazivani incidenti. U periodu 1948.-1954. bilo je 7.877 incidenata od kojih 142 ozbiljnija oružana incidenta (živote su izgubila 24 graničara, 12 građana, ranjenih je bio veliki broj).[68]

Vojna prijetnja je bila stalna – prijetilo se i direktnom vojnom intervencijom. Na primjer u otkrivanju sovjetske agenture uhapšen je jedan broj državaljana SSSR-a (koji su poticali iz bjelogardejskih porodica što su emigrirale u Jugoslaviju poslije Oktobarske revolucije i njima je, uz uslov da rade za sovjetsku obavještajnu službu, dato državljanstvo SSSR-a). Sovjetska vlada je notom u augustu 1949. godine (krcatom uvredama i klevetama) zprijetila „da se neće pomiriti sa takvim stanjem stvari i da će biti primorana da pribjegne drugim efikasnijim sredstvima da pozove na red fašističke nasilnike koji su prekoračili sve granice“.[69] Bila je to prijetnja vojnom intervencijom praćena pokretima trupa prema granici. Da onemogući prijetnje Vlada FNRJ je odlučila i izručila SSSR-u te državljane. U ljeto 1950. godine informacije su govorile da sa sjevera Mađarske prema jugo granici kreće nekoliko sovjetskih oklopnih divizija – prije toga pojačani su svi mostovi na pravcu prema Jugoslaviji i povećan broj provokacija i incidenata na granicma. To je bila demonstracija prijetnje pogrešno sračunata da će u Jugoslaviji izazvati paniku i podstaći otpor politici KPJ. (Za tu demonstraciju se saznalo i u diplomatskom koru u Beogradu u kojem je bilo i panike).[70]

Jugoslavija se morala pripremati za slučaj vojne intervencije

Jugoslavija se morala intenzivno pripremati za slučaj vojne intervencije – morala je držati brojnu armiju, veliki broj jedinica je bio u stalnoj pripravnosti.[71] Zbog odbrambenih potreba direktni izdaci za narodnu odbranu iznosili su 25

68 Povijest Saveza komunista Jugoslavije, 1985

69 B. Peteranović – M. Zečević: Jugoslavija 1985.-1988., Zbirka dokumenata (Da bi se prijetnja što više dramatizovala nota je predata u tri sata ujutro dežurnom portiru u Ministarstvu inostranih poslova).

70 Zvonko Štaubringer: Titovo istorijsko NE staljinizmu.

71 Prema onome što se saznalo poslije Staljinove smrti u Moskvi je postojala odluka i vršene su pripreme (npr. , u svim IEZ pripreman je, pored ostalog, veći broj motorizovanih divizija) za vojnu invaziju. Međutim, nije bilo sigurne procjene kakve mogu da budu strateško-političke posljedice – da li bi rat mogao ostati lokalan ili bi se mogao pretvoriti u širi svjetski sukob. Lider Istočne Njemačke Valter Ulbricht je, u jesen 1951. g., javno iznio mišljenje da bi vojna intervencija predstavljala samo lokalni rat koji se ne bi proširio u svjetski – što je samo govorilo kakva su razmatranja Moskve i satelita u toku. Nikolaj Bulganjin, maršal i jedno vrijeme predsjednik Sovjetske vlade, se poslije normalizacije odnosa, u društvu nekih naših funkcionera, uz piće hvalio kako je u tim raspravama bio među onima koji su savjetovali „da se ne udara na osinje gnijezdo“. Tito je u intervjuu, datom novinarki „Njujork Herald Tribjuna“ Margaret Higins, krajem augusta 1951. g., upravo u vrijeme te opasnosti, pitan „da li se povećava ratna opasnost na Vašu zemlju“, u opširnom odgovoru o stalnom pritisku i ratu nerava rekao i ovo: „Ukoliko su oni svjesni da bi jedan rat mogao izazvati svjetski sukob, utoliko će manje ići na agresiju, ukoliko pak oni u to ne vjeruju, onda postoji opasnost od agresije“.
V. Dedijer: Izgubljena bitka J. V.Staljina

posto nacionalnog dohotka. Već u 1948. godini, zbog toga što su prekinute sve isporuke naoružanja i opreme (koja se nije mogla nabaviti na drugim stranama) morala su se početi graditi vojno-industrijska preduzeća i razvijati vlastita proizvodnja naoružanja i vojne opreme. Odlukom Vlade iz graničnih područja Vojvodine i Baranje izmještena su značajna industrijska preduzeća u unutrašnjost – u brdsko-planinske krajeve. Formiran je poseban Vrhovni štab partizanskih odreda za oružani otpor na eventualno okupiranim teritorijama. Određene su ratne lokacije i pripremljeni objekti u kojima bi, u slučaju vojne intervencije, bile izmještene komande, ratni organi i posebne djelatnosti (radio, štampa, male proizvodnje i sl.). Prezidijum Narodne Skupštine FNRJ donio je tajni Ukaz o stavljanju zemlje u pripravno stanje.[72]

Vrhunac antijugoslovenske hajke i svih mogućih prijetnji bila je druga Rezolucija Informbiroa, usvojena na sastanku u Budimpešti novembra 1949.godine. Po sadržaju to je bio najsramniji akt napada na jednu zemlju. Naslov Rezolucije je glasio: „Jugoslovenska kompartija u rukama ubica i špijuna“, a nekoliko tvrdnji iz njenog sadržaja, koji slijede, govore sve:“Prelaz klike Tito - Raković od buržoaskog nacionalizma na fašizam i otvoreno izdajstvo nacionalnih interesa Jugoslavije“; „CK Kompartije i Vlada Jugoslavije, potpuno su se udružili sa imperijalističkim krugovima protiv cijelog tabora socijalizma – kompartija cjelog svijeta... zemalja narodne demokratije i SSSR-a“; „klika beogradskih najamljenih špijuna i ubica otvoreno je ostvarila sporazum sa imperijalističkom reakcijom...“; „...prelaz Titove klike u fašizam... izvršen je po naređenju njihovih gazda...“; „...pretvaranje klike Tito – Ranković u direktnu agenturu... pomaganje potpaljivača rata dostiglo je vrhunac u otvorenom pristupanju jugoslovenske vlade imperijalističkom bloku u organizaciji Ujedinjenih nacija...“; „...obmanjuju narod da grade socijalizam... nailaze sve više na otpor...“ – itd., itd. „Informacioni biro komunističkih radničkih partija smatra... da borba protiv Titove klike plaćenih špijuna i ubica predstavlja internacionalni dug komunističkih i radničkih partija... svestrana pomoć radničkoj klasi, radnom seljaštvu koji se bore za povratak Jugoslavije u tabor socijalizma obaveza je tih partija“. I ovaj put je bio još otvoreniji poziv „zdravim snagama“ kojima se sugeriše čak i ilegalno djelovanje.[73]

Međunarodni položaj u kome se Rezolucijom i blokadom sa Istoka našla naša zemlja bio je više nego težak. Jugoslavija se našla osamljena na međunarodnoj sceni, osuđena na ono što imamo, a imali smo siromaštvo zemlje iscrpljene ratom i teretom nerazvijenosti i zaostalosti – sa samo tri godina mira, obnove i početka

---

72 Branko Petranović: Istorija Jugoslavije – 1918-1988., Treća knjiga, Nolit, Beograd, 1988
73 B. Petranović – Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, Knjiga 2.

izgradnje. SSSR je izvršio pritisak na sve komunističke partije u svijetu da prekinu odnos sa KPJ i da se uključe u antijugoslovensku hajku. Time je blokada proširena. Odnosi za Zapadom su bili nerazvijeni i loši. Više je to bilo nepovjerenje i izolovanost nego saradnja. Sa zapadnim susjedima (Italija, Grčka, Austrija) odnosi su bili zaoštreni. Četnička i ustaška emigracija, koja je imala podršku Zapada, smatrala je da je došao njihov trenutak da se ubacuju u Jugoslaviju.[74]

Za mnoge u svijetu je bilo nevjerovatno da se takva „mala Jugoslavija“ može uspješno suprotstaviti „ velikom i moćnom SSSR-u“, jedni su čak smatrali da je došao kraj Titove Jugoslavije i da je potpuno nemoguće da odoli sovjetskom pritisku. Jugoslavija se našla u skoro potpunoj izolaciji, morala se angažovati za proboj izolacije – braniti se međunarodnim angažovanjem. Za to je tek trebalo – u uslovima osamljenosti – stvarati mogućnosti.

Ništa u tom periodu nije bilo lako! Pa ni kako se u tako teškom međunarodnom položaju braniti.

Odbrana jedinstva – stvaranje najšireg fronta otpora ugrožavanju zemlje

U uslovima javnog napada Rezolucijom IB-ea, koju je pratila opisana lavina pritisaka, prijetnji i ugrožavanja opstanka, sudbinsko pitanje je bilo sačuvati jedinstvo u partiji i zemlji i stvarati najširi front odbrane. Krenula je široka akcija rasprava (i diferencijacije) u partiji, objašnjavanje građanima na skupovima, preko društveno-političkih organizacija, putem štampe i radija, javnim odgovorima na sve veće količine beskrupuloznih laži u propagandi vođenoj i dirigovanoj iz Moskve. Stvaralo se stanje u kome je sve šire dominiralo osjećanje da je ugrožena Jugoslavija i da otpor znači odbranu opstanka i budućnosti drugačije i bolje od onoga što se pokušava silom nametnuti.

U stvaranju takvog raspoloženja i jedinstva poseban značaj i uticaj u javnosti imale su javne pripreme Petog kongresa KPJ i njegovo odražvanje usred sukoba i udara iz SSSR-a. To je bila i najšira mobilizacija javnosti u razumijevanju ugroženosti zemlje, u pojačanoj budnosti i angažovanosti, u podsticanju pokreta povećanog radnog angažovanja, organizovanja radnih akcija i radnog takmičenja.

Kongres je trajao sedam dana (21.-28. juli 1948. godine) javno, prenosile su ga sve radio stanice. Bilo je to u teškom vremenu manifestovanje jedinstva u otporu Informbirou – izgledalo je u onim uslovima skoro nevjerovano da je moguća takva

74 U julu 1948. godine u Jugoslaviju je iz Austrije ubačena teroristička grupa u kojoj je bio Božidar Kavran, zamjenik ustaškog „Poglavnika NDH“ Ante Pavelića. Uhvaćen je i u istrazi je izjavio da je do njegovog ubacivanja došlo zbog uvjerenja da predstoji Titov pad.
B. Petranović – M. Zečević: Jugoslavija 1918.-1988., Zbirka dokumenata.

atmosfera samopouzdanja, vjere u sebe i svoj put, osjećanja da se brane istina, dostignuća NOB-a.[75] Rukovodstvo KPJ je nastojalo da njegovi stavovi na Kongresu budu odmjereni. Nije išlo previše od stava da je riječ o nesporazumu koji treba prevazilaziti. Ali je ogromna većina učesnika u diskusiji upravo reagovala na napade i jedinstveno ih osuđivala, čime je čitav tok kongresa stvarao atmosferu u kojoj će biti moguće izaći pred našu i svjetsku javnost sa punom istinom i internacionalizovanjem odbrane zemlje koja je višestruko ugrožena.

U posebnoj „Rezoluciji Petog Kongresa o odnosu KPJ prema Informbirou“ rečeno je da je „kritika u pismima CK SKP(b) i u rezoluciji Informbiroa o stanju u KPJ netačna, nepravilna i nepravedna“, sažeto je dat sadržaj optužbi, njihova ocjena i odbijanje, a onda u posebnom poglavlju stav: „Peti Kongres smatra da CK KPJ treba da učini sve što je mogućno da se likvidiraju razmimoilaženja sa Centralnim komitetom Svesavezne komunističke partije boljševika i da nastoji da se CK SKP(b) pruže na licu mjesta sve mogućnosti da se uvjeri u netačnost svojih optužbi“.[76] To je već uveliko bilo prevaziđeno, ali se istrajavalo na postepenom uvođenju javnosti u istinu, a napadačima odgovarati na za njih neočekivan način. (U tom smislu u sali Kongresa su bili portreti Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina, a Tito je na kraju referata rekao „da ćemo svojom nepokolebljivom vjernosti nauci Marksa – Engelsa – Lenjina – Staljina na djelu dokazati da KPJ nije skrenula sa puta te nauke“).[77]

Tito je na kraju Kongresa upozorio delegate ovim riječima: „Ja vas drugarice i drugovi upozoravam da se mi nalazimo u teškoj situaciji, u teškom periodu. Naša partija je postavljena pred veliku kušnju i samo ako budemo sačuvali veliku budnost, jedinstvo i monolitnost u našoj partiji, ako nećemo gubiti nerve, naša pobjeda će biti osigurana“. Bilo je to najsažetije i ocjensko i programsko upozorenje.

Kongres je u situaciji u kakvoj se održavao i po onome što je u jačanju jedinstva značio, imao zaista istorijski značaj i sudbonosan uticaj.

75 Niko od 2.344 delegata se nije izjasnio za IB ili izrazio sumnju u stavove CK KPJ. To ne znači da i poslije Kongresa nije tekao proces diferencijacije i pojava kolebanja i nekih delegata.

76 B. Petranović – Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, Knjiga 2.

77 Tito je govor na kraju kongresa završio parolom „Živio drug Staljin“. To je kod mnogih izazvalo pitanje šta je to značilo, o tome se dugo nagađalo. U razgovoru sa Titom, 20. juna 1952. g., njegov biograf Vladimir Dedijer ga je pitao koji su ga motivi rukovodili da time završi Kongres? Tito je odgovorio: „Moralo je to. Nije to metanisanje. Radi naših masa. Jako oprezno. Nesumnjiv autoritet Staljina. Da smo prenaglo išli, otcepili bismo se od masa. Da smo sporo išli, pregazili bi nas Rusi... Nismo se smeli puštati u ogorčenje. Prepustiti vremenu da SSSR svojim postupcima uični pa da same mase kažu „Dole Staljin“.
V. Didijer: Izgubljena bitka J. V. Staljina

Vjera da Jugoslavija brani sudbinske principe svoje budućnosti - neizvjesnost kako će se ta borba odvijati i koliko će trajati

Uvjerenje da Jugoslavija brani svoj opstanak i budućnost, da se bori za principe progresa, istinu i pravednost, da će to sigurno donijeti uspjeh, bilo je dominirajuće. Međutim, niko nije mogao reći 1948.-1950. godine kako će se ta borba odvijati i koliko će trajati. Ilustruju to slijedeće dvije izjave Tita date u i o tom vremenu:

-Prva data u jesen 1949. g., u obraćanju svojim mladim saborcima iz NOB-a, učesnicima vojnih manevara u Srbiji: „Možda ja neću doživjeti da pobjedi istina. Možda to neće doživjeti ni Bevc (Edvard Kardelj), Koča (Popović) i njihova generacija. Ali, uvjeren sam da će to doživjeti neko od vas mladih saboraca, makar bilo potrebno i oružjem braniti skupo plaćenu slobodu... Ako mi to drugovi ne doživimo ostavljam vam u amanet: ne dopustite da nas bilo šta pokoleba, nastavite borbu i ne žalite žrtve. Uvjeravam vas da jedino istina na kraju mora pobijediti. Pa čak ako ni vi to ne doživite, doživjet će oni koji dođu iza nas i neće nas proklinjati, jer uprkos svemu nismo, niti ćemo, izdati budućnost zemlje".[78]

-Druga: „Uvjerenje da se borimo prije svega za očuvanje slobode i tekovina koje smo sami svojim vlastitim putem izvojevali, za principe samostalnosti i ravnopravnosti, za dostojanstvo, bilo je zaista široko prihvaćeno i podražano, osjećanje da se borimo za pravednu stvar, takođe, ali niko sa sigurnošću nije mogao predvidjeti kako će se sukob odvijati, koliko će trajati".

Šta je, uz već rečeno uticalo da se u najtežim godinama ostvaruje jedinstvo i pretvara u jedinstveni front odbrane zemlje

Treba se podsjetiti u kakvoj situaciji, raspoloženju i razvojnim počecima je zatekao Jugoslaviju svekoliki javni napad SSSR-a i satelita 1948. g. To je potrebno i kao dio odgovora na pitanje šta je sve uticalo da se Jugoslavija mogla oduprijeti tom vidu agresije.

Jugoslavija je od oslobođenja do tog napada imala samo tri godine. U tim godinama u zemlji je bio živ duh samopouzdanja, požrtvovanosti i ponosa koji je nosio Narodnooslobodičaku borbu. Živjeli smo vrijednosti, dostignuća i moral Narodnooslobodilačke borbe. To se raspoloženje pretvorilo u masovni entuzijazam iskazan u dobrovoljnom radu i masovnom pokretu dobrovoljnih radnih akcija u

78 Zvonko Štaubringer: Istorijsko NE staljinizmu, Radnička štampa, Beograd. 1946

obnovi i izgradnji što je donosilo višestruke koristi. Pamte se veliki graditeljski podvizi u te tri godine. Za nepunu godinu – 1946. – omladinske radne brigade izgradile su, bez ikakve mehanizcije, golim rukama i skromnim alatkama, prugu Brčko – Banovići u dužini 92 kilometra. A naredne 1947. g. izgrađena je pruga Šamac – Sarajevo u dužini 240 kilometara –masovnim učešćem mladih iz svih krajeva Jugoslavije, čak i uz učešće internacionalnih omladinskih brigada. Bio je to neponovljiv graditeljski podvig nevjerovatnog požrtvovanja i organizovanja.[79] Počela je gradnja autoputa Beograd – Zagreb dobrim dijelom radnim akcijama, a takođe i gradnja nekih fabrika koje će postati temelj industrijalizacije.

To su bila ostvarenja čija vrijednost je bila temelj otpora. Taj dobrovoljni graditeljski pokret se nastavio masovno poslije napada SSSR-a, sada kao dio otpora i odbrane. Širio se radnim takmičenjima u proizvodnim kolektivima. Ostala su zapamćena takmičenja rudara koji su imali svoje heroje rada i postizali svjetske rekorde, čiji su rezultati bili spasonosni.

Uz već pomenute primjere i činjenice treba podsjetiti da je u dobrovoljnim radnim akcijama omladine, tih prvih godina, bilo preko 970.000 učesnika,[80] da su se radnim akcijama gradila 54 velika objekta, da je 1951. godine završena gradnja autoputa Beograd – Zagreb (400 km.), izgradnja pruge Doboj – Banja Luka i dr. Neprocjenjiva je vrijednost (ne samo materijalna) tog doprinosa u otporu i prevazilaženju najvećih teškoća.

I u najširoj javnosti su primljene kao očigledne neistine i tvrdnje u pismima Staljina i posebno u Rezoluciji Informbiroa. Posebno su u toj fazi na raspoloženje koje se formiralo uticalo podcjenjivanja Narodnooslobodilačke borbe i podnesenih žrtava, grubo vrijeđanje dostojanstva zemlje. U dijelu ovog teksta podrobno je prikazano čemu je sve Jugoslavija bila izložena poslije Rezolucije Informbiroa, kakava je lavina pritisaka, blokada, prijetnji i ugrožavanja opstanka sručila na našu zemlju, kako i u čemu je poveden i eskalirao do čudovišnih razmjera politički, ekonomski, posebno propagandni, a onda obavještajni rat uz stalne vojne prijetnje – sve do monstruoznih kleveta i sve do ponavljanja poziva „zdravim snagama“ da obaraju rukovodstvo i da je „internacionalni dug komunističkih i radničkih partija pomoć da se to ostvari. Kako je narastala ova svekolika agresija tako je ona jačala uvjerenje i svijest u najširoj javnosti da je u pitanju odbrana opstanka, sudbine i budućnosti Jugoslavije. Bio je to bitan faktor jedinstvenog fronta otpora i vjerovanja da otpor

---

79 Danas, uz svu građevinsku mehanizaciju, sve vrste moderne gradnje, velikog broja stručnjaka, ne bi se za jednu godinu mogao izgraditi ni treći dio dužine ove pruge. Gradilo je to ondašnje raspoloženje, iz NOB-a produžena smjelost, entuzijazam, patriotizam.

80 To je mladoj masi akcijaša donosilo višestranu korist – sticali su radna znanja i navike, radom i pohađanjem raznih kurseva, međusobno upoznavanje i upoznavanje raznih dijelova zemlje, zbližavanje i druženje – za većinu bilo je to drago iskustvo koje su ponijeli u život i koje je koristilo društvu.

donosi društvene preobražaje. Upravo tada i u takvim uslovima počelo je stvaranje radničkih savjeta – začetak sistema samoupravljanja – pokretanje procesa suštinske i trajne odbrane od staljinizma.

Kad se govori o faktorima koji su imali veliki uticaj na uspješan tok i ishod sudbonosnog podviga poseban značaj je imala činjenica da je u najtežim ratnim uslovima ovjereno povjerenje u rukovodstvo Jugoslavije i posebno Tita, koje se potvrdilo stvaralaštvom u prvim godinama života nove Jugoslavije i posebno u odlučnom otporu Staljinovom napadu na Jugoslaviju. Odmjereno i principijelno, javno i ljudima razumljivo i prihvatljivo reagovanje u svim fazama sukoba, je to povjerenje jačalo i ono je bilo bitan faktor, rekao bih skoro presudan, i jedinstva i uspješnog otpora. Pokazalo se koliko je uticaja i kolika je Titova uloga u tome bila.

Odbrana od opasnosti organizovanog djelovanja sovjetske agenture i pristalica Informbiroa

Od Staljinovih pisama, objavljivanja Rezolucije IB-ea i svega što se poslije toga sručilo na Jugoslaviju, uz odbranu i jačanje jedinstva, i kao dio toga, najvažnije pitanje je bilo kako se efikasno suprotstaviti obavještajnim i subverzivnim aktivnostima da se izazovu unutrašnje podjele, podriva jedinistvo, slabi snaga otpora, kako se odbraniti od javnog i u propagandi stalno ponavljanog poziva Informbiroa da se organizuju „zdrave snage“ u Jugoslaviji, prisile rukovodstvo na pokajanje ili da se smijeni „novim internacionalističkim rukovodstvom“. Politička bitka vodila se na najširem frontu i bila je uspješna, ostvarivana je puna mobilnost svih političkih i državnih organa na svim nivoima, kao i vojno-odbrambenog sistema. Međutim, bila je neophodna maksimalna budnost i eliminacija onih koji su predstavljali unutrašnju opasnost.

U Jugoslaviji je to na prvom mjestu bila razgranata mreža sovjetske obavještajne službe stvarana čitavo vrijeme od 1945. godine, a intenzivnije kako su se zaoštravale razlike i pripremao udar. Tome su se pod sovjetskim dirigovanjem pridružile i obavještajne službe zemalja Informbiroa. Procijenjeno je (kasnije) da je od strane sovjetskih službi od 1945. do 1949. godine (a uz njih i službi lagerskih zemalja) vrbovano i obavještajno angažovano na razne načine 9.322 lica[81] i to je bila zaista realna opasnost.[82]

81 Među vojnim savjetnicima identifikovano je 89 oficira sovjetske vojno-obavještajne službe, a među civilnim stručnjacima mnogo više oficira NKVD-ea.
Jedan broj je vrbovan prilikom boravka na raznim obučavanjima i školovanjima u SSSR-u, a jedan broj onih koji su poslije Rezolucije ubacivani iz specijalnih obavještajnih centara.
82 B. Petranović – M. Zečević: Jugoslavija 1918-1988.

Veći dio te agenture se izjašnjavao za Rezoluciju IB-ea (osim onih koji su imali zadatak da djeluju tajno) i oni su sijali sumnje u održivost otpora Jugoslavije, širili neistine, uticali na pojedince da daju otpor stavovima KPJ, pokušavali organizovati ćelije otpora i sl.

Drugu kategoriju su činili oni koji su se opredijelili za sovjetske osude Jugoslavije bilo iz uvjerenja i istrjavanja na dotadašnjim uvjerenjima i vjeri u Staljina i SSSR iz ubjeđenja da će Sovjetski Savez slomiti jugoslovenski otpor[83] bilo da se radilo o ne malom broju karijerista i tzv. „saputnika partije" i nezadovoljnika koji su bili uvjereni da se nećemo odbraniti i da će sa Rusima doći njihovo vrijeme, a takođe i kukavica koje su isto vjerovale i čuvale se za to vrijeme. U situaciji kad su se nad opstankom Jugoslavije nadnijele sve prijetnje bila je to izdaja. Kako su napadi na Jugoslaviju postajali sve agresivniji i bezobzirniji, tako je ustrajavanje onih koji su krenuli ovim putem postajalo i sve opasnija izdaja. Svaka zemlja koja bi se našla u takvoj opasnosti, u kojoj se našla Jugoslavija, kojoj je prijetila i vojna intervencija, morala je pribjeći izolaciji onih koji su ugrožavali unutrašnju stabilnost i bili – u ovom slučaju – opasnost od stvaranja neke informbirovske pete kolone.[84] Takvom izolovanju se, normalno, i pribjeglo kao nužnoj mjeri samoodbrane od pokušaja da se slomi otpor Jugoslavije.

U nastaloj sitauciji, poslije objavljivanja rezolucije, nije bilo malo zbunjenih, dezorijentisanih, onih koji se nisu snalazili, koji su ostali zarobljeni shvatanjima o SSSR-u i Staljinu, koja su im godinama bila svojevrsna vjera – oni se nisu snalazili, ali ni deklarisali kao pristalice Infrombiroa niti su, osim kolebanja, bili spremni da djeluju protiv politike KPJ. Među njima je bilo dosta onih koji su se kolebali oko nekih tada krajnje aktuelnih pitanja na koje su tražili odgovore – najčešće je to bilo pitanje da li je ili nije trebalo ići na sastanak Informbiroa, ili da li je bolje priznati neke greške pripisivane KPJ da ne dođe do sukoba.

U kampanji objašnjavanja, a u partijskim organizacijama u raspravama, veći broj tih se ubijedio u istinu i nije otišao dalje od trenutnog kolebanja. Međutim, u atmosferi odbrane od svega što može narušiti prijeko potrebnu stabilnost i front odbrane, dolazilo je do sumnje i u pomenuta bezazlena nesnalaženja i kolebanja. To je uzimalo maha pa su i prema njima poduzimane policijske mjere i političke dis-

83 U Zagrebu je otkrivena „boljševička frakcija" koja je brojala 40 članova. U Jugoslovenskoj armiji je otkriveno nekoliko ilegalnih ćelija IB-eovaca. Ti i slični primjeri su upozoravali na opasnost povezivanja i organizovanog djelovanja pristalica Informbiroa. Bilo je i ekstremnih pojava. Krajem 1948. g. u Bijelom Polju (gdje je postojalo snažno uporište IB-ea) odmetnulo se u šumu 18 članova Sreskog komiteta i drugih funkcionera, nastojeći da stvore oružanu gerilu.
B. Petranović – M. Zečević: Jugoslavija 1918-1988. str. 935

84 Treba imati u vidu da je Moskva računala upravo na ovu kategoriju u nadanju da će se u Jugoslaviji organizovati „zdrave snage" i suprotstaviti rukovodstvu KPJ. Takođe ne treba zanemariti činjenicu da je od dolaska Tita na čelo KPJ ovo bila najozbiljnija diferencijacija unutar KPJ i ozbiljna bitka za očuvanje jedinstva. Tokom četiri godine Rezoluciju IB-ea je podržalo 55.344 člana KPJ – to je broj isključenih iz KPJ. Među pristalicama IB-ea bilo je 21.880 učesnika NOB-a, 4.159 pripadnika JA, 1.772 pripadnika organa unutrašnjih poslova, 1.673 nosioca „Spomenice 1941.". To nije bila mala snaga, ne toliko po broju koliko po društvenom značaju i državnim poslovima.

kvalifikacije i to se, uz sve razumijevanje političke atmosfere, ne može opravdati.

U proteklim godinama i u ovo vrijeme očita je i smišljena tendencija da se istorijsko NE staljinizmu svodi na izlolovanje pristalica Informbiroa, pojave surovog postupanja prema njima, posebno na režim i surovosti prema izolovanim na Golom otoku.

Istorijske istine radi, potrebno je podsjećanje na činjenice i na osnovu njih objektivno sagledavati šta se i u tome događalo, bez jednostranosti bilo jedne ili druge vrste.

Istorijsko NE staljinizmu, po onome što je značilo kad je kazano, a neuporedivo više po onome što je donijelo opstanku i razvoju Jugoslavije, što je uticalo ne samo na njen položaj, nego i na širi uticaj prisutan u međunarodnim odnosima, imalo je nesumnjivo višestruk istorijski značaj i to je njegova istorijska vrijednost. Kad je riječ o tome, korisno je, radi razumijevanja, upitati šta bi bilo sa Jugoslavijom da nije bilo ovog NE staljinizmu, da nije izdržala sve udare kojima je bila izložena, da je kapitulirala i postala sluškinja hegemonističkih i blokovskih interesa SSSR-a? Kako bi izgledali odnosi i sudari dva bloka na ovom tada toliko značajnom geostrateškom i geopolitičkom balkanskom i evropskom prostoru da je Jugoslavija bila sovjetski satelit? Nezavisna i vanblokovska Jugoslavija, koja se razvija samosvojnim putem, odbacujući staljinizam i kao shvatanje i kao praksu, vršila je, danas skoro zaboravljen, uticaj na javljanje i jačanje otpora staljinizmu, na progresivne težnje u zemljama i komunističkim partijama pod sovjetskom dominacijom i po svemu se izdvajala (kao privlačan primjer) od drugih socijalističkih zemalja. Koliko god se smatralo da su demokratski procesi bili spori i ograničeni, Jugoslavija je tada bila jedina demokratska socijalistička zemlja. Dakle, ne gubeći iz vida taj nesumnjivi istorijski značaj i doprinos Jugoslavije otporu staljinizmu i doprinosu širem progresu, mogu se i trebaju kritički posmatrati i neka događanja i posljedice u njegovom trajanju. Među njima, svakako, i pojave surovog postupanja prema pristalicama Informbiroa.

U odbrani od opasnosti po unutrašnju stabilnost od organizovanog djelovanja obavještajnih službi i pristalica Informbiroa, od petogodišnjeg suprotstavljanja onome što je bila unutrašnja opasnost i posebno što se ubacivanjem spolja pokušavao ugroziti mir i sigurnost, službe bezbjednosti su uspješno djelovale i odigrale značajnu ulogu, njihovi pripadnici su u tome pokazali i sposobnost i požrtvovanost i za to zaslužuju priznanje i poštovanje. Naravno, nisu oni bili odlučujući faktor uspješnog otpora, ali bez takvog njihovog doprinosa oslonjenog na široki front narodnog otpora teškoće u savladavanju agresivnih pokušaja bile bi znatno veće. To treba odvajati od onoga što su počinjene nezakonitosti, primjene nehumanog odnosa

prema uhapšenim, izolovanim i osuđenim, od slučajeva neosnovanog sumnjičenja, olakog pritvaranja, primjene adminisitrativnih mjera i mjera izolacije bez stvarnog razloga.

To kako se postupalo na Golom otoku, predstavlja mrlju na istorijski sudbonosnom otporu Jugoslavije staljinizmu i doprinosu širem progresu.

O Golom otoku, nezakonitostima, Plenumu CK KPJ 1951. godine koji je osudio pojave nezakonitog postupanja UDB-e i drugih organa gonjenja

Pošto je Goli otok bio logor u kome je bila koncentrisana većina izolovanih pristalica Informbiroa, pošto je tamo došlo do surovih represalija i neljudskog postupanja prema izolovanim, normalno se postavlja pitanje kako je do toga došlo? Da li je i kad najuži vrh države, na čelu s Titom, to znao ili kada je saznao i kako je prema tom postupio. U odgovoru na to pitanje može djelimično pomoći podsjećanje na nekoliko činjenica.

O tome kako je i zašto donesena odluka o logoru na Golom otoku (prvobitno nazivanom društveno-popravnim zatvorom) Vladimir Dedijer, koji je to, kao i šta se tamo događalo, istraživao i objavio,[85] u knjizi „Novi prilzi za biografiju J. B. Tita“ on piše: „Ideja o izolaciji Staljinove pete kolone zaokupljala je vrhove Jugoslavije. Tražilo se najpogodnije mjesto gdje bi se odvijao proces njihovog „držanja pod okom i prevaspitavanja“. Kardelj je jednom prilikom, u razgovoru sa Titom, prosto lakonski izjavio: „Ako mi ne stvorimo takav logor Staljin će prevoriti čitavu Jugoslaviju u strašan logor“. Dedijer dalje kaže da niko u vrhu Jugoslavije nije mogao ni pomisliti „da se može doneti odluka o koncentraciji svih uhapšenih IB-eovaca u zapadne delove Jugoslavije zbog opasnosti od napada SSSR-a, a da takvu odluku ne aminuje Tito“. Iz tih razloga je Politbiro CK KPJ, na čelu s Titom, donio odluku o Golom otoku,[86] koja je pretvorena u odluke državnih organa.

Dedijer je istraživao da li je vrh Jugoslavije znao, odnosno kada je saznao za nezakonita postupanja i mučenja izolovanih na Golom otoku i kako je na tu činjenicu reagovao.

Više izvora tvrdi da je o pravom stanju na Golom otoku vrh KPJ saznao mnogo

85 Vladimir Dedijer je bio do 1954. godine uvijek na dužnostima uz vrh partije i države, uživao je neograničeno povjerenje, bila su mu dostupna mnoga saznanja, bio je u nepsorednim odnosima sa članovima Politbiroa. Kao Titov biograf u čestim susretima i razgovorima sa Titom, 1954. g., se poistovjetio (ne potpuno) sa nekim stavovima Đilasa, zbog čega je isključen iz CK i KPJ. Kao izuzetan publicista i istoričar i obzirom na velike zasluge u prošlosti, kad se „slegla prašina“ poslije isključenja, prema njemu je bio benevolentan odnos, on je nastavio rad na nekim istraživanjima, uključujući i priloge za biografiju Tita, primali su ga tadašnji funkcioneri i nekoliko puta Tito.

86 Neki su kasnijih godina tvrdili kako nisu znali za odluku o Golom otoku i šta se tamo događalo – to je šezdesetih godina tvrdio Svetozar Vukmanović Tempo, član Politbiroa KPJ kada je donesena odluka o Golom otoku i kada je održan Plenzum CK KPJ o nezakonitostima.

kasnije od dovođenja prvih logoraša na ostrvo i prvih godinu – dvije u kojima se uspostavio i ostvarivao nedozvoljen režim odnosa prema kažnjenicima. Vladimir Dedijer navodi ovo autentično svjedočenje:

Visoki oficir i funkcioner savezne UDB-e Anto Raštegorac, prvoborac i narodni heroj, bio je od prvih dana na jednoj od važnih dužnosti na Golom otoku (u početku komandant logora, kasnije pomoćnik upravnika i sl.). On je Dedijeru detaljno, usmeno i u pismima, opisao stanje na Golom otoku od samog početka, od teških uslova na pustom ostrvu gdje je trebalo stvarati elemente uslova života, pa do režima represivnih metoda, posebno fizičkih obračuna samih logoraša, teroriziranja od strane onih koji su „revidirali svoje stavove" i onih koji to nisu, onih koji su tek dolazili na Goli otok, fizičkih obračuna koji su poprimili ne male razmjere. Iz kazivanja Raštegorca posebno je značajan ovaj dio sadržaja:

Kad ga je Dedijer pitao da li je tačna verzija da je jedan pisac (misli se na Dobricu Ćosića) koji je boravio na Golom otoku sakupljajući građu za svoj roman[87] prvi alarmirao Rankovića i Kardelja o postupanju prema zatvorenicima, Raštegorac je odgovorio da to ne zna, ali zna sljedeće: „Znam jedino da je na Golom otoku buknula epidemija dizenterije. Došao je jedan naš ljekar iz Beograda, a ja sam mu rekao da se poveže za ljekarima uhapšenicima, a naročito sa doktorom Nikolom Nikolićem, pa da zajednički napišu izvještaj o uzorcima te epidemije. On je to učinio, a ja sam dodao svojom rukom kakvo je tačno stanje.[88] Odmah zatim Ranković nas je pozvao na sastanak u Beograd. Bili su prisutni svi njegovi pomoćnici. Tražio je da ga obavjeste o svemu što se zbiva na Golom otoku. Počeli su da vrdaju, a onda je zatražio da ja kažem o tome. Ispričao sam sve detaljno, ispričao čitav postupak isleđenja u mestima odakle su dolazili, do prihvatanja, nastavljanja saslušavanja i ispitivanja kod nas, sve bez uljepšavanja. On je bio uzbuđen. Bio sam uvjeren da nije znao šta se događa na Golom otoku". „Pa šta mi to radimo, uzviknuo je, da li želimo da tim ljudima pomognemo ili da od njih pravimo još veće neprijatelje". Onda je udaljio iz sale nas koji smo došli sa Golog otoka, a ostali su samo njegovi pomoćnici. Čekali smo u susjednoj prostoriji puna tri sata. Onda su nas pozvali i Ranković je naredio da u što kraćem roku uspostavimo normalno stanje na Golom

87 Dobrica Ćosić je jedini izvan UDB-e, kome je odobrenjem Aleksandra Rankovića dozvoljeno da krajem 1952. godine posjeti Goli otok, navodno radi sakupljanja građe za (nikad nenapisani) roman. Putovanje mu je organizovala UDB-a. Na Golom otoku je boravio dvije nedjelje, u tom vremenu boravio je dva dana i u logoru za žene na ostrvu Grgur. Omogućeno mu je da se upozna sa svim što je želio – od režima u logoru, zapisnika o saslušanju kažnjenika, razgovora sa kažnjenicima, čak i posmatranje dolaska novih kažnjenika koji su morali proći kroz koridor revidiraca koji su dočekali batinanjem i vrijeđanjem. Imao je mogućnost da se direktno upozna sa posljedicama i aktuelnim stanjem činjenih nezakonitosti i neljudskog postupanja. O tome je po povratku u jednom razgovoru obavijestio A. Rankovića i E. Kardelja. Ništa o tome nije napisao niti objavio, niti javno rekao, a nije se zauzeo ni za neke svoje poznanike koje je sreo na Golom otoku. Tek 1982. g., trideset godina od posjete Golom otoku, u svojim zabilješkama objavio neka sjećanja o posjeti Golom otoku. Bilo je mnogo kritika i osuda što nije učinio ništa više od informisanja Rankovića i Kardelja i što mu je bilo preče prijateljstvo sa A. Rankovićem i drugim od ma kakvog reagovanja na ono što je vidio i doživio na Golom otoku.

88 Iz daljeg konteksta očigledno je da je Raštegorac govorio kakvo je stvarno stanje na Golom otoku, kakvo je postupanje sa zatvorenicima, o zloupotrebama i nezakonitostima i dr.

otoku. Rekao je da će lično doći da se uveri šta smo uradili“.[89]

Ovo se događalo, kako proizilazi iz kazivanja Raštegorca, negdje u proljeće 1951. godine – nakon nepune dvije godine postojanja logora na Golom otoku[90] i to je bilo vrijeme najtežih uslova i surovosti u tom logoru.

U vrijeme i mjesecima poslije opisanog sastanka kod Rankovića procurile su informacije o Golom otoku i još više podaci o širim pojavama slučajeva nezakonitog postupanja UDB-e i drugih organa unutrašnjih poslova, tužilaštva pa i sudova. Politbiro CK KPJ je reagovao hitnim sazivanjem (četvrtog) plenuma Centralnog komiteta KPJ koji je održan 3. juna 1951. godine i posvećen isključivo pitanjima (ne)zakonitosti u radu organa gonjenja, prije svega UDB-e.

U referatu Aleksandra Rankovića „Za dalje jačanje pravosuđa i zakonitosti“ sadržane su i ove ocjene: „Organi unutrašnjih poslova, uključujući i Upravu državne bezbjednosti, takođe u svom radu imaju krupnih slabosti i nedostataka. Pre svega u pitanju poštovanja i provođenja zakonitosti... neki postupci pojedinih organa UDB-e nanose veliku štetu njenom ugledu i prouzrokuju teškoće. Svako kršenje zakonitosti i nepridržavanje zakona i drugih propisa od strane organa UDB-e ide u raskorak sa osnovnom linijom našeg partijskog i državnog rukovodstva. Neki organi UDB-e nisu dovoljno shvatili da sve zakone i propise treba dobro poznavati i striktno ih se pridržavati u svojim postupcima i u svom radu, jer UDB-a ni u kom slučaju ne stoji iznad vlasti i iznad zakona...“.

Zatim Ranković navodi drastične podatke o nekim pojavama nezakonitosti: „Jedan od glavnih problema koji ide u raskorak sa linijom demokratizacije sveukupnog života naše zemlje jesu pojave brzopletog lišavanja slobode pojedinih građana... na primer, u toku 1949. godine od ukupnog broja hapšenja koje je izvršila UDB-a 47 posto je neopravdanih, to jest po završenoj istrazi ljudi su pušteni iz istražnog zatvora ili bez suđenja. Neopravdano pokrenuti krivični postupci, prema izvještajima tužilaštva, po republikama kreću se ovako: Srbija 40 posto, Slovenija 39 posto, Bosna i Hercegovina 51 posto, Makedonija 36 posto, Crna Gora 47 posto. Ovi podaci govore da mnogi organi UDB-e hapšenja ljudi smatraju kao vrlo jednostavnu stvar, a ne polaze od toga da ono može ostaviti izvesnu ljagu na dotičnom čovjeku kao građaninu Jugoslavije, a s druge strane kompromitovati socijalističku zakonitost... Najzad pojave nezakonitosti od strane organa UDB-e ogledaju se i u

89 Svi rukovodioci oficiri UDB-e na Golom otoku bili su iz savezne UDB-e. Tamo su u posjete i inspekcije dolazili jedino rukovodeći funkcioneri savezne UDB-e i morali su znati šta se sve tamo dešavalo. Pitanje je kako se moglo dogoditi, uprkos tome, da A. Ranković tek u ovom razgovoru bude u potpunosti i do detalja obaviješten.

90 Prva grupa kažnjenika, njih 1.200, stigla je na pusto ostrvo u julu 1949. g „Na Golom otoku i ostrvu Grgur upućeno je i tamo izdržavalo kaznu 16.312 osoba. Među njima je bilo 12 učesnika u Oktobarskoj revoluciji, 36 španskih boraca, 268 predratnih članova KPJ, 1.673 nosioca Spomenice 1941“, 2.300 oficira, podoficira i vojnih službenika, 23 savezna i republička minsitra, 99 pomoćnika ministara, 36 saveznih poslanika. I po broju i po sastavu, to je mogao postati ozbiljan oslonac agresoru.
Povijest Saveza komunista Jugoslavije, 1985. str. 364

tom, što neki njeni organi prisvajaju sebi kompetencije koje ne spadaju u njihov delokrug rada... Ovakve pojave su potpuno tuđe liniji naše partije i karakteru narodne vlasti. Nikad ne treba zaboraviti da je jedan od prvih uslova za obezbeđenje građanskih sloboda da su službena lica za svoje službene radnje i odnos prema građanima odgovorni pred zakonom kao i ostali građani...[91]

O dotadašnjim hapšenjima pristalica IB-ea Ranković je u referatu rekao: „Od Rezolucije Informbiroa do danas naše vlasti su uhapsile 8.403 lica zbog neprijateljskog rada na liniji Informbiroa. Sva ta lica su osuđena po administrativnom postupku na društveno-koristan rad. Od toga broja do danas (juni 1951. g.) pušteno je na slobodu 3.718 lica. Od puštenih lica na slobodu zbog neprijateljskog rada posle puštanja ponovno je uhapšeno 1,2 odsto“.

Iako se u objavljenim dijelovima Rakovićevog referata ne govori direktno o primjeni represivnih metoda (posebno onih na Golom otoku) vjerovatno je u neobjavljenom dijelu, a u raspravi sigurno, bilo riječi o tome, na što upućuje i ovaj izvod iz zaključaka Plemuna CK SKJ.[92] U zaključcima Plenuma CK stoji. „... u radu administrativnih organa primjenjivane su i metode „preodgajanja“, odnosno „ubjeđivanja“ koji su dovodili u pitanje moralni integritet zatvorenika i bili u suprotnosti sa humanističkim idealima jugoslovenske socijalističke revolucije. Centralni komitet KPJ, na Četvrtom plenumu, usvajajući referat Aleksandra Rankovića, osudio je takve metode u istrazi kao ilegalne“.[93]

Ova interevencija rukovodstva KPJ je imala veliki značaj da se presječe jedna krajnje opasna tendencija (i to u vrijeme najžešćih agresivnih pritisaka SSSR-a i njegovih satelita kada se, tako reći, vodila bitka na život i smrt zemlje) koja ne samo deformiše opravdanu izolaciju onih koji su uistinu predstavljali unutarnju opasnost, već i ponašanje organa gonjenja koje deformiše i ugrožava demokratske elemente i tendencije u društvenom razvoju i u društvenoj atmosferi. Bila je to u onom vremenu i odlučna intervencija i prva javna kritika i osuda nezakonitosti i devijacija u radu UDB-e. U zaključcima plenuma se insistira na punom poštivanju i jačanju zakonitosti i većoj odgovornosti tužilaštva i sudova.

Koliki je bio efekat ove intervencije, a koliki otpor njenom ostvarivanju,

91 Branko Petranović – Momčilo Zečević: Jugoslavija 1918.-1988. Zbirka dokumenata

92 Povijest Saveza komunista Jugoslavije, 1985

93 Ante Raštegorac u kazivanju Dedijeru govori i o posjeti Aleksandra Rankovića Golom otoku poslije ovog plenuma CK-a. On kaže: „U augustu 1951. g. Aleksandar Ranković je došao na Goli otok, a mi smo, znajući za njegov dolazak, izvršili pripreme (nap.a., logor je čišćen, sagrađene neke sanitarije, dio kažnjenika je dobio bolju odjeću i sl.). Postavilo se pitanje hoćemo li u kulama oko žice ostaviti stražare sa mitraljezima. Odlučio sam da ih ne postavljamo. Nismo znali hoće li on htjeti da uđe u žicu. Kako da postavimo obezbeđenje kada se nađe među 12.000 kažnjenika? Predlagali su da uvedemo posebne straže. Odlučio sam da to ne činimo. Kad je došao obišao je glavni objekt, a onda se uputio u žicu... Rankovića je dočekala masa kažnjenika skandiranjem „Tito – Marko“, „Tito – CK-a“. Bilo je to spontano i gromoglasno da se kosa dizala na glavi. Ranković je mirno koračao sa muštiklom u ustima. Kad je izašao izvan žice, okrenuo se i tada sam ga prvi put čuo da je opsovao: „Majku im jebem, šta učiniše od naših ljudi“.
Sjećam se još jednog detalja. U gomili kažnjenika Ranković je prepoznao jednog od starih revolucionara. Pružio mu je ruku, a ovaj se od uzbuđenja stropoštao kao proštac“.

posebno je pitanje. Sigurno su zaustavljene kritikovane i osuđene pojave (olako hapšenje, olaka primjena administrativnog kažnjavanja, umanjivanje i ublažavanje represivnih mjera što je učinjeno na Golom otoku, ali ne i potpuno zaustavljeno).

Vladimir Dedijer na ovo dodaje da su prema nekim drugim izvorima mjere represija koje su ukinute poslije plenuma i Rankovićeve posjete, opet kasnije primjenjivane mada ne u ranijem obimu i načinu.

Na Golom otoku su neki kažnjenici ostajali koliko im je izrečena kazna, neki su pušteni ranije, ili upućivani na gradilišta kao što je Autoput Beograd – Zagreb i drugi objekti, manji je broj onih koji su izdržali kazne izolacije u dužem vremenu. Većina kažnjenika je oslobođena 1954., a 1955. gotovo svi. Posljednji kažnjenik je napustio Goli otok 1956. godine.

O kolebanjima u partijskom vrhu BiH

U Bosni i Hercegovini bila je ista situacija kao i u drugim dijelovima zemlje poslije Rezolucije IB-ea. Neka kolebanja i svrstavnja uz IB-e od kojih je došlo nisu bila nimalo bezopasna i bez mogućih težih posljedica. U Politbirou Pokrajinskog komiteta KPJ bilo je kolebanja (uglavnom prije Rezolucije) – neki članovi su smatrali da bi trebalo ići na sastanak Informbiroa, čak je bilo mišljenja „da treba priznati neke greške da se smiri sukob“. U širi partijski aktiv u Sarajevu procurile su informacije da ima kolebanja u Pokrajinskom komitetu i to nije bilo bez uticaja na stavove jednog broja komunista.[94]

U tzv. ministarskoj partijskoj organizaciji, u kojoj su bili ministri, zamjenici i pomoćnici ministara i funkcioneri tog ranga, bilo je više kolebanja i nekoliko funkcionera velikog ratnog i poratnog ugleda (a i nekih drugih) izjasnilo se za Rezoluciju IB-ea. Biro Gradskog komiteta partije u Sarajevu – osim dva člana – takođe se izjasnio za Rezoluciju IB-ea. U UDB-i za Bosnu i Hercegovinu otišlo je na stranu IB-ea nekoliko viših oficira – prvoboraca, a kolebao se i jedan broj drugih. Ove pojave su nakon dugih rasprava i intervencija CK KPJ zaustavljene – ostali su tragovi koji su potrajali.

---

94 Tito i Politbiro CK KPJ nastojali su da spase one koji su se kolebali. Dva primjera iz BiH. Rodoljub Čolakovć, jedan od najstarijih članova KPJ u vrhu BiH, istaknuti ratni rukovodilac i prvi predsjednik Vlade BiH, koji je uživao veliki ugled, ozbiljno se kolebao, toliko da je mogao potpuno otići na stranu IB-ea. Tito je tada boravio na Bledu, pozvao je Roćka i proveo sa njim nekoliko dana. On će kasnije reći da su ga spasili Tito i Kardelj.
Sedmog jula 1948. godine održan je sastanak CK KPJ i Politbiroa Pokrajinskog komiteta BiH, na kome su raspravljana kolebanja i pitanja oko kojih su ispoljena. (Ispred CK KPJ bili su Tito, Aleksandar Ranković, Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Milovan Đilas, Moša Pijade, Blagoje Nešković, Svetozar Vukmanović, Ivan Gošnjak, Visko Krstulović, Krsto Popivoda, a iz BiH Đuro Pucar, Niko Jurinčić, Hasan Brkić, Šefket Maglajlić, Rodoljub Čolaković, Pašaga Mandžić, Uglješa Danilović, Avdo Humo, Radovan Papić). Članovi PK su bili samokritični i ta pojava je prevaziđena bez ikakvih posljedica po ma koga iz vrha PK. Kasnije je nekim od njih s pravom prigovarano što nisu na isti način postupli prema nekim istaknutim ratnim i poslijeratnim rukovodiocima, što im na isti način nisu na vrijeme pružili informacije i objašnjenja, nego su ih pustili da „zastrane“ i pretrpe teške posljedice.

Prevaziđene su najveće opasnosti, neizvjesnosti i teškoće

Titovo upozorenje na kraju petog Kongresa KPJ (juli 1948. godine), da se nalazimo u teškoj situaciji, u teškom periodu, pred velikom kušnjom i da samo sačuvanjem jedinstsva, monolitnosti partije, budnosti, i ne gubljenjem nerava, pobjeda će biti osigurana. Bilo je to upozorenje na realnosti šta sve čeka Jugoslaviju. A čekale su je teške godine i ne male neizvjesnosti. U izolovanosti, pod svekolikom agresivnim pritiskom, u stanju veoma ograničenih mogućnosti izgradnje, savladavanje nestašica, traženju puteva izlaska iz izolacije uz čuvanje samostalnosti i otpor pokušajima ucjena da bi dobili pomoć koju smo morali tražiti. Uz sve snage koncentrisane na otpor i pripreme zemlje i za najgore, u takvim ograničenjima, ostvarivali su se reducirani planovi izgradnje (već je rečeno o graditeljskom, akcijaškom i takmičarskom pokretu), da se gradi i proizvodi što je najneophodnije, da se ostvaruje sistem obrazovanja, rad naučnih institucija, kulturno stvaralaštvo i. t.sl. Uslov za sve to je bila organizovana i efikasna organizacija države.

Već je činjenično prikazano kroz šta je sve prolazila Jugoslavija, i kakve smo sve teškoće morali savladavati u odbrani i životu zemlje. I da su bile daleko najteže godine 1948., 1949. i 1950. U 1951-oj godini, iako je kulminirala svekolika agresija, osjećalo se da su prevaziđene najveće teškoće, opasnosti i neizvjesnosti, da postoji u svim oblastima organizovanost države i da uspješno djeluje i da je stečeno iskustvo u svim domenima odbrane – da se širi i međunarodnim angažovanjem.

U 1952-oj godini je jačalo uvjerenje i odgovarajuća angažovanost, da je Jugoslavija definitivno odbranila svoj opstanak i budućnost, principe za koje se borila, da otpor agresiji nije samo slučaj u međunarodnim odnosima nego da je otpor postao faktor u tim odnosima. Pečat na tim ostvarenjima dao je VI Kongres KPJ-SKJ novembra 1952. g. [95]

Protekao je u stvaralačkoj atmosferi, do kraja jasnim stavovima o suštini i dalekosežnosti značaja sukoba sa staljinizmom, o shvatanjima i putevima društvenih preobražaja socijalističkom izgradnjom, o konkretizaciji ostvarivanja principa za koje se Jugoslavija suprotstavila staljinizmu. Kongres je u tom smislu usvojio odluke i stavove programskog značaja. Na kongresu je dominirao optimizam. Učesnici su ga ponijeli sa Kongresa i kao osjećanje da se istorijska bitka bliži svome uspješnom kraju.

95 Prisustvovao sam Kongresu – bio sam tada otpravnik poslova Jugoslavije u Bugarskoj.

Napuštanje pogrešne i promašene politike kolektivizacije - prekopiranog sovjetskog sistema u ovoj oblasti

Ušli smo u vrijeme i bilo je nužno ispravljanje konkretnih zabluda i grešaka u politici i praksi. Januara 1949. godine CK KPJ je donio odluku o ubrzanju kolektivizacije na selu stvaranjem radnih zadruga. U toj odluci je bilo primjese dokazivanja da nisu tačni napadi Moskve o odsustvu klasne politike prema selu i jačanje kulaka. Stvaranje radnih zadruga je poslije te odluke vršeno kampanjski, isforsirano, uz narušavanje principa dobrovoljnosti i čestom prisilom. Radne zadruge nisu donijele očekivano povećanje proizvodnje kad je bilo najpotrebnije (uz sve nedaće 1950. i 1952. godine zemlju su pogodile katastrofalne suše) a nezadovoljstvo seljaka je bila normalna posljedica.[96]

Tito je u razgovoru sa Vladimirom Dedijerom 1. jula 1952. g. govorio o toj pogrešnoj politici. Rekao je: „Mi smo kapitalnu grešku napravili što smo pošli ruskim putem u stvaranju zadruga. Mi smo dali drugo ime, a metod je ostao isti“. Na upadicu Dedijera da nije bilo prisiljavanja seljaka kao u Rusiji Tito je odgovorio: „Bilo je na terenu svašta“. I u nastavku ponovio: „Dakle metod nije valjao. Ni iz toga nismo izvukli zaključke. Nas je trebala njihova pogrešna praksa da lupi po glavi. I mi se još nismo otarasili toga. Mi sada puštamo seljacima na volju, ali oblik zadruge još nismo našli...“.

Sa zakašnjenjem, stavovima Šestog Kongresa KPJ, (novembar 1952. g.) napušta se politika kolektivizacije i mijenja politika prema selu. Te i iduće godine rasformirane su skoro sve radne zadruge. Došlo je do radikalne promjene politike prema selu, kad je riječ o kolektivizaciji.

96 U razdoblju 1953.-1954. g., zbog takve politike kolektivizacije i zbog drastičnih pritisaka u politici obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda, neophodnih gladnoj zemlji, iz KPJ je isključeno 112.858 seljaka, što govori o tome koliko je ta politika kolektivizacije bila pogrešna i o širini otpora na selu.

- Radi upoređenja: Već je rečeno da je zbog IB-ea iz KPJ otpalo 55.343 člana. Međutim, istovremeno je, kao dio političkog raspoloženja u odbrani od agresivnih pritisaka, rastao broj onih koji su željeli da uđu u KPJ. U doba V kongresa KPJ je brojala 468.000 članova i 51.612 kandidata. U toku četiri godine otpora, juna 1952. g., KPJ je narasla na 779.382 člana. Povijest SKJ, str. 371.

KOJIM PUTEM I KAKVIM SHVATANJIMA GRADITI DRUŠTVENI SISTEM I MEĐUNARODNI POLOŽAJ

Dogmatizam i podlijeganje birokratizmu ili stvaralačka reafirmacija i vlastiti put demokratskog ostvarivanja socijalističkih ideja

Do tada, od pojave razlika koje su prethodile sukobu, čitavim tokom njegovog trajanja, pred jugoslavenskim rukovodstvom bila su pitanja i suštine uzroka sukoba i kojim putem, sa kakvim idejnopolitičkim i državotvornim shvatanjima graditi društveni sistem i međunarodni položaj.

Samo se po sebi nametalo pitanje kako je moguće da „prva zemlja socijalizma" može da izvrši tako drastičan udar kakvom smo bili izloženi, gdje su i u čemu dublji korijeni takvog staljinizma i takve hegemonističke politike? Rukovodstvo KPJ je već imalo dosta negativnih iskustava u odnosima sa SSSR-om koja su ukazivala da su uzroci dublji od nekih konkretnih političkih interesa. Sada je postalo očigledno da se radi o izrođavanju sovjetskog sistema u birokratski, da u SSSR-u dominira svemoć i strahovlada birokratskog sistema, da je shvatanje socijalizma lišeno svega demokratskog i ljudskog i da je iz svega tog izrastala imperijalna spoljna politika.[97]

---

97 Najpotpuniju ocjenu o tome dao je Tito u referatu na VI kongresu KPJ 1952. g. na kom je, između ostalog, rekao i ovo: „Gdje se nalaze uzroci takve nesocijalističke vanjske politike SSSR-a? Nalaze se u sovjetskoj stvarnosti, u cjelokupnoj unutrašnjoj strukturi te zemlje, ekonomskoj, političkoj, kulturnoj. Odavno je već SSSR u svom unutrašnjem razvoju skrenuo sa socijalističkog razvitka na put državnog kapitalizma sa dosad nezapamćenim birokratskim sistemom. Birokratizam je u SSSR-u postao cilj samom sebi. On se sve više i više pretvara u eksploatatorsku silu koja se stavila iznad društva, koja ne samo da koči svaki dalji razvoj revolucije i revolucionarne misli, već postepeno likvidira tekovine Oktobarske revolucije i dobija sve više kontrarevolucionarni karakter". Tito je ocijenio da je SSSR u spoljnoj politici krenuo carističkim putem – putem imperijalističkih metoda.
V. Dedijer: Izgubljena bitka J. V. Staljina

Pitanje je bilo: kako ne podleći toj opasnosti birokratskog izrođavanja u vlastitom razvoju?

Otpor staljinizmu nije mogao ostati samo u nekom političkom dvoboju. On je otvorio proces neizbježnih i neodgodivih, višestranih i dalekosežnih promjena. A to je zahtijevalo, prije svega, oslobađanje od vlastitih staljinističkih opterećenja i pogrešne politike u pojedinim pitanjima, dogmatski ograničenih shvatanja i puteva izgradnje socijalizma, šireg razumijevanja stanja i promjena u svijetu čiji smo dio, oslobađanje od kompleksa ideološke uskosti. Proces oslobađanja je trajao od početka sukoba.

Pred rukodovdstvom KPJ su se našla sudbinska pitanja. Odgovori su se morali neodgodivo tražiti. U širem vrhu su se, od druge polovine 1949. godine, vodile neprekidne rasprave u kojima su se tražili ti odgovori – kuda i kako dalje?[98] A traženi su u izvanredno teškim uslovima – branio se opstanak, zemlja je bila nerazvijena i siromašna, pritisnuta zaostalošću, napredak u kratkom periodu do sukoba značajan kao početak razvoja bio je realno skroman sa ograničenim nivoom društvene svijesti koju je valjalo podizati, bez ikakvih ozbiljnih demokratskih tradicija, u teškim hladnoratovskim prilikama usred kojih smo se našli.

U tim diskusijama (za koje se šire znalo) u vrhu se došlo do zaključka da su u staljinističkim deformacijama glavni uzroci u izrođavanju uloge Komunističke partije koja se identifikovala sa državnim i policijskim aparatom i pretvorila u upravljača ukupnim životom zemlje, a onda i u tome što su radnici i građani odvojeni od svih oblika vršenja vlasti i što je radnik postao najamni radnik države. Iz toga je proizilazilo sudbonosno pitanje – u kom pravcu, za šta i protiv čega, treba da se bori KPJ.

Kritičko preispitivanje dotadašnjeg društvenog razvoja Jugoslavije

Na osnovu toga i svih pouka sukoba sa SSSR-om ocjenjeno je da je potrebno kritičko preispitivanje dotadašnjeg društvenog razvoja Jugoslavije. To je pokazalo da se u periodu od oslobođenja, u izgradnji državnog uređenja, išlo putem jačanja državnog aparata koji je upravljao putem centralizacije vlasti i rukovođenja. U uslovima u kojim se našla oslobođena Jugoslavija to je bila neminovna etapa uloge državne administracije .... U odbrani od agresivnog pritiska moralo se pribjeći najvišem stepenu centralizacije. To je bio period tzv. administrativnog socijalizma u kome je stvoren moćan državni aparat[99] srastao sa partijom koja je vladala i u

98 E. Kardelj u Sjećanjima kaže: „Neprestano smo se sastajali kod Tita ili međusobno (da bi o tome) razgovarali".
99 U tim godinama državni aparat na svim nivoima je narastao na 300.000 službenika.

kojoj je, takođe, dominirala uloga profesionalnog aparata. To je činilo društveni sistem u kome je birokratizam puštao sve dublje korijene sa svim opasnostima birokratskog izrođavanja.

Sa tom realnošću je bilo suočeno rukovodstvo Jugoslavije u traženju odgovora na pitanja kojim putevima i kakvim sadržajima graditi društveni sistem.

Kao glavna opasnost smatrana je birokratizacija sistema. I kao odgovor učvršćivalo se uvjerenje da je jedini put u izgradnji sistema socijalističke demokratije. Bila je to orijentacija koja će postupnim sazrijevanjem i ostvarivanjem biti osnova društvenog sistema. To opredjeljenje za razvoj socijalističke demokratije je bilo pravi i suštinski put suprotstavljanja staljinizmu.

Ušlo se u dalekosežan proces promjena i stvaralačkih traženja kako ih ostvarivati. Počela je javna kritika administrativnog socijalizma, stvarala se antibirokratska atmosfera. Lansirani su zahtjevi za „razvijanje svestranog učešća radnih masa u radu organa narodne vlasti – razvijanja kritike i kontrole radnih masa nad radom državnih organa“, zahtijevana je veća uloga radnika u priozvodnji. Bio je to nagovještaj kojim pravcem ići u promjene. U takvoj atmosferi polovinom 1949. godine počeli su nicati zarodci radničkog samoupravljanja. U posljednjim mjesecima 1949. i prvim 1950. godine krenuo je val formiranja radničkih savjeta u preduzećima kao organ radničke samouprave.[100] KPJ se opredijelila za razvoj radničkog samoupravljanja kao temelja društvenog sistema.[101] Vlada i sindikati su utvrdili pravila i norme organizovanja i rada radničkih savjeta. U junu 1950. godine donesen je „Zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva“ kojim se ozakonjuje i uvodi radničko samoupravljanje u svim preduzećima. Počeo se ostvarivati sistem samoupravljanja kao put demokratskih promjena koji će tom svojom suštinom vršiti pritisak da se mijenja stanje u svim oblastima društva. Ništa nije moglo ostati kao što je do tada bilo.

Jačala je, istovremeno, i uloga narodnih odbora kao „narodne samouprave“ – njihova prava i odgovornosti u razvoju lokalnih zajednica su povećavana, a demokratičnost rada počela se razvijati (odgovornost uprave izbornim organima, uspostavljanje na svim nivoima skupština narodnih odbora vijeća proizvođača, odgovornost zborovima birača, zamjena nekih upravnih organa savjetima građana i dr.). Stvarao se sistem komunalne samouprave.

Odvijale su se i promjene u ulozi državnih organa popularno nazvane tri D – ***decentrlizacija*** (prenošenje nadležnosti na niže organe i sužavanje funkcija državnih organa u privredi); ***debirokratizacija*** (kritika i odstranjivanje birokratksih shvatnja i

100 Prvi radnički savjet u BiH formiran je u Rudniku Kakanj 12. I. 1950. godine

101 Bilo je to oživljavanje davnašnje zamrle ideje samoupravljanja još iz doba Pariške komune i kasnije.

prakse u državnim organima); ***demokratizacija*** (neposredno učešće i uticaj građana, jačanje uloge narodnih odbora, reorganizacija savezne i republičkih administracija, ukidanje birokratskih privilegija). Privredni sistem je takođe doživljavao stalne promjene od adminsitrativnog ka ekonomskom doduše vrlo sporo i dozirano. Sve se to odvijalo u atmosferi kritike birokratizma u nekom zanosu. Tada se čak počelo baratati tezom da samoupravljanje i promjene koje se vrše vode odumiranju države – u tome je bilo puno naivnosti, utopije i nerazumijevanja u kakve se dugotrajne i protivurječne procese ušlo.

Na Plenumu CK KPJ u junu 1951. godine – o kome je bilo riječi[102] - podvrgnute su kritici i osudi nezakonitosti u radu organa bezbjednosti i unutrašnjih poslova, tužilaštva i sudova i utvrdila politika ostvarivanja striktnog poštivanja zakonitosti. 1953. g. napuštena je promašena politika kolektivizacije.

Kritika birokratizma i promjene na pravcu samoupravne demokratije postepeno su mijenjale ukupnu društvenu klimu i otvarale prostor kritičkim raspravama o stanju u oblasti kulturnog stvaralaštva – kritikom politike dirigovanja u oblasti kulture, dogmatskih mjerila stvaralačkih vrijednosti, osudom ždanovizma i sl.[103] I u ovoj oblasti su krenuli pomaci ka opuštenijoj i slobodnijoj atmosferi.

Kraj 1952. godine (Šesti kongres SKJ) i početak 1953. godine (Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja) donio je utvrđivanje idejne, političke i zakonske trajnosti izvršenih promjena, njihovo obogaćivanje novim idejama i rješenjima, otvaranjem perspektiva za dalje demokratske društvene preobražaje.

Tome je Šesti kongres SKJ (novembar 1952.), kako je već rečeno, dao izuzetan, može se reći istorijski, doprinos i podsticaj.

U centru pažnje je bila uloga Komunističke partije koja je do tada i od tada bila odlučujuća u društvenom sistemu. Ona je pokretala i ostvarivala promjene o kojima je bilo riječi i sama se počela vrlo postupno i nedosljedno mijenjati i debirokratizirati.[104] Bez promjene njenog položaja i djelovanja u društvu nije bio moguć dalji napredak.

Kongres je definisao novu društvenu ulogu KPJ čiju suštinu čine ovi stavovi: ***KPJ ne može imati direktivnu i rukovodeću, već usmjeravajuću ulogu:*** „ne može biti.. neposredni operativni rukovodilac i naredbodavac ni u privrednom, ni u državnom i društvenom životu, nego svojom politikom i idjenom aktivnošću, u prvom redu ubjeđivanjem, djeluje u svim organizacijama, organima i ustanovama, da se usvaja njena linija i stavovi; ***da bude vodeća snaga progresivnim idejama i stavovima koje nudi i za njih se angažuje, a ne nameće; da djeluje metodom idejne***

102 Vidi str 48.
103 Poseban značaj u stvaranju nove klime imao je Kongres književnika u Ljubljani 1952. i referat Miroslava Krleže.
104 U novembru 1952. godine broj funcionera i službenika u profesionalnom partijskom aparatu sveden je od 11.930 u 1950. godini na 4.559.

i političke borbe; da bi partija ostvarivala svoju ulogu u demokratskim procesima mora se i sama demokratizovati i demokratski djelovati; u Statutu je zapisano „da članstvo u SKJ ne osigurava nikakve društvene i materijalne privilegije“. Kao dio takve promjene uloge partija je promijenila ime u Savez komunista – tj. Marksov Savez istomišljenika. Bio je to veliki zahvat u sistem, shvatanja i ukorijenjenu praksu. Od njegovog ostvarivanja zavisila je u velikoj mjeri budućnost sistema. „Ušlo se u težak i dugorajan proces promjena uloge SKJ koji će imati protuvurječan tok...; nedorečenosti praktičnih rješanja..., a prije svega inercija stare prakse, imali su za posljedicu vidne teškoće, otpore i nerazumijevanja nove društvene uloge SKJ“.[105]

Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja, donesen u januaru 1953. godine, sadržavao je cjelovitije utvrđivanje političkog sistema zasnovanog na „samoupravljanju proizvođača i radnog naroda“ i uvođenjem više novih ustavnih oblika demokratije od jačanja skupštinskog sistema i predstavničkih tijela do direktnog (umjesto posrednog) biranja i neposrednog učešća u odlučivanju i uticaju. Na tim osnovama širio se i razvijao sistem samoupravne socijalističke demokratije stalno dograđivan i unapređivan.[106] Izgradnja tog sistema nazivana je jugoslovenskim modelom, nasuprot staljinističkom.

Za sve izvršene promjene može se reći da nisu bile niti su mogle biti pravolinijske, odvijale su se u sudaru starog i novog, stvaralačkog i dogmatskog, demokratskog i birokratskog. I ne treba zaboraviti u kakvim unutrašnjim i spoljnim prilikama su se odvijale, šta ih je podsticalo i činilo neizbježnim, a šta ograničavalo.

Sve što je rečeno o promjenama učinjeno je samo sa ciljem da se pokaže kojim putem i sa kakvom strateškom orijentacijom je krenula Jugoslavija braneći svoju nezavisnost, samostalnost, svoj put razvoja i napretka – šta je značilo i kuda je vodilo istorijsko NE staljinizmu.

Jugoslavija na svjetskoj sceni stiče podršku i ugled otporom staljinističkoj hegemoniji

Kao što je već rečeno, Jugoslavija se 1948. godine našla osamljena i izolovana na međunarodnoj sceni i u središtu blokovski podijeljenog svijeta. Imala je diplomatske odnose sa samo 29 zemalja – sedam njih na čelu sa SSSR-om je preki-

105 Povijest Saveza komunista Jugoslavije
U ostvarivanju nove uloge bilo je lutanja od načelnog do konkretnog, između teorijskog i praktičnog, između stavova vrha SKJ i prakse nižih organa koji su ih trebali ostvarivati. Prodori i uzmaci i posebno kolebanje u pitanjima radikalne reforme SKJ, kao faktora širih demokratskih procesa, karakterisali su preobražaj uloge i bili među uzrocima koji su na kraju doveli do njegovog raspada.

106 Danas se o sistemu samoupravljanja govori kao o promašaju ili neuspjelom eksperimentu, daju se paušalne ocjene. Bez obzira na ono što je u njegovom razvoju i ostvarivanju, uticaju da se shvatanja demokratije sporo iz tog okvira prenose na šire prostore demokratizacije, može i treba kritički ocjenjivati, međutim, njegove suštinske humane vrijednosti se ne mogu negirati – prije svega demokratska prava neposrednog uticaja i učešća građana, elementi neposredne demokratije, položaj radnika u društvu, dometi u socijalnom položaju i radnom zakonodavstvu i sl.

nulo sve odnose, a među ostalim su bile rijetke one zemlje sa kojima je postojala saradnja – sasvim ograničena. ***Jugoslavija je zbog opasnosti koje su joj prijetile bila prinuđena da se brani svim mogućnostima međunarodnog angažovanja – to je bio značajan front odbrane opstanka i nezavisnosti.*** Za tu veliku potrebu valjalo je stvarati uslove. Nije raspolagala diplomatskom službom sposobnom da ostvaruje tu potrebu. U 1949. i 1950. godini ubrzano je organizovanje i osposobljavanje diplomatske službe – moglo se krenuti u šire angažovanje na izlasku iz izolacije – uspostavljanjem diplomatskih odnosa i saradnje sa više zemalja,[107] aktivnijim učešćem u radu Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija, upoznavanjem svjetske javnosti sa svim čemu je Jugoslavija bila izložena. Trebalo je prevazići sumnje i nevjerice koje su postojale u svijetu (naročito 1948. i u prvoj polovini 1949. godine) da se Jugoslavija neće moći odbraniti i opstati.

Kad je u drugoj polovini 1949. godine bilo očigledno da se Jugoslavija uspješno brani i kad su u svjetskoj javnosti rasle simpatije našem otporu, a u zapadnim vladama ocjena da je interes Zapada da se Jugoslavija održi, počeo se taj interes SAD-a, Velike Britanije, Francuske i drugih (naročito skandinavskih zemalja) pretvarati u razvoj odnosa, saradnje i spremnosti pružanja pomoći. Jugoslavija se našla pred potrebom da u tim odnosima čuva nezavisnost i da se odupire direktnim i indirektnim pokušajima uslovljavanja podrške i pomoći političkim ustupcima – posebno pritisku da se približava NATO-u. Insistirala je na svojoj vanblokovskoj poziciji i samostalnosti, po cijenu dugih pregovora o toliko nephodnoj pomoći.

U 1950. godini postignuti su i počeli se realizovati sporazumi o pomoći SAD-a u hrani, a od naredne godine i u vojnoj opremi i naoružanju. Uspostavljeni su trgovinski odnosi sa Velikom Britanijom, Francuskom i drugim. Vlada SAD-a, Velike Britanije i Francuske su u augustu 1951. godine pružile i prvu zajedničku pomoć u visini 50 miliona dolara za nabavku sirovina.

Jugoslavija je uspjela stati na put izlaska iz izolovanosti. Međutim, za Jugoslaviju nije bilo samo pitanje izlaska iz izolacije i tim putem šire osude sovjetske agresivne politike, nego pitanje kakva treba – u sasvim novim uslovima, u kojima se našla – da bude spoljna politika Jugoslavije, na kojim strateškim interesima, principima i cijevima treba da se zasniva i ostvaruje. Ne mogu se više slijediti oni stavovi kakvi su bili – i u orijentaciji i u konkretnim međunarodnim pitanjima - do sukoba. Spoljna politika i ukupno međunarodno angažovanje moralo se oslobađati crno-bijelog dogmatskog viđenja svijeta i odnosa u njemu, dogmatsko-sektaškog odnosa prema progresivnim pokretima i socijalističkim partijama koje su bile kritičke prema staljinizmu, Jugoslavija je morala izaći sa širim shvatanjima na prostore

107 Jugoslavija je 1953. godine već imala odnose sa 49 zemalja.

međunarodnog angažovanja.

U 1948. godini tek su se mogla začinjati – više pragmatski, nego strateški – takva razmišljanja. Iz taktičkih razloga postojala je uzdržanost da se u javnom međunarodnom angažovanju vrši razobličavanje antijugoslavenske agresivne politike SSSR-a i satelita. U tome je bilo prisutno i „dokazivanje“ kako u odnosu prema imperijalizmu nema razlika između SSSR i Jugoslavije pošto je Moskva tvrdila suprotno i optuživala KPJ. Iako se agresivni pritisak pred očima svjetske javnosti odvijao, jugoslavenska delegacija na zasijedanju UN 1948. godine, suprotno očekivanjima, o tome je šutila.

U 1949. godini je postala neodložna i izgrađena je strateška osnova spoljne politike. Ona je sadržavala ova osnovna opredjeljenja: vanblokovski položaj, suprotstavljanje podjeli svijeta na blokove i interesne sfere; politika aktivne miroljubive koegzistencije koja podrazumijeva borbu za mir i saradnju, miroljubivo rješavanje pitanja i sukoba, poštovanje principa nezavisnosti, političke i ekonomske slobode svih naroda, prava svih naroda da biraju svoje društveno uređenje, protiv miješanja, agresije i dominacije, za ravnopravne odnose među narodima i državama, pomoć borbi protiv kolonijalizma i za nezavisnost kolonija, otklanjanje svih vidova diskriminacije, političkih i ekonomskih pritisaka, pomoć razvoju nerazvijenih.

U tim opredjeljenjima i angažovanju za njih, ustvari za politiku progresa u međunarodnim odnosima, jačala je Jugoslavija svoj međunarodni položaj, udruživala se u tom angažovanju sa zemljama koje su imale iste interese i time imala širi međunarodni oslonac u ostvrivanju svojih interesa.

Jugoslavija je, polazeći od tih trajnih osnova, mogla u drugoj polovini 1949. godine ofanzivnije krenuti u međunarodno raskrinkavanje politike prijetnji i napada na našu nezavisnost.

E. Kardelj je na zasjedanju UN (septembar 1949. g.) izložio principe i opredjeljenja Jugoslavije i detaljno govorio o svim vidovima pritisaka kojima je Jugoslavija izložena od strane SSSR-a i istočnoevropskih zemalja. O ciljevima te agresivne politike je rekao: „Ovdje se zamagljuje prava idejna i materijalna suština spora, a uz prijetnju nezapamćene hajke kleveta i laži, hajke kakvoj je teško naći primjer u istoriji, vrši se na našu zamlju pritisak svim mogućim sredstvima da se podvrgne tuđim hegemonističkim tendencijama“. Naveo je primjere blokade, izazivanja graničnih incidenata, demonstriranja vojne sile na našim granicama i dr. I zaključio: „Braneći svoju nezavisnost i boreći se za ravnopravne odnose među narodima, narodi Jugoslavije se bore za uslov ljudskog napretka...“[108]

Podrška koju je tada dobila bila je i izbor Jugoslavije za nestalnog člana Sav-

108 E. Kardelj: Sjećanja

jeta bezbjednosti (bila je smjela kandidatura sa neizvjesnim izgledima do konačnog glasanja) – SSSR je u znak protesta zbog našeg izbora – kome se suprotstavljao svim sredstvima – napustio nakratko Savjet bezbjednosti. Time je napad na Jugoslaviju internacionalizovan, postao je međunarodni problem. Tako je stvaran međunarodni front otpora bitan za njegovu uspješnost. Jugoslavija je u tom smislu maksimalno koristila sve mogućnosti, posebno Ujedinjene nacije.[109] Istina o sukobu se brže širila, međunarodna podrška Jugoslaviji rasla, teškoće su se ublažavale.

Veliki značaj i uticaj imalo je otvaranje Jugoslavije prema svijetu. Vremenom je Jugoslavija postala jedna od najotvorenijih zemalja u Evropi – slobodna od onih blokovskih ograničenja koje su trpile blokovske zemlje i njihovi građani, naročito zemlje lagera. Jugoslavija je potpisivala ugovore sa velikim brojem zemalja o bezviznom režimu.

Otvaranje prema svijetu donosilo je višestruke koristi. Imalo je pozitivan uticaj na naše unutrašnje prilike i jačalo je naš međunarodni položaj i ugled.

Jugoslavija je vodila sve aktivniju spoljnu politiku i na bilateralnom i na širem planu; sticala međunarodni ugled insistiranjem na politici aktivne miroljubive koegzistencije i podrške antikolonijalnoj revoluciji, razvijala odnose i zajedničko međunarodno angažovanje sa novooslobođenim zemljama – iz čega je nicala politika nesvrstanosti čiji je bila inicijator i jedan od lidera stvaranja i djelovanja Pokreta nesvrstanih zemalja, koji će u dužem periodu biti progresivna snaga u međunarodnim odnosima. Tito je svojim angažovanjem stekao ugled jednog od najistaknutijih državnika svog vremena, a Jugoslavija je od balkanske provincije postala faktor u međunarodnim odnosima – daleko prisutnija svojim položajem i angažovanjem nego što su to njena veličina i materijalna snaga.

A, sve je to počelo istorijskim NE staljinizmu.

I na kraju ovog dijela podsjećanja

Za cjelovitu sliku korijena razilaženja i sukoba sa staljinizmom, procesa koji su time otvoreni, korisno je pomenuti i ponoviti činjenice odlučujućeg uticaja.

Konsolidacija Komunističke partije Jugoslavije poslije dolaska Tita na čelo, eliminisanje svake mogućnosti frakcionašenja, odluka da rukovodstvo mora biti i djelovati u zemlji (a ne iz inostranstva), da se partija finansijski osamostali od Kominterne, da se brojčano i kadrovski jača i obnavlja, širi uticaj u radništvu, među mladima, jačanje SKOJ-a, da oko sebe okuplja misaone ličnosti – sve to je jačalo

109 Jugoslavija je o svim kršenjima međunarodnih normi i konvencija, o svim ozbiljnijim agresivnim prijetnjama i aktima, redovno obavještavala UN. Zasjedanje UN 1951. godine podnijela je žalbu na neprijateljske postupke vlada SSSR-a, Mađarske, Bugarske, Rumunije, Albanije, Čehoslovačke i Poljske protiv Jugoslavije – u raspravi o žalbi dobila je široku podršku – Generalna skupština UN je u tom smislu usvojila i posebnu Rezoluciju. Imalo je to veliki značaj u tom periodu najtežih napada i prijetnji.

samostalno i uspješno djelovanje partije prema realnim uslovima u zemlji, partija se oslobađala dogmatskih šablona, umanjivala se zavisnost od Kominterne, snažilo je autonomno stvaralačko i samostalno djelovanje. To je KPJ pripremalo za sve ono što će doći poslije okupacije zemlje. U dijelovima ovog teksta rečeno je dosta o originalnosti i samosvojnosti NOB-a, faktorima njenog uspjeha i konačnog ishoda i o razilaženjima do kojih je zbog toga dolazilo sa sovjetskim rukovodstvom. I koja su se nastavila poslije oslobođenja zemlje 1945. godine.

Autentičnost i samosvojnost jugoslovenske revolucije izvedene originalnim putem spajanja oslobodilačke borbe i revolucionarnih promjena, razvojem kakav su tražili naši uslovi, kakve su bile naše mogućnosti i šta nas je vodilo našim ciljevima, otimanje od dogmatskih i staljinističkih uzora, uz postojanje revolucionarnog idealizma i riješenosti da se vlastitim putem gradi sistem kakav odgovara interesima naroda Jugoslavije – sve je to nosilo u sebi klice neminovnog sukoba sa staljinizmom.

Da nije KPJ u predratnim godinama išla opisanim putem ne bi bilo njene istorijske uloge u Narodnooslobodilačkoj borbi, niti originalnosti te borbe, da nije bilo Narodnooslobodilačke borbe i njenih ostvarenja ne bi bilo istorijskog NE Staljinu, da nije bilo tog istorijskog NE teško bi mogla opstati Jugoslavija, ne bi bilo svih onih pozitivnih dostignuća koja su ostvarena upravo zahvaljujući tom istorijskom NE staljinizmu. Jer, sve što se u Jugoslaviji pozitivno dogodilo u razvoju i životu zemlje, sve što je Jugoslaviju učinilo značajnim međunarodnim faktorom, sve je počelo i sve se odvijalo zahvaljujući istorijskom NE staljinizmu. Sasvim je uredu pitanje da li se moglo, u godinama poslije odbrane od agresivnog pritiska SSSR-a i dostignuća u društvenom razvoju i materijalnom napretku, ojačanom međunarodnom položaju, učiniti više u demokratizaciji sistema. Ali, to ne daje za pravo da se ne vide i negiraju velika dostignuća, postignuta upravo onim putem u čijem temelju je bio sukob sa staljinizmom.

Pet punih godina trajao je otpor i sve kroz šta je Jugoslavija morala proći, uz još dvije godine do početka stvarne normalizacije odnosa sa SSSR-om (1948.-1955. godine) i istočno-evropskim zemljama – do dolaska Hruščova sa delegacijom u Beograd što je simbolizovalo pobjedu jugoslavenskog otpora. Kada se sjećanja vraćaju na one mjesece 1948. godine, kada smo ostali osamljeni i kada je malo ko vjerovao da ćemo izdržati, s pravom se može reći: U konstelaciji odnosa kakvi su vladali u Evropi i svijetu u trenutku istorijskog NE, u tako teškim uslovima i neizvjesnostima u kojima se našla Jugoslavija, javno suprotstavljanje „male Jugoslavije" velikom gigantu kakav je SSSR" (Davida Golijatu) predstavljao je jedinstven podvig kakav nije zabilježen u dotadašnjim međunarodnim odnosima, a za Jugoslaviju sigurno najveći podvig poslije Narodnooslobodilačke borbe.

JUGOSLAVIJA ULAZI U NOVO RAZDOBLJE DRUŠTVENOG RAZVOJA I MEĐUNARODNOG POLOŽAJA

U martu 1953. godine - dva značajna događaja

Šestog marta 1953. godine saopšteno je da je umro Josif Visarionović Staljin. Počela su očekivanja da li i kakve promjene donosi svijetu njegova smrt – nestanak državnika koji je neograničeno vladao velikom zemljom i njenim uticajem u svjetskim odnosima.

U tom martu 1953. godine odigrao se još jedan za Jugoslaviju značajan događaj. Predsjednik Tito posjetio je Veliku Britaniju. Bila je to duže pripremana zvanična posjeta. Prva uopšte poslije 1948. godine. Protekla je uz maksimalni politički i protokolarni značaj – britanska strana u tom pogledu učinila je maksimum. Posjeta je u svjetskoj javnosti izazvala veliki interes, svjetski publicitet i imala zaista široki odjek kao događaj prvorazrednog značaja. Ocjenjivana je skoro jednodušno kao događaj koji je pokazao da su Jugoslavija i Tito izašli kao pobjednici iz sukoba sa Staljinom. Tako je počeo – vrijeme će pokazati – jedan po mnogo čemu novi period za Jugoslaviju.

U vremenskom podudaranju ova dva događaja bilo je određene simbolike.

Nestanakom Staljina sa svjetske scene svijet se našao pred pitanjem šta donosi budućnost bez Staljina. Za Jugoslaviju je bilo pitanje hoće li se bez Staljina nastaviti ili mijenjati njegova agresivna politika prema Jugoslaviji? Mi smo čekali i pratili šta se događalo.

Jugoslavija je čekala da li će sovjetska strana nešto mijenjati u odnosima

Poslije Staljina ostala je pustoš u našim odnosima. Godinama se gomilalo samo najgore. Pitanje je bilo kako je moguće izaći iz tog stanja ako bi i postojala želja?

SSSR je krajem ljeta 1953. godine predložio razmjenu ambasadora. Ona je prihvaćena i obavljena. Međutim, nije donijela nikakvu ozbiljnu promjenu. Propagandna kampanja se nastavila, incidenti na granicama takođe, provokacije nisu prestajale. Tito je na to javno reagovao. U govoru u Splitu septembra 1953. godine je rekao: „Ako neko misli da pošalje ambasadora u našu zemlju, a da se nastavi praksa koja se još i danas vrši, ljuto se vara ako misli da će to biti normalizacija". Tito je tada izjavio i slijedeće: „Mi u Jugoslaviji bili bismo sretni kad bi jednog dana priznali da su pogriješili prema našoj zemlji. Mi ćemo čekati, mi ćemo vidjeti".

U julu 1953. godine došlo je do ozbiljne promjene u vrhu SSSR-a. Uhapšen je svemoćni šef svih službi i snaga bezbjednosti – član politbiroa CK KPSS i potpredsjednik Vlade SSSR-a Lavrentij Berija – koga su se svi u sovjetskom rukovodstvu bojali. To pokazuje priprema i način hapšenja – na sjednici Politbiroa, čiji su neki članovi imali pištolje, kad je Hruščov počeo govor optužbi o Beriju, ušli su u salu zasijedanja visoki oficiri Sovjetske Armije i uhapsili ga. Prije toga je uhapšen – istovremeno, takođe od strane vojske, jedan broj visokih oficira bezbjednosti.[110]

U svijetu je to primljeno sa očekivanjima promjena u SSSR-u i njegovoj spoljnoj politici. Na pitanje dopisnice „Junajted presa" Helene Disher da li je optimista, Tito je odgovorio: „Ima stvari u kojima nisam optimista. Na primjer, ja teško vjerujem da će se Sovjetski Savez odreći svojih ciljeva. Ja nisam takav optimist da bih već sada vjerovao da će rukovodioci Sovjetskog Saveza napustiti potpuno politiku miješanja u unutrašnje stvari drugih zemalja, da će stoprocentno promijeniti odnos prema drugim zemljama, da će se odreći svojih dosadašnjih ciljeva".[111] Nije bilo nikakvih promjena prema nama".

U normalizaciju odnosa sa SSSR-om – bez iluzija!

U takvoj situaciji bez promjena u odnosima protekla je 1953. i proljeće 1954. g. Na Plenumu CK SKJ 30. marta 1954. godine Tito je konstatovao „da se u takvoj normalizaciji nije ozbiljno odmaklo". „Ovi sa Istoka ostaju na pozicijama 1948. da smo tada pogriješili. Očekuje se da ćemo se mi pokajnički odreći svojih stavova. Moramo im reći da se varaju i da mi to nikada nećemo učiniti. Ja vjerujem

110 Berija je decembra 1953. godine osuđen na smrt i strijeljan.
111 Zvonko Štaubringer: Titovo istorijsko NE staljinizmu, Radnička štampa, Beograd. 1976

da je samo moguće da će ih prilike, koje se u svijetu razvijaju, dovesti dotle da prema nama imaju bar onakav odnos kakav imaju, recimo prema kapitalističkim zamljama“.

Iz Moskve su počeli stizati signali da žele „pomirenje“. Ništa konkretnije nije do tada učinjeno. A onda je 22. juna 1954. godine Titu stiglo pismo Nikite Hruščova. U njemu se donekle priznaju greške iz 1948. godine i da je KPJ bila u pravu. Tito nije odgovorio mjesec i po dana. Iskustvo je nalagalo opreznost. On je to objasnio: „Nismo se zalijetali, nismo se objema rukama odmah bacili oko vrata, već smo s rezervom gledali šta će oni učiniti“. U odgovoru Hruščovu Tito je iznio stav da bi se uspostavili normalniji odnosi, s obzirom na gorko iskustvo, nije dovoljno davati usmene ili pismene deklaracije, već fakta.

Platforma sa koje Jugoslavija prilazi normalizaciji odnosa sa SSSR-om i lagerskim zemljama

Nastavljena je razmjena pisama i poruka i pomjeranje sovjetskih stavova. Na Plenumu CK KPJ 26. novembra 1954. godine Tito je rekao ovo: „ Iz ovih pisama... vi ćete vidjeti da je Savez komunista Jugoslavije iznio jednu ogromnu pobjedu, da je postignuta pobjeda po državnoj liniji, a mogu da kažem i po idejnoj... Pobjeda je u tome što se pokazalo da nije tačno ono što su oni pričali, ono kako su nas klevetali, do čega su sada i sami došli, a isto tako i u tome što smo mi našom praksom postigli da je čak i njih zainteresovalo šta se to zapravo kod nas ovdje događa. Jednom rječju, oni priznaju da mi gradimo socijalizam na svoj način... Svakako da mi danas stojimo pred jednim problemom u kojem se radi o tome da naša zemlja zadrži u svakom pogledu svoj sadašnji status, koji je postigla ogromnim žrtvama i ogromnim naporima, to je status nezavisne zemlje, koja ima svoju nezavisnu spoljnu politiku, koja, bez miješanja sa strane u njenu unutrašnju politiku, gradi socijalizam svojim putem i na svoj način, zemlje koja je stekla ogroman ugled u svijetu baš takvim svojim stavom nezavisne zemlje, koja je duboko principijelna u svakom pogledu kad je riječ i o vanjskoj i o unutrašnjoj politici zemlje, koja ne želi da bude ničiji satelit – u što su se ubijedili i ovi na Zapadu – i koja sada, kad je riječ o normalizaciji odnosa sa Sovjetskim Savezom, postavlja to baš na takvu bazu. Njima je to saopćeno i oni su... u svojim pismima dali nama za pravo i to priznali“.

Bila je to jasna platforma sa koje Jugoslavija prilazi normalizaciji odnosa sa SSSR-om i istočnim zemljama.

Od smrti Staljina u vladajućim krugovima mnogih zemalja i u svjetskoj javnosti vldao je interes kakav će biti odnos sovjetskog rukovodstva (bez Staljina,

pa i Berije) prema Jugoslaviji, obzirom na to da je sovjetska hegemonistička i blokovska politika u najekstremnijim vidovima godinama ispoljavana baš prema Jugoslaviji. Komentari su se kretali od priznanja trijumfa jugoslovenske politike do sumnji dokle će Jugoslavija ići u normalizaiciji odnosa sa SSSR-om.

I kod nas i u svijetu javila su se nagađanja i očekivanja da bi moglo doći do susreta državnih delegacija SSSR-a i Jugoslavije. U tajnosti su vođeni razgovori o tom susretu. Bilo je pitanje gdje? Čak se pominjao i neutralni teren – na nekom brodu na Dunavu. Titov stav je bio: „To će biti sigurno koristan sastanak – samo ja neću ići tamo. Neka oni dođu ovamo. Oni su stvorili takve odnose, pa neka sada oni dođu". Nije to, naravno, bilo samo neko prestižno pitanje. Hruščov je u sovjetskom rukovodstvu izdejstvovao stav da se ide u Beograd: „Mi smo napali, mi treba da idemo tamo".

Tito je o predstojećem dolasku delagacije SSSR-a i našoj platformi normalizacije javno govorio u Puli 15. maja 1955. godine: „... Mogu da kažem da i ja i svi mi možemo samo pozdraviti takvu smjelu odluku odgovornih sovjetskih ljudi, tu riješenost da dođu i da razgovaramo... Mi smo im u toku pripreme tog sastanka dali do znanja ono što je već odavno znao čitav svijet, što je znao i pri čemu ostaje naš narod, da mi želimo razgovarati na ravnopravnoj osnovi, da želimo razgovarati kao nezavisna zemlja, da želimo ostati potpuno nezavisni u svim svojim postupcima, ubuduće kao i danas, da želimo da se niko ne miješa u naše unutrašnje stvari, da je pitanje našeg unutrašnjeg uređenja naše sopstveno i da mi nismo spremni da dopustimo da se bilo ko miješa u naše unutrašnje probleme, ni sa Istoka ni sa Zapada..."[112]

---

112 Zvonko Štaubringer: Titovo istorijsko NE staljinizmu, Radnička štampa, Beograd. 1976

TRIJUMF ISTINE I PRINCIPA KOJE SMO BRANILI

Delegacija SSSR-a na čelu sa Nikitom Hruščovim u Beogradu

Konačno se i to dogodilo. Svijet je bio svjedok skoro nevjerovatnog događaja. Mala Jugoslavija je doživjela – nakon dugih godina otpora, velikih žrtava, ali i nevjerovatne državničke smjelosti – da u Beogradu delegacija velikog Sovjtskog Saveza kaže da je SSSR pogriješio. Na beogradskom aerodromu, 26. maja 1955. godine, zbio se taj događaj. Šef Sovjetske delegacije – Nikita Hruščov počeo je čitati pisani govor riječima „Dragi druže Tito" (!) Nakon uvoda da su dobri odnosi 1948. godine narušeni rekao je: „Mi iskreno žalimo ono što se dogodilo i odlučno odbacujemo ono što se nagomilalo u tom periodu. Mi sa svoje strane, bez ikakve sumnje, u ovo ubrajamo provokatorsku ulogu koju su u odnosima između Jugoslavije i SSSR-a odigrali danas raskrinkani neprijatelji naroda Berija, Abakumov i drugi. Mi smo temeljito proučili materijale na kojima su se zasnivale teške optužbe i uvrede koje su u ono vrijeme bile uperene protiv rukovodilaca Jugoslavije. Činjenice govore da su ovi materijali bili fabrikovani od neprijatelja naroda prezrenih agenata... Mi smo duboko uvjereni da je period pogoršanja odnosa ostao daleko za nama. Sa naše strane mi smo spremni da uradimo sve što je potrebno da odstranimo sve prepreke koje smetaju punoj normalizaciji odnosa između naših država i učvršćenju prijateljskih odnosa između naših naroda". A onda i da se „između naših partija uspostavi uzajamno povjerenje – na osnovu učenja marksizma – lenjinizma".

Svaka riječ se pratila i ocjenjivala sa punom pažnjom. I odmah komentarisalo – krivica se svodila na lažne informacije Berije i drugih. Staljina kao krivca nema.

Sukoba suprotstavljenih gledanja na odnose država, takođe, nema.

Svi su očekivali – osobito veliki broj stranih novinara – šta će odgovoriti Tito. Nije uopšte odgovorio – nije rekao ni jednu riječ.

Različiti prilaz u razgovorima, suštinske razlike i ciljevi u novom taktičkom izdanju

U prvom dijelu zvaničnih razgovora 27. maja Tito je rekao da je cilj susreta razmatranje pitanja međunarodnog položaja i međusobnih odnosa, izrazio uvjerenje „da smo svi mi duboko svjesni tog velikog događaja", da postoje prepreke koje ne mogu biti riješene „sada za ovim stolom" i da se nada da će se u razgovorima „postaviti principi za naše buduće odnose".

Hruščov je govorio dugo i, navodeći vodu na svoj mlin, završio: „Mi ovdje treba da se raziđemo niti kao pobijeđeni niti kao pobjednici, već kao jednaki, kao prijatelji koji su se popravili(!) i pretresli sva pitanja i našli put po kojem ćemo naći naše zbliženje".

Prvu raspravu o uzrocima sukoba otvorio je Tito drugog dana rekavši da bi za poboljašnje odnosa tebalo raščistiti neke stvari – složili se ili ne – da se stvori baza za dalje odnose. Prihvatio je da je bilo netačnih informacija ali da je i prije „bilo izvjesnih nesporazuma i u toku rata...naročito rezultati Jaltske konferencije (sporazum Staljin – Čerčil o podjeli interesnih sfera po kojoj je Jugoslavija dijeljenja 50:50. R.D.). To je bilo nemoguće uvrijedljivo za naše narode". I nastavio da se spor zasnivao „i na osnovu pogrešnog tretiranja odnosa između socijalističkih zemalja, naročito između velike i male zemlje... Za nas je to bilo pitanje nezavisnosti, našeg nezavisnog razvitka i punog suvereniteta, to je od primarnog značaja i mi smo baš tu bili ugroženi jer se to nama osporavalo".

Hruščov je pitao šta je to bilo upereno protiv našeg suvereniteta"? Tito je odgovorio da im sve dokaze možemo staviti na raspolaganje, a da se već iz pisma Staljina i Molotova vidi u čemu je suština napada na našu zemlju. A Kardelj je dodao „mi smo primili i notu u kojoj stoji da će se ‘na drugi način rapraviti sa fašističkim psima’".

Očito je bilo da sovjetska delegacija ne želi raspravu o suštini sukoba. Umjesto rasprave izazvala je polemiku. Anastas Mikojan je rekao kako su se plašili da ćemo primajući američku pomoć „poći putem političkih ustupaka", a Hruščov dosolio „ne samo da smo se bojali nego smo imali informacije gdje su kod vas razmještene strane baze". Tito ga je prekinuo: „Toga u Jugoslaviji nije bilo i neće biti". Hruščov je nastavljao: „Mi smo smatrali da kapitalisti ne daju džaba pare". Tito ga je opet

prekinuo: „Po čemu ste vi sumnjali u to...“? Hruščov je odgovorio da kad je izbio sukob to je postala logika stvari i nastavio kako su smatrali „da smo jedna od kapitalističkih neprijateljskih zemalja“ i t.sl. Tito je oštro reagovao „ali kod vas nešto logika nije u redu...“ Polemika se nastavlja – Hruščov kao da je zaboravio šta je rekao na aerodromu – da „odlučno odbacuju sve ono što se nagomilalo u tom periodu“.[113]

I kao da ništa nije rečeno Hruščov se vratio jednom od njihovih ciljeva: „Mislim da smo iscrpili sva pitanja sa izuzetkom posljednjeg i za nas najvažnijeg, a to su partijska pitanja“.“Mi smo kazali svoju riječ, sada je red na vama“. Na trenutke, tokom razgovora, sticao se utisak kako misle da su dolaskom i izjavama učinili svoje i kao da očekuju bar neko opravdavanje i s naše strane.

Naša delegacija o partijskim odnosima nije željela nikakav razgovor. Hruščov je insistirao – „mi smo kazali svoju riječ, sad je riječ na vama“. Tito je ipak odgovorio: „Mi mislimo da bi to trajalo jako dugo ako bismo počeli ovdje o tome raspravljati šta je principijelno, šta je na principima marksizma – lenjinizma, a šta nije. Mi uvijek posmatramo marksizam – lenjinizam u procesu razvitka i na osnovu postignutih rezultata“. Prebacio je da se to razmatra putem pisama koja se mogu objaviti – „ne treba to da bude tajna, mi se toga ne bojimo“.[114]

Sovjetskom vrhu je trebala osnova za insistiranje na ideološkim (umjesto državnim) pitanjima i ideološkom jedinstvu kao sredstvu privlačenja Jugoslavije „socijalističkom lageru“. Ta će njihova opsesija i taj cilj decenijama pratiti naše odnose.[115]

Beogradska deklaracija-afirmacija principa i operedjeljenja zbog kojih smo bili žrtva Staljinove agresije - dokument istorijskog značaja

Beogradska deklaracija Vlada SFRJ i SSSR je sadržavala upravo principe i opredjeljenja zbog kojih smo bili žrtva njihovih napada. Dovoljno je citirati da je u njoj, pored ostalog, rečeno da obe vlade polaze od slijedećih principa: „poštovanje suverenosti, nezavisnosti, integriteta i ravnopravnosti među državama u uzajamnim odnosima i odnosima sa drugim državama; pridržavanje načela uzajamnog poštovanja i nemiješanja u unutrašnje stvari ma iz kakvih razloga – ekonomske, političke ili ideološke prirode – pošto su pitanja unutrašnjeg uređenja, različitih društvenih formi razvitka socijalizma stvari isključivo naroda pojedinih zemalja; osuda svake agresije i svakog pokušaja da se nametne politička i ekonomska dominacija drugim zemljama; priznavanje da politika vojnih blokova pojačava međunarodnu

113 Zvonko Štaubringer: Titovo istorijsko NE staljinizmu, Radnička štampa, Beograd. 1976
114 Zvonko Štaubringer: Titovo istorijsko NE staljinizmu, Radnička štampa, Beograd. 1976
115 U toku pregovora bio sam agnažovan – zbog iskustva iz Bugarske – u sekretarijatu naše delegacije. Dio teksta o dolasku sovjetske delegacije, toku i rezultatima, sadrži i vlastita sjećanja.

zategnutost i povećava opasnost rata; uklanjanje ma kakvih formi propagandne dezinformacije, kao i drugih postupaka koji siju nepovjerenje i na bilo koji način otežavaju stvaranje atmosfere za konstruktivnu međunarodnu saradnju i miroljubivu koegzistenciju među narodima“ i t.sl.

Iz ovih principa i opredjeljenja su izvedeni i svi stavovi u Deklaraciji o konkretnim pitanjima odnosa i saradnje.

Pošto je pitanje odnosa SSSR-a prema Jugoslaviji postalo u svjetskim odnosima pitanje kakva je stvarna politika i kakve su stvarne namjere SSSR-a poslije Staljina, pošto je SSSR staljinskom politikom prema nama pretrpio kompromitaciju u svjetskim odnosima i pošto je odnos prema nama postala višestruka hipoteka sovjetske politike (pa i odnosa u vrhu SSSR) to su bili razlozi prihvatanja ovakvog sadržaja Deklaracije. ***Ni tada ni kasnije ovi principi i opredjeljenja nisu predstavljali iskrena uvjerenja i opredjeljenja SSSR.*** U vrijeme kad su u Beogradu deklarisani oni nisu vrijedili za odnose SSSR sa zemljama lagera. Godinama poslije ćemo u odnosima sa SSSR-om stalno imati muke da zajednički sa njima pomenemo Beogradsku deklaraciju i njenu trajnu vrijednost u našim odnosima (i kasnije potpisanu Moskovsku deklaraciju)[116] sve do dolaska na čelo SSSR-a Mihaila Gorbačova.

Boravak sovjetske delegacije u Beogradu i sadržaj Deklaracije bili su tada svjetski događaj bez presedana. Nikada do tada u Beogradu nije bilo toliko stranih novinara. U svjetskim medijima to je bila tema broj jedan, u diplomatskim i političkim krugovima u svijetu takođe. Dominirala je ocjena da je to pobjeda politike za koju se zalagala Jugoslavija, da ona nastavlja svojim putem dosljedna nezavisnosti i t.sl. Na primjer: ocjena Socijaldemokratske partije Njemačke, na čelu sa Vili Brantom, je u svojoj izjavi sažela sve te ocjene: „Deklaracija je svjetski istorijski događaj prvog reda čije se posljedice još ne mogu sagledati. Završeno je sedmogodišnje hrvanje sa priznavanjem ravnopravnosti i time istovremeno dat prvi ubjedljiv primjer za politiku aktivne koegzistencije“.

Iznenađujuća je bila ocjena Mao Ce Tunga. Na jednom prijemu u Pekingu, kad su počele zdravice, Mao je prešao preko čitave sale do našeg ambasadora Vladimira Popovića, nazdravio „U Titovo zdravlje“ i rekao „Čestitam Titu na pobjedi njegovih principa. Beogradska deklaracija je najznačajniji dokument koji je do sada dao radnički pokret“.[117]

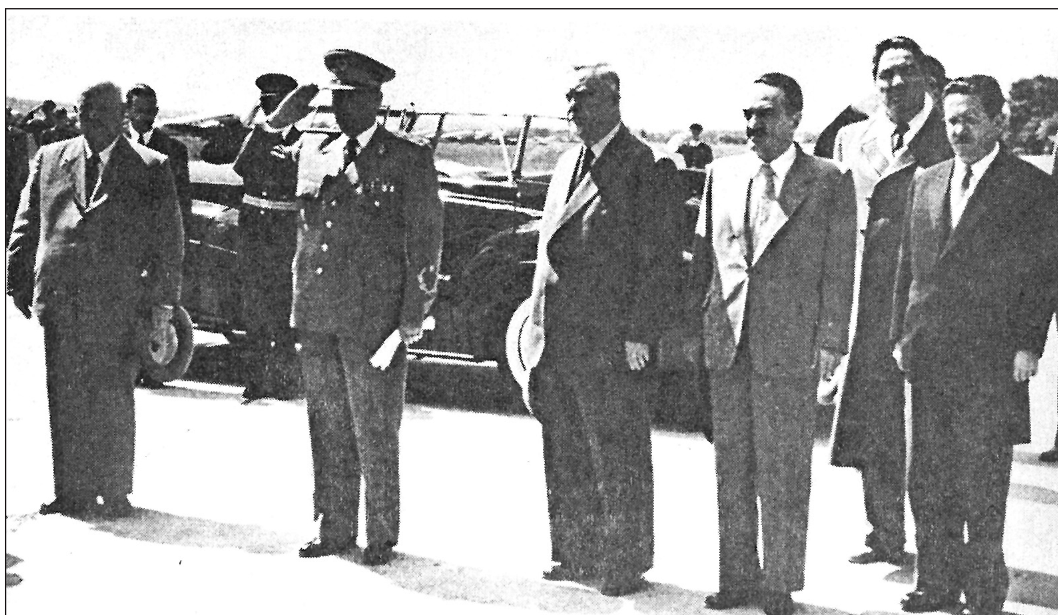
---

116 Dvije iz velikog broja ilustracija: Prilikom posjete Leonida Brežnjeva Jugoslaviji u noći 24.-25. septembra 1971. godine, u Karađorđevu je vođen višesatni spor – uz učešće Tita i Brežnjeva – jer sovjetska strana nije prihvatila da se u zajedničkoj izjavi ponove principi iz Beogradske deklaracije, a posebno princip suvereniteta. Prilikom posjete sovjetskog premijera Alekseja Kosigina 1973. god. vodio sam tada, kao pomoćnik saveznog sekretara, pregovore o završnom komunikeu. Sovjetska strana je kategorički odbijala spominjanje Beogradske deklaracije. Tada sam rekao da u tom slučaju ne može biti zajedničkog komunikea, nego samo tehničko saopštenje i razgovori su prekinuti. Tek poslije toga, sutradan, prihvatili su da se spomene Beogradska deklaracija.

117 Izvor isti.

Predsjednik Tito sa kraljevskom porodicom Velike Britanije - London, mart 1953.g.

Delegacija SSSR na čelu sa Nikitom Hruščovim doputovala u Beograd nakon petogodišnje hladnoratovske agresije na Jugoslaviju. Doček delegacije na aerodromu.

Tito I Willy Brandt.

Nikita Hruščov čita govor.

САСТАНАК ДЕЛЕГАЦИЈА ВЛАДА СССР И ФНРЈ
У БЕОГРАДУ
ВСТРЕЧА ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ДЕЛЕГАЦИЙ
СССР И ФНРЮ В БЕЛГРАДЕ

№ 0643

САСТАНАК ДЕЛЕГАЦИЈА ВЛАДА СССР и ФНРЈ У БЕОГРАДУ

ПРОПУСНИЦА — ПРОПУСК

Raif Dizdarević

Састанак делегација у Београду вл. СССР и ФНРЈ

1955

sekretar

Важи уз лична документа! — Важит только с личными документами!

Propusnica Raifa Dizdarevića
za Sekretarijat delegacije.

Sastanak delegacije SFRJ I
SSSR pred potpisivanje
Beogradske Deklaracije.

XX kongres Komunističke partije Sovjetskog Saveza-početak destaljinizacije

Poslije Beograda tekao je proces normalizacije ugovornim regulisanjem otvorenih pitanja i saradnje. Taj proces i razmjena mišljenja i poruka dobili su ubrzanje poslije XX kongresa KP SS, održanog u februaru 1956. godine. Na kongresu je N. Hruščov podnio poznati tajni referat „O kultu ličnosti Staljina“ u kome je detaljno opisao neke grijehe Staljina, zločine koji su vršeni, strahovladu Staljinovog kulta. „Staljin više nije živ, ali smatrali smo za potrebno da skinemo krunu sa sramnih metoda rukovođenja koji su cvjetali u atmosferi kulta njegove ličnosti“ – rekao je Hruščov. U referatu je osuđen napad na Jugoslaviju – Hruščov je tada naveo kako mu je Staljin rekao da je dovoljno „da makne palcem i neće biti Tita“. (Tokom javnog dijela Kongresa ponovljena je više puta pozitivna ocjena normalizacije odnosa sa Jugoslavijom). Time je počeo proces destaljinizacije koji će sa velikim uzmacima i oscilacijama trajati decenijama. Iako se kritika svela na „greške Staljina“, pripisivane njegovoj naravi i atmosferi koju je stvorio i u kojoj su počinjena strašna zlodjela, iako se nije doticala sistema (čitav tok Kongresa, osim tajne sjednice, uglavnom se odvijao po starom – „sovjetski sistem je najbolji“), ipak je XX kongres unio nešto novo u unutrašnju atmosferu u SSSR-u, u lageru i međunarodnom radničkom pokretu, pa i u atmosferu i nadanja u svjetskim odnosima.

Poslije XX Kongresa Hruščovljev tajni referat je čitan u nižim organima KPSS. Počelo je objavljivanje vijesti o rehabilitaciji velikog broja Staljinovih žrtava – istaknutih ličnosti SSSR-a. (U staljinskim čistkama stradalo je i oko 120 funkcionera Komunističke partije Jugoslavije koji su se našli u SSSR-u).

U aprilu je u Moskvi objavljeno saopštenje da je raspušten Informbiro[118] koji je poslužio Staljinu za sveopšti hladni rat protiv Jugoslavije. Iako mu je to bila uloga u saopštenju je rečeno kako je odigrao „pozitivnu ulogu“, ali „kako po svom sastavu tako i po sadržini svoga rada više ne odgovara novim uslovima“. Raspuštanje nije značilo i odricanje da treba postojati centar „organizovane saradnje“ vođene iz SSSR-a. Od toga se sovjetski vrh, kao sredstvo hegemonije i dominacije, nije nikada odrekao. Mijenjao je način i metode, ali ne suštinu dominacije. To će biti tema sporenja našeg i sovjetskog rukovodstva.

118 Informacioni biro za saradnju komunističkih partija koje su činile partije zemalja „socijalističkog lagera“ i KP Italija i Francuske.

Tito nakon deset godina u Moskvi – događaj za istorijsko pamćenje

Tridesetog aprila je objavljeno da će na poziv Vrhovnog Sovjeta i Vlade SSSR-a Tito posjetiti SSSR. Posjeta je predviđena za juni. U našoj ambasadi je vladala groznica konkretnih priprema i procjena šta se sve može tokom posjete očekivati. Naš ambasador Veljko Mićunović[119], u procjenama skoro nepogrješiv, ocjenjivao je da je sovjetska strana veoma zainteresovana i da joj treba uspjeh Titove posjete pod uslovima kako ih oni žele nametnuti i sa ciljem da nas pomjeraju ka lageru. Smatrao je da će pregovori biti teži nego u Beogradu, da se i Hruščov uplašio raspoloženja koje je izazvao XX Kongres i da zbog toga može biti tvrđi u razgovorima o suštinskim pitanjima. Upozoravao je na opreznost kad je riječ o pretjeranom optimizmu izazvanom XX Kongresom i osudom Staljina (koja nije bila javna) i neralanim nadama da će promjene u SSSR-u ići brže i šire.

U saradnji sa sovjetskom stranom tokom priprema programa, pa i protokolarnih detalja, osjećali smo njihovo nastojanje da svemu daju svoju mjeru, da se tok i sadržaj duge dvadesetodnevne posjete odvija u okviru koji oni doziraju, da se posjeta ne pretvori u pretjerano manifestovanje simpatija, prijateljstva i priznanja Jugoslaviji. Međutim, kad je posjeta počela, sve je krenulo drugačije. Od prelaska granice pri dolasku pa do povratka.

Bili smo iznenađeni koliki je interes sovjetskih građana za posjetu i još više izlivom prijateljskih osjećanja. Od granice do Moskve, na svim usputnim stanicama, bila je masa svijeta i prolom klicanja Jugoslaviji i Titu. Na jednoj stanici masa je probila kordon kad je Tito izašao iz vagona – umalo da ga nije prignječila uz vagon. U Moskvi je na željezničkoj stanici bio kompletan sovjetski vrh. Bila je to za mene prva prilika da ih sve izbliza vidim kad su se pozdravljali sa nama iz Ambasade. Moram reći da utisak nije bio slavan. Protokolarno doček je bio maksimalan. Atmosfera takođe. Na putu od stanice do rezidencije ogromna masa svijeta i klicanje – na jednom mjestu masa je probila kordon i zaustavila kolonu. Tvrdili su nam Sovjeti – a i mi smo tako ocjenjivali – da je na dočeku bilo nekoliko stotina hiljada Moskovljana. Ne znam da li je Moskva do tada nekoga tako dočekala.

119 Sa ambasadorom Veljkom Mićunovićem sam radio čitavo vrijeme njegovog mandata u Moskvi (od marta 1956. do oktorba 1958.) kao prvi sekretar Ambasade. Moram reći da je za SSSR i ono vrijeme bio vanserijski ambasador, izrazite pronicljivosti, još više mudrosti i nevjerovatne sposobnosti da se svojim vrijednostima nametne kao partner, tumač i realizator jugoslovenskih interesa i isto tako ocjenjivanja sovjetske politike, namjera i ciljeva prema Jugoslaviji i svjetskih spoljnopolitičkih interesa i akcija. Znao je i graditi i braniti odnose u čestim sudarima. To je sigurno bio ambasador koga je najviše cijenio N. Hruščov, imao je prosto potrebu da vrlo često čuje njegova mišljenja i bio je sigurno jedini koji je sa Hruščovom vodio i neprijatne dijaloge, a da to ne završi prekidom kontakata. Bio sam čest svjedok ovoga što tvrdim. Čini mi se da čitav ambasadorski kor nije imao tako česte i sadržajem različite razgovore sa Hruščovom kao Veljko Mićunović. Sve se to vidi iz njegove knjige „Moskovske godine 1956.-1958“, objavljene 1977. godine. Koristio sam je kao izvor na više mjesta u ovom tekstu. Radeći sa njim naučio sam mnogo i ostao mu uvijek zahvalan.

VELJKO MIĆUNOVIĆ

MOSKOVSKE GODINE 1956/1958.

Dragom Raifu, da se sjeti
našeg nekadašnjeg zajedničkog rada.
- prijateljski Veljko Mićunović
Beograd
23. X. 1977. g.

ZAGREB, 1977.

Autorska posveta Raifu Dizdareviću

Masa se okupljala i pozdravljala tih dana Tita kad god je prolazio ili se zadržavao u dijelovima Moskve.[120]

A dogodilo se nešto što Moskovljani do tada nisu doživili i što je bila prava senzacija. Tito je predložio Hruščovu da prošetaju centrom Moskve. Izašli su iz automobila u centralnoj ulici Gorkog. Nevjerovatnom brzinom se pronio glas da Tito sa Hruščovom šeta. Za čas su se okupile hiljade Moskovljana. To je za njih bio neviđen događaj. Obezbjeđenje se izgubilo – građani su pravili špalir. Prolazili su pored hotela Lux i Tito je ispričao Hruščovu kako je tu stanovao kad je radio u Kominterni (1935.-1936. g.). A onda su ugledajući poslastičarnu svratili na sladoled. To je bilo iznenađenje nad iznenađenjem. Kad je trebalo platiti račun pokazalo se da ni Tito ni Hruščov nemaju prebijene pare u džepu. Prisutni građani i prodavci su se otimali ko će častiti. O ovoj šetnji je danima brujala Moskva i hvalila taj Titov i Hruščovljev gest.

Slijedili su od prvog dana protokolarni susreti, obilasci znamenitosti i nekih preduzeća, pozorište, razgovori, ručkovi i večere, sa mnoštvom zdravica i govora i na njima ko zna koliko puta ponavljanja „vječno prijateljstvo“, „nerazrušivo prijateljstvo“, „bratski odnosi“ i sl. Sve je proticalo u euforičnoj atmosferi – osim zvaničnih razgovora.[121]

Tito je u prvoj zdravici – na ručku koji je priredio Vorošilov govorio o Beogradskoj deklaraciji – „akt historijskog značaja“, „dokument koji sadrži elemente novih principijelnih stavova u odnosima kako između socijalističkih tako i ostalih zemalja, prelazi okvire jugoslovensko-sovjetskih odnosa i postala je dokument od međunarodnog značaja“, „principi međusobnog poštovanja suvereniteta, nezavisnosti, ravnopravnosti i nemiješanja... dali su snažan podstrek jačanju prijateljskih odnosa...“. Pohvalno je ocijenio gest dolaska delegacije SSSR-a u Beograd. Time je rečeno da sa te osnove prilazimo razgovorima koji tu predstoje.

Govorio je i Hruščov. Ispričao je kako su ih upozoravali, kad su odlučili da idu u Beograd, da budu oprezni, da im se može svašta dogoditi. Kaže da mu je njegova kćerka rekla „zar ideš fašistima“. „Mi smo je tako vaspitavali... Eto takvo je stanje bilo... To je bio kapric. Kapric jednog čovjeka . On je pogledao druga Tita i nije mu se dopao. I mi smo bili u takvom položaju... A mi se drugovi još nismo obračunali sa tim čovjekom. Mi smo tek počeli i još imamo mnogo da radimo i mi ćemo raditi i dovesiti tu stvar do kraja“.[122] Ostalo se na ocjeni da je za sve kriv Staljin i njegova kapriciozna narav. Sve što je o njemu rečeno bilo je na zatvorenim razgovorima i susretima – sa sovjetske strane tokom svih manifestacija i izjava Staljin nije javno

120 Tekst o Titovoj posjeti sadrži moja sjećanja dopunjena navođenim izvorima.
121 Čak je unesena i izmjena u program – bilo je predviđeno da Tita na putu za jug SSSR-a prati Anastas Mikojan. Hruščov je u atmosferi stvorene euforije odlučio da i on putuje sa Titom.
122 Zvonko Štaubringer: Titovo istorijsko NE Staljinizmu

spomenut, nije objavljeno njegovo pominjanje ni u ovakvim zdravicama.

„Samokritika“ sovjetskih rukovodilaca

Četvrtog dana posjete Tito je priredio večeru u čast Prezidijuma CK KPSS. Iako se radilo o uzvratnom protokolarnom gestu večera je poprimila sasvim neuobičajen tok.

Tito je održao zdravicu na ruskom, bez pisanog teksta, nadahnuto, kao domaćin nije upućivao kritičke riječi na račun SSSR-a zbog svega čemu smo u prošlosti bili izloženi (a upravo su izgleda to očekivali Titovi gosti). Istakao je istorijski značaj XX Kongresa KPSS, nazdravio je CK KPSS „čija je odgovornost ogromna ne samo za SSSR već i za dalji razvoj socijalizma u svijetu“, (što opet izgleda nisu očekivali). Očigledno više nego zadovoljni Titovom zdravicom ređali su se sa zdravicama Hruščov, Bulganjin, Vorošilov, Mikojan, Kaganović, Molotov[123]...

Hruščov je u dobrom raspoloženju zahvalio Titu, govorio o značaju XX Kongresa, o osudi Staljina posebno, pa onda o istorijskoj ulozi Jugoslavije u ratu, poslije rata i danas i posebno da su odrstranjene prepreke „na putu najvećeg prijateljstva“. A onda su slijedile u tonu samokritike i priznanja Jugoslaviji, zdravice drugih – „kao da su se međusobno takmičili ko će oštrije osuditi politiku Staljina protiv Jugoslavije, pa i svoje sopstveno učešće u provođenju te politike, ko će jače istaći sve moguće vrline i istorijske zasluge jugoslovena“ – zabilježio je ambasador Mićunović koji je prisustvovao večeri. Sutradan nam je opisivao tu atmosferu i pored ostalog rekao da mu je sve to ličilo na neki sastanak sa tačkom dnevnog reda „samokritika“.

Tako je jedan protokolarni čin neočekivano postao politički značajniji od zvaničnih razgovora o njihovim grijesima prema nama. A vrijeme će pokazati šta će od rečenog ostati u politici prema nama.

Nezapamćeni dočeci u Lenjingradu i Staljingradu

Prvi grad poslije Moskve, koji su posjetili Tito i delegacija, bio je Lenjingrad – grad spomenik, grad heroj i mučenik, koji je izdržao hiljadu dana njemačke opsade i koji je zbog slobodoljubivosti podnio ogromne žrtve Staljinovih čistki, čak i poslije rata. Tito i delegacija su u Lenjingradu dočekani na način koji se ne zaboravlja. Na ulicama oba dana je bilo milion Lenjingrađana, grad je živio u prazničnom

123 Dok je Tito sa delegacijom putovao vozom u Moskvu, objavljena je vijest da je V. Molotov razriješen dužnosti ministra inostranih poslova – ostao je potpredsjednik Vlade i član Prezidijuma CK KPSS. Odjeknulo je to kao velika senzacija i dobilo ogroman publicitet u svijetu kao da je to učinjeno zbog Jugoslavije.

raspoloženju, ulice su bile i noću žive (trajale su bijele noći), Tito i delegacija su na svakom koraku oduševljeno podrazvljani. Lenjingrad je izražavao prijateljstvo, nastalo onda kada smo zajedno podnosili najveće žrtve u otporu Hitleru, izražavao je i solidarnost i priznanje našem otporu staljinizmu od koga je baš ovaj grad pretrpio stravična stradanja. I sovjetska pratnja delegacije koju je predvodio Bulganjin i lenjingradski funkcioneri su ponavljali da Lenjingrad nije nikada nikoga tako dočekao.

Nešto slično se dogodilo u Staljingradu. Na dočeku je bila ogromna masa ljudi. Kada su Tito i Hruščov pješke krenuli na uzvišenje Mamajev Kurgan – mjesto teških borbi u Staljingradskoj bitci (prelazio je iz jednih u druge ruke devet puta), masa je u oduševljenju probila kordon, bezbjednost je potpuno razbijena i Tito i Hruščov su se morali probijati kroz masu u kojoj se delegacija izgubila. U povratku vojska je osiguravala prolaz, a takođe i u obilasku grada.

Hruščov, Mikojan i sovjetska pratnja su bili nezadovoljni kako se raspala bezbjednost. U razgovorima se osjetilo i da je razlog nezadovoljstvu bilo veliko oduševljenje mase koja je u svim gradovima do tada i tu pozdravljala goste, što se u SSSR-u nije događalo. I smetalo je što se tako pokazuje koliki prestiž među sovjetskim građanima uživa Jugoslavija i Tito. Bilo je to suviše preko one mjere koju su mogli podnijeti. Zbog toga su preduzeli mjere da se to u daljem toku boravka i posjetama drugih gradova ne ponavlja.[124]

Bila je to zaista trijumfalna posjeta Tita. Doživjeti takav doček sovjetskih građana, takvo manifestovanje prijateljskih osjećanja poslije svega najgoreg što se moglo izmisliti i učiniti protiv Jugoslavije i Tita – bilo je zaista neočekivano ne samo za nas, nego i za sovjetsko rukovodstvo. Kao da je masovni interes, atmosfera stvorena dočecima, neposrednost koju je Tito unosio u susrete i neformalne razgovore zahvatila u prvom dijelu posjete i sovjetski vrh. Ta ponesenost se osjećala i kod Tita i naše delegacije. Sve je izgledalo da smo u odnosima i shvatanjima mnogo bliže nego što stvarno jesmo. Bilo je zanimljivo, u tom masovnom interesu za posjetu, interes ko je taj Tito koji je bio na čelu Narodnooslobodilačke borbe i ratnog savezništva sa SSSR-om, ko je taj Tito koga su toliko napadali i vrijeđali i koji se osmjelio suprotstaviti Staljinu i pokazalo se da je bio u pravu. Postojao je veliki interes u masama, ali i u vodećim krugovima koji prvi put sreću tog Tita – i kod rukovodećeg kadra u vrhu i u unutrašnjosti. Naravno, sve to je moralo zasmetati sovjetskom vrhu.[125]

---

124 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, Zagreb. 1977. Ovaj izvor mi je poslužio i za provjeru vlastitih sjećanja.
125 Moram reći da sam Titovu posjetu doživo kao istorijsku satisfakciju za sve što smo od 1948. godine proživjeli i u čemu sam, naročito u Bugarskoj, učestvovao. Bio sam sretan što sam se tokom tog trijumfa našao u Moskvi i učestvovao u pripremama i ostvarivanju posjete. Morao sam obuzdavati emocije. Bio sam decenijama svjedok pa i učesnik mnogih događaja. Ne bih mogao naći nešto uporedivo sa ovim doživljajem izuzev onih dana 1945. godine kad smo doživjeli oslobođenje.

ILUZIJE I RAZOČARENJA - STARA POLITIKA MOSKVE U NOVOM RUHU

Pitanja kojima je sovjetsko rukovodstvo pridavalo poseban značaj i putem kojih je želio ostvariti svoj cilj bila su tema teških pregovora na kraju posjete.

Sovjetski vrh je od početka normalizacije bio opsjednut ciljem da se Jugoslavija privuče lageru, da je dovoljno samokritičko priznanje grešaka Staljina i osuda njegove politike prema nama, da se odnosi uspostavljaju na „ideološkom jedinstvu" i približavanju Jugoslavije „socijalističkoj zajednici" (lageru), te da je red na Jugoslaviji da i ona mijenja svoje stavove. Nastavljalo se prenebregavanje suštine razlika koje su dovele do 1948. i sva dubina povećavanja tih razlika u godinama Staljina i njihovog nešto ublaženog zadržavanja poslije njega. To će godinama pratiti naše odnose, smjenjivaće se „osmjesi" i „mrgođenja", pokušaji pritisaka – nekad grubih, nekad manje grubljih – nikad bez težnji da se nametnu njihovi interesi.

Očekivala su se takva nastojanja i u pregovorima o odnosima dvije partije.

Već u prvim razgovorima prije putovanja na jug SSSR-a sukobili su se potpuno različiti stavovi o „Socijalističkom lageru" i bilo je očigledno sovjetsko nezadovoljstvo zbog toga.

Naša delegacija je donijela opširan tekst dokumenta o odnosima i stavovima dvije partije – „povelja o socijalizmu" kako ju je nazvao ambasador Mićunović – ali je bilo jasno da to ne može biti prihvaćeno pa je pripremila kraću verziju o principima saradnje i shvatanjima socijalizma. Sovjetska delegacija ju je odbacila. Najoštriji u tome bio je Hruščov (valjda i najviše razočaran). Vodila se polemika o lageru, ideološkom jedinstvu i stvaranju „centra za saradnju i koordinaciju Komunističkih partija".[126]

126 Z. Štaubringer: Titovo istorijsko NE Staljinizmu

Tito je rekao da je izraz lager nesrećno izabran, da se socijalizam ne može zatvoriti u lager, da trebaju biti otvorene mogućnosti svih za svoje akcije po svim linijama i da zato Jugoslavija neće formalno ući u neki lager, ona ostaje dio socijalističkog svijeta – bolje bi bilo stvari imenovati po suštini.

Razgovori su pokazali da se SSSR nije odrekao ciljeva svoje politike prema Jugoslaviji – Hruščov je do kraja to ogolio kao da je to izgovorio Staljin

Hruščov je bio uporan i tvrd da „treba podržavati saradnju sa socijalističkim zemljama“ i „usaglašavati djelovanje“, a onda je do kraja ogolio njihov stav: ***„Koordinacija je potrebna. Ne može se zamisliti sloboda djelovanja svake socijalističke države nezavisno od interesa socijalizma... Ne može svako da radi što hoće... To bi bila velika nesreća za radničku klasu“.***[127]

Hruščov je još u aprilu, u razgovoru sa ambasadorom Mićunovićem, rekao da moraju imati nekakvu organizaciju za saradnju komunističkih partija – posebno onih koje su na vlasti u Evropi – dakle, u lageru. (Čak je spominjao takve organizacije i za pojedine regione – Azije, Latinske Amerike i dr. – vođene iz SSSR.). Sada je to ponavljao. Slažući se da riječ lager, možda, suviše liči na vojni ***blok ponovio je „da bi trebalo nešto stvoriti poput Kominterne, jer je potrebna disciplina,*** a i da se izrazi jedinstvo socijalističkih snaga“. Uzalud je bio Titov odgovor da je voma važno za razvoj socijalizma i mira u svijetu „kako treba da djeluju socijalističke zemlje – svaka ima svoje specifičnosti... u tome još nismo došli do saglasnosti...“. (Stavovi Hruščova su do kraja pokazali koliko su oni daleko od onoga što su prije godinu dana potpisali u Beogradu i koliko je u njima živ Staljin).

U polemici koja se nastavila – svako je ostao pri svojim stavovima. Pitanje je bilo da li se može doći do završnog dokumenta. Ako do njega ne bi došlo, Jugoslavija time ne bi ništa izgubila. SSSR-u nikako nije odgovaralo da posjeta završi tim neuspjehom. Nastavljeni su mukotrpni pregovori o dokumentu o odnosima dvije partije. Na kraju je usaglašena i potpisana Moskovska deklaracija. Iako kraća i manjeg sadržaja od Beogradske, ona je bila značajan dokument kakav KPSS nije potpisala ni sa jednom komunističkom partijom poslije Drugog svjetskog rata.

U njemu je, između ostalog, potvrđeno da je Beogradska deklaracija postavila zdravu osnovu odnosa i načela sadržana u njoj nalaze primjenu. U sadržaj su ušli i neki naši stavovi o širim shvatanjima socijalizma kao svjetskog procesa, ključni stav da se obe strane pridržavaju gledišta da su putevi socijalističkog razvitka u

127 V. Mićunović: Moskovske godine 1956/1958

raznim zemljama i uslovima različiti, da je i jednoj i drugoj strani tuđa svaka tendencija za nametanje svog mišljenja u određivanju puteva i formi socijalističkog razvitka, da saradnja treba da se temelji na punoj dobrovoljnosti i ravnopravnosti. Deklaracija govori i o potrebi široke saradnje svih miroljubivih i progresivnih snaga u najraznovrsnijim formama, da te veze treba da budu ravnopravne, otvorene, demokratske, pristupačne svjetskom javnom mnijenju i t.sl.

Sovjetska strana je ostala nezadovoljna – ustvari, ovakvim sadržajem Deklaracija isključuje ideološko jedinstvo, lager, stvaranje centra neke vrste nove Kominterne ili Informbiroa i dr.

Principi i stavovi sadržani u Beogradskoj i Moskovskoj deklaraciji (dolazak visoke delegacije SSSR-a u Beograd i posjeta Tita SSSR-u) imali su veliki – slobodno bih rekao istorijski – značaj za potvrdu i jačanje afirmacije Jugoslavije kao samostalnog faktora u Evropi i svijetu, u antistaljinističkom shvatanju socijalizma i najšire saradnje miroljubivih i progresivnih snaga. Izvjesna pretjerivanja u izjavama i hvaljenju sovjetskog rukovodstva – u atmosferi euforije i nazdravičarstva u prvom dijelu Titove posjete – bila su marginalna i nisu mogla ničim umanjiti značaj o kome je riječ. Sovjetsko rukovodstvo se našlo pred pitanjem kako ograničiti i spriječiti uticaj ovih događaja na stanje u lageru i komunističkim partijama u svijetu.

Dvostruka politika Nikite Hruščova

Dva dana nakon Titovog odlaska iz SSSR-a u Moskvi je održan sastanak lidera zemalja lagera. Sovjetsko rukovodstvo im je željelo dati svoju interpretaciju posjete Tita. Na dnevnom redu je bilo jedno pitanje: Odnosi i saradnja između komunističkih partija nakon raspuštanja Informbiroa. Referisao je Hruščov da nije potrebno stvarati nikakvu novu međunarodnu organizaciju komunističkih partija. (Na ovakav zaokret od onoga što je Hruščov zastupao u razgovorima sa našom delegacijom vjerovatno su imali uticaja i naši stavovi). Predložio je osnivanje zajedničkog teoretskog časopisa KP. Na ovom sastanku niko nije pomenuo Moskovsku deklaraciju potpisanu prije dva dana. Očigledno je bilo sovjetsko nezadovoljstvo njenim sadržajem.To nespominjanje je značilo stavljanje do znanja liderima lagerskih zemalja da ono što su potpisali sa Titom ne važi u odnosima SSSR-a sa državama i partijama lagera.[128]

Kratko poslije Titove posjete saznali smo da je Prezidijum CK KPSS uputio tajno pismo članovima partije povodom Titove posjete koje se čita na zatvorenim sastancima i u kome se daje kritički prikaz posjete. Trebalo nam je vremena da to

128 V. Mićunović: Moskovske godine 1956/1958

Predsjednik Tito u posjeti SSSR-u - juni 1956.g. Tito i Hruščov u šetnji centrom Moskve.

Tito govori na mitingu u jednom velikom moskovskom preduzeću.

Na kraju posjete svečano potpisivanje - Tito i Hruščov - Moskovska deklaracija

Tito u neslužbenoj posjeti Krimu sa našom i sovjetskom pratnjom na čelu sa Nikitom Hruščovim

S puta Jugoslovenske delegacije po SSSR-u 1956. S lijeva na desno: U prednjem redu E.Kardelj, Maršal avijacije Zigarjev, J.B.Tito, N.S. Hruščov, G.K. Žukov

provjerimo i saznamo šta je sadržaj tog tajnog pisma.

Naslov pisma je: „Informacija o pregovorima između delegacija SSSR i FNRJ" (sa upozorenjem da podliježu uništenju mjesec dana poslije prijema). U četiri poglavlja se govori o međudržavnim odnosima, relativno korektno; o međunarodnim odnosima gdje se neki naši stavovi prikazuju iskrivljeno kao slaganje ili prihvatanje sovjetskih, a pravi razlog pismu je sadržan u opširnom četvrtom poglavlju. U njemu se tvrdi da smo predložili projekt Deklaracije o međupartijskim odnosima, koji je odbačen kao oportunistički, prihvatljiv za socijaldemokrate, a ne komuniste. Zatim, kako je sovjetska delegacija upozorila našu da u Jugoslaviji još ima rukovodećih ljudi, koji se usuđuju da kleveću SSSR i KPSS". Zaključni stav je da ima ne malo pitanja u kojima se stavovi dviju partija jako razlikuju, jer Jugosloveni i dalje gledaju „po svome". Imajući u vidu sve to CK KPSS smatra karakteristiku, datu od strane N. A. Bulganjina na ručku u Moskvi 5. juna 1956. godine, o Titu kao komunisti – lenjinisti, preuranjenom, jer ovakva karakteristika može otežati zbliženje između Jugoslavije i SSSR po ideološkim pitanjima, a takođe može dezorijentisati članove KPSS kao i članove bratskih komunističkih partija. (Pismo je upućeno i partijama zemalja lagera).

Pismo, u stvari, odražava razočarenja što posjeta nije ispunila njihova ideološka i lagerska očekivanja, pokazuje njihove ciljeve, umanjuje značaj i uticaj masovnog manifestovanja simpatija prema Jugoslaviji i samo potvrđuje koliko je staljinskih namjera ostalo u novom pakovanju i dvoličnost sa kojima prilaze našim odnosima.

Hruščov je nastavljao sa svojom dvostrukom politikom. U septembru je bio nekoliko dana na odmoru u Jugoslaviji uz uslov da i Tito dođe u SSSR. Tito je boravio na Krimu nekoliko dana krajem septembra – početkom oktobra 1956. godine. Što u Jugoslaviji što na Krimu mogli su Hruščov i Tito razgovarati bez posrednika. Hruščov se trudio – bez obzira šta su nam poslije Moskve radili iza leđa – da održava dobru atmosferu i ubacuju pitanja njihovog interesa. Bio sam u široj pratnji tokom ovog krimskog susreta. Zvaničnih razgovora delegacija nije bilo – jeste neposrednih Tito – Hruščov. Bilo je širih sjedeljki, ručkova, večera, izobilje zdravica o „vječnom prijateljstvu" i u njima poneka aluzija. Hruščov je bio zabrinut nekim opasnostima koje su prijetile u zemljama lagera – trebali su mu javno nepomućeni odnosi sa Jugoslavijom. Uvukao je našu zemlju u početak komplikacija u Mađarskoj – jednostavno je doveo na Krim Ernea Gerea, novog generalnog sekretara Mađarske partije, nametnuo razgovore s njim i iznudio njegov dolazak u Jugoslaviju na čelu delegacije ne bi li ga afirmisao i smirio već uznemireno stanje u Mađarskoj.

Poslije Titove posjete Moskvi zaredali su loši događaji. U junu je došlo, u

Poznanju – Poljska, do masovnih štrajkova i krvoprolića. Došlo je i do pobune radnika u Istočnom Berlinu. Za Hruščova je to bio šok i – „zavjera imperijalizma“. CK KPSS je 30. juna 1956. godine objavio dokument „Savladavanje kulta ličnosti i njegovih posljedica“. U dokumentu se, ustvari, stavlja granica i u SSSR-u i lageru dokle se može ići u kritici kulta ličnosti.

A onda su krenuli mađarski događaji, prva pa druga vojna intervencija SSSR-a – u početku tobožnja konsultacija sa nama tajnim dolaskom Hruščova i Maljenkova, a onda pritisak i prevara koju je platio životom mađarski premijer Imre Nađ, koji se bio sklonio u našu Ambasadu. Javno su se oko ovih događaja sudarili naši i sovjetski stavovi – o suštini odnosa između socijalističkih zemalja i o ocjeni i posljedicama staljinizma.

KRIZA ODNOSA U LAGERU I ODNOSI SA JUGOSLAVIJOM

Poznanj (Poljska) - pobuna radnika, intervencija vojske i krvoproliće

U junu 1956. godine, u Poznanju u Poljskoj, došlo je do masovne pobune radnika. Počelo je protesnim zborom radnika u jednoj fabrici, pretvorilo se skoro istog časa u masovne demonstracije desetina hiljada poljskih građana. Armija je tenkovima gušila pobunu. Vođene su ulične borbe golorukih demonstranata i vojske. Zvanično je saopšteno da je bilo 38 mrtvih i 270 ranjenih (bilo je više od zvaničnih podataka). Do pobune radnika došlo je i u Istočnom Berlinu.

Sovjetski vrh je to doživio kao šok, ocjenjivao kao početak kontrarevolucije koju je organizovao Zapad u cilju rušenja lagera. To je odgovor da treba jačati lager. Ni riječi o uzrocima takvog ogorčenja dovedenog do pobune i oružanog otpora.

Kao što je već rečeno, 30. juna sovjetska štampa je objavila dokument CK KPSS pod naslovom „Savladavanje kulta ličnosti i njegovih posljedica" koje je očigledno pripremano prije Poznanja, a dobro je došlo da se dva dana nakon Poznanja objavi. Suština razloga i sadržaja objavljivanja je potreba da se ograniče nepovoljne reakcije Hruščevljevog referata na XX Kongresu i kultu Staljina i dovele u strogo doziran i kontrolisan okvir[129] - naglašava se potreba za međunarodnim jedinstvom radničke klase i svih naprednih snaga, a komunistima SSSR-a i lagera strogo stavlja do znanja šta se može, a šta ne može mijenjati u dotadašnjoj politici Moskve. Shvaćeno je to, a i bilo je tako, kao uzmak od XX Kongresa i posebno kao podrška staljinističkim rukovodstvima u zemljama lagera.

129 Da bi se izbjegle neželjene posljedice Hruščevljevog referata na XX Kongresu o kultu ličnosti Staljina taj refereat nije objavljen ni u SSSR-u, ni u lagerskim zemljama. Zanimljivo je da ga je objavio State Department – dakle zvanična ustanova SAD, a onda preuzeli svjetski mediji – ostao je tajna samo za one kojih se ticalo.

U Poljskoj je tinjalo neraspoloženje, pa i ogorčenje, poslije Poznanja i strahovanje tadašnjeg vrha Poljske, a i SSSR-a od novih eksplozija nezadovoljstva. Mjesecima su se na razne načine ispoljavali zahtjevi za smjenom partijskog rukovodstva. Na Plenumu CK poljske partije, 19. oktobra, došlo je do smjene poljskog vrha bez znanja i protiv sovjetskog rukovodstva. Plenum je izabrao za lidera Partije Vladislava Gomulku, koji je nekada bio na čelu poljske partije da bi više godina proveo u zatvoru osudom staljinističkog režima. Došlo je i do promjena na drugim funkcijama poljskog vrha. Plenumu je prethodio duži period stanja neophodnosti promjena i u toj atmosferi priprema Plenuma protiv čega je bio sovjetski vrh. Međutim one su izvršene – legalno i legitimno – odlukom Plenuma CK poljske partije – uprkos sovjetskim prijetnjama da će se tome suprotstaviti. Sovjetski vrh, posebno Hruščov, su ranije izražavali sumnje da poljski antistaljinisti žele izdvajanje iz lagera.

Ovakva smjena u vrhu poljske partije je u sovjetskom vrhu izazvala paniku. U Varšavu su odmah nepozvani odletjeli Hruščov, Mikojan, Molotov, Kaganović sa stavom krajnjeg nezadovoljstva promjenama, ugrožavanje jedinstva lagera i strahom kako se situacija u Poljskoj može dalje razvijati, pogotovo poslije Poznanjskih događaja. Pronosili su se glasovi kako su sovjetske snage u Poljskoj u pripravnosti, kako se po fabrikama u Varšavi formiraju radnički bataljoni da se suprostave eventualnoj vojnoj intervenciji. Tim sovjetskih rukovodilaca je bio više neko kritičan. Poljaci su bili posebno iritirani što je došao i Molotov kome nikada nisu oprostili sporazum sa Ribentropom kojim je teritorijalno osakaćena Poljska. Gomulka i novo rukovodstvo su branili promjene izvršene legitimnim putem, da su izraz raspoloženja u zemlji i da bi svako osporavanje i nerazumijevanje moglo izazvati tešku situaciju još težom. Kod sovjetskog rukovodstva je ostalo antipoljsko raspoloženje, međutim morali su se pomiriti sa promjenama. Na nepoduzimanje drugih mjera osim saopštenog neslaganja i upozoravanja uticala je činjenica da su upravo tih dana planule masovne demonstracije u Mađarskoj.

Mađarski događaji i njihov uticaj na odnose SSSR – SFRJ

U Mađarskoj je krajem oktobra 1956. godine došlo do masovnih demonstracija koje su se brzo pretvarale u nemire i širili tom zemljom. Pod pritiskom masa došlo je do smjene u rukovodstvu – na čelo partije je došao Janoš Kadar, koji je nekoliko godina robijao kao žrtva staljinističkog terora. Pobuna je eskalirala. Intervenisale su sovjetske trupe (prva intervencija) zaposjedanjem svih ključnih punktova u Budimpešti. To je samo još više zaoštravalo sukob sa masama koji je sve više

poprimao karakter ustanka i oružanih sukobavljavanja.

Rukovodstvo Jugoslavije je osudilo miješanje sovjetskih trupa, izrazilo zabrinutost razvojem događaja, podržalo novo rukovodstvo i politiku demokratizacije javnog života uvođenjem demokratske samouprave, pokretanjem inicijative za povlačenje sovjetskih trupa i ističući principe na kojima treba da se zasnivaju odnosi između socijalističkih zemalja.

Međutim razvoj očiglednog ustanka je poprimao sve više karakter građanskog rata u kome su se sukobljavale narastajuće reakcionarne snage sa komunistima, radničko ogorčenje je podlijegalo protivnicima režima bez obzira o kojim se radilo (mahom desnici). Granica sa Austrijom je bila otvorena i otuda su se masovno ubacivale grupe i pojedinci ekstremne desnice sa naoružanjem, širili su se oružani sukobi, malo je ko htjeo da brani kompromitovani poredak. Na Zapadu se odvijala kampanja podrške i podsticanja „mađarskog ustanka“. U masama je oživilo tradicionalno antirusko raspoloženje. Uzimale su sve većeg maha hajke progona i ubistava komunista, mjestimično je dolazilo i do pravog pokolja komunista, čak i vješanja.

N. Hruščov je, veoma zabrinut, u razgovoru sa ambasadorom Mićunovićem, 24. novembra, rekao da je u Mađarskoj prolivena krv, optužuju Zapad, antisovjetski elementi latili su se oružja protiv lagera i SSSR-a, Zapad traži reviziju rezultata Drugog svjetskog rata, otpočeo je sa Mađarskom, ići će da guši jednu po jednu socijalističku zemlju. Traži da ova gledišta prenese drugu Titu i spremnost SSSR-a da na silu odgovori silom.

Tajni dolazak N. Hruščova i G. Maljenkova na Brione, cjelonoćni razgovori

U Jugoslaviji su incogonito noću 3. novembra, doputovali Hruščov i Maljenkov. Tražili su punu tajnost – doletjeli su poslije smrknuća, a odletjeli prije svanuća, nakon cjelonoćnih razgovora. Došli su, kako je rekao Hruščov, da se „savjetuju sa nama o Mađarskoj i šta su spremni da poduzmu, žele da upoznaju nas i da čuju naše mišljenje“. Oni cijene da se radi o restauraciji kapitalizma, dolaska na granicu SSSR-a, što ne smiju dozvoliti, spremni su za intervenciju.

Jugoslavenska strana je iznijela ocjenu da je pobuna eksplozija nezadovoljstva grijeh prošlosti, da su blagovremeno izvršene promjene koje su morale biti izvršene izbjegao bi se ovakav razvitak. I mi smo zabrinuti skretanjem događaja u kontrarevoluciju, mora se interevenisati ako je kontrarevolucija, treba pokušati i političkim putem spasiti što se spasiti može. U sedmosatnom razgovoru su pokrenuli više sug-

estija, posebno kakav će biti program nove Mađarske vlade. Utisak je da su pripremili sve za drugu vojnu intervenciju, pitanje je dana kada će je izvesti. Tražili su od nas pomoć u pojedinim političkim potezima i prema pojedinim mađarskim ličnostima, posebno prema predsjedniku vlade Imre Nađa.

Hruščov i Maljenkov su se u toku razgovora – prema ocjeni učesnika u razgovorima ambasadora Mićunovića – „držali meko i povučeno, uvijek skloni da prihvate sve što im se kaže, bez obzira šta o tome misle", „da im je bio cilj da sastanak završi u znaku sporazuma, mada je u toku cijelog razgovora bilo očevidno da su nam gledanja na uzroke krvavih događaja potpuno suprotna". [130]

Sovjetske trupe su počele intervenciju noću između 3. i 4. novembra. Hruščov će reći ambasadoru Mićunoviću (7. novembra) da je sve prošlo brže i bolje nego što su očekivali. Otpora skoro nije bilo. Predsjednik Mađarske vlade Imre Nađ (inače kontroverznog ponašanja do sovjetske intervencije kojim je samo pogoršavao tešku situaciju) zajedno sa grupom mađarskih visokih funkcionera i njihovih porodica (42 osobe) pobjegao u našu Ambasadu i zatražio azil. Sovjetske trupe su blokirale Ambasadu i držale je dugo u blokadi. U jednom trenutku, ničim izazvan, iz sovjetskog tenka je ispaljen rafal na našu Ambasadu i za radnim stolom je ubijen jedan naš diplomata. Bio je to zlokoban nagovještaj šta sve možemo očekivati.

Zahtjev za izručenje Imre Nađa, koristi se za pogoršanje odnosa, pritiske, nevjerovatne optužbe čak da je Jugoslavija kriva za događaje u Mađarskoj

Uslijedio je zahtjev za izručenje Imre Nađa. Oko toga se odvijao sukob sa sovjetima i pregovori sa vladom Janoša Kadara. Jugoslavija je morala postupati po međunarodnim uzusima kao zemlja koja je dala azil.

Sovjetski vrh je počeo da optužuje Jugoslaviju da u našoj Ambasadi štitimo „vođe kontrarevolucije" u Mađarskoj. U razgovoru sa ambasadorom Mićunovićem 17-og novembra Hruščov je o njihovom zahtjevu za izručenje rekao: „Sve je sada došlo u pitanje. Od jugoslovenskog stava prema riješenju Nađa i ostalih zavisiće odnosi Jugoslavije i SSSR-a i hoće li se dalje razvijati prijateljski ili suprotno od toga. Niko u SSSR-u ne može drukčije shvatiti neizručenje Nađa i ostalih organizatora kontrarevolucije osim da su i ranije u svemu radili po direktivama Jugoslavije i da je Jugoslavija odgovorna za njihov rad". Rekao je da je to jedinstven stav rukovodstva KPSS. Kategorički je ponovio da je među nama sve sada stavljeno u pitanje, jer niko u SSSR-u ne može razumjeti naše nastojanje da spašavamo vođe

130 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, 1977.

kontrarevolucije. Sve što je i kako rekao bila je teška optužba da je Jugoslavija odgovorna za mađarske događaje što je pružila utočište Nađu.

Riješenje pitanja Nađa je – mislilo se – konačno riješeno sporazumom Jugoslavije i Mađarske vlade Kadara koja se obavezala da svi koji su se sklonili u našu Ambasadu mogu slobodno vratiti svojim kućama i da ih neće uzimati na odgovornost za rad do 4. novembra 1956. godine.[131]

Nastalo je olakšanje. Radost da su napustili Ambasadu i otišli svojim kućama kratko je trajala. Njih su isto veče kad su napustili Ambasadu otele sovjetske trupe i ne zna se gdje odvele. Sporazum sa Mađarskom vladom ostao je bezvrijedno parče papira. (Osim ako sve nije bilo u dosluhu Rusa i Mađara).

Dugo će poslije biti aktuelno pitanje sudbine otetih, prije svega Nađa. On je kasnije prebačen u Rumuniju, tamo navodno suđen pred sovjetskim vojnim sudom i pogubljen. Tako su stradali neki funkcioneri koji su bili sa Nađom u Ambasadi.

Titov govor u Puli – novi „razlog“ sukobljavanja

Drug Tito je 11. novembra imao izlaganje partijskom aktivu u Puli o spoljnoj politici i aktuelnim događanjima u tom vremenu. (Govor, koji nije bio javan, objavljen je nakon nekoliko dana, 16-og novembra, očigledno radi potrebe obavještavanja jugoslavenske javnosti o ocjenama zaista burnih događanja tih nedelja i dana i opasnosti koje su mađarskim događajima došle na našu granicu). Tito je govorio i o mađarskim događajima – njihovim uzrocima i posljedicama. Pomenuo je da su sovjetski rukovodioci imali pogrešna gledanja na Mađarsku, Poljsku i druge i rekao da to nije bio stav čitavog sovjetskog rukovodstva već nametnut od jednog dijela onih koji su stajali i stoje na staljinskim pozicijama. Ocjenio je da je prva intervencija sovjetske armije u Mađarskoj bila apsolutno pogrešna i da je samo još više razjarila pobunjeni narod i tako je došlo do spontanog ustanka koji su iskoritili reakcionarni elementi. Ocijenio je da je stanje u Mađarskoj poprimilo takve razmjere da se jasno vidjelo da će doći do strahovitog pokolja, do strahovitog građanskog rata, gdje socijalizam može biti potpuno pokopan i gdje može doći do trećeg svjetskog rata. Tito je rekao – iako smo protiv vojne intervencije, ali ako će ona spasiti dalju izgradnju socijalizma u ovoj zemlji i mir u svijetu, onda će postati prihvatljiva, s tim da se vojska povuče onog trenutka kad se stanje sredi i smiri.

To je siže onoga što je Tito rekao o sovjetskoj politici, Mađarskoj, Poljskoj i

131 Taj dio sporazuma glasi: „...U interesu okončanja stvari Mađarska vlada, sporazumna sa prijedlogom meni upućenim pismu Jugoslovenske vlade od 18. novembra 1956... ovim putem pismeno ponavlja više puta usmeno datu izjavu da prema Imre Nađu i članovima njegove grupe ne želi primjeniti kaznu zbog njihovih prošlih djela. Primamo k znanju da na ovaj način prestaje azil pružen grupi i oni će sami napustiti Ambasadu i slobodno otići svojim kućama...“, Potpis: po ovlašćenju Mađarske revolucionarne radničko-seljačke vlade, predsjednik Jugoslovenske vlade (Kadar Janoš).

ponovljeno o uzrocima i posljedicama tih događaja sa naglaskom da je na vrijeme napuštena pogrešna politika u toj zemlji do ovoga ne bi došlo.

Uslijedile su – i dugo će se povlačiti – negativne sovjetske reakcije. Oni su polazili od svoje (njima tada potrebne) interpretacije dijelova Titovog govora – pripisivali su i da je rečeno što nije i da je imao smisao i cilj kakav nije bio. Ali i najviše na bolno pitanje spominjanja staljinizma.

Na jednom prijemu u Kremlju 17.XI. (dan poslije objavljivanja Titovog govora), Hruščov sa Molotovom i Bulganjinom obratio se ambasadoru Mićunoviću i rekao da žele odmah razgovor.

Hruščov je počeo da su iznenađeni govorom i pitanjem zašto je održan. „Nazvani smo javno staljinistima, rečeno je da se u SSSR-u ne radi o kultu ličnosti, već da je sovjetski sistem takav, staljinistički. Znači kod nas se nije izmijenilo ništa, napadnut je SSSR u cjelini. Kome je to trebalo osim našim neprijateljima“. Šta se dogodilo da se odjedanput sve izmjeni i da nas Tito otvoreno pred cijelim svijetom napadne i osudi? Oni to nisu očekivali niti su oni sada započeli konflikt, već mi...“. Bulganjin je u razgovor upadao uvredama: „...Sad možete očekivati kredite od Amerikanaca, oni će ovo što ste uradili da pozdrave“. Kažu da oni moraju da odgovore na napad. Ne misle da mijenjaju svoje odnose prema Jugoslaviji po državnoj liniji, ali po partijskoj smo ih mi promijenili. Ponovljeno su reagovali kako ih je Tito podijelio na staljiniste i nestaljiniste.

Odgovorili su javno na Titov govor kraćim i umjerenim tonom. Nije ostalo na jednom odgovoru. Kasnije je javno pominjan više puta, a dugo se povlačilo u kontaktima ono kako su ga od početka karakterisali.

Sigurno je da ih je pogodio širok odjek Titovog govora u svjetskoj javnosti.

Govor E. Kardelja u Skupštini SFRJ – novo reagovanje Rusa –novo zaoštravanje odnosa

Edvard Kardelj je u govoru u Skupštini SFRJ (decembar 1956. g.) temeljito analizirao uzroke i posljedice katastrofe socijalizma u Mađarskoj i interese normalizovanja prilika u Mađarskoj, mogućnosti obnove razvoja socijalizma u toj zemlji, s tim da se golom silom ništa neće riješiti. To je bila zaista potrebna i šira analiza i širi kontekst zbivanja, potrebna prije svega za razumijevanje naše javnosti, a i za širu javnost vani zainteresovanom za jugoslovensku analizu i ocjene događaja koji su potresli lager.

Reagovanje sovjetske strane je bilo naboj ogročenja, osuda, podmetanje Kardelju što nije ni rekao ni mislio, pa onda polemisanje sa tim. Hruščov je u

razgovoru sa našim ambasadorom (12. XII.) rekao da je to neprijateljski napad na Sovjetski Savez u cjelini, na rukovodstvo i na sistem. Nije u pitanju Mađarska, već SSSR. Kardelj je osudio sve što je stvoreno u SSSR-u. Tvrdio je kako znaju da Kardelj nije govorio u svoje ime, već je to naš Politbiro odobrio. Rekao je kako mi hoćemo džumbus i tuču i to nam zbog nečega treba. Po partijskoj liniji doći će do raskida i borbe. Cilj teorija u govoru je samo da se napada sovjetski sistem koji se prikazuje kao neko ruglo birokratizma i staljinizma. Odgovoriće odlučno.[132]

„Pravda“ je 18. II. 56. g. objavila opširan odgovor pod naslovom „Kome to koristi“. Prvo se netačno prikazuju Kardeljeva mišljenja, pa zatim osuđuju – to je dobilo razmjere generalnog napada na jugoslovensku teoriju i praksu socijalističke izgradnje. „Pravda“ pripisuje Kardelju revizionizam, anarhizam, aktilenjinizam, optužuje ga da pomaže reakciju u Mađarskoj i da rušimo socijalističku slidarnost. Čak citiraju izjavu jednog zapadnog političara „kako NATO-blok treba da pomaže titoizam“. Čitav odgovor je pisan u neprijateljskom tonu i svjesnom izopačavanju svega što je jugoslovensko. Slijedilo je u svim kontaktima i prilikama ponavljanje onoga što je iz vrha rečeno i u „ Pravdi“ tvrđeno.

Kina se pridružila sovjetskim napadima na Tita i Kardelja - maksimalno angažovanje Kine za konsolidaciju stanja i odnosa u lageru i vodeće uloge SSSR-a

Početak 1957. godine protekao je u euforičnom javnom manifestovanju sovjetsko-kineskog prijateljstva i naglašavanju istovjetnosti stavova i djelovanja na konsolidaciji odnosa u lageru i vodeće uloge SSSR-a. Pri tome i direktno i još više indirektno solidarnost u osudi Jugoslavije. Pa i revidiranje osude kulta Staljina na XX Kongresu. Sve se odvijalo u znaku vraćanja prošlosti, pogotovo bježanjem od ocjene uzroka potresa koji su zadesili lager.

Moskovska „Pravda“ je 30. decembra 1956. godine objavila Deklaraciju KP Kine iz koje posebno izvlači i ističe osudu Tita i Kardelja (iako se Deklaracija bavi širokom lepezom pitanja).

Doček Nove godine svečanom večerom u Kremlju (za 1.000 zvanica) protekao je u manifestovanju sovjetsko-kineskog jedinstva u čemu nije nedostajao i „odgovor“ nama. Hruščov je u zdravici osudio one „koji dijele sovjetsko rukovodstvo na staljiniste i antistaljiniste čime žele da izazovu rascjep u sovjetskoj i drugim komunističkim partijama“, a onda nastavio da „su staljinisti po dosljednosti u borbi za komunizam, da su staljinisti jer su nepomirljivi u borbi protiv klasnog nepri-

132 V. Mićunović: Moskovske godine 1956/1958

jatelja, kao što je bio Staljin, koji je cio svoj život posvetio pobjedi radničke klase i socijalizma". A onda poenta da je „on izrastao pod Staljinovim rukovodstvom i da se gordi time" što je prisutna sovjetska elita pozdravila burnim aplauzima.

U posjetu SSSR-u doputovao je Ču En Laj u već pripremljenu atmosferu. Razmjeni govora sa Bulganjinom na dočeku Ču En Laj je o SSSR-u govorio kao glavi lagera i svjetskog komunističkog poretka. Na svečanom ručku istog dana N. Bulganjin je rekao da SSSR visoko cijeni poziciju koju je Kina zauzela o kontra-revoluciji u Mađarskoj. „Vaša drugarska podrška i vaši napori u razobličavanju namjera imperijalizma u Istočnoj Evropi, ukazali su veliku pomoć i nama i cijelom međunarodnom komunističkom pokretu. Ču En Laj je govorio kao partijski lider, pobrojao sva skretanja koja postoje u radničkom pokretu i naredao zadatke koji danas stoje pred komunistima. Završio je rečenicom: „Za pobjedu nad neprijateljem mi smo dužni da učvršćujemo jedinstvo socijalističkog lagera na čelu sa SSSR-om". Vraća se formula koja se poslije XX Kongresa nije čula. Kinezi su tokom ove posjete uporno insistirali da se to objavljuje. Sovjetska štampa je opet prenosila to iz kineske štampe. Pogotovo kad je spominjana solidarnost sa kritikama na naš račun uz tada obavezno negativno spominjanje Tita i Kardelja.

Ču En Laj je posjetio Varšavu i Budimpeštu – sovjetske lagerske rak rane. To je bio njegov izbor i odluka. Cilj posjeta i razgovori nisu bili o bilateralnim odnosima Kine sa tim zemljana, već posredovanje u smirivanju što je sovjetskoj strani dobro došlo i kao podrška i kao uticaj velike Kine u njihovu korist.

Tokom posjete Ču En Laja u Moskvi su se redale sovjetsko-kinske manifestacije i prijemi. Na velikom kineskom prijemu 17-og januara dominirala je opet zdravica Hruščova. Kad je rekao kako je on komunista, Bulganjin mu je dobacio „kažu staljinista" Hruščov je rekao: „Oni (očigledno Jugosloveni) su nas tako nazvali misleći da nas ocrne, međutim, ovo za sve nas može biti samo pohvala i priznanje koje su nam učinili. Nema ništa veće što bi čovjek mogao poželjeti sovjetskoj komunističkoj partiji nego da svi naši komunisti, u pogledu odanosti stvari radničke klase i socijalizma, budu takvi kao što je bio Staljin... Staljin je bio primjer marksiste lenjiniste i revolucionar i ostaće zauvijek takav u istoriji".[133] Da dodam Kinezi su u ovoj i ovim manifestacijama lansirali formulu „staljinizam = komunizam". Rusi su je kao što se vidi prihvatili.

Na ovaj način koji je sadržan u zdravicama Hruščova tokom kinesko-sovjetskih manifestacija vršeni su providnim aluzijama napadi na nas i isticanje istovjetnih stavova tog sadržaja.

---

133 V. Mićunović: Moskovske godine 1956/1958

U sovjetsko-kineskoj Deklaraciji usvojenoj na kraju posjete Ču En Laja se utvrđuje jedinstvo SSSR-a i Kine u lageru socijalizma, državni odnosi se podređuju ideološkim ciljevima jedinstva – potpisnici Deklaracije svečano izjavljuju kako su državni odnosi svih socijalističkih zemalja potčinjeni „višim ciljevima pobjede nad imeprijalizmom i trijumfu komunizma".

U cijelom ovom toku i konkretnim sadržajima sovjetsko-kineske solidarnosti i naglašene istovjetnosti stavova i angažovanja izgledalo je kao da Kina i SSSR dijele vodeću ulogu u lageru pri čemu je stvarni položaj partnera različit. Vodeća hegemona uloga SSSR-a je krizom u lageru (Istočna Njemačka, Poljska i Mađarska) oslabljena i spašava se bezobzirnim političkim pritiskom i upotrebom vojne sile. Kina se javlja u nastaloj situaciji kao jedina snaga nesumnjivog vodećeg ugleda i uticaja koja može i koja se angažuje u pomoći SSSR-u da konsoliduje svoju (rukovodeću) ulogu u lageru i svoj širi međunarodni uticaj. Najblaže rečeno, u tom partnerstvu Kina je bila u izrazitoj prednosti. [134]

Kina pokreće inicijativu za održavanje savjetovanja predstavnika Komunističkih partija i Vlada u vezi sa tadašnjom situacijom u pojedinim socijalističkim zemljama

Ču En Laj je na prijemu u Kremlju (19. I. 57.) potražio našeg ambasadora Veljka Mićunovića i saopštio mu slijedeće: U vezi sa sadašnjom situacijom u pojedinim socijalističkim zemljama, stanjem odnosa među njima, misli da bi trebalo organizovati savjetovanje predstavnika Komunističkih partija i vlada svih socijalističkih zemalja s ciljem da se učvrsti saradnja i jedinstvo otklone uzroci teških konflikata među njima. Moglo bi se održati krajem februara ili početkom marta. Moli da to prenese drugu Titu – oni žele da znaju da li drug Tito smatra da bi ovo savjetovanje bilo korisno ili ne. Ako smatra korisnim i ako bi Jugoslavija učestvovala, predlaže svoju zvaničnu posjetu Jugoslaviji, a ako drug Tito smatra da Jugoslavija ne može učestovati onda bi sadašnja posjeta otpala, Ču En Laj bi došao u Jugoslaviju kasnije. Mada nije bio kategoričan Ču En Laj je stavio do znanja da se savjetovanje ne bi održalo ako na njemu ne bi Jugoslavija učestvovala. Na pitanje čija je inicijativa, Ču je odgovorio kineska, čitava stvar potiče od Mao Ce Tunaga lično, pošto je on, Ču En Laj obišao zemlje lagera.

O sadržaju i radu savjetovanja je rekao: Svaki učesnik bi mogao da izloži šta želi; savjetovanje ne bi donosilo odluke koje bi se nametale pojedinim učesnicima; nije cilj stvaranje novih organizacija komunista. Naše neučestovanje predstavlja-

134 V. Mićunović: Moskovske godine 1956/1958 i lična sjećanja autora

lo bi dokaz slabljenja jedinstva socijalističkih snaga, oni to ne žele i zato ovako predlažu savjetovanje.

Prijedlog održavanja savjetovanja, bez ozbira na inače opšta objašnjenja Ču En Laja, pun je nepoznanica. Nije kazao ništa kakva su mišljenja drugih, čak ni Rusa, sa kojima se upravo odvijala euforija prijateljstva i istovjetnosti stavova i gledišta. Zatim, obraćanje nama i stavljanje u zavisnosti od našeg prihvatanja ili neprihvatanja održavanje savjetovanja. Šta je smisao tog stava? Nije valjda savjetovanje o nama pa da toliko ovisi od toga hoćemo li učestvovati? Nama se saopštava prijedlog kad tokom sovjetsko-kineskog manifestovanja jedinstva vrše zajedno, i uz njih lagerske zemlje, napade na našu zemlju i posebno Tita. Šta znači savjetovanje partija i vlada kad se istovremeno u završnom dokumentu o posjeti Ču En Laja kaže kako su državni odnosi svih socijalističkih zemalja potčinjeni „višim ciljevima" – t.j. ideološkoj podređenosti? Pitanja, nedoumica o čemu se radi i čemu se smjera, mogla bi se redati o nepoznanicama kojih je više nego mnogo.

Među nepoznanicama je i ova: Niko, ama baš niko sa sovjetske strane, ni prije ovog razgovora sa Ču En Lajom, a ni poslije, nije uopšte pominjao ovu ideju o savjetovanju kao da ne postoji, kao da o njoj ne znaju (?). Iako su baš tih dana imali kontakte i razgovore sa našim ambasadorom. Ostalo je pitanje šta to znači?

Naše rukovodstvo je naravno odbilo taj prijedlog koji nam se saopštava u vrijeme kad traju napadi na našu zemlju.[135]

Poslije Titove posjete SSSR-u i nezvaničnog boravka na Krimu, umjesto očekivanog napretka lanac pogoršavanja, povećavanja napetosti, pritisaka, optužbi

Prosto je nevjerovatno koliko se toga izdešavalo u sovjetsko-jugoslavenskim odnosima za samo 3-4 mjeseca od Titove posjete u junu i nezvaničnog boravka na Krimu oktobru 1956. godine. Umjesto očekivanog napretka saradnje pa i više razumijevanja, konstanta odnosa bilo je pogoršavanje i zaoštravanje sa sovjetske strane. Kroz niz događaja sa kojima smo bili suočeni pokazalo se po ko zna koji put, nepromijenjeno lice i naličje sovjetske politike i ciljeva prema Jugoslaviji.

Kad su se našli u krizi događajima u lageru, posebno u Mađarskoj, i kad im je trebala naša pomoć, onda su nam se obraćali kao prijateljima u nevolji. Kad su vojno intervenisali onda su nas počeli optuživati za mađarske događaje.

U nedeljama i mjesecima od novembra 1956. g. do kraja januara 1957. godine bilo je očigledno stalno izazivanje i održavanje tenzija sa prosto nevjerovatnim

---

133 V. Mićunović: Moskovske godine 1956/1958

dramatizovanjem svake prilike i apsurdnih optužbi. Podsjećanja radi nekoliko ilustracija (neke su već opisane).

Tito je još bio na putu iz Moskve u Beograd uslijedio je protest Hruščova da je jugoslovenska štampa i cenzurisala i skraćeno objavila samo trećinu njegovog govora na jugoslovensko-sovjetskom mitingu, a oni su objavili Titov govor u cjelini. Hruščov je govorio o tome sa takvim ogorčenjem kao da se dogodilo zlo koje je iz temelja promijenilo odnose i dodavao već poznate optužbe. Rekao je da je to, čak bila tačka dnevnog reda Prezidijuma CK KPSS.

A onda smo u Ambasadi saznali da je Prezidijum CK KP SS uputio partijskim komitetima svih nivoa informaciju o razgovorima SSSR – SFRJ tokom Titove posjete u kome se izražava razočarenje što posjeta nije ispunila njihove ideološke i političke ciljeve, o našim stavovima govori se negativno, čak se ograđuje od usvojenih dokumenta i dr. – što je već u ranijem dijelu ovog teksta detaljnije opisano. Pismo je upućeno rukovodstvima lagerskih zemalja.

Za razliku od opisanih razgovora Hruščova i Maljenkova na Brionima, kad su nam se obraćali za pomoć kao prijateljima u nevolji krenuli su poslije vojne intervencije sa optuživanjem Jugoslavije za događaje u Mađarskoj, o čemu je detaljnije bilo riječi.

A onda je uslijedila polemika sa Titovim govorom u Puli sa izmišljenom tvrdnjom kako je u govoru napadnut SSSR u cijelini i kako je Tito otvoreno pred cijelim svijetom napao i osudio SSSR. A za Krdeljev govor u Skupštini da je to neprijateljski napad na Sovjetski Savez u cjelini, na rukovodstvo i na sistem i da je taj govor odobrio Politbiro SKJ.

Zatim je Hruščov u novogodišnjoj zdravici u Kremlju izrekao osudu „onih (t.j. Jugoslavije) koji dijele sovjetsko rukovodstvo na staljiniste i antistaljiniste čime žele (ni manje ni više – R.D.) da izazovu rascjep u sovjetskoj i drugim komunističkim partijama“. Već je pomenuto kako je Hruščov u nekoliko prilika (očigledno aludirajući na nas) branio i veličao Staljina.

Tražili su se i koristili svi povodi zaoštravanja, čak i apsurdni. Tako je na primjer Hruščov tvrdio kako ga je Tito uvrijedio što ga u govoru u Puli nije oslovljavao sa drug Hruščov. Ili jedan još komičniji apsurdni povod protesta. Na prijemu u Kremlju 15. II. 57. g. Hruščov je upitao našeg Ambasadora Mićunovića da li je vidio antisovjetsku karikaturu u Beogradskoj „Politici“ u kojoj su karikirani on i Bulganjin, da je to „gnusno“ i da su uvrjeđeni. Hruščovu je neko donio „Politiku“ i on je pokazao karikaturu. Kad je pogledao Mićunović pokazao je da je to karikatura Ajzenhauera, a ne Hruščova, koji se tad iznenadio, ali se nije izvinuo.

Uz već pomenute primjere zaoštravanja i korištenja svakog slučaja za dra-

matizaciju trajala je tokom ta četiri mjeseca redovna prepiska između centralnih komiteta KPSS i SKJ, prvobitno zamišljena kao vid komunikacije i saradnje o pojedinim pitanjima odnosa, razjašnjavanju nekih događanja i sl. Međutim, ta se prepiska ubrzo pretvorila u polemike, gubila je smisao kao vid saradnje i pretvorila u vid nesaradnje. Sadržaj pisama CK KPSS je više izgledao kao da je namijenjen drugima kao sredstvo diskreditacije shvatanja, stavova i događanja u sovjetsko-jugoslavenskim odnosima i kao upozorenje da se mora biti kritičan prema svemu što bi ličilo na jugoslovenska shvatanja i ponašanja. Pisma su nosila oznaku „Strogo povjerljivo", dostavljena su rukovodstvima lagerskih partija i kineskoj, a da to nama nije rečeno. Zbog toga je SK SKJ svim tim rukodovstvima dostavio komplet prepiske i to saopštio CK KPSS. Istovremeno CK SKJ je obustavio taj vid komunikacije sa KPSS.

U javnim polemikama su se našla i prava pitanja koja leže u osnovi sukoba između nas, koji su uzroci događaja u Poljskoj, Istočnoj Njemačkoj i Mađarskoj i krizi odnosa u lageru, pa i događanjima u samom SSSR-u. U riječnik javnih polemika su ušli staljinizam i antistaljinizam, ocjene staljinskog perioda i Staljina, odnosi između SSSR i lagerskih zemalja. Sovjetskom rukovodstvu su ta pitanja najteže pala i najviše ugrožavala temelje hegemonog položaja SSSR-a. Upravo na ta pitanja su bili najosjetljiviji, najviše su branili tu prošlost i njeno postojanje u sadašnjosti. I mali koraci izlaska iz prošlosti su bili tako dramatični i izazivali takva strahovanja da su ograničavani i suzbijani svim sredstvima, uključujući i vojne intervencije. Zaoštravanje odnosa sa nama i odražvanje tenzija su takođe i tome služili.

Sve što se u tom smislu događalo u mjesecima o kojima je riječ nagovještavalo je da se na tome neće stati i da možemo očekivati dalje pritiske i prijetnje.

Sovjetski pritisci se prenose i na međudržavne odnose – otkazivanje investicionih aranžmana i kredita – reduciranje trgovinskih odnosa

Iako je sovjetski vrh u polemikama tvrdio da će nepromjenjeno nastaviti međudržavne odnose i saradnju, a da smo mi prekinuli partijske odnose, u januaru su sa sovjetske strane pritisak prenijeli i na međudržavne odnose otkazivanjem najznačajnijeg ugovora o aluminijskom kreditu. Još u prvim razgovorima 1955. g. nagovijestili su kredit od 200 miliona dolara za izgradnju aluminijske industrije u Crnoj Gori. Kasnije, nezadovoljni našim ideološko-političkim stavovima, 1956. g. su sumu kredita prepolovili na 100 miliona dolara. Sada (januar 1957.) su saopštili

da za nekoliko godina odlažu izvršenje svih kreditnih obaveza prema nama.

U razgovoru sa N. Hruščovom, koji je po nalogu iz instrukcije rukovodstva zemlje zatražio, ambasador V. Mićunović 16. februara 1957. godine, je N. Hruščovu ukazao na sve posljedice do kojih će doći proširivanjem sukoba na oblast državnih odnosa. Prvi odgovor je bio, kako navodno nemaju sredstava i kako obustavljaju izgradnju i nekih objekata u SSSR-u. Na primjedbu da se ovdje radi o ugovornim obavezama Hruščov je odgovorio da u SSSR-u niko ne može da shvati da oni i dalje podnose žrtve za Jugoslaviju. Mi smo njih napali, mi osuđujemo sistem u SSSR-u i ne priznajemo ni to da je SSSR socijalistička država (!!!). Upitan da li je to sve što Sovjetska vlada ima da kaže o ovome i da li šef naše delegacije koja je već drugi mjesec ovdje uzaludno očekuje razgovore, Hruščov je odgovorio da se može vratiti u Beograd, da oni ne mogu postupati drugačije, SSSR nije kriv za posljedice koje će nastupiti, Jugoslavija je ona strana koja je napala SSSR, a ne obratno.

Nije mogao jasnije saopštiti da predstoji upotreba svih sredstava u pritisku koji će se očigledno pojačano nastaviti.

I pregovori o trgovinskoj razmjeni za 1957. g. su se odvijali sa teškoćama – odbili su da nam prodaju i neke proizvode koje prodaju i članicama NATO-a. Mićunović je i to pomenuo Hruščovu i da naša delagacija deset dana čeka da nastavi pregovore, a šef delegacije isto toliko čeka da ga primi ministar trgovine. Hruščov je rekao da to nije znao i da taj postupak nije stav sovjetskog rukovodstva i odmah je intervenisao. Pregovori su nastavljeni, potpisan je novi trgovinski sporazum, ali po obimu i vrijednosnom nivou trgovinske razmjene skroman i reduciran.[136]

136 V. Mićunović: Moskovske godine 1956/1958 i sjećanja Raifa Dizdarevića.

PRITISCI BEZUSPJEŠNI - SMIRIVANJE SUKOBA - KRATKO POBOLJŠANJE - KRIZA U VRHU KPSS

Angažovanje legendarnog vojskovođe Maršala Žukova na poboljašavanju odnosa Jugoslavija – SSSR

Na jednom prijemu u Kremlju početkom aprila 1957. godine maršal Žukov je, kad su ostali sami, rekao ambasadoru Mićunoviću, da želi iskreno i otvoreno razgovarati i iznijeti svoje mišljenje o odnosima među nama. Rekao je da je to nedavno kazao Hruščovu, „a rekao bih to bilo kome od ovih“ pokazujući na Molotova, Bulganjina i Maljenkova koji su se nalazili u blizini.

Žukov je rekao da se ne slaže kako se razvijaju odnosi između Jugoslavije i SSSR-a. Jedni napadaju javno druge, ovi javno napadnu u odgovoru one koji su njih napali, ovi opet odgovore i još teže napadnu drugu stranu i tako stvari među nama idu sve gore i gore. Svako se bavi prije svega pitanjem svog prestiža umjesto da se radi obostrano da se nađe neko rješenje koje bi spriječilo ovakav razvoj. Još malo pa ćemo bajonete jedni na druge okretati. A što će nam to i kome je u interesu“. Žukov je nastavio: „zadatak političara je da ne dozvole takav razvitak. Sve to nema nikakvog smisla i treba nešto ozbiljno poduzeti da se sastanu naši najodgovorniji, ili da se nađe neki drugi način da se stanje stvari među nama popravi“. Ambasador Mićunović mu je odgovorio kako i mi želimo da se nađe izlaz o kome govori. Pošto im je prišao Bulganjin Žukov je prekinuo – izgledalo je da se ne slaže sa Bulgalnjinom u odnosu na nas i njegov nedavni napad na Jugoslaviju.

Citirao sam duže šta je rekao Žukov zato što je to tada bio jedini razgovor tog sadržaja, što dolazi od ličnosti takvog ugleda i uticaja kakav je imo Žukov. Kasnije će se pokazati da je on djelovao u smislu onoga što je govorio.

Nakon nekoliko dana maršal Žukov je na jednom prijemu rekao našem ambasadoru: „Jeste li vidjeli, stvari se među nama počinju popravljati“. Mislio je na govor Hruščova na prijemu povodom posjete Envera Hodže – Hruščov je skoro polovinu govora posvetio Jugoslaviji – odmjereno i pomirljivo govorio je o želji SSSR-a da sa nama popravi odnose. Žukov mi je na ovo rekao da je poslije našeg razgovora 4. aprila razgovarao sa Hruščovom i da će još razgovarati. „Rezultata već ima, nadam se da će ih biti još“. Uticaj Maršala Žukova je bio nesumnjiv u vrhu SSSR-a.[137]

Posjeta vojne delegacije Jugoslavije SSSR-u – poseban politički događaj u odnosima i doprinos atmosferi poboljšanja odnosa

U junu 1957. godine u SSSR-u je, na poziv maršala Žukova, ministra odbrane SSSR-a, boravila naša vojna delegacija na čelu sa ministrom odbrane Ivanom Gošnjakom. Sovjetski vrh je ovim pozivom upotrijebio rukovodstvo oružanih snaga SSSR-a i maršala Žukova, za poboljašnje odnosa. Značaj uspostavljanja odnosa između oružanih snaga, prekinutih 1948. godine, imao je u tom trenutku poseban politički značaj.

Delegacija je primljena veoma dobro – čak i protokolarno iznad uobičajenih standarda. Dočekao ju je Žukov sa upadljivo velikim brojem maršala i generala. Već prvog dana maršal Žukov je priredio večeru na kojoj je bilo preko 20 ličnosti vojnog vrha – na čelu sa osam maršala i više armijskih generala. Pozdravni govor Žukova bio je pun priznanja i hvale za našu armiju i narod. U štampi je objavljen poseban komunike u kome je rečeno da su to bili razgovori Žukova i Gošnjaka, a ustvari prije večere je bilo samo upoznavanje i fotografisanje. Maršal Žukov se odnosio prema Gošnjaku i članovima delegacije prijateljski. Boravak delegacije se odvijao u dobroj i radnoj i manifestacionoj atmosferi.

Na večeri koju je priredio naš ambasador (15. VI.) uz Žukova došlo je nekoliko maršala i više drugih rukovodilaca sovjetskih oružanih snaga. Protekla je u prijateljskoj atmosferi, iako su pokrenuta neka nimalo prijatna pitanja.

Maršal Žukov je tokom razgovora za večerom pokrenuo pitanja američke vojne pomoći koju prima Jugoslavija. Pitao je što će nam američka vojna pomoć.

137 V. Mićunović: Moskovske godine 1956/1958

Nema razloga da je primite jer vam ne prijeti opasnost sa Istoka niti bi Rusi ikada pomišljali da budemo neprijatelji. Američka vojna misija u Jugoslaviji je štetna za naše odnose. Kako mogu oni – SSSR, da nam daju vojnu tehniku kad će sve to biti pristupačno Amerikancima. Amerikanci nam daju zastarjelo naoružanje... Pomenuo je Balkanski savez i njegovu vezu sa NATO-m. Jugoslavija je povezana sa Zapadom i u suštini nije antiblokovska. Oni nisu za pristupanje Jugoslavije istočnom bloku već je u pitanju solidarnost komunista. Očito je da to što Žukov saopštava, da se zalaže za otkazivanje američke vojne pomoći i Balkanskog saveza. (Maršal Milanovski je rekao članu naše delegacije Veljku Kovačeviću kako nam Rusi neće ni dati ni prodati savremenu vojnu opremu sve dok se u Jugoslaviji nalazi vojna misija SAD).

Ni Žukov, ni drugi maršali i generali, nisu u ovom razgovoru uopšte spomenuli 1948. godinu.

Žukovu je odgovorio Gošnjak. Bio je prinuđen da pomene 1948. godinu i šta je sve poslije uslijedilo. Rekao je da nama sada ne treba američka vojna pomoć, pitanje je sporazumnog okončanja sa SAD i obezbjeđenja da od drugih nabavimo potrebno naoružanje i vojnu opremu.

Rusima kao da je laknulo što su – očigledno po dogovoru – obavili ovaj razgovor, što je to proteklo bez podizanja temperature, svako je ostao pri svojim gledištima i što su se razišli prijateljski i sa zajedničkom željom da se uspostave bolji odnosi.

Utisak našeg ambasadora je bio da je Žukov nekoliko puta upotrijebio gotovo istim riječima iste argumente koje je sa njim upotrebljavao Hruščov – očito je da su se prije večere o tome dogovarali.

Dalji tok posjete tekao je u dobroj atmosferi i uspješno. Žukov je predložio da se posjeta produži dva dana što je prihvaćeno.

Na prijem u našoj Ambasadi (19. juna)[138] došli su uz Žukova devet najistaknutijih maršala i brojni generali. Došli su takođe Hruščov, Bulganjin, Mikojan, Gromiko. Hruščov se ponašao srdačno, zahvaljivao je drugu Titu na poklonu koji mu je poslao (lovačko oružje), on i Mikojan su hvalili kako je prije nekoliko dana njihov ambasador u Beogradu bio kod Tita i da su tim prijemom i razgovorom veoma zadovoljni. Jedino Bulganjin čitavo vrijeme nije progovorio ni riječi.

Gošnjak je pozvao Žukova da posjeti Jugoslaviju, ovaj je to očekivao i odmah prihvatio, te ponudio datume i trajanje posjete.

Hruščov i Bulganjin su primili Gošnjaka 25. juna poslije podne. Bili su prisutni uz Žukova maršali Konjev i Sokolovski, i sovjetski ambasador u Beogradu Fir-

138 Upravo tog dana je počeo sukob u Prezidijumu CK KP SS i u tom trenutku Hruščov je bio u manjini.

jubin. Sve je bilo aranžirano kao da će se voditi razgovori – početku su bili prisutni novinari i snimatelji, pozvani su da se pridruže i svi članovi naše delegacije. Poslije „razgovora" koji su trajali 15 minuta (za slikanje) prešlo se na ručak koji je davao Hruščov. Hruščov je održao dvije-tri zdravice, do kraja prijateljske. Bio je u dobrom raspoloženju. Bulganjin je i čitavo vrijeme ovog susreta ćutao. Našim je tokom ručka, „u četiri oka" Firjubin saopštio kako će zahtjevi za vojne nabavke biti povoljno riješeni i da odmah podnesemo službeni zahtjev. Očigledno je iz vrha rečeno da nam se to tako saopšti. Vidjelo se da su i Hruščov i Žukov bili zadovoljni ovim susretom".[139]

Delegacija je napustila SSSR 27. juna. Obostrano je ocijenjeno da je posjeta bila veoma uspješna – Najveći doprinos tome je bio maršala Žukova.

Očigledno je bilo da je sovjetska strana maksimalno nastojala da posjeti da puni politički značaj i da javno manifestuje spremnost za poboljšanje odnosa, te posjetu prikaže kao približavanje u domenu u kome nije bilo saradnje.[140]

Na pomolu je promjena ponašanja sovjetske strane u pravcu smirivanja sukoba i poboljšanja odnosa

Poslije perioda stalnog pogoršavanja odnosa i proširivanja na međudržavne odnose došlo se u stanje skoro isključivog sukobljavanja – sve više javnog. To sigurno nije donosilo sovjetskoj strani nikakvu korist – niti su pritisci koristili bar stvaranju privida o približavanju lageru, niti su donijeli neki efekat u diskreditaciji Jugoslavije kojoj su trebali služiti (jesu kao upozorenja i disciplinovanje u lageru i kao podrška staljinističkim rukovodstvima u zemljama lagera). Ta politika zaoštravanja nije uticala na upravo tada veoma široku međunarodnu aktivnost, na jačanju položaja i ugleda Jugoslavije. Obratno. Pritisci i napadi na Jugoslaviju su za mnoge međunarodne faktore bili kriterij ocjenjivanja stepena agresivnosti sovjetske spoljne politike i pretenzija SSSR-a, kao i stanja u lageru. Vjerovatno je sve to – sva događanja u tom pogledu u periodu o kome je riječ, uticalo na ocjenu sovjetskog vrha da je korisnije tražiti mogućnost smanjena tenzija u odnosima i orijentisati se na poboljšanje i time, pored rečenog, smanjiti negativan efekat po prestiž i prisustvo u Jugoslaviji, koje je inače bilo na niskom nivou.

Slijedilo je – uz uobičajenu nedosljednost – više koraka u pravcu smirivanja i poboljšavanja atmosfere u odnosima.

139 Naveo sam namjerno neke tehničke detalje – datume, raspoloženja pojedinaca i sl. – zbog toga što je upravo ovog dana kad je delegaciju primio Hruščov već trajao Plenum CK KP SS na kome je isključena iz rukovodstva grupa Molotov-Maljenkov-Kaganović. Bilo je zanimljivo držanje Hruščova na prijemima i kada je iza scene bio gubitnik i dobitnik u bitci koja se odvijala.
140 V. Mićunović: Moskovske godine 1956/1958

Već je pomenuto da je Hruščov polovinu zdravice na prijemu tokom posjete Envera Hodže Moskvi posvetio Jugoslaviji naglašavajući želje za poboljšanjem odnosa. To je imalo pozitivan odjek.

U SSSR-u su bile u posjeti naše delegacije izdavača i novinara. Ruska strana na profesionalnom nivou je bila impresionirana koliko su ruski autori prisutni u izdavačkoj produkciji u Jugoslaviji i koliki je njen profesionalni nivo, dogovoreni su vidovi konkretne saradnje. Hruščov se interesovao kako protiče posjeta novinarske delegacije, da li je delegacija zadovoljna i ponudio da je primi na razgovor (a inače su napadi na našu štampu bili stalni).

Već je detaljno prikazana posjeta vojne delegacije i politički značaj tog događaja u našim odnosima.

Našeg Ambasadora je posjetio funkcioner Međunarodnog odjeljenja CK KPSS Medvedov (što se do tada nije događalo) i u razgovoru izložio nekoliko inicijativa o poboljšanju odnosa među partijama – očigledno po zadatku iz vrha. Govorio je kako nastavljaju rad na sređivanju arhive KPJ, koja je kod njih arhivirana (prekid u sređivanju je bio elemenat pogoršanja). Saopštio je odluku CK KPSS da pozivaju 20 – 25 naših partijskih i državnih funkcionera na odmor u SSSR-u, to su preko sovjetskog ambasadora saopštili u Beogradu i kaže „drug Kardelj želi da dođe, takođe i drug Ranković, drug Tito je rekao da će doći slijedeće godine".

Ovo pominjanje želje za Titovu posjetu je bilo drugo u kratkom vremenu. U razgovoru – u privatnoj atmosferi – kod Hruščova poslije svečanog prvomajskog ručka, u kome su bili poljski i naš ambasador, Hruščov je nazdravljajući Titu (prvi put poslije novog sukoba) i Gomulki, interesovao se kako je sada sa Titovim reumatizmom i govorio kako je ubijeđen da bi mu pomoglo liječenje u nekoj od sovjetskih banja (pominjao je nekoliko) i obratio se ambasadoru Mićunoviću da to javi drugu Titu pa neka sam odluči. Kasnije je ponavljajući poruku rekao kako bi bilo „vrlo dobro ako bi Tito i Gomulka došli privatno u SSSR da se odmore", očigledno misleći da bi Tito prije prihvatio poziv ako bi bio i Gomulka. U kasnijim razgovorima nije više ovo pominjano.

U sovjetskim inicijativama za poboljšanje odnosa i saradnje bio je prijedlog da se u Moskvi održi sastanak jugoslovenskih i sovjetskih predstavnika o utvrđivanju plana kulturne saradnje za 1957. godinu.

Po prethodnom dogovoru, u junu 1957. godine, Jugoslaviju je posjetila delegacija veterana rata i partizana u kojoj su bili general Kornjejev, koji je bio šef Sovjetske misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ 1944.-1945. godine i general Kovpak, legendarni komandant partizana u okupiranom evropskom dijelu SSSR-a, dakle vodili su računa da sastav delegacije ostavi što bolji utisak na nas.

Sukob i rascjep u Prezidijumu CK KPSS - dvanaestodnevna politička bitka - pučistički pokušaj da se smijeni Hruščov, isključeni iz CK KPSS Molotov, Maljenkov, Kaganović, Šepilov

U prezidijumu CK KPSS, neočekivano, došlo je do zavjereničkog pokušaja da se – bukvalno pučem - smijeni Hruščov i od grupe zavjerenika preuzme vlast u partiji i državi. Nije bilo znakova da bi do nečeg takvog moglo doći. Znalo se da postoje razlike ali bez ozbiljnih sudara. Uz to puč je u punoj tajnosti i u vrlo ograničenom krugu pripreman.

Zanimljiva je priča kako je tekao ovaj pokušaj, kako se odvijao – počeo kao smjena Hruščova, a završio kao poraz zavjerenika.

17-og juna, Bulganjin je iz Kremlja nazvao Hruščova kući i saopštio zahtjev da hitno sazove sjednicu Prezidijuma. Hruščov je nije prihvatio. Bulganjin je rekao „mi to tražimo“. Na pitanje Hruščova ko su oni odgovorio je grupa članova Prezidijuma koja je zajedno u Kremlju. Hruščov je rekao da će doći u Kremlj da se razjasne.

U Kremlju je zatekao Bulganjina, Vorošilova, Molotova, Maljenkova, Kaganovića, Pervuhina i Mikojana, skoro cio Prezidijum. Dočekali su ga zahtjevom za hitan sastanak Pezidijuma. Hruščov se protivio. Insistirali su i praktički odlučili da je to već sjednica. Na pitanje Hruščova za razloge, sve se svelo na napad na Hruščova – vidjelo se dugo pripreman. Od takvog početka atmosfera se do kraja zaoštravala. Prvi zahtjev je bio da sjednicom ne predsjedava Hruščov. On je odbio. Predložili su i odlučili da predsjedava Bulganjin. Hruščov je predložio da se hitno na sjednicu pozovu odsutni članovi Prezidijuma Kiričenko, Suslov, Saburov - to su prihvatili – Suslov i Kiričenko su uz Mikojana, bili odlučno na strani Hruščova (koji više nije bio usamljen) – Saburova je grupa već ranije pridobila.

Svi zahtjevi su bili usmjereni na smjenu Hruščova. Nisu nastupili sa nekom političkom platformom nego sa kritikama ponašanja Hruščova – htjeli su da se na sitnim pitanjima, kritikama i na brzinu, većinom koju su imali, obračunaju sa Hruščovom i preuzmu vlast u Prezidijumu, time u partiji i državi, da se sve završi odmah većinom u Prezidijumu – tipično zavjerenički.

Optuživali su Hruščova da pod njegovim rukovodstvom nema jedinstva u Prezidijumu i partiji i to se mora mijenjati, da sve radi sam, miješa se u sve, vodi spoljnu politiku, da se nameće stranim delegacijama. Tražili su raspravu o resoru bezbjednosti i smjenu šefa generala Sjerova (koji je bio uz Hruščova) i optužili Hruščova da se članovi Prezidijuma prisluškuju. Hruščov je energično reagovao, predložio da se

formira komisija koja će to ispitati i ako se utvrdi da je bilo prisluškivanja snosiće najteže kazne oni koji su to činili, a ako se pokaže netačnim onda oni koji te optužbe iznose. Formirana je komisija na čelu sa Pervuhinom.

U daljoj raspravi staljinisti su predložili da se formira komisija koja će sačiniti prijedlog Rezolucije Prezidijuma sa odlukama zavjereničke većine. Hruščov je razvlačio raspravu o komisiji, kao i raspravu inače, kako bi dobio na vremenu koje nije išlo u korist staljinista.

Za razvoj rasprave – preciznije svađe – u Prezidijumu i sprječavanje puča bilo je presudno političko uvjerenje i taktičko majstorstvo Hruščova. Od prvog časa sastanka nije dozvolio da ga se prisili da se samo brani, obratno, on je napadao i vrlo otvoreno razobličavao namjere grupe pučista, otvoreno i u lice svakom od njih govorio o grijesima koje nose na savjesti, o zavjereničkim metodama kojima su se poslužili. Uspješno je nastojao da se rasprava razvlači i dobije što više vremena, insistirajući da Prezidijum ne može donositi nikakve rezolucije, da je Plenum CK-a jedini koji može odlučivati i uporno zahtijevao saziv plenuma CK-a. Vrijeme koje je takitički osiguravao je koristio da što više članova CK-a sazna šta se događa u Prezidijumu i da traže saziv Plenuma.

Ubrzo tih dana došla je u Kremlj grupa od 20 članova CK KPSS na čelu sa Maršalom Konjevim i zatražila da prisustvuje sjednici Prezidijuma. Čekali su odgovor. U Prezidijumu je Hruščov napadnut od većine da time vrši pritisak i da je to cijepanje partije. Interesantan u toj svađi je ovaj detalj: Vorošilov je rekao „možete i tenkove dovesti": Odgovorio mu je Maršal Žukov, koji je kao kandidat za člana Prezidijuma prisustvovao sjednici: da tenkovi idu po njegovoj, Žukovljevoj naredbi, a da su pred vratima članovi CK (Uskoro će se pokazati da je ova rečenica Žukova zapamćena kako ne treba i zloupotrebljena). Većina nije prihvatila zahtjev ove grupe članova CK i odlučila da sa njima razgovara Bulganjin, na uporno insistiranje prihvaćeno je da razgovara i Hruščov.

Bulganjin je počeo da objašnjava šta se događa frazama koje su članovi CK odbili. Govorio je Hruščov otvoreno i insistirao na sazivu Plenuma CK KPSS i taj razgovor je okrenuo u korist saziva Plenuma. Rasprava u Prezidijumu se produžila. Došla je druga grupa od 30 članova CK sa istim zahtjevom kao prva. Razgovor se završio kao i sa prvom grupom. Nakon toga Prezidijum koji je i dalje zasjedao sa većinom, primio je pismeni zahtjev 83 člana Centralnog komiteta koji su tražili ne da ih Prezidijum primi, nego da dođe na sastanak sa njima i iznese o čemu se radi, jer je jedino Plenum CK-a organ nadležan da riješava. To je već bila odluka o sazivu Plenuma i faktički njegov početak. Grupa staljinista se nije povlačila – spremala se da se bori za većinu na Plenumu. A na Plenumu naišli su na sasvim izmijenjenu atmosferu.

Plenum je tražio od njih da kažu šta su i zašto izazvali, šta hoće i šta traže.

Govorili su Molotov, Maljenkov, Kaganović i Šepilov. Dočekalo ih je ogorčenje Plenuma. Govorilo je 60 članova, a prijavilo se još 150 – zahtijevano je isključenje svih iz partije, bilo je zahtijeva da im se sudi. Bulganjin je govorio dva puta, Plenum je bio nezadovoljan. Tada se javio za riječ član Prezidijuma Saburov i otkrio sve šta se u pripremi zavjere smjeralo. Rekao je da je pravi cilj bio promjena sastava rukovodstva partije, a zatim i vlade, da je kao prelaz bilo predviđeno Hruščovu mjesto ministra poljoprivrede, Bulganjinu premijerski položaj, a dok se sve ne riješi i predsjedavanje Komitetom državne bezbjednosti. Rekao je da je na njega uticao Bulganjin, a to je rekao i Pervuhin.

Mozak i vođa grupe je bio Molotov. Najaktivniji u pripremama i vrbovanja pojedinaca bili su Maljenkov i Buglanjin, najagresivniji u prvoj fazi rasprava u Prezidijumu bio je takođe Maljenkov.

Plenum je isključio iz CK-a Molotova, Maljenkova, Kaganovića i Šepilova. Bulganjin je kažnjen ukorom i na insistiranje Hruščova zadržan (privremeno) zbog interesa države prema inostranstvu što je jedva prihvaćeno. Hruščov je instistirao da se sačuva Vorošilov kao ime iz Oktobra i borbi za odbranu revolucije i odbranu SSSR-a.

Veliki značaj za ovakav tok i ishod imala je činjenica da je na strani Hruščova bio Maršal Žukov i oružane snage na čijem je čelu bio, a takođe i šef bezbjednosti Sjerov.

U cjelini gledano to je bila politička bitka, kao takva vođena je punih 12 dana i završena kao politička pobjeda – političkim odlukama i osudama, bez uobičajenih do tada optuživanja za izdaju, da su strani plaćenici i sl., bez drastičnih kazni i progona. To je bez sumnje bila najveća zasluga Hruščova. Promjena u vrhu nije donijela i neku ozbiljniju promjenu u politici i unutrašnjem stanju.

Što se jugoslovensko-sovjetskih odnosa tiče ovaj sukob i rasplet došao je upravo u trenutku kad je promjenom politika ili taktike, ili iz oba razloga, sovjetska strana krenula na poboljšavanje odnosa o čemu je bilo riječi. Nismo imali nikakvih informacija da su u toku trajanja te bitke spomenuti naši odnosi. Sam taj događaj je svojom suštinom i značajem poboljašao atmosferu za bolje odnose. Sa sovjetske strane su ubrzani neki koraci u tom pravcu. Nije ostala nezapažena činjenica da je jugoslovenska strana u polemikama i zaoštravanju odnosa javno tvrdila da u vrhu SSSR-a postoje staljinističke snage (govor Tita u Puli) zbog čega nas je Hruščov javno napadao da želimo izazvati rascjep u rukovodstvu SSSR-a i lagerskih zemalja.

Tako se završila jedna etapa u poststaljinskom periodu. Da li i neostaljinistička?

Uobičajene nedosljednosti Hruščova

Nakon junskog Plenuma i loma u vrhu Hruščov je posjetio Čehoslovačku. U posjeti tamošnjoj fabirci „Staljingrad" on je u govoru izrekao više aluzija i konkretnih napada na Jugoslaviju. U skraćenoj verziji objavljenoj u sovjetskoj štampi napadao je revizioniste i hvalio KPČ što se bori protiv revizinizma, govorio o tome da su događaji u Mađarskoj pokazali ko je internacionalista, a ko nije, napadao „mudrace koji kritikuju socijalističku izgradnju i traže greške a ne vide da je SSSR bio sam i šta je ostvario. U punoj verziji objavljenoj kod nas Hruščov je otvoreno napao jugoslovenski stav u pitanju Mađarske, zatim naše primanje pomoći od SAD-a, pa čak kritički pominjao i radničke savjete. Sutradan je Hruščov u drugom govoru, pokušao da to popravi izjavom da je „Jugoslavija socijalistička zemlja i od toga se ne može nigdje pobjeći", što je objavila sovjetska štampa.

Zapadne agencije su kao glavni dio objavile ono što je rekao o Jugoslaviji.

Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković u posjeti SSSR-u - razgovor sa Hruščovom korektan i koristan - neprijatno iznenađenje na večeri koju je dao Hruščov

U SSSR-u su, po pozivu da provedu odmor, boravili u julu 1957. godine Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković. Nakon boravka u Sočiju i Gruziji došli su u Moskvu gdje ih je 19. jula primio Hruščov. U pratnji je bio ambasador Mićunović. Dogovor je bio da se sa naše strane ne pokreću sporna pitanja, a ako to učini Hruščov, da se ostane na našim gledištima.

Hruščov je između ostalog pomenuo njegov govor u Čehoslovačkoj, čuo je za naše prigovore, mislio je da govor neće biti objavljen i da su prisutni samo domaći i sovjetski novinari, međutim ubacili su se i neki stranci i razglasili o govoru. Objašnjeno je kako je došlo do objavljivanja, ali ništa o sadržaju.

O junskom Plenumu CK KPSS i grupi Molotov – Maljenkov – Kaganović govorio je uopšteno, kratko i bez detaljisanja. Pozitivno je ocijenio posjetu naše vojne delegacije i uspostavljanje veza po ovoj važnoj liniji, ali da misli da će saradnja ići teško dok god se u Beogradu nalazi američka vojna misija. On ne vidi u tome naročitu smetnju, ali vide neki njihovi vojni rukovodioci i to će stvarati komplikacije.

Pošto je pomenuta i američka pomoć, Kardelj i Ranković su o pomoći i američkoj vojnoj misiji ponovili ono što je rečeno u razgovorima Tito-Hruščov – od tada se ništa novo nije dogodilo.

Razgovor je protekao u dobroj atmosferi i Kardelj i Ranković su bili zadovoljni. Pošto ih je Hruščov pozvao na večeru računali su da će se razgovori nastaviti za večerom i širem krugu sovjetskih funkcionera i da će to biti završetak njihove posjete – prve na tom nivou poslije zaoštravanja sukoba i događaja u sovjetskom vrhu. Međutim, čekalo ih je iznenađenje.

Kad su dolazili u vilu na večeru E. Kardelj je bio na čelu i pozdravio se sa prvom osobom na ulazu misleći da je Rus, međutim bio je to Enver Hodža, a među sovjetskim ličnostima sa kojim su se pozdravljali naši bio je i Todor Živkov. Hruščov je, ne obavještavajući Kardelja i Rankovića, doveo na večeru Hodžu i Živkova. Našim nije preostalo ništa nego da izgleda da nisu iznenađeni. Atmosfera za večerom u takvom iznenađujućem sastavu niti je mogla biti opuštena niti prijatna. Zdravice su držali Hruščov, Živkov i Hodža – očito je bilo da su se unaprijed o svemu dogovorili. U zdravicama Hodže i Živkova nije bilo mnogo riječi o prijateljstvu sa Jugoslavijom, više su veličali Hruščova. Nije bilo ni pokretanja političkih tema. Očigledno su očekivali da će Kardelj i Ranković pokrenuti pa da reaguju. Kardelj nije mogao da prikrije neraspoloženje i govorio je vrlo kratko. Ranković duže u duhu jugoslovenskih stavova. Na kraju večere kod Rusa se pojavio tekst zvaničnog saopštenja o ovoj večeri – sastanku u kome su navedene funkcije svih učesnika, tvrdnja da su vođeni razgovori u četvero, da su protekli u atmosferi prijateljstva. Kardelj neraspoložen zbog svega nije pokušao da u ma čemu popravi tekst, a naši su to slijedili. Rusi su to protumačili kao da nemamo primjedbi.

Poslije večere dugo su komentarisali ovaj postupak Rusa kojim su pokazali da ostaju pri starim gledištima, da nas tretiraju kao objekat spoljne politike SSSR-a kao i lagerske zemlje. Ocjenili su kako Rusi zamišljaju da tim putem mogu da izmijene u korist SSSR-a i lagera karakter odnosa Jugoslavije sa ovim zemljama. Bilo je prigovora i na našoj strani što je prihvatila saopštenje, što ga nije odbila jer niti je bila unaprijed obavještena niti saglasna sa sadržajem.

Sutradan je sovjetska štampa objavila na prvim stranama zvanično saopštenje o „prijateljskom susretu predstavnika četiri zemlje".

Odjek je bio velik, posebno u stranoj štampi i diplomatskom koru u Moskvi.

Kako god ko ovo kvalifikovao mislim da je prava kvalifikacija da se radi o notornoj političkoj prevari. I upozorenju.

Sastanak Tito – Hruščov – susret protekao i završio uz obostrano zadovoljstvo – koliko trajno?

Prijedlog za sastanak dao je Tito. Hruščov je bio jednako, ako ne i više zain-

teresovan. Obje strane su željele da do susreta dođe što prije. Na to je uticalo ono što se u odnosima događalo u posljednjim mjesecima kao spremnost za normalizaciju ispoljenu sa sovjetske strane i zbog novonastale situacije radikalnim promjenama u sastavu sovjetskog partijskog vrha smjenjivanjem Molotova, Maljenkova, Kaganovića i dr.

Bilo je pitanje gdje se susresti. Hruščov je u nekoliko navrata rekao da on ovoga puta neće ići u Jugoslaviju i da je sada red da Jugosloveni dođu u SSSR. Nije uopšte bilo ni pomišljanja da Tito ide u SSSR. Nakon raznih ideja dogovoreno je da se susret održi „na pola puta" – u Rumuniji i održan je 1. i 2. augusta 1957. godine u mjestu Snagovo[141] kod Bukurešta.

U delegaciji uz Tita bili su E. Kardelj, A. Ranković, V. Vlahović i V. Mićunović, a uz Hruščova A. Mikoja, U. Kusinen (stari član Prezidijuma CK KPSS), Ponomarjov, sekretar CK KPSS, J. Andropov i ambasador Firjubin.

Sovjetska strana je insistirala da je to sastanak partijskog karaktera i po njihovim shvatanjima obavezniji od državnog – kao da se to jedno od drugog može odvajati. U objavljenom sastavu Titove pratnje za svakoga su navedene samo partijske funkcije.

Razgovori su po ocjeni jugoslovenske strane bili kao „nikada do sada" laki i prijateljski. Potvrdio je poboljšanje odnosa koje mu je prethodilo. Zajedničko saopštenje je bez problema dogovoreno, predložili su ga Rusi, vrlo kratkog sadržaja.

Sovjetska strana je mogla da kaže ili tumači da su Jugosloveni prihvatili njihovo gledište o neophodnoj potrebi učvršćenja saradnje komunističkih i radničkih partija svih socijalističkih zemalja. Mogli su misliti da su približili Jugoslaviju socijalističkom lageru. Jugoslaviji je bilo značajno da je – pozivajući se na Beogradsku i Moskovsku Deklaraciju – izražena zajednička saglasnost za dalji razvitak naših odnosa na osnovu ravnopravnosti, poštovanja suvereniteta, nezavisnosti, nemiješanja, uzajamne pomoći i dr. Značajno je da su obnovljeni odnosi Tita i Hruščova.

Sastanak Tito – Hruščov je imao veliki međunarodni odjek i interes o čemu se sve razgovaralo i dogovaralo. U lageru je publicitet bio doziran. Sovjetska strana je izašla sa prijedlogom da se sačini kratka zabilješka o kojim pitanjima se govorilo na sastanku. Jugoslovenska strana je bila prema tom neuobičajenom prijedlogu rezervisana. U komentarisanju o karakteru zabilješke da je to neka vrsta podsjetnika o kojim pitanjima se dogovorilo i da se ne pravi da jedni druge moramo

141 Ovdje je održan sastanak Informbiroa 28. juna 1948. godine na kome je donešena Rezolucija Informbiroa i krenuo svekoliki agresivni pritisak na Jugoslaviju. Od tada do ovog susreta prošlo je 9 godina u kojima se odigralo toliko zaista sudbonosnih događanja koji je taj – u istoriji mjerenom vremenu kratak period – a po događanjima izuzetan.

tako obavezivati na izvršenje, ostalo je da je to samo podsjetnik o dogovorenom. Iako to nije imalo karakter formalnog sporazuma on jeste u formi „podsjetnika“ (neuobičajeno) predstavljao sporazum između dvije strane o pitanjima u njemu zabilježenim i parafiranim.

Iako ovakav način našoj strani nije odgovarao i neuobičajen je vid sporazuma, razlog da prihvatimo bio je da podržimo Hruščova poslije loma u sovjetskom vrhu kako se ne bi vratio u Moskvu, a da nismo postigli sporazum o razmatranim pitanjima. Vrijeme će pokazati kako ga je ko shvatio. Ustvari naša strana je u ovom slučaju nasjela – Rusi su to tretirali kao sporazum.

Tako su se sovjetsko – jugoslovenski odnosi – poslije perioda stalnog pogoršavanja – ovim susretom našli na uzlaznoj liniji. Opšti uslovi za ovakav susret i njegov ishod bili su mogući poslije odstranjivanja iz sovjetskog vrha ekstremno staljinističke grupe Molotov, Kaganović, Maljenkov i dr. U mnogim krugovima susret je komentarisan kao potvrda jugoslovenskih ocjena o staljinistima u sovjetskom vrhu i smatralo kao vidovitost jugoslovenskih ocjena i ispravnost predviđanja događanja u vrhu SSSR-a i u lageru.[142]

Kako je i u kom političkom trenutku smijenjen maršal Žukov?

Vijest da je smijenjen maršal Žukov objavljena 26. oktobra 1957. godine, odjeknula je u SSSR-u i svjetskoj javnosti kao politička bomba. Žukov je bez sumnje bio jedan od najistaknutijih vojskovođa Drugog svjetskog rata – u SSSR-u siguno najistaknutiji i najzaslužniji. Uživao je ogroman, skoro nepodijeljen, ugled i popularnost u SSSR-u sigurno veći nego cijelo tadašnje sovjetsko rukovodstvo. Smijenjen je sa dužnosti ministra odbrane i isključen iz Prezidijuma i plenuma CK KPSS. Obzirom na zasluge, ugled i uticaj, da je bio angažovan da se zaustavi zaoštravanje i poboljšaju odnosi sa Jugoslavijom, korisno je zabilježiti nekoliko činjenica o smjenjivanju.

Žukov je bio u višednevnoj posjeti Jugoslaviji upravo u oktobru 1957. godine. Njegova posjeta imala je maksimalan protokolarni tretman i punu vanprotokolarnu pažnju. Prvi dio posjete Jugoslaviji imao je maksimalan publicitet u sovjetskoj štampi, drugi dio znatno manji. Iz Jugoslavije je otišao u posjetu Albaniji koja je trajala neobjašnjivo dugo – deset dana. Sovjetska štampa je tu posjetu upadno škrto pratila – samo nekim kratkim vijestima.

Pošto je naš ambasador bio u bolnici, na ispraćaju Žukova bilo je nas nekoliko

142 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, 1977. i sjećanja autora.

diplomata naše Ambasade. Ispraćaj je bio, što se tiče prisustva sovjetskih vojnih rukovodilaca skroman – samo jedan maršal i nekoliko generala. Bili smo i na dočeku – kad se vraćao iz Jugoslavije i Albanije, doček je bio svečaniji – nekoliko maršala, više generala, bio je šef NKVD-a general Sjerov. Među maršalima je bio i maršal Milanovski koji će nekoliko sati nakon dočeka biti imenovan za novog ministra odbrane, umjesto Žukova. Žukov je na dočeku bio vrlo raspoložen. Poslije pozdravljanja čuli smo u našoj neposrednoj blizini kako ga maršal Konjev pita „Kuda ćete Georgij Konstantinoviću", Žukov je odgovorio „na daću" (vikend kuću). Poslije mu je prišao general Sjerov, izdvojili su se i razgovarali, ispostavilo se da mu je saopštio da u Kremlju zasjeda Prezidijum CK KPSS i da ga očekuju.

Na sjednici ga je čekalo smijenjivanje.

Dug boravak u Jugoslaviji (8 dana), a pogotovo u Albaniji, kako smo kasnije saznali, iskorišteni su za pripremu smjene, posebno u širem vodećem vojnom kadru. Zanimljivo je da Žukov nije ništa posumnjao niti ga je ko upozorio.

Očigledno se vrhu KPSS žurilo da obavi smjenu kad je odlučio da to učini desetak dana prije velike proslave 40. godišnjeg jubileja Oktobra, dolaska velikog broja ličnosti na to obilježavanje, pripremanje savjetovanje lidera lagera i usvajanje obavezujuće deklaracije i t.sl.

Šta su stvarni razlozi smjenjivanja?

Sva objašnjenja koja je Hruščov dao našem ambasadoru su govorila da se sovjetski vrh plašio zaista velikog ugleda i ogromne popularnosti Žukova, da se bojao raširenih priča i očekivanja da Žukov treba da zamijeni Bulganjina na mjestu predsjednika Vlade (stvorila se atmosfera da je to maltene gotova stvar) i da je posebno uplašen samostalnošću Žukova u rukovođenju sovjetskim oružanim snagama, pa i samostalnim zauzimanjem stavova u Prezidijumu CK KPSS. Karakteristične su ove riječi Hruščova u razgovoru sa ambasadorom Mićunovićem: „Partija ne može nikada dopustiti da na položaju ministra Oružanih snaga SSSR bude ličnost koja će o sebi misliti kao maršal Žukov, koji je smatrao da samo od njega zavisi kada će pozvati Armiju da intereveniše u unutrašnjim pitanjima. Ako je on u junu mjesecu (napomena: kad su smjenjivani Molotov i dr.) prijetio da će pozvati vojsku i „zavesti red", znači bilo bi moguće tu istu vojsku upotrijebiti danas protiv Molotova i Miljenkova, a sutra protiv drugih. Gdje je tu Centralni komitet koji odlučuje o svemu, gdje su partija i narod".

Drugi razlozi su više ogovaranja, strahovanja, sujete, „kult". (Prilikom proslave 250. godišnjice Lenjingrada Žukov je posjetio ovaj grad posebno od delegacije vrha – grad u čijoj odbrani je Žukov odigrao posebnu ulogu, dočekala ga je milionska masa koja nije dočekala nijedno sovjetsko rukovodstvo i pojedinca, te je tolika pop-

ularnost shvaćena kao opasnost). Možda je Žukov, svjestan svojih zasluga, ugleda i popularnosti u nečemu i pretjerivao, izazivao strahovanje i sujetu drugih maršala, te ispoljavao pretjeranu samouvjerenost, ali to nije mogao biti razlog za ovakav obračun – razlog je onaj o kome je naprijed rečeno.

Hruščov i drugi rukovodioci su ponavljali da smjena nema nikakve veze sa njegovom posjetom Jugoslaviji koju ocjenjuju pozitivnom i korisnom, posebno je Hruščov molio našeg ambasadora da to prenese drugu Titu sa molbom da shvati njihove „najzdravije razloge“ odluke o smjenjivanju.

U sovjetskoj javnosti je smjenjivanje izazvalo nevjericu koja je išla čak dotle da su mnogi u prvi mah shvatili da je to razrješenje od dotadašnjih dužnosti priprema za novu veću dužnost najvišu - predsjednika Vlade. Mi smo u Ambasadi prateći reagovanja, kroz niz kontakata sa raznim ličnostima, uvijek naizlazili na ponavljanje njegovih velikih zasluga u ratu, na skriveno neodobravanje i žaljenje.

Žukov je u poststaljinskom periodu (kad je vraćen iz izolovanosti u koju ga je otpremio Staljin), u ključnim događajima, kao što je smjenjivanje Berije i svevlasnog vrha NKVD-ea, zatim smjenjivanja Molotova i dr., odigrao značajnu, u prvom slučaju presudnu ulogu. Već je pominjano kako je imao odnos povjerenja sa Hruščovom, kako se obraćao Hruščovu sa mišljenjima kao što je bio slučaj da se prekine zaoštravanje i poboljšavaju odnosi sa nama. Nailazili smo kod nekih sovjetskih sabesjednika naročito ličnosti u obalasti kulture, na kritička mišljenja smjene sa moralnog stanovišta.[143]

Proslava 40-te godišnjice Oktobarske revolucije - cilj da se obilježavanje jubileja iskoristi za konsolidaciju vodeće uloge SSSR-a

Sa sovjetske strane smo rano, u raznim kontaktima obavješteni da se priprema velika proslava 40-godišnjeg jubileja Oktobarske revolucije, da se očekuje veliki broj stranih delegacija i ličnosti i da delegacije socijalističkih zemalja predvode lideri. Da bi se uticalo na takvo opredjeljenje neobično rano (već u septembru) je saopšteno kako je Mao Ce Tung odlučio da učestvuje na proslavi. Saopštili su nam i detalje programa proslave. Nešto kasnije saznali smo, a onda nam je to i zvanično saopšteno, da će tokom proslave biti održano savjetovanje komunističkih partija socijalističkih zemalja koje bi usvojilo značajan dokument – Deklaraciju. U kontaktima su govorili o tehničkim detaljima održavanja savjetovanja, ali nisu otvarali razgovor niti govorili o sadržaju i cilju savjetovanja i Deklaracije, ali jesu itekako

143 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, 1977. i sjećanja autora.

da učestvujemo na savjetovanju i potpišemo Deklaraciju.

Tokom dvije godine uoči ove proslave došlo je do više događaja koji su potresali i SSSR i stanje i odnose u lageru, te imali negativan međunarodni odjek i reagovanja. Dogodio se XX Kongres KPSS, koji je osudio neke metode i praksu Staljina – sovjetsko rukovodstvo je strahovalo i intervenisalo da to ne izazove u SSSR-u i lageru reagovanja koja bi išla u traženju promjena preko granice koja je značila osudu metoda, a sačuvala sistem i odnose, strateške interese dominantne i hegemone uloge SSSR-a. 1956. godine došlo je do masovne pobune oružanog ustanka ugušenog sovjetskom vojnom intervencijom u Mađarskoj. Dogodila se pobuna radnika u Poznanju koja je takođe završila krvoprolićem. I takođe, u blažim razmjerama, u Istočnom Berlinu. Izvršena je suprotno stavu sovjetskog vrha promjena na vrhu poljske partije. Bilo je očigledno da su odnosi u lageru ušli u ozbiljnu krizu. A onda je došlo u 1957-oj godini do sukoba u najužem vrhu SSSR-a, ustvari pokušaja puča, i do smjene V. Molotova, G. Maljenkova i L. Koganovića. Bio je to potres sa više posljedica nego što je rukovodstvo SSSR-a očekivalo, do novog razloga konfuzije u lageru i do negativnih reagovanja u svjetskoj javnosti. I desetak dana uoči 40-te godišnjice i već pripremljenog savjetovanja, smjenjen je Maršal Žukov, do tada sigurno najpopularnija ličnost u SSSR-u, sa velikim međunarodnim ugledom. Bila je to politička bomba sa trajnijim posljedicama.

Svi ovi događaji i njihove posljedice, činili su po shvatanjima sovjetskog vrha, koje je dijelilo i kinesko rukovodstvo angažovanjem na savjetovanju, neophodnim savjetovanje kao odlučno i beskompromisno sredstvo eliminisanja posljedica po vodeću hegemonu ulogu SSSR-a, prije svega u lageru pa i šire (i ne samo u međunarodnom komunističkom pokretu) po dominaciju i interese sovjetskog vrha i njegove politike.

Već je rečeno da sovjetska strana u razgovorima u kojima je pominjano savjetovanje i interes za naše učešće, nije otvarala pitanja njegovog sadržaja i cilja, te obavezujuće Deklaracije. Indirektni pritisak da učestvujemo je postojao. Pa i nezadovoljstvo što im je nagoviješteno, a onda i zvanično saopšteno, da Predsjednik Tito neće predvoditi našu delegaciju „iz zdravstvenih razloga". (Rusi su neskriveno smatrali da su u pitanju „politički zdravstveni razlozi"[144]). Krajem oktobra, dakle neposredno pred proslavu, u Beograd su došli predstavnici CK KPSS Ponomarjov i Andropov, kako je najavljeno, „da usaglase sa Jugoslavijom stavove o Deklaraciji", koju bi, po mišljenju Prezidijuma CK KPSS, trebalo da usvoji savjetovanje.

144 Šta su pravi razlozi Titovog neodlaska bila je tema u svjetskoj štampi i posebno diplomatskom koru. I o zdravstvenim razlozima. Posebno o lumbagu i šta ta bolest znači. Bilo je i anegdotskih detalja. Na jednom prijemu jedan strani diplomata je pitao poznatog slikara, karikaturistu i pisca Zuku Džumhura kakva je to bolest lumbago? Zuko je „objasnio": „To je oboljenje koje bolesniku ne dozvoljava da se saginje i nekome klanja".

Pitanje je bilo kako se može razgovarati o usaglašavanju teksta, a da se prije nije razgovaralo da li ćemo učestovati na savjetovanju i o sadržaju Deklarlacije.

Teško je vjerovati da su mislili da je naše učešće na savjetovanju gotova stvar. U razgovorima je Ponomarjovu i Andropovu saopšteno da ne prihvatamo razgovor o Deklaraciji savjetovanja na kome nećemo učestvovati. Proslavi će prisustvovati (i već je određen sastav) i u svim svečanostima učestvovati delegacija Jugoslavije.

NIJE DUGO TRAJALO POBOLJŠANJE ODNOSA NOVI STRATEŠKI SUDAR KRAJNJE ZAOŠTRAVANJE DUGOG TRAJANJA

Sukob zbog neučestvovanja na savjetovanju lagerskih partija i odbijanje potpisa Deklaracije

Rukovodstvo Jugoslavije i prije ovog susreta nije prihvatilo ni učešće na takvom savjetovanju, ni u donošenju i prihvatanju Deklaracije, niti na taj način pokušaj stvaranja novog međunarodnog centra, niti ma šta što je pokušaj uvlačenja Jugoslavije u lagerske odnose, što bi bilo suprotno principima samostalnosti, nezavisnosti, ravnopravnosti i pravu svake zemlje da odlučuje u svemu o vlastitom razvoju i sistemu, kao i o međunarodnom položaju i angažovanju. Ustvari, oko toga se vodila strateška bitka u ovom slučaju koju je nametalo sovjetsko rukovodstvo – tada i u tome - uz punu podršku Kine.

Predsjednik Tito je od samog početka, ocjenjujući kuda se može okrenuti ta ideja, odlučno odbio da ide u Moskvu. Određena je delegacija na maksimalnom nivou koju su predvodili Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković i u kojoj su bili Veljko Vlahović, Lazar Koliševski, Uglješa Danilović i Veljko Mićunović.

Delegacija je u Moskvi dočekana hladno i rezervisano, nimalo gostoljubivo ni prijateljski.[145] Čitav odnos prema delegaciji svih 20 dana koliko je provela u Moskvi,

---

145 Bio sam određen za vezu između delegacije i Ambasade tako da sam čitavo vrijeme bio u vili uz delegaciju i bio svjedok čemu je sve bila izložena.

svodio se na bezobziran pritisak da prihvati učešće na savjetovanju komunističkih partija lagera i prihvati Deklaraciju što je bio cilj savjetovanja. Delegacija je jedino prisustvovala svečanoj sjednici Vrhovnog sovjeta, iako se s nekim srela to je bilo tada, inače je danima ostavljena u iščekivanju razgovora sa Hruščovom i nekoliko funkcionera koji su bili sa njim i uglavnom šutili. Oko delegacije se stvaralo i među drugim delegacijama širilo negatino raspoloženje i uzdržanost od kontakata, plasirana su negativna mišljenja o stavovima i držanju Jugoslovenske delegacije. Danima je delegacija u tom smislu bila izolovana, bolje reći čitavo vrijeme.

Jedino je postojao kontakt i razgovori sa šefom Poljske delgacije V. Gomulkom. Naša delegacija ga je detaljno obavjestila zašto neće učestvovati na savjetovanju niti prihvatiti Deklaraciju. Gomulka je između ostalog obavijstio delegaciju da Rusi po svaku cijenu insistiraju na donošenju Deklaracije.

I jedino, osim Poljaka, se jednog dana pojavio nenajavljen na vratima vile vijetnamski lider Ho Ši Min koji je dolaskom učinio gest prijateljske pažnje, a i želje da čuje mišljenja i razloge stava Delegacije. Interesovao se za zdravlje Tita i uputio mu pozdrave i dobre želje.

Osim ova dva primjera, delegacija je skoro svo vrijeme bila ograđena zidom izolovanosti od drugih delegacija i naravno od kontakata sa ma kojim sovjetskim nivoom ili institucijom, izuzev sa krugom onih kojih su zajedno sa Hruščovom učestvovali u razgovoru. Vila u kojoj je bila smještena delegacija bila je ozvučena i nije bilo moguće voditi ma kakve ozbiljne razgovore, što je atmosferu činilo još težom.

Edvard Kardelj je govorio na svečanoj sjednici Vrhovnog sovjeta. Jedino on i Gomulka su govorili na ruskom i desetak hiljada prisutnih su mogli pratiti direktno govore i pozdravilo ih je ubjedljivo više nego ostale lidere. Govor je bio najbolje prilagođen za ovu priliku. U našoj delegaciji su ocjenjivali „da Rusi nisu očekivali da će Kardeljev govor biti toliko prijateljski prema Sovjetskom Savezu i prožet idejama Oktobarske revolucije i priznanjima Lenjinu i ruskom narodu koji je tu revoluciju počeo i doveo do kraja“. Poslije govora ambasadoru je prišla grupa Rusa i čestitala mu na „sjajnom govoru Kardelja“.

Međutim, poslije ovoga se nastavio pritisak na delegaciju, nisu se birala sredstva, u pojedinim razgovorima pritisak je bio i veoma grub i uvrjedljiv, u čemu je prednjačio Hruščov.

N. Hruščov se vratio informbirovskim napadima i prijetnjama i rekao „... samostalna politika jedne socijalističke zemlje je besmislica“

Delegacija je imala tri razgovora sa Hruščovim – u sva tri je vršio grub pritisak.

Na prvoj večeri, kojoj su uz Huščova prisustvovali Mikojan, Suslov, Ponomarjov, Andropov, Hruščov je počeo kako će se održati sastanak predstavnika komunističkih partija socijalističkih zemalja i da su se dogovorili da objave zajedničku Deklaraciju i bez Jugoslavije. Žali što je tako, prijetio kako će naše odbijanje poremetiti odnose, kako je to sada naš izbor, a ne njihov napad, kako ćemo osjetiti posljedice, oni to neće činiti tako glupo kao što je činio Staljin i da ćemo sasvim drugačije biti izloženi pritiscima i izolaciji. Nije se libio da vrijeđa. „Ja ne mogu prihvatiti objašnjenje da vi iz principijelnih razloga ne želite da potpišete Deklaraciju. Kad bi ste otvoreno priznali da vodite politiku ulagivanja Amerikancima zato da biste dobili pomoć, onda bi stvari bile u redu i mogli bismo se dogovoriti. Ali ako to nije, ako su to neki principijelni razlozi – vođenja neke samostalne politke, onda se zaoštravanje sa vama ne može izbjeći. Mi priznajemo nezavisnost, ali samostalna politika jedne socijalističke zemlje je besmislica – pošto je četa-četa[146] (Smisao četa je ovdje lager. Hruščov je u više prilika to upotrebljavao: „složno maršira istim korakom jedna četa, samo jedan vojnik ne drži korak“). Spominjao je sastanak sa Titom u Bukureštu – oni ga tumače na svoj način – da mi ne ispunjavamo ono što smo tamo obećali.

Hruščov je nabacio ideju da delegacija može potpisati Deklaraciju uz ograde i rezerve.

Na sve što je Hruščov rekao odgovorili su Kardelj i Ranković argumentima koji su u Beogradu saopšteni Ponomarjovu i Andropovu – dostojanstveno – nisu naravno prihvatili svađu kako je to čino Hruščov.[147]

Pošto je u prvom razgovoru izvršio grubi pritisak koji je principijelnim reagovanjem odbijen, u drugom razgovoru je istupao „umjerenijim“ tonom, ali ne i sadržajem. Edvard Kardelj je izložio zašto Deklaraciju ne možemo potpisati – tekst ne odgovara našim dogovorima u Bukureštu, ide dalje od toga, za naše odnose sa Sovjetskim Savezom i ostalima je najbolje da ne učestvujemo na savjetovanju. Ne dolazi u obzir ni naše potpisivanje Deklaracije uz ograde i rezerve. U našoj štampi

146 Prilikom Titove posjete SSSR-u, u teškim pregovorima koji su završili Moskovskom deklaracijom, N. Hruščov je rekao: „Koordinacija je potrebna. Ne može se zamisliti sloboda djelovanja svake socijalističke države neovisno od interesa socijalizma. Ne može svako da radi što hoće. To bi bila velika nesreća za radničku klasu“. To i ovo što je rekao u prvom razgovoru ogoljeno pokazuje da se nikada nisu odrekli svoje hegomonije.

147 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, 1977. i sjećanja autora

ćemo podržati ona gledišta iz Deklaracije sa kojima se slažemo. Naše odbijanje da potpišemo Deklaraciju ne bi trebalo da utiče na naše normalne i dobre međudržavne odnose. Hruščov je, hvaleći tada objavljen Titov članak u američkom časopisu Foreign affairess[148] rekao kako se još više pitaju zašto mi odbijamo da potpišemo Deklaraciju, kako su sve partije prihvatile sovjetski prijedlog, kako sada rade na usavršavanju projekta zajedno sa Kinezima, jer žele da nastupe sa zajedničkim projektom. Rekao je da Kinezi insistiraju da u projekat uđe stav „socijalistički lager na čelu sa SSSR-om". Ustvari i ovaj razgovor na „mirniji način" ponavljao je prijetnje kako Jugoslaviji predstoji izolacija i pritisak.

Iako je izlaganje jugoslovenske strane bilo jasno da su naši stavovi definitivni Hruščov je kazao kako stvari teba još odmjeriti i time nagovijestio nastavak pritisaka.

I u trećem razgovoru ponavljalo se isto. Hruščov je prijetio kako će sada među nama doći do rascjepa (kao da je postojalo nekakvo jedinstvo) i da smo mi sami odabrali takav budući razvitak, kako će sada biti zadovoljni naši neprijatelji, jer se pokazalo da među nama nema jedinstva (!). Zajedljivo je dobacio „mogao bi (smijenjeni) Molotov da vam uputi čestitku na ovakvom držanju"., Hruščov je ponovo u pritisku koristio stavove Kineza. Ponovio je kako Mao Ce Tung zahtijeva da u Deklaraciju uđe stav „Lager na čelu sa SSSR-om", i da se sovjetskoj partiji pismeno daju ovlašćenja da može sazivati savjetovanja koja bi mogla biti održavana i dva puta godišnje. Po tvrdnji Hruščova Mao Ce Tung je bio toliko uporan u ovim prijedlozima da je govorio kako ovo mora obavezno da uđe u Deklaraciju pa „makar je potpisali samo Kinezi i Rusi".[149] Kardelj i Ranković su ponovili naše stavove i posebno razloge zašto smo u principu protiv obnavljanja nove međunarodne organizacije komunističkih partija što se inicira ovim savjetovanjem i ovakvom Deklaracijom. (Kao što je poznato savjetovanja su se u to pretvorila i poslužila osudama SKJ i Jugoslavije).[150]

Jedan detalj iz ovih razgovora mi je posebno ostao u sjećanju. Pošto je Hruščov stalno prijetio pritiscima i izolacijom, pominjao kako neće ponoviti gluposti i greške Staljina, da će to oni drugačije činiti, u jednom razgovoru mu je na to replicirao Veljko Vlahović riječima da imamo veliko iskustvo u odbrani od takvih napada i pritisaka, da smo se odbranili od Staljina pa ćemo znati da to učinimo i sada – „nije uspio Staljin, nećete ni vi".

---

148 Tito je u tom članku izložio svoje viđenje uzroka i posljedica pogrešnom prilaženju riješavanja međunarodnih problema i postavio pitanje može li se na miran način naći izlaz iz tadašnje napete situacije osvrnuvši se na kraju i na odnose Jugoslavije sa zapadnim zemljama i Sovjetskim Savezom.

149 Kasniji događaji, kinesko-sovjetski sukob, mnogo toga iz manifestovanja sovjetsko-kineskog istovjetnog gledanja kao i ove tvrdnje Hruščova podliježu sumnji, pogotovo kad je u pitanju iskrenost.

150 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, 1977. i sjećanja autora

Bio je to posljednji susret sa Hruščovom. Nastavio se negativan odnos prema delegaciji. I dalje je trajala izolovanost čak i neizvjesnost oko odlaska koji je neprestano odlagan.

Delegacija je prema ranijem pristanku, prisustvovala sastanku svih prisutnih komunističkih partija (64) na kojem je usvojn Apel za mir. Sovjetska delegacija je učesnicima podijelila referat koji je trebao da podnese Suslov. Referat od 70 stranica je po ocjeni naše delagacije veoma niskog nivoa za ovakav skup. Suslov je samo saopštio da nije za objavljivanje. (!)

U ime SKJ i delegacije kratko je govorio Veljko Vlahović. Govor je od većine delegacija i aplauzom pozdravljen i dobro primljen. Rusi nisu krili nezadovojstvo – nisu aplaudirali.

Dva detalja sa ovog skupa vrijedi spomenuti. Govor Palmira Toljatija, generalnog sekretara KP Italije, koji je polemisao sa svima onima „koji se zalažu za stara shvatanja“ i bio kategorično protiv stvaranja neke nove međunarodne organizacije komunističkih partija nalik na Informbiro (što je ustvari bilo savjetovanje i Deklaracija lagerskih partija).

I govor Mao Ce Tunga u kome je rekao da je u Sovjetskom Savezu došlo do sukoba između „dvije različite grupe“ u sovjetskom partijskom rukovodstvu i da je „pobijedila struja na čelu sa Hruščovom“. Time je izjednačio antipartijsku grupu Molotova – Maljenkova – Keganovića sa KPSS i sovjetskim partijskim rukovodstvom, koje je nazvao „drugom grupom“. Salom je zavlado muk. Anastas Mikojan, dok je govorio Mao, je demonstrativno ustao i okrećući se kao da ga sluša i ne sluša, okrećući mu povremeno leđa, što je gledala čitava sala – ostali dio sovjetske delegacije je slušao pokunjenih glava.

Sve što je ispoljeno prema Jugoslaviji savjetovanjem i Deklaracijom bilo je - u mnogo čemu - povratak informbirovskoj bezobzirnosti

Ovo je bez sumnje bio najgrublji i najbezobzirniji pritisak, najozbiljniji sudar poslije normalizacije odnosa koja je počela dolaskom Hruščova sa delegacijom u Beograd 1955. godine. Od tada, poslije Titove posjete u junu 1956. godine i boravka na Krimu iste godine, bilo je više sukoba, pritisaka, zaoštravanja i smirivanja, ovakvog ili onakvog osciliranja u odnosima. Međutim, mislim da je ovo bio strateški sudar i bezobzirni pokušaj da nas se pomjeri prema lageru. Način i nivo pritisaka, prijetnji i vrijeđanja, je bio ispod svakog nivoa. Razočarenje što ništa od primjenjenog i upotrijebljenog u tom pritisku, nije ni za jotu pomjerilo Jugoslaviju sa njene

principijelne strateške opredjeljenosti i dosljednosti, je ostavio kod sovjetskog rukovodstva i razočarenje i još više neskriveno ogorčenje. Ovo je bilo njihovim odnosom do kraja grubo i ogoljeno potvrđivanje da nikad nisu odustali od hegemonih cijeva prema nama - mijenjalo se samo taktičko primjenjivanje i naravno suočavanje sa Jugoslavijom koja je stekla međunarodnu afirmaciju, ugled, položaj i angažovanost upravo i posebno otporom staljinizmu.

Ponekad se činilo kao da zaboravljaju ili zanemaruju da je Jugoslavija takva. To je samo privid. Upravo takva Jugoslavija je svakom interesu Sovjetskog Saveza – najblaže rečeno smetnja, u nečemu i više od toga. I kad je riječ o razlozima pokušaja da je pomjere prema lageru. I kad je riječ da je dostignućima u razvoju i međunarodnom položaju „zarazan primjer“ zbog uticaja i prema zemljama lagera i odnosa u lageru i šire prema komunističkim partijama i međunarodnom radničkom pokretu. Što se ponekad zaboravlja, kad se radi o tome, je da uspješna vanblokovska, nezavisna Jugoslavija, upravo što je takva, smeta blokovskim interesima SSSR-a, tim više što u međublokovskom nadmetanju ima ozbiljan značaj geostrateški prostor koji ona pokriva. I što je, naročito narastanjem politike nesvrstavanja, smetnja sovjetskom, kao i zapadnom, uticaju da neke novooslobođene zemlje veže za svoje interese, a one su u nesvrstanosti – pogotovo kako je ta politika postala pokret država – našle međunarodni oslonac (kao i mi) očuvanja nezavisnosti.

Sve je to bilo prisutno i ostalo kao razlog ovako drastičnom pritisku.

Naša delegacija – svjedok sam – je sve čemu je bila izložena stoički i sa dostojanstvom, podnijela. I na sve situacije - od predstavljanja i objašnjavanja stavova i nužnih odgovora, do ignorisanja provokacija i uvreda, strpljivosti u izolovanosti, bila zaista postojana i jedinstvena. Nije to bilo nimalo lako u krajnje negativnoj atmosferi koja je oko nje stvarana. Bila je to prilika da se vidi, prateći komunikaciju delagacije sa drugom Titom i rukovodstvom u zemlji, kako je tada postojalo jedinstvo rukovodstva Jugoslavije.

Ovakav odnos prema Jugoslaviji i ovakav dosljedan stav Jugoslavije u sitauciji u kakvoj se našla, naravno da je izazvao širi interes u svjetskoj javnosti – pozitivan po ugled Jugoslavije, negativan po ocjenama politike SSSR-a ispoljene prema nama i onom što je savjetovanjem i Deklaracijom ostvarivala u odnosima u lageru i šire. Kod nekih su bila drugačija očekivanja poslije ishoda sukoba u vrhu SSSR-a. Bile su to želje – stvarnost je krenula putem u povratak.

Pitanje je bilo šta poslije ovoga očekuje buduće jugoslovensko-sovjetske odnose?

Kratko primirje u odnosima – zatišje u javnim napadima –normalno odvijanje međudržavnih odnosa

Poslije onakvog odnosa tokom lagerskog savjetovanja i Deklaracije, pitanja kako će se dalje odvijati odnosi, došlo je do kratkog popuštanja tenzija. Sa sovjetske strane bili su korektni zvanični odnosi i ostvarivanje međudržavne saradnje, odvijali su se zvanični i poslovni kontakti, ostvarivala ugovorna saradnja. Bilo je i postupaka kojim se pokazivala pažnja odnosima i uzdržanost od pokretanja pitanja neslaganja i polemičnosti. Na prijem u našoj Ambasadi povodom Dana Republike došli su Hruščov, Bulganjin i Mikojan i nastojali ostaviti utisak prijateljske pažnje. Aktueliziran je poziv predsjedniku Prezidijuma Vrhovnog Sovjeta K. Vorošilovu da posjeti Jugoslaviju (ranije dogovorena posjeta je u zaoštravanju odnosa otkazana) i odvijali su se razgovori o programu posjete. U kontaktima sa sovjetskim rukovodiocima, prvenstveno sa Hruščovom, teme razgovora su bili odnosi sa Zapadom, sovjetske inicijative u oblasti razoružanja i dr.

Nije naravno nestala dvostruka igra u odnosima. Raspolagali smo sa informacijama da se u internoj partijskoj propagandi nastavlja negativno prikazivanje naše politike i stavova – ponavlja se kvalifikacija o revizionistima i antisovjetima, kritika nedolaska Tita i odbijanje da učestvujemo na savjetovanju, da vodimo dvoličnu politiku, da Tito sjedi na dvije stolice, da se mora opredijeliti da li je za SSSR ili SAD i t.sl. Međutim, javnih napada nije bilo, očigledno je zauzet stav da se sukob primiri.

CK SKJ je pozvao delegaciju KPSS na Sedmi Kongres SKJ (aprila 1958. g.). Sovjetsko rukovodstvo je odlučilo da poziv prihvati i odredilo za šefa delegacije Pospjelova, jednog od više sekretara CK KPSS, poznatog više kao visokog aparatčika, nego političko partijsku ličnost.[151]

N. Hruščov u ovih tri četiri mjeseca nije kao obično pokretao kontroverzna pitanja i polemisanje, zadržao je odnos i interes za razgovore sa našim ambasadorom. U posljednjem susretu 18. II. 58. g., pošto je spomenut naš Kongres, ostavio je utisak strahovanja da isti ne utiče negativno na odnose. Vjerovatno je već znao da je glavno pitanje Kongresa donošenje Programa SKJ.[152]

151 Tako su odmjerili značaj prihvatanja poziva – prisutni ali na takvom nivou.
152 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, 1977. i sjećanja autora

Prekid zaoštravanja i smirivanje u odnosima kratko je trajao-sukob oko Programa SKJ – ponavljanje napada iz Staljinovog vremena

Mislio sam da smo zaoštravanjem odnosa i pritiscima tokom lagerskog savjetovanja i Deklaracijom prošli najgori period od normalizacije do tada. Međutim, slijedio je još gori.

Objavljen je nacrt Programa SKJ. Nakon nekoliko znakova loših nagovještaja bilo je jasno da ulazimo u teži i vjerovatno trajniji sukob. U kratkom usputnom razgovoru ambasadora Mićunovića sa A. Mikojanom na jednom prijemu bilo je jasno da oni ocjenjuju da se ne radi o Programu koji je namjenjen našem Savezu komunsita nego da Jugosloveni Programom pokušavaju da vode borbu u međunarodnom radničkom pokretu protiv „sovjetskog modela socijalizma" i da je neizbježan sukob. Imali smo informacije da su oni ovakav negativan stav prema Nacrtu Programa prenijeli rukovodstvima zemalja lagera prije ma kakvog razgovora sa nama.

Sedmog aprila 1958. g. Mikojan je pozvao ambasadora V. Mićunovića i u prisustvu Pospjelova pročitao pismo CK KPSS našem Centralnom komitetu u kome se kvalifikuje naš Nacrt Programa kao protivan ideji jedinstva međunarodnog radničkog pokreta, da predstavlja odstupanje od pozicija koje smo zauzeli prilikom razgovora u Rumuniji (Tito-Hruščov) i da Program predstavlja naše odstupanje od ideja Manifesta mira koji smo potpisali. Zbog toga otkazuju prisustvo njihove delegacije na Sedmom Kongresu SKJ. Diskusija poslije ovog saopštenja je bila bez ikakvog rezultata. Najavljen je žestok sukob.

Hruščov je primio našeg ambasadora 15-og aprila koji mu je uručio Titov odgovor na njihovo pismo koje mu je uručio Mikojan. U pismu pokušava da utiče na sovjetsko rukovodstvo da zauzme tolerantniji stav prema jugoslovenskom Programu i Kongresu i kaže: „Nije nesreća ako se u svemu ne slažemo, ne valja to što se javno sukobljavamo i napadamo zbog razlika koje među nama postoje, umjesto da mirno diskutujemo i raspravljamo o tim razlikama". Na kraju pisma druga Tita se kaže da neće biti, samo po sebi, ništa strašno ako se u sovjetskom listu ili časopisu objavi kritički prikaz našeg projekta programa. Neće, međutim, biti dobro ako to bude frontalan napad na Jugoslaviju, znak da se ponovo povede opšta kampanja protiv naše zemlje.

Hruščov je rekao da je pismo neubjedljivo, da u njemu insistiramo na pozicijama koje su i dovele do ovakvog stanja, neki izrazi u pismu mogu biti i uvredljivi. Slijedilo je ponavljanje niza tvrdnji iz njihovog pisma, pozivanje na riječi Tita iz

1955. g. da odbacimo sve što je bilo među nama i da smo od toga sada odstupili. Objaviće članak protiv Jugoslavije i projekta Programa u njihovom časopisu „Komunist“ sa potpisom grupe autora. Rekao je kako su nam Kinezi poslali „oštrije pismo“, a onda sada su oni štampali naš nacrt programa i dostavili svim članovima CK KPSS, sekretarima republika, oblasti i pokrajina da bi bolje shvatili njihovu kritiku i objašnjavali članstvu. (Oni su ustvari već uspostavili čitavu organizaciju u partiji – sigurno i prema lageru – za kampanju protiv nas. Iz niza detalja izgleda da su prije objavljivanja Nacrta Programa znali šta se priprema i imali svoje ocjene i organizaciju reagovanja. (To čak dovodi u sumnju da li su uopšte mislili ozbiljno slati delagaciju na Kongres kad je prva reakcija bila otkazivanje).

Ambasador je reagovao pitanjem zašto već sada poduzimaju ove mjere i spremaju napad prije Kongresa, a radi se o Nacrtu na koji ima već do sada mnogo primjedbi i prijedloga. Zar oni misle da Jugoslavija može prihvatiti pojedine formulacije iz njihove kritike Nacrta.

Hruščov predlaže da odgodimo održavanje Kongresa zbog njihovih neslaganja sa Programom SKJ (!)

Hruščov je nakon dužeg razgovora iznio kao „lična pitanja, a ne rukovodstva“ da li bi mi izdali saopštenje da zbog većeg broja primjedbi na projekat Programa nećemo biti u stanju da do kongresa uradimo što treba, t.j. da se stvar odloži – ako bi vi dali takvo saopštenje oni bi sačekali sa javnom kritikom (!). Hruščov je pomenuo i mogućnost odlaganja Kongresa. Ambasador Mićunović je argumentovano odgovorio da takva alternativa nije normalna niti moguća, da oni povuku svoje negativne odluke i odustanu od napada unaprijed. Hruščov se nije slagao i ponavljao kako smo već štampali i rasturali Nacrt, da već djelujemo. Govorio je o sukobu među nama koji se može razviti dalje nego što iko želi.

Utisak ambasadora Mičunovića je da njima nije stalo do popravki ove ili one formulacije, mobilisali su i druge partije protiv Nacrta, i on misli da je čak pitanje da li su imali iskrenu namjeru i da pošalju delegaciju na Kongres. Pitanje je ima li uopšte smisla preduzimati ma šta oko pojedinih formulacija – nema izgleda da bi izmjenili sovjetski stav, a lako možemo pogoršati svoj položaj.

Ambasador se iste večeri sreo na prijemu u Kremlju sa Hručovom i nekim članovima vrha, ponavljano je ono što je već rečeno, Hruščov je ponovio ideju o odlaganju Kongresa što je ambasador otklonio kao nenormalno. Hruščov je nastavio kako istupanja naših rukovodilaca sadrže pretenzije nametanja našeg sistema drugima, ističući naš „model socijalizma“ kao jedino ispravan, zato se preko radija

emituje sadržaj Programa na stranim jezicima.[153]

Ovi razgovori zaista postaju beskorisni.

Mihail Suslov sa bijesom odbacuje svaku pomisao o ispravkama i dopunama Nacrta Programa SKJ – „Program pretenduje na rukovodeću ulogu SKJ (!)"

Iz Beograda je došla instrukcija da ambasador traži posjetu kod Hruščova ili nekog iz Prezidijuma CK KPSS i upozna sa ispravkama i dopunama koje su u Jugoslaviji unešene u Nacrt. Specijalni kurir iz Beograda je donio ispravke. Već je bilo iz dotadašnjih razgovora jasno da je sovjetski vrh protiv programa u cjelini i da uopšte ne misle o popravkama. Razgovorima o popravkama Rusi mogu da shvate kako smo spremni da se pogađamo oko pojedinih formulacija i time dovodimo sebe u slabiji položaj. Nama u Ambasadi, u najužem diplomatskom sastavu, se činilo da će to biti kontraproduktivno. Ambasador je tražio prijem i prvi put je Hruščov odbio zahtjev i ponuđen mu je prijem kod Mihaila Suslova. To je značilo da ne treba očekivati nikakv razgovor – Suslov nikada do tada nije učinio ništa dobro u našim odnosima, izbjegavao je prisustvo svemu što nije sukobljavanje.

Samo što se pozdravio sa ambasadorom, još stojeći, počeo je povišenim tonom napadati Nacrt Programa. Redali su se napadi na Jugoslaviju. Ambasador nije mogao doći do riječi. Kad je došao – još uvijek su stajali – rekao je Suslovu da se radi o Programu jugoslovenskih komunista, a ne sovjetskih i pokazao namjeru da prekine razgovor i napusti kabinet. Tek tada ga je Suslov ponudio da sjedne i spremnost da sasluša. Predao mu je naše primjedbe i pismo Tita koje je dan prije uručio Hruščovu. Suslov je, najoštrijim riječima, bijesan napao Program tvrdnjama da je sračunat na suprotstavljanje Jugoslavije SSSR-u i svim drugim komunističkim partijama. Nikakve izmjene i dopune ne mogu popraviti suštinu Programa kojim se pretenduje na rukovodeću ulogu SKJ u međunarodnom radničkom pokretu (!). Sve partije govore jedno, idu „u nogu" a mi Jugosloveni idemo suprotno i tražimo da drugi slijede nas. Suslov je nametao sve nervozniji razgovor tako da je svakog časa mogao biti prekinut. Ambasador je ponovio da je Program jugoslovenski, a ne sovjetski ili neke druge partije. Izmjene i dopune koje se predlažu sada i kojih će još biti ne treba shvatiti kao mijenjanje našeg projekta u suštini niti se mi spremamo da umjesto sadašnjeg pravimo neki drugi suprotan program. Ocjena da Program pretenduje na hegemoniju Jugoslavije je neosnovan i u suprotnosti je sa cijelim našim projektom pa bilo u njemu izmjena ili ne. Na tvrdnju da cio komunistički pokret

153 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, 1977. i sjećanja autora Raifa Dizdarevića

ide „u nogu“, a mi nasuprot tome, bolje da ne operišemo takvim parolama već da razgovaramo konkretno - i 1948. g. sve partije su išle „u nogu“, a mi nismo išli „u nogu“. Suslov je završio da će materijal koji mu je predat dostaviti Prezidijumu CK KPSS.

Ambasador nam je u užem krugu prepričavajući ovaj razgovor rekao kako je Suslov bukvalno bjesnio i da se on spremao da prekine i napusti razgovor. Inače pokušaj da se predajom već učinjenih ispravki razgovor sa Suslovom je pokazao da je to bilo više nego beskorisno i da samo učvršćuje Ruse u napadima.

Zaoštravanje se sve više vraća Staljinovom arsenalu otpužbi, prijetnji i hajke

Slijedilo je skoro svakodnevno objavljivanje napada na Program, poslije na Kongres, ustvari frontalno na Jugoslaviju. „Pravda“ je dan uoči Kongresa opširnim člankom tri autora u kome se tobož analizom napadaju glavni stavovi Programa sve do napada na princip ravnopravnosti i nezavisnosti u odnosima socijalističkih država i komunističkih partija. „Pravda“ je objavila opširan kineski napad na Jugoslaviju, a ubrzo i rezoluciju Svekineskog kongresa (parlamenta) o osudama Jugoslavije, ovaj puta zvaničnim državnim aktom. Objavljeni su redom kako su se pojavljivali članci ili stavovi lagerskih rukovodstava.

Svakako da najveću direktivnu težinu ima Deklaracija Centralnog komiteta KPSS. Naime, 6. i 7. maja održan je Plenum CK KPSS. Objavljeno je, i to veoma kratko, da je razmatrao razvoj hemijske industrije. U istom broju „Pravde“, na dvije stranice, šest poglavlja, objavljen je nepotpisan tekst pod naslovom „Čvrsto jedinstvo marksističko-lenjinističkih partija – zaloga daljih pobjeda svjetskog socijalističkog sistema“. Ustvari, to je bila tema Plenuma i to je Deklaracija CK KPSS što u kasnijim razgovorima nisu osporavali ni sovjetski rukovodioci, a naša saznanja u Ambasadi su to potvrdila. Sadržaj, nivo, otrovni propagandizam su upravo iz arsenala kako to govori podnaslov ovog dijela.

Ocjene Jugoslavije, Sedmog Kongresa SKJ, naše državne politike su krajnje negativne. Na više mjesta se ponavlja da zauzimamo pozicije američkih imeperijalista prema SSSR-u i lageru socijalizma, da smo ne samo kritičari njihove politike već njeni falsifikatori i klevetnici. Ovaj puta se u centar osude Jugoslavije stavlja drugu Titu i njegov referat na Sedmom Kongersu SKJ. Do sada, kada su u napadima naše rukovodioce dijelili na prosovjetske i antisovjetske Tita su najčešče zaobilazili – nije svrstavan u antisovjete.

Čitav tekst je provokativan i uvredljiv – usmjeren da što više zaoštri odnose

Jugoslavije sa SSSR-om, zemljama lagera i komunističkim partijama, da izazove što oštrije naše reagovanje. Tvrdi i navode sume za koliko je dolara Jugoslavija u posljednje dvije godine „prodavala svoju ideologiju Amerikancima“. (Pa navode; „anisovjetski“ govor Tita u Puli devedeset osam miliona i tri stotine hiljade dolara; za odbijanje da potpiše Deklaraciju 12 komunističkih partija šezdeset miliona i šest stotina hiljada dolara; za Sedmi Kongres treba Jugoslavija da dobije od Vlade SAD odgovarajuću nagradu u dolarima...). Ovo je nivo ne samo isti nego u nečemu gori od onoga u Rezoluciji informbiroa 1948. g. Ovo je ne samo signal nego i „kriterij“ kakvo mišljenje i ponašanje o nama i prema nama treba da se stvara u SSSR-u, lageru, u komunističkim partijama.[154]

Licemjerni pokušaji da se u svjetskoj javnosti umanje negativne reakcije na novi agresivni napad SSSR-a na Jugoslaviju

Istog dana kada je objavljena nepotpisana Deklaracija CK KPSS sa opisanim napadima i klevetama održavan je uveče veliki prijem (1.5000 zvanica) povodom nacionalnog praznika Čehoslovačke. Prisustvovalo je za počasnim stolom sovjetsko rukovodstvo na čelu sa Hruščovom. Naš ambasador se sklonio što dalje od počasnog stola da se ne bi sreo ni sa kim iz tog rukovodstva zbog onoga što je tog dana objavljeno protiv Jugoslavije. U jednom trenutku Mikojan je, gurajući se kroz masu preko čitave sale došao do našeg ambasadora i prenio mu poziv Hruščova da im se pridruži za počasnim stolom. Ambasador je zahvalio i odbio – što je nečuven gest ako se ne bi znao razlog. Nije se završilo na tome – počeo je duži razgovor. Zvanice u njegovoj blizini su se izmakle, ali su mogle čuti nešto od razgovora. Mikojan je par puta zamolio Mićunovića „tiše“.

Ambasador je upitao Mikojana kako su mogli objaviti onaj tekst danas poslije Plenuma CK KPSS i išli na kompromitovanje svih napora za dobre jugoslovensko-sovjetske odnose? Mikojan je ponovio tada već ustaljeni odgovor da smo mi počeli sukob, a da je njihov odgovor u „Pravdi“ „umjeren i oprezan“. Ambasador ga je pitao misli li to ozbiljno „umjeren i oprezan“. Mikojan je potvrdio. Ambasador ga je pitao kako to može ozbiljno govoriti kad su danas pred čitavim svijetom objavili da je Jugoslavija prodala svoju čast i ideologiju Amerikancima za tobožnje sume dolara kad se nismo slagali sa njima i da očekuju sume i za Kongres i Program. Zar je to njihov marksizam-lenjinizam, zar je to rezultat ulaganih napora za nove i bolje odnose. Kad je Mikojan rekao kako vodimo računa o američkoj

154 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, 1977. i sjećanja i bilješke autora Raifa Dizdarevića

pomoći i prilagođavamo tome politiku, Mićunović mu je citirao šta je, kom prilikom i u zajedničkom sastavu Hruščov izjavio da ne samo što nemaju ništa protiv jugoslovenskog uzimanja američkih kredita i pomoći nego i da je SSSR spreman da uzme američke kredite pod tim uslovima. Rekao je Mikojanu da su oni dali Jugoslaviji kredite od dvije stotine i više miliona dolara pa nisu mogli time da kupe ni jednu rečenicu jugoslovenskog Programa. Razgovor se nastavio i završio u ovakvom sadržaju i stilu.

Šta je Hruščov želio pozivom da ima pored sebe jugoslovenskog ambasadora i kako bi to iskoristio? Vjerovatno pored ostalog da to iskoristi u zdravici koju nije održao čekajući povratak Mikojana i nadajući se sa dolaskom našeg ambasadora. Kad se Mikojan vratio izdvojili su se i razgovarali, nakon toga je Hruščov održao dosta konfuznu zdravicu – očigledno je bila drugačije zamišljena i poremećena razgovorom Mikojan – Mićunović. U održanoj zdravici nije pominjao Jugoslaviju.

Opisao sam ovaj detalj jer oslikava stanje i ponašanje u jednom danu i događajima odnosa kakvi su nastajali – sve gori i gori.

25. maja objavljeni su u „Pravdi“ upadno dobro plasirani telegrami Hruščova i Vorošilova povodom Titovog rođendana, Tita koga su u Deklaraciji CK KPSS 9. maja na najružniji način napali i izvrijeđali. U istoj „Pravdi“ u kojoj je objavljena čestitka, objavljena je i Rezolucija Svekineskog kongresa čiji je sadržaj napad na Jugoslaviju.

Vlada SSSR po drugi put otkazuje kreditne ugovore zaključene između dvije vlade

Ministar inostranih poslova A. Gromiko uručio je našem ambasadoru 27. maja 1958. godine notu kojom Sovjetska vlada jednostrano otkazuje sve kreditne ugovore koje je za zaključila sa Jugoslavijom. Jednom ih je bila otkazala, pa u onom kratkom poboljšanju odnosa prihvatila naš prijedlog o obnavljanju. Sada ih ponovo otkazuje. Gromiko je uručujući notu kazao kako sovjetska vlada ovim ne ide na pogoršavanje već žele poboljšanje naših odnosa (!). Imali su u vidu pored ostalih razloga, izjavu druga Tita na Kongresu da se ekonomski odnosi Jugoslavija – SSSR zasnivaju na osnovama „obostrane koristi“. Ambasador je izrazio žaljenje što ponovo otkazuju međudržavne ugovore samo zato što postoje ideološke razlike koje su i ranije postojale. Stvar ovako dobija karakter ekonomskih represija zbog ideologije. Mi smo na ovo otkazivanje reagovali notom koju smo objavili. Sovjetska strana je odgovorila notom pisanom za objavljivanje što je i učinila.

Hruščov je na prijemu u Kremlju 30. maja ponovo zadržao u dužem razgovoru

našeg ambasadora. Bila je to repriza tvrdnji da smo mi krivi za sadašnji sukob. Uvijek ista priča – ali i opterećenost da nisu uvjerljivi i da nisu zadovoljni negativnim reakcijama u svjetskoj javnosti.

Ambasador ga je pitao zar su morali da otkazuju međudržavne ugovore o kreditima i rekao da Jugoslavija neće propasti bez ovih kredita, te da ne bi propala i bez američkih već da smo začuđeni ovakvim preuzimanjem inicijativa pogoršavanja međudržavnih odnosa. Ovaj put i Hruščov je ponovio da su sredstva njihova, a ne naša i da su međudržavni ugovori morali proći ovako kada Tito javno na Kongresu govori da su ekonomski odnosi zasnovani na principu „uzajamne koristi“. Na zahtjev Hruščova da javi Beogradu da sada od Jugoslavije zavisi popravljanje naših odnosa ambasador je odgovorio da to od nas vrlo malo zavisi jer mi ne otkazujemo međudržavne ugovore nego oni, a da će Beograd obavijestiti o čemu su razgovarali.

Otkazana je i do detalja pripremljena posjeta Vorošilova Jugoslaviji i to u posljednjem trenutku, dan prije putovanja, kad je u Beogradu već počelo dekorisanje trase kretanja dvjema zastavama. Znali smo da će je otkazati, ali su nas držali u neizvjesnosti i nisu odgovarali na pitanja sve do zadnjeg časa.[155]

N. Hruščov: „Rezolucija Informbiroa je ispravna“

N. Hruščov je u govoru na Kongresu Bugarske komunističke partije početkom juna 1958. godine izvršio žestok napad na Jugoslaviju – takav da maksimalno mobiliše bugarsko rukovodstvo za neprijateljski odnos prema Jugoslaviji, što je, kad je riječ o tadašnjem bugarskom režimu, jedva dočekano – on je i bez toga, čitavim tokom napada na Jugoslaviju – od 1948. g. do tada, prednjačio.[156]

U tom napadu Hruščov je otišao najdalje – potpuno je reafirimisao Rezoluciju Informbiroa iz 1948. g. – izjednačio sadržaj i cilj sadašnje politike prema Jugoslaviji sa tom Rezolucijom kojom je počela petogodišnja Staljinova hladnoratovska agresija na Jugoslaviju. Hruščov je izjavio da je Rezolucija Informbiroa bila ispravna. A u razgovoru sa ambasadorom Mićunovićem 20. juna to ne samo ponovio nego i precizirao. Prigovarajući kako mi tvrdimo da se on vraća politici Staljina jer je u Sofiji rehabilitovao Rezoluciju IB-ea izjavom da je bila tačna on kaže:Vi znate da mi nikad nismo povukli prvu Rezoluciju. A da li ste vi danas za odluke vašeg Šestog Kongresa iz 1952. g. kada niste priznavali da ima socijalizma u SSSR-u. Znači da vi držite svoje stavove iz prošlosti protiv SSSR-a, a vrištite na nas ako mi kažemo da je prva rezolucija u osnovi pravilna. Ambasador Mićunović mu je rekao

155 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, 1977. i sjećanja autora Raifa Dizdarevića
156 U vrijeme najvećeg agresivnog pritiska SSSR-a i lagera na Jugoslaviju bio sam jugoslovenski diplomata u Bugarskoj.

da će biti vrlo slabo budemo li ponovo pretresali naše i njihove odnose i stavove od 1948. do 1955. i da će to biti na štetu SSSR-a.

Ovom izjavom Hruščova zatvorio se krug istine 1948.-1958. u smislu da su ostali nepromijenjeni ciljevi napada početom 1948. g., da nikada nisu napušteni kad je riječ o principima zbog kojih smo se sukobili, nikada se nisu odrekli tih ciljeva, suština i cilj njihovog odnosa je uvijek bio isti – uz taktičke modifikacije koje su našim otporom i negativnim širim reakcijama bile iznuđene. Hruščov je „zaboravio“ da prema sebi ima drugačiju Jugoslaviju i da su mogućnosti ponavljanja politike radikalno drugačije.

Nešto više od mjesec dana nakon govora u Bugarskoj i reafirmacije Rezolucije Informbiroa, zbog dosta širokog odjeka da se vraća politici Staljina, Hruščov se u govoru u Istočnom Berlinu vratio toj svojoj izjavi. Iz sadržaja ovog govora bilo je očito da ocjenjuje kako je po SSSR negativan odjek komentara koji napade na Jugoslaviju ocjenjuju kao nastavak antijugoslovenske politike Staljina i Sovjetskog Saveza poslije 1948. g. Da bi to ublažio korigovao je svoju izjavu u Sofiji – osudio je osmu tačku Rezolucije IB-ea – poziv „zdravim snagama u KPJ“ za svrgavanje rukovodstva. Govoreći o odnosima SSSR – Jugoslavija u proteklih deset godina (1948. – 1958.) dokazivao je kako on nije taj koji ponavlja politiku Staljina prema Jugoslaviji. U tom govoru korigovao je i procjene stanja u Jugoslaviji koja se kako je rekao pokazala čvršćom nego su pretpostavljali a jugoslovenske mogućnosti u spoljnoj politici većim nego što se u Moskvi mislilo.

Tom „ispravljanju Staljinovih grešaka“–koji je jugoslovensko rukovodstvo poslije 1948. g. proglasio fašističkim – pripadaju i ove Hruščovljeve ocjene izrečene u razgovoru sa ambasadorom Mićunovićem: U prvoj je rekao kako on zna da naše rukovodstvo uživa veliki ugled kod naroda Jugoslavije i sada i ranije. Mi se varamo ako mislimo da i oni u SSSR-u ne uživaju veliki ugled; netačno je što mi govorimo kako narod u SSSR-u nije potpuno saglasan sa njima u odnosu na Jugoslaviju. Nije tačno ni naše tumačenje da je onako prijateljski doček Tita

1956. g. u sovjetskim gradovima bio protiv volje sovjetskog rukovodstva. Kaže da sada kod njih ima ljudi koji govore da je on, Hruščov, pogriješio vjerujući brzo i olako Jugoslovenima, da je Molotov to bolje ocijenio. Mićunović je na to rekao da i Titu prigovaraju u Jugoslaviji da je on prebrzo pošao na svestranu podršku SSSR-u, a da se sada ponavlja ono što smo mislili da je prošlost.

U drugoj izjavi o našim rukovodiocima Hruščov kaže da zna da su imali i da imaju veliki ugled u narodu i da je to neosporni fakat. Zasluge našeg rukovodstva u ratu su ogromne, on to kaže i sada i uvijek. A onda obavezni priključak: Danas naše rukovodstvo ne zauzima ispravne pozicije i mi, rukovodioci SSSR-a, borićemo se

protiv toga.

Da se vratimo govoru u Istočnom Berlinu.

U stvari on pokušava da popravi Staljinove greške u borbi protiv nas koje su olakšale, kako sam, kaže, Jugoslovenima da se okupe oko rukovodstva na nacionalnoj osnovi. On sada optužuje rukovodstvo Jugoslavije da skriva od naroda istinu o uzrocima i karakteru sadašnjeg sukoba (nap.a. to sadrži i rezolucija IB-ea tvrdećei isto za tadašnje rukovodstvo da skriva od naroda kritike rukovodstva KPJ iz Moskve), a onda koriguje tvrdnju Rezolucije priznanjem „jugoslovenskim komunistima i narodu“ za njihovo držanje u ratu i ne izjednačava nas kao Staljin sa Bugarima, Mađarima i ostalim koji su bili saveznici Hitlera – što je Jugoslovene nepopravljivo uvrijedilo. Korekcije ne dotiču suštinu sadržaja i cilja Rezolucije Informbiroa.

Hruščov upadljivo javno kaže kako SSSR neće da razbuktava sukob sa nama, da to želi jugoslovensko rukovodstvo i na kraju daje direktivu da se o Jugoslaviji ne treba govoriti previše niti joj poklanjati suviše pažnje. A sam nije izdržao na tome ni 24 sata –na mitingu po povratku u Moskvu održao je novi govor protiv Jugoslavije.

I u Istočnom Berlinu, i na mitingu u Moskvi, Hruščov je po prvi put javno, izričito, napadao Tita kao inspiratora i pokrovitelja „kampanje koju vodi protiv socijalističkog lagera“.

Očigledno je da je kampanja u kojoj se čak rehabilituje Rezolucija Informbiroa i oživljavaju sjećanja šta je poslije nje slijedilo, što je široko shvaćeno kao vraćanje politici Staljina i adresirano na njega, Hruščova, da on to čini je već nanijelo toliku štetu da se morao neuvjerljivo braniti. Bio je sudar sa realnošću kad je riječ o stanju u Jugoslaviji i međunarodnom ugledu zemlje.[157]

Odnosi su ušli u duži period zaoštravanja i pritisaka

Od početka kampanje napada povodom objavljivanja Nacrta Programa SKJ stalno se ponavljaju isti napadi i optužbe: oni nisu željeli zaoštravanje – mi smo izazvali sadašnji sukob; poveli smo javni napad na SSSR i lager; imamo pretenzije da se SKJ nametne međunarodnom komunističkom pokretu kao vodeća snaga; da Program SKJ izražava preteznije nametanja našeg unutrašnjeg sistema drugima; da je naš „model socijalizma“ jedino ispravan; da jedini poznajemo marksizam i savremeni svijet; da pogrešno ocjenjujemo Staljina – vidimo samo loše Staljinove greške („a gdje smo bili mi“); da se Programom suprotstavljamo Deklaraciji 12

157 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, 1977. i sjećanja autora Raifa Dizdarevića

partija i t.sl. – pa sve do ponavljanja da je Program revizionistički, antisovjetski, izdaja marksizma-lenjinizma, odvajanje od socijalizima, politika koja ugrožava tekovine NOB-a, da pod vidom antiblokovske politike Jugoslavija razvija aktivnosti koje štete jedinstvu miroljubivih snaga i sl. Repertoar optužbi se proširio – napadi zaoštravaju.

Sad svaki razgovor sa Hruščovom počinje i završava ovim tvrdnjama. Uz obavezno apostrofiranje zadovoljstva da smo izolovani, da su sve zemlje lagera i komunističke partije zajedno i jedinstveno oko Deklaracije 12 partija. Poslije krize odnosa u lageru (Istočna Njemačka, Poljska, Mađarska), slabljenja vodeće i vladajuće uloge SSSR-a, rascjepa u vrhu KPSS, i za njih neželjnih posljedica XX Kongresa, sasvim je normalno da je cilj obnove vodeće uloge i hegemonije za SSSR najbitniji cilj, da su zadovoljni konsolidacijom i da će je braniti svim sredstvima – i od nas.

Objektivno, samo se potvrđivalo da su razlike između Jugoslavije i SSSR-a strateške i nepremostive. U uslovima kakvi su bili i trajali su i za Stljina i poslije njega, u svim tim godinama. Sve te razlike i stalno sučeljavanje suprotnosti su koncentrisane u Nacrtu Programa SKJ. U njemu je jasno izložena kritika teorije i prakse staljinizma. Program je antidogmatski, suštinski antistaljinistički i antihegemonistički. On afirmiše i podstiče stvaralačku socijalističku misao i praksu. S pravom je postojalo ubjeđenje – šire – da je Program bio tada doprinos jugoslovenskih komunista jačanju socijalističke misli i prakse. Mislim da je i sama završna rečenica Programa bila dovoljna za alarm i napad sa sovjetske strane.[158]

Program smo pisali za sebe. Njegov sadržaj je određen našim potrebama, shvatanjima, težnjama ka budućnosti. I stanjem kad je riječ o socijalističkoj misli i praksi prigušenom decijanama staljinizmom. Sadržaj nije moglo određivati to da li će se nešto nekom svidjeti ili će ga pogoditi. Da ponovim pisali smo ga za sebe i zbog sebe.

Činjenica je da postoje nepremostive razlike između Programa SKJ i Deklaracije 12 lagerskih partija – dva dokumenta, dvije različite koncepcije o stanju i razvoju savremenog svijeta, o perspektivama i principima borbe za socijalizam, o odnosima između snaga socijalizma i napretka, socijalističkih zemalja, komunsitičkih i radničkih partija i pokreta i sl.

Kada se konstatuje da su razlike strateške i nepremostive – a one to jesu bile – od Rezolucije Informbiroa i petogodišnjeg perioda agresivnog pritiska svim sredstvima, pa nastavljanje u čitavom periodu poslije Staljina (sve do M. Gorbačova) uvijek je postojalo pitanje kakvi su odnosi uopšte mogući? I stalno su se ti odnosi

158 A ta rečenica glasi: „Ništa što je stvoreno ne sme za nas biti toliko sveto da ne bi moglo biti prevaziđeno i da ne bi ustupilo mesto onome što je još naprednije, još slobodnije, još ljudskije“. (Program SKJ).

kretali u traženju nemogućeg. A kretali su se od najgoreg u Staljinovom periodu, kasnije zaoštravanjem sukoba (što je dominiralo) do kraćih perioda smirivanja, kolebanja odnosa vruće-hladno, zabluda da se taktičkim prilagođvanjem mogu ostvariti ciljevi. I stalno je nadvladavao sudar sa realnošću strateških razlika, shvatanja i interesa, neprihvatanja da su odnosi mogući samo uz poštovanje različitosti i na toj osnovi saradnje – sve drugo je sukobe činilo neizbježnim i pretenzije mijenjanja nepromjenljivog uzaludnim. Naši odnosi sa SSSR-om i lagerom (dugo godina i sa Kinom) su u tom smislu prolazili kroz sve varijante traženja mogućeg, sve vidove sukobljavanja, zaoštravanja, kratkog primirivanja i lažnih utisaka i sl. Jedini kontinuitet – u različitim, bolje reći svakovrsnim – varijantama ostvarivanja bile su hegemone pretenzije SSSR-a. I sve se to smjenjivalo decenijama da bi prije kraja došlo na početak – zvaničnu reafirmaciju Rezolucije Informbiroa – izjavom Nikite Hruščova da je se nisu nikada odrekli.

Mi smo naravno kao država imali interes za odnose sa SSSR-om – područja moguće saradnje su zaista bila velika i odgovaralo bi nam političko razumijevanje obostrane korisnosti odnosa i međudržavne saradnje. I uvijek se to spoticalo o pretenzije da se odnosi zatvore u ideološki okvir i da onda to određuje njihov karakter i razvoj.

SSSR je i u ovom sukobu oko Programa SKJ u Jugoslaviji vidio opasnost uticaja u lagerskim zemljama i odnosima, u međunarodnom komunističkom pokretu. I nije prezao od najdrastičnijih pritisaka na Jugoslaviju da to spriječi. Nas su napadali, a time upozoravali sve druge nad kojima ne odustaju od dominacije, te smatrali da su ovim zaoštravanjem sa nama uspjeli obnoviti i učvrstiti svoju dominaciju i hegemoniju u lageru u međunarodnom komunističkom pokretu. To je bila samo još jedna potvrda koliko su jaka i nepromijenjena sovjetska shvatanja o potrebi postojanja međunarodnog centra kao sredstva dominacije interesa i shvatanja SSSR-a. Od savjetovanja lagerskih partija i komunističkih partija napravljen je takav centar obavezivanja.

Međutim, sukob SSSR-Kina, do koga će uskoro doći, doveo je u pitanje ovaj „koncept“ jedinstva.[159]

Posljednji susret i razgovor ambasadora V. Mićunovića sa Nikitom Hruščovom

Ambasador V. Mićunović je napuštao SSSR – vraćao se u zemlju na dužnost zamjenika Saveznog sekretara za inostrane poslove. Odnosi su došli do jedne tačke

159 Iz pribilježaka R. Dizdarevića.

ograničenosti i takve zaoštrenosti napadima – najgore od normalizacije 1955. g. Sovjetska strana je i odlazak ambasadora Mićunovića tumačila dijelom okrivljivanja Jugoslavije da zaoštrava odnos. Naravno, nije se radilo o tome. Uz potrebe na predviđenoj dužnosti u zemlji, u Moskvi, u nastalim odnosima, nije bilo prostora za nastavak djelovanja ambasadora takvih vrijednosti, koji se nametnuo kao partner koji je cijenjen i koji je u najgorim događanjima u odnosima znalački objašnjavao i branio interese Jugoslavije i dobrih ravnopravnih odnosa saradnje da je bio poštovan iako često neprijatan partner – u potrebnim reagovanjima je vjerovatno bio jedini koga su Hruščov i drugi cijenili ne samo kao ponekad neprijatnog, nego u cjelini – i u tome – korisnog partnera.

Sa Mićunovićem sam radio čitavo vrijeme njegove ambasadorske misije u Moskvi. Bio sam njegov izbor.[160] Svjedok sam njegovih izuzetnih vrijednosti i doprinosa našoj politici na ovom užarenom tlu odnosa.

Hruščov je bio na odmoru na Crnomorskoj obali, u Gruziji. Tamo je primio ambasadora Mićunovića u kući gdje je bio sa porodicom. Ambasador je bio cjelodnevni gost Hruščova koji je bio zaista prijateljski domaćin gostu. Očekivao je sa kakvim porukama dolazi ambasador i čekao da prvo njega čuje. Ambasador je izložio naš stav da želimo dobre odnose, da ih ne treba zaoštravati, široke su mogućnosti bilateralne saradnje, nastojati da se odnosi postepeno poboljšavaju – zaustaviti nepovoljan tok. Obustaviti kampanju protiv Jugoslavije.

Hruščov je ponovio što je već ranije govorio. Jugoslavija je ovog puta napala SSSR i druge socijalističke zemlje, za novi sukob je kriv Program SKJ, to treba da najzad shvatimo. Mi smo krivi za pogoršanje odnosa što je dovelo i do otkazivanja sporazuma. Vraćao se kritički Titovoj formuli da su odnosi zasnovani na „uzajamnoj koristi“. Da nije bilo Programa SKJ sukoba ne bi bilo. Navodio je neke bizarne slučajeve kao antisovjetske – poslije objašnjenja ambasadora vidio je da je netačno obavješten. Prosto je nevjerovatno kakvim ga „podacima“ filuju službe. U Jugoslaviji postoji antisovjetizam, na SSSR se gleda na stari način – vidimo samo birokratizam i staljinizam. O Staljinu oni bolje znaju grijehe, ali i njegove dobre strane. U spoljnoj politici se slažemo po mnogim pitanjima. Poboljšanje odnosa on svodi na sastanak naših predstavnika (misli na vrhu) uz primjedbu da ne dolazi u obzir da Rusi ovoga puta idu u Jugoslaviju, nego mi u Moskvu (zvučalo je mi smo bili krivi i došli smo 1955., vi ste sada krivi i treba da dođete u Moskvu). Ambasador je imao utisak da je Hruščov očekivao da dolazi sa prijedlozima susreta. Pitao se,

160 U knjizi „Moskovske godine 1956-1958“, Mićunović bilježi: Sa mnom putuje Raif Dizdarević, koji je imenovan za prvog sekretara u našoj ambasadi. On je već dobro „ispekao zanat“ u našim odnosima sa zemljama socijalističkog lagera. Proveo je tri godine na radu u Sofiji. I to u najteže vrijeme... Pravedno bi bilo Raifu priznati godine službe u Sofiji kao ratne, pa i više od toga. Njemu će vjerovatno, poslije Sofije, Moskva izgledati kao Pariz. Ja sam u slabijem položaju... Moskva je prvo mjesto moga stalnog službovanja u inostranstvu“.

glasno razmišljajući u dva navrata, kako da se poprave odnosi očekujući da nešto drugačije čuje od ambasadora. Mićunović je ponovio smirivanje sukoba. Hruščov je na kraju rekao kako će se nepovoljno stanje nastaviti – oni sa svoje strane neće zaoštravati (što je dalji razvoj stalno demantovao), produžiće saradnju po državnoj liniji i ponovio da je krivica na našoj strani.

Čitav razgovor u nastavcima je bio tolerantan, Hruščov je bio pažljiv, nastojao da „o našoj krivnji" govori smireno, bez svađalačkih tonova. Ponio se prijateljski prema ambasadoru.

U svođenju čitavog razgovora nije bilo ništa obećavajuće u smislu promjene njihovih ocjena i ponašanja – često je odisao mišljenjem i nadanjem da mi treba da priznamo krivicu.[161]

Zaoštreni odnosi i napadi su trajali više godina – savjetovanja lagerskih partija i međunarodnog komunističkog pokreta preuzela su kominternovsku i infirmbirovsku ulogu ostvarivanja hegemonije SSSR-a

Zaoštreni sukob, stalni napadi na Jugoslaviju, odsustvo političkih kontakata i dijaloga, potrajali su više godina – od kraja 1957. do 1962. godine. Tito se nije sreo sa Hruščovom do 1960. g. kad su se našli na jubilarnom zasijedanju UN – ti razgovori nisu donijeli nikakve promjene. Kako se u tom periodu odvijala kampanja protiv Jugoslavije najbolje svjedoči sadržaj i cilj savjetovanja 81. Kominističke partije održanog u Moskvi novembra 1960. g. Dva cilja tog savjetovanja se izdvajaju – prvi je da savjetovanja imaju ulogu međunarodnog centra komunističkih partija kojim se obezbjeđuje vodeća i obavezujuća uloga KPSS, okupljanje oko Deklaracije 12 lagerskih partija u dopunjenom (još izrazitijem neostaljinističkim formulacijama) tekstu Deklaracije ovog skupa, kao programa djelovanja svih komunističkih partija. Drugi cilj je obavezivanje učesnika u osudi Jugoslavije. Najrječitije o tome govore ova dva cilja iz završnog dokumenta – Izjava 81. partije.

Prvi: U Izjavi je zaključeni stav: „Komunističke i radničke partije jednodušno izjavljuju da je opšte priznata avangarda svjetskog komunističkog pokreta bila i ostaje KPSS, kao najiskusniji i najprekaljeniji odred međunarodnog komunističkog pokreta. Iskustvo KPSS stečeno u borbi za pobjedu radničke klase, u izgradnji socijalizma i u ostvarenju široke izgradnje komunizma ima principijelan značaj za čitav međunarodni komunistički pokret. Primjer KPSS i njena bratska solidarnost inspirišu sve komunističke partije u njihovoj borbi za mir i socijalizam i predstav-

161 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1956-1958, SN Liber, 1977

ljaju izraz primjene revolucionarnih principa proleterskog internacionalizma u praksi...“.

Drugi: U Izjavi se na najgrublji način napada Jugoslavija: „Komunističke partije jednodušno su osudile jugoslovensku varijantu međunarodnog oportunizma koji je koncentrisani izraz „teorije“ savremenih revizionista. Rukovodioci Saveza komunista Jugoslavije, koji su izdali i proglasili zastarjelim marksizam-lenjinizam, suprostavili su moskovskoj Deklaraciji od 1957. g. (12 lagerskih partija R.D:) svoj antilenjinistički revizionistički program, suprotstavili su SKJ čitavom komunističkom pokretu, odvojili svoju zemlju od socijalističkog lagera i doveli je u položaj zavisnosti od takozvane „pomoći“ američkih i drugih imperijalista, i samim tim izložili opasnosti revolucionarne tekovine koje je izvojevao jugoslovenski narod u herojskoj borbi. Jugoslovenski revizionisti vode podrivačku djelatnost protiv socijalističkog lagera i svjetskog komunističkog pokreta. Pod izgovorom vanblokovske politike oni razvijaju takvu aktivnost koja nanosi štetu jedinstvu svih miroljubivih snaga i država. Dalje demaskiranje rukovodilaca jugoslovenskih revizionista i aktivna borba za to da se komunistički pokret, kao i radnički pokret, zaštiti od antilenjinističkih ideja jugoslovenskih revizionista, ostaje neophodan zadatak marksističko lenjinističkih partija“. (Ovakvim pozivom, podsjećanja radi, je završila i Rezolucija Informbiroa 1948. g.).

Svi komentari ova dva stava, kao i cijelog sadržaja Izjave kao obavezujućeg programa svih komunističkih partija (među njima i država lagera) je suvišan. Bili su i ostaju suština napada i pritisaka na Jugoslaviju, suština reafiramcije Rezolucije Informbiroa.

U vrijeme do i poslije ovog tekli su napadi i pritisci. Iako se Hruščov prije savjetovanja godinu dana sreo i imao dva razgovora sa Titom u UN-u ovakav napad poslije tog razgovora, ukazivao je da će se isti pojačano nastaviti.

U oktobru 1962. g. održan je XXII Kongres KPSS na kome je – ovaj puta javno – N. Hruščov iznio stravične podatke o zločinima Staljina navodeći mnoštvo konkretnih primjera. Ocjenio je Staljinovu vladavinu strahovladom. Delegati Kongresa su iznosili činjenice o zlodjelima Staljina i njegovih najbližih saradnika – najčešće Berije, Molotova i Kaganovića. Kongres se u cijelosti pretvorio u kongres raskrinkavanja Staljina i destaljinizacije u tom pravcu. Naime, poslije smrti Staljina, likvidacije Berije i priprema XX Kongresa počelo je raspuštanje koncentracionih logora (Gulaga), oslobođeni su milioni mahom nevinih logoraša i širila se istina o strahotama koje su se događale decenijama – rukovodstvo više nije moglo odlagati obavezu da javnosti saopšti svoje ocjene. Na Kongresu se odigrao i ovaj detalj. Među pismenim pitanjima rukovodstvu Kongresa bilo je i ovo – nepotpisano

pitanje: „A gdje ste vi bili tada"" . Hruščov je pročitao Kongresu pitanje i odgovorio: „Tu gdje si ti sada sa nepotpisanim pitanjem".

Kongres je značio veliku promjenu u odnosu na dotadašnji stav o Staljinovom periodu – stvarala se atmosfera i za druge promjene, pa i prema nama. Međutim, do nje nije došlo, Hruščov je u referatu hvalio dosljedno sprovođenje Deklaracije 12 lagerskih partija i Izjave 81. komunističke partije i rekao: „Raskrinkavamo i sa neoslabljenom energijom raskrinkavaćemo revizionizam koji je došao do izražaja u Programu SKJ". Suština politike napada na nas se nastavljala iako joj opšta atmosfera i neka događanja ne samo nisu pogodovala, nego su dovodila u pitanje – i za one koji je sprovode - sve više njenu svrsishodnost i održivost.

Naime, u svjetskim odnosima odigrali su se događaji koji su imali dalekosežan značaj i posljedice – imali su naravno uticaj na naš međunarodni položaj, mogućnosti i angažovanje.

-Prvo, došlo je do širenja i jačanja politike nesvrstanosti i organizovanja Pokreta nesvrstanih zemalja – održana je u Beogradu Prva konferencija nesvrstanih zemalja, na međunarodnoj sceni se pojavila organizovana snaga mira i progresa u međunarodnim odnosima.

-U svjetskim odnosima došlo je tzv. kubanske krize, sovjetsko-američki odnosi su bili na ivici oružanog sukoba – svijet se kao nikad do tada našao pred neposrednom opasnošću atomskog rata sa nesagledivim posljedicama po stanje na planeti, što je ostavilo trajnije tragove u međunarodnim odnosima.

-U 1959-oj godini buknuo je sovjetsko-kineski sukob koji je obilježio veći dio druge polovine dvadesetog vijeka i značajno uticao na šire međunarodne odnose i njihovu budućnost.

Pošto se radi o događajima takvog značaja i uticaja na stanje u svijetu u kome ostvarujemo svoje interese i gradimo svoj međunarodni položaj i odnose, sva tri događaja zaslužuju širi činjenični prikaz.

Na svjetskoj sceni nova snaga mira i progresa u međunarodnim odnosima – u Beogradu održana Prva konferencija Pokreta nesvrstanih zemalja

Prvo je to bio izrazito ojačan međunarodni položaj, ugled i angažovanost Jugoslavije. Upravo u tim godinama neoinformbirovske kampanje protiv Jugoslavije (1957.-1962.) Jugoslavija je bila do kraja angažovana u konstituisanju, širenju i organizovanju politike nesvrstanosti i Pokreta nesvrstanih zemalja – bila je jedna od najaktivnijih inicijatora, utemeljivača i graditelja te politike i njenog pokreta. Tito je

sa Nehruom i Naserom bio osnivač Pokreta – do kraja života je bio angažovanjem u Pokretu i u ime Pokreta – cijenjen kao njegov lider. Zahvaljujući takvom angažovanju Jugoslavije i Titove uloge u Beogradu je septembara 1961. godine održana Prva konferencija nesvrstanih zemalja, na kojoj su usvojeni izvorni principi trajne vrijednosti i strateški ciljevi za koje će se Pokret angažovati. Na međunarodnoj sceni se pojavila nova organizovana snaga mira i progresa u međunarodnim odnosima – jedinstven pokret država koji je narastao na 100 članica i odigrao istorijsku ulogu progresivnog faktora u svjetskim odnosima. Jugoslavija je tim opredjeljenjem i tim doprinosom, utemeljenjem svoje spoljne politike na tim principima i ciljevima, ojačala svoj međunarodni položaj, ugled i uticaj angažovanjem. Tu činjenicu su morali respektovati SSSR i lager. I ona je sigurno bila prisutna u signalima i inicijativama 1962. g. ka smirivanju pritisaka i otvaranju dijaloga.

Kubanska kriza – svijet se našao pred neposrednom opasnošću atomskog rata

U oktobru 1962. godine izbila je kubanska kriza. SSSR je na Kubi, samo 144 km od SAD-a, instalirao raketno lansirne baze i rakete srednjeg dometa koje se mogu opremiti atomskim bombama i koje mogu doseći Wašington i velike američke industrijske centre. Sovjetski tehničari i vojnici su nastavljali postavljati lansirane rampe. Početkom oktobra u Havani je pristao sovjetski brod „Omsk“ sa teretom raketa srednjeg dometa SS-4. SAD su ocjenjivale prijetnju neposredne ratne nuklearne opasnosti i pripremili više varijanti reagovanja. Generali su tražili trenutnu reakciju zračnim napadima i invazijom Kube. Svijet se našao na ivici atomskog rata, sa nesagledivim posljedicama po život na planeti. 22. oktobra 1962. godine kulminira kriza. Američke vojne snage su stavljene u stanje pune pripravnosti, pojačane na Floridi za slučaj invazije, 200 američkih brodova je izvršilo pomorsku blokadu Kube. Predsjednik Kenedi se obraća naciji – najavljuje pomorsku blokadu, zahtijeva od Hruščova povlačenje raketa i instalacija sa Kube, saopštava da će u slučaju napada odgovoriti atomskim protunapadom. Hruščov odgovara protiv pomorske blokade i tvrdi da rakete na Kubi služe samo odbrani. Intervenišu mnogi državnici da se sukob riješi mirnim putem. Tito se obraća mnogim državnicima porukama da se u tom smislu angažuju, u komunikaciji je i sa Hruščovom. SSSR je popustio, prihvatio je povlačenje raketa, instalacija i vojnika. SAD su odustale od pomorske blokade.

Nadvladao je razum.

Mislim da je bio avanturistički potez instaliranje raketa na Kubi, a bio je

odvažan državnički potez povlačnje. I u jednom i u drugom bila je i velika odgovornost i zasluga Hruščova, nesumnjivo svevlasne ličnosti na čelu SSSR-a. Ostavilo je to duboke tragove – i na politiku SSSR-a i na položaj Hruščova, i nije moglo mimoići i odnos prema nama (obzirom i na angažovanost Tita da se najgore prevaziđe i da nadvlada razum).

Sovjetsko - kineski sukob – od velikih manifestacija solidarnosti i zajedništva 1956.-1959. g. do javnog sukoba i višegodišnjeg neprijateljstva

Iza euforične naglašenosti jedinstva i istovjetnosti stavova (o čemu je dosta konkretnog već rečeno) i zajedništva Kine i SSSR-a na čelu socijalističkog lagera i komunističkog pokreta, kako se kasnije pokazalo tinjale su i narastale neke bitne razlike u nastojanju da ostanu zatvorene u vrhovima obje strane. Kineska strana je prednjačila u ekstremnim stavovima. Sovjetska strana, zbog krize odnosa u lageru i slabljenja dominacije, je prihvatala ekstremne stavove Kine (a i njihovi nisu bili daleko) jer im je trebala kineska podrška. Pitanje je koliko je bilo iskrenosti i na jednoj i na drugoj strani – kad je sve tako brzo buknulo u javni sukob.

Koje su se bitne razlike javljale i kako su se ispoljavale?

Kinezi nisu prihvatali ocjene Staljina koje je Hruščov iznio u tajnom referatu na XX Kongresu KPSS. Smatrali su da su ocjene Staljina i destaljinizacija ideološki revizionizam. Ocjenjivali su da je destaljinizacija uzrok mađarskih događaja i radničkih pobuna u Istočnom Berlinu i poljskom Poznanju. Kinezi su prigovarali Rusima i zbog odnosa sa Jugoslavijom prije zaoštravanja) i zbog prekida odnosa sa Albanijom koja se okrenula Kini. Postojale su ocjene da su braneći Staljina branili kult Mao Ce Tunga i njegovo promoviranje, poslije smrti Staljina, u lidera svjetskog socijalizma i komunističkog pokreta. Ruska strana je u uzmaku od XX Kongresa branila Staljina i nije joj smetala kineska ekstremna ocjena staljinizma = komunizam.

Bitna razlika, koja će se razviti u temeljni sukob, je kineska ocjena (prvo interna, a onda ekstremno javna) da je sovjetska politika „miroljubive koegzistencije" neprihvatljiva, a kasnije u javnom sukobu smatrana izdajničkom. Kineska teza uporno lansirana je polazila od tvrdnje da je treći svjetski rat neizbježan i jedini put vječnom miru. Tokom posjete Hruščova Kini augusta 1958. g. u saopštenju o posjeti (očigledno pisanom kineskim političkim rukopisom), u dijelu o miru, se kaže

da se ne isključuju ni svjetski rat kao preduslov za „vječni mir“.[162] U saopštenju je i grub napad na Jugoslaviju.

U stvari, pokazalo se, da je u užem vrhu SSSR-a bilo kritičkih mišljenja i neslaganja prema više aspekata kineske i unutrašnje („veliki skok“, stvaranje komuna i sl.) i spoljne politke, ali su se ta mišljenja držala u tajnosti i izašla na vidjelo kad je buknuo javni sukob.

Posebno je postojalo strahovanje od kineskih ekstremnih spoljnopolitičkih postupaka koji bi mogli uvući SSSR u ozbiljne teškoće. U jednom trenutku 1958. godine su se morali od toga osigurati. Zaoštrili su se odnosi Kine i SAD oko Tajvana i prijetili izbijanjem oružanog sukoba. Sovjetsko rukovodstvo je uputilo u tajnoj misiji u Kinu ministra inostranih poslova A. Gromika, koji je saopštio Mo Ce Tungu da Moskva neće pružiti pomoć Kini u slučaju oružanog sukoba sa SAD. To je bila kritična tačka u odnosima. Prilikom posjete Hruščova Kini 1959. godine (desetogodišnjica NR Kine) došlo je do oštrog dijaloga zbog kineskog prigovora da ih SSSR ne podržava u graničnom oružanom sukobu sa Indijom. Hruščov je prigovorio da nije postojalo opravdanje za takav sukob sa kineske strane. Mao je odgovorio „Mi vas možemo nazvati samo prilagodljivcima“. Hruščov je grubo i uvredljivo reagovao na upadicu ministra inostranih poslova Kine Vu Suenčina. Mao je prigovorio. Polemika je otišla daleko od povoda. Mao je optužio SSSR da je prekinuo pomoć Kini da postane atomska država[163], i da se predao američkom imperijalizmu. Hruščov je odgovorio da je Mao spreman isprovocirati atomski rat. Sve je krenulo putem u bespuće.

Poslije ovoga buknuo je javni sukob. Prilikom Titove posjete Kini 1977. g. kineski lider Hua Goufeng je rekao Titu da prvu krivicu za pogoršanju odnosa sa SSSR-om snosi Hruščov koji je, 1960. g. u Bukureštu, organizovano usmjerio napade protiv Kine. „Kad smo odbili njegovu dirigentsku palicu, odmah je povukao iz Kine svoje specijaliste i poništio nekoliko stotina sporazuma i ugovora.[164] To nam je pomoglo da učvrstimo našu riješenost da idemo sopstvenim putem“. Ustvari, to se dogodilo na Kongresu Rumunske partije 1960. g. Hruščov je sa tribine Kongresa javno kritikovao Kinu i o Maou rekao da je nacionalist, avanturist i devijant. Odgovorio mu je kineski delegat Peng Džen, član Politbiroa CK KP Kine, rekavši da

162 N. Hruščov je tokom susreta u Lenjingradu govorio o toj kineskoj politici Titu: „Otvoreno me Mao nagovarao da se ide u okršaj sa kapitalistima dajući mi „savjete“. I to zamislite kakve savjete? Nemojte se veli bojati imperijalista. Ako ne izdržite na prvoj liniji povlačite se godinu-dvije, može i do Urala. Srešćemo se i onda udružiti i zajedničkim snagama ih zatrti. Bude li započeo nuklearni rat pitanje je kako će svijet izgledati već sutra, kaže Titu Hruščov. A on priča o godinama povlačenja. Blažo Mandić: Tito u dijalogu sa svijetom

163 Postojao je ugovor o pomoći razvoju nuklearne energije u mirnodopske svrhe. Hruščov nije prihvatio pomagati razvoj nuklearnog naoružanja Kine jer se bojao da ga Maov ekstremizam može upotrijebiti.

164 Ugovorom iz 1954. g. SSSR je kao pomoć Kini uputio 10.000 stručnjaka i 1.500 političkih savjetnika. Kineske kolege iz Ambasade u Moskvi su nam se žalile pretjerano visokim cijenama studija kineskih studenata u SSSR-u i enormno visokim platama sovjetskih stručnjaka i savjetnika, raspitivali se o našim iskustvima.

je Hruščov revizionista i da u SSSR-u upravlja na tiranski način. Hruščov je poslije toga predao Kongresu tekst na 80 stranica kritike Kine.

Hua Guofeng je tada rekao kako je Brežnjev otišao dalje od Hruščova i 1979. g. isprovocirao konflikt. (Radi se o velikom oružanom graničnom sukobu na rijeci Ussuri. R.D.)

Kineski centralni list (Ženminžibeo) je 1961.g. objavio članak u kome je KP Kine osudila sovjetske lidere kao „revizionističke izdajnike". Mao je povodom kubanske krize napao Hruščova za avanturizam i kapitulaciju. Hruščov je ponovio osudu Maove politike konfrontacije kojom provocira nuklearni rat. U februaru-martu 1963. godine kineska štampa je objavila 4 članka raskrinkavanja „kapitulanstva Hruščova" i politike SSSR-a prema Kini. A onda je uslijedila kineska zvanična nota u 25 tačaka ponavljanja svih dotadašnjih optužbi SSSR-a. Reagovao je Plenum CK KPSS 1964. g. Propagandni rat je uzimao sve više maha i nevjerovatnih uzajamnih optuživanja i osuda, do apsurdnih tvrdnji. Tako je Mao u 1964. g. izjavio da se u SSSR-u dogodila kontrarevolucija i uspostavljen kapitalistički sistem. U svim oblastima su odnosi do kraja zaoštravani. Sovjetski Savez je koncentrisao brojne oružane snage prema kineskoj granici – instalirao je u Mongoliji i raketne baze usmjerene prema Kini. Na granici su se umnožavali incidenti, najveći na rijeci Ussuri. Kina je podnijela žalbu Ujedinjenim nacijama.

Slavljeno jedinstvo socijalističkog lagera i međunarodnog komunističkog pokreta je pucalo na najdebljem šavu – obje strane su nastojale da sačuvaju ili pridobiju saveznike.

Sukob se prenio i na spoljno politički plan djelovanja - borba za premoć uticaja posebno u zemljama u razvoju. Učinjeni su prvi kineski koraci otvaranja, doduše prema SAD i Japanu – Kinu su posjetili predsjednik SAD Nixon i premijer Japana Tanaka – više u funkciji stvaranja fronta prema SSSR-u.

Sovjetsko-kineski odnosi u cjelini su poprimli krajnje neprijateljski karakter. Kina je u periodu 1966.-1976. ušla u period tzv. kineske kulturne revolucije – razorne po ukupan život i stanje u Kini – koja je bila dijelom usmjerena i u propagandni rat protiv SSSR-a.

Odnosi Kina – Jugoslavija – od vegetiranja na najnižem nivou do razvoja saradnje i prijateljstva

Naši odnosi sa Kinom su se mijanjali dobro-loše, onako kako su se odvijali sovjetsko-jugoslovenski odnosi. Kina je pratila politiku zaoštravanja od strane Sovjetskog Saveza. Od zaoštravanja zbog neučestvovanja na savjetovanju lagerskih

partija (1957.) i antijugoslovenske hajke povodom Programa SKJ, odnosi sa Kinom su vegetirali na najnižem nivou skoro 15 godina. Kad su se prilikom prvih koraka otvaranja pojavili znaci sa kineske strane za poboljšanje, odnosi su podignuti na ambasadorski nivo i atmosfera se polako – dozirano – poboljšavala.

Dogodilo se da se 1975. godine nađe naša sindikalna delegacija u Kini, na povratku iz Vijetnama. Tražili smo u prolasku u Vijetnam kontakte sa kineskim sindikatima i pozvani da se u povratku zadržimo u Kini. Delagaciju su činili Mika Špiljak, predsjednik Sindikata Jugoslavije i ja tada predsjednik Sindikata BiH.[165] Ostali smo u Pekingu tri dana i imali intenzivne razgovore i obilaske i nekih tvornica. Primljeni smo korektno, ali u razgovorima vrlo uzdržano, dotrajavala je rezervisanost. Sve što smo vidjeli i čuli izgledalo je kao da se Kina nalazi u stanju poslije neke velike katastrofe. Političko iznenađenje smo doživjeli na oproštajnoj večeri. Odjednom je nestala uzdržanost i u atmosferi prijateljskoj je domaćin održao političku zdravicu – očigledno po direktivi iz kineskog vrha – u kojoj je pohvalno govorio o našoj borbi protiv fašiznma, o velikoj ulozi jugoslovenskih naroda pod rukovodstvom predsjednika Tita osloncem na vlastite snage, te da je naš dolazak znak da će doći do „galopirajuće saradnje". Razgovori za večerom su završeni njihovom izjavom da smo bili zajedno protiv fašizma, „sada hegemonizma", da postoji prijateljstvo naših naroda i da naša „posjeta doprinosi razvoju prijateljstva".

Sa nama je bio i naš ambasador Milojko Drulović. Poslije večere smo zajedno ocijenili da je zdravica signal da žele korake poboljšanja odnosa. Ambasador je obavijestio Beograd, a Mika Špiljak je referišući Titu o posjeti Vijetnamu i zadržavanju u Kini obavijestio i o ovom detalju kao očiglednoj poruci.

Od prvih znakova sa kineske strane da žele kontakte predsjednik Tito je smatrao da treba graditi mostove sa Kinom, pružiti podršku promjenama i otvaranju prema svijetu obzirom na veliki značaj koji Kina može imati u međunarodnim odnosima.

Po Titovoj odluci u kontaktu sa Kinezima je predložena već te 1975. g. posjeta predsjednika Saveznog izvršnog vijeća Džemala Bijedića Kini. Kinezi su to sa velikim interesom prihvatili i učinili sve da posjeta bude što sadržajnija i prijateljska. Bila je to zaista uspješna posjeta. Premijer Džemal Bijedić je u razgovoru prije svega, ali i ukupnim doprinosom što neposrednoj atmosferi, ostavio na kineske rukovodioce veoma pozitivan utisak i povećan interes za brže uspostavljanje odnosa saradnje. Bila je to zaista uspješna posjeta.

165 Bila je to prva strana delegacija koja je posjetila tad oslobođeni Južni Vijetnam čiju smo oslobodilačku borbu pomagali.

Događaji koji su se odigrali u periodu 1958.-1962. g. donijeli su promjene u svjetskoj konstelaciji i učinili neophodnim sovjetsko smanjivanje pritisaka i inicijativu za poboljašnje atmosfere u odnosima

Sve što se događalo u godinama agresivnog pritiska i vraćanju Rezoluciji Informbiroa – o kojima je bilo riječi – dovelo je do takvih promjena u konstelaciji svjetskih odnosa i ostavilo takve posljedice da se moralo sovjetskom rukovodstvu postaviti pitanje šta mu je ta politika agresivnog pritiska donijela i da li je bez još ozbiljnijih posljedica treba nastavljati. Kad je riječ o tim promjenama mislim na jačanje međunarodnog položaja i angažovanosti Jugoslavije i njene uloge u Pokretu nesvrstanih zemalja, zatim na posljedice koje je ostavila kubanska kriza kako u SSSR-u, tako i njegovom međunarodnom angažovanju, pa i položaju Hruščova. I naravno događaj ogromnog uticaja – sovjetsko-kineski sukob koji se eksplozivno pretvorio u višegodišnje neprijateljstvo dvije velike zemlje – angažovao je snage i ograničio mogućnosti SSSR-a. Naš položaj je u svemu tome ojačao, agresivni pritisak na nas štetio i rekao bih učinio za Sovjetski Savez neophodnim smirivanje sukoba.

Posljednji susreti Tito – Hruščov

Period neoinformbirovskih napada i pritisaka je dugo potrajao. Međudržavni odnosi su održavani na nižem nivou, ekonomska saradnja takođe, ni SSSR ni mi nismo željeli da se državni odnosi dovedu u pitanje. Susreta rukovodećih političkih ličnosti i razgovara skoro da nije bilo – taj dio odnosa je bio skoro zamrznut.

Tito se nije sreo sa Hruščovom sve do 1960. godine – do susreta na jubilarnom zasijedanju Ujedinjenih nacija, na kome je Hruščov izvodio šou lupanjem cipelom ispred sjedišta i upadicama govornicima u riječ. I taj susret se sveo na razmjenu mišljenja – odnosi su ostali u stanju u koje ih je napadima doveo SSSR. Poslije ovog susreta održano je savjetovanje 81 KP i u čijem toku i završnom dokumentu je grubo napadnuta Jugoslavija.

Tek će 1962. g. biti pokrenuta, sa sovjetske strane inicijativa za posjetu Jugoslaviji Leonida Brežnjeva, predsjednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR. Brežnjev je prenio Titu poziv Hruščova da dođe „na odmor u SSSR“ – u razgovoru u četiri oka molio je Tita da prihvati poziv. Brežnjev je tokom posjete izbjegao svaki razgovor o neslaganjima, o svemu što se posljednjih godina događalo, izbjegavao je svaku polemiku i nastojao da posjeta protekne uspješno. Ona je ustvari

poboljšala atmosferu.

Tito je poziv prihvatio i u decembru 1962. godine bio je „na odmoru“ u SSSR-u. Boravio je u SSSR-u od 4. do 21. decembra 1962. godine. Bila je to nakon dugog prekida prilika za intenzivnim političkim dijalogom. Posjeta je padala u vrijeme neposredno poslije prevaziđene kubanske krize. Tito je odao priznanje Hruščovljevoj razboritoj uzdržljivosti koja je najviše učinila da se kriza i opasnosti prevaziđu. Za uzvrat Hruščov se, bar na riječima, složio sa Titom da „socijalistički lager“, kao pojam, termin i praksa, više šteti nego koristi. Tito je stekao utisak da se u SSSR-u sada „bolje razumije mnogo šta od onoga što je kod nas“, napominjući da „ako ponekad, s neke druge strane, bilo u kojoj zemlji (socijalističkoj na pr.) i bude izvjesnih postupaka koji nam nisu simpatični, ja smatram da mi kao komunisti ne treba da dramatizujemo stvari, već da realno gledamo na činjenice i takve stvari otklanjamo na prijateljski način“. (Ovo je svakako mišljeno na ponašanje prema nama i hajci protiv Programa SKJ). Sovjetska strana je bila zadovoljna posjetom i pažljiva – nije pokretala razgovore o neslaganjima i sukobu, trebalo joj je poboljšanje, smirivanje.

Hruščov je uzvratio posjetu u augustu 1963. g., doputovao je sa suprugom i članovima porodice. Raspoloženje je od početka bilo opušteno i prijateljsko. Bilo je to neposredno poslije sporazuma SAD-SSSR o obustavi nuklearnih proba što je Tito ocjenjivao kao značajan korak s tim da se na tome ne stane. Zanimljivo je da se Hruščov tokom „odmora“, mnogo više nego ranije, interesovao za funkcionisanje radničkog samoupravljanja, čak je iznenadno izjavio, suprotno svim ranijim tvrdnjama, „forma radničkih savjeta mi se dopada i to je progresivna pojava“. Ovaj boravak je ostavio pozitivan trag na ovakvo ponašanje Hruščova u našim odnosima.

Posljednji susret se dogodio u junu 1964. g. u Lenjingradu. Tito je bio u zvaničnoj posjeti Finskoj. N. Hruščov i sovjetska vlada uputili su poziv Titu da se u povratku iz Finske zadrži u Lenjingradu radi razmjene mišljenja o odnosima u svijetu i odnosima između dviju zemalja i partija. Tito je poziv prihvatio. U Lenjingradu ga je 8. juna 1964. g. dočekao N. Hruščov, nije bilo nikoga iz užeg sovjetskog rukovodstva ni na dočeku ni u razgovorima. To je kod Tita izazavalo pitanje šta je uzrok? Ta godina je inače bila teška za Hruščova – žetva je bila mršava; sukob sa Kinom se odvijao svom žestinom; partijska reorganizacija po „proizvodnom principu“, što je značilo da se partijske strukture od oblasnih komiteta naniže razdvajaju u industrijske i poljoprivredne, što je bila Hruščovljeva improvizacija koja je izazvala konfuziju, nerazumijevanje i nije dala nikakav rezultat. Postojale su informacije da se potajno širilo mišljenje i u vrhovima, da je Nikita Hruščov, oborivši Staljinov kult, počeo da stvara sopstveni, da je usredsredio suviše vlasti u svojim rukama

i da njome odveć kapriciozno i lakomisleno rukuje. Nikita Sergejević je izgledao zabrinut i zbog unutrašnjih, a i spoljnih teškoća, posebno zbog novog „talasanja“ u lageru, prije svega u Rumuniji, koja je težila da afirmiše svoju nezavisniju poziciju i aktivniju međunarodnu ulogu. Tito je na to rekao Hruščovu da takva htijenja ne moraju donositi nikakve negativne efekte za napredovanje socijalizma u svijetu – čak naprotiv, kao što primjer Jugoslavije pokazuje, sa potvrđenom samostalnošću i ravnopravnošću, prijateljstvo se može graditi na novim dubljim osnovama.

Poslije su vođeni četveročasovni razgovori, a onda večera u Dvorcu Sovjeta sa obaveznim zdravicama, a poslije u foteljama kafa, piće i razgovor do pola dva poslije ponoći. Hruščov je bio nezaustavljiv u razgovorima. Poslije onoga što je govorio i objašnjavao o unutrašnjim prilikama glavna tema i preokupacija je bila Kina, sa kojom su tada odnosi bili do kraja pogoršani. Ispričao je niz detalja o Mao Ce Tungu – njegovoj teoriji da je rat neizbježan i nevjerovatnim nagovaranjima Hruščova da treba ići u rat. Spomenuo je Drugi svjetski rat. „Sovjetski narod je u prošlom ratu mnogo propatio i ogromne žrtve podnio. On zna šta je rat i zato ga ne želi“. Onda vrlo naglašeno: „U ratu protiv fašizma u Evropi, poslije SSSR-a, najveći doprinos dala je Jugoslavija, njen narod i partija. A ovdje je sa nama najveći heroj te borbe – Maršal Tito“. U šali je dodao da se nećemo ljutiti što Jugoslaviju stavlja na drugo mjesto.

Jedan detalj iz Hruščevljeve priče zaslužuje da ostane zabilježen zbog toga šta je uskoro snašlo Hruščova. Hvalio je stanje u rukovodstvu. „Mi mirno prodiskutujemo stvari, ja kažem jedno, moji drugovi drugo, a onda se dogovorimo šta je najbolje. Što se mene tiče, ja sam tu samo mali šaraf u velikoj mašini, koja dobro radi“., „Ne kažem to iz skromnosti niti želim da potcijenim svoju ulogu, već ja zaista tako mislim. Meni je već sedamdeset godina. Radim koliko mogu, ali mi puno ne preostaje. Ako ustreba ja ću se i povući“. „Uvjeren sam da će sve to i poslije mene funkcionisati“. Nije ni slutio šta će mu se desiti za nekoliko mjeseci. Blažo Mandić, savjetnik u Kabinetu Predsjednika za štampu je uz sve ovo što se događalo tokom lenjingradskog susreta zabilježio, da je Tito poslije ovog sastanka rekao za Hruščova „Mora da ima ozbiljnih teškoća“.

Kada su napuštali Dom Sovjeta u pola dva noću dočekala ih je masa svijeta koja je prekrila trg i satima čekala noću da pozdravi Tita. Blažo Mandić, koji je u Kabinetu Predsjednika proveo 25 godina bilježi „ne sjećam se da je ikad Tito, osim možda u Meksiku, bio toliko uzbuđen“.[166]

---

166 Blažo Mandić:Tito – susreti sa državnicima svijeta, Mladost, Beograd, 1975
Iz sjećanja autora Raifa Dizdarevića

Kako je smijenjen Nikita Sergejević Hruščov

N. Hruščov je bio u oktobru 1964. godine na odmoru u Sočiju. Došao mu je A. Mikojan da ga obavijesti da većina članova Prezidijuma CK KPSS traži sazivanje sjednice povodom nekih njegovih bilježaka i prijedloga. Predložio je da krenu zajedno. U Moskvi je već bio okupljen Plenum CK KPSS koji je čekao Hruščova. Hruščov je zajedno sa Mikojanom, pravo sa aerodroma, ne sluteći šta ga očekuje, odveden na Plenum CK gdje ga je čekala bujica nemilosrdnih kritika i ozbiljnih optužbi. Glavni tužilac je bio Mihail Suslov (uvijek u toj ulozi i kad je smjenjivan Maršal Žukov i kad je donošena odluka o smjenjivanju grupe Molotov-Kaganović-Maljenkov). Predložena je odluka o razrješenju svih državnih i partijskih funkcija. Odluka je navodno donešena jednoglasno. Petnaestog oktobra objavljeno je kratko saopštenje da je Nikita Sergejević Hruščov izrazio želju da se povuče i da je toj želji „udovoljeno obzirom na njegove godine i slabo zdravstveno stanje".

Na čelu onih koji su organizovali ovako polupučističko smjenjivanje bio je Leonid Brežnjev, a samo prije pola godine, 17. aprila, Brežnjev je povodom 70-og rođendana Hruščova izgovorio ovu zdravicu: "Dragi Nikita Sergejeviću, zbog vaših izvanrednih zasluga, stekli ste ljubav čitave naše partije, čitavog sovjetskog naroda... Ovo ispunjava naša srca radošću i ponosimo se vama, dragi Nikita Sergejeviću, naš poštovani druže, prijatelju i rukovodioče".

Hruščov je smijenjen na isti način kako je smijenjen Maršal Žukov. Vraćao se iz zvanične posjete Jugoslaviji i Albaniji. Na aerodromu ga je dočekalo više maršala i generala. Saopšteno mu je da je u Kremlju sjednica Prezidijuma CK KPSS i da ga očekuju. Na sjednici ga je sačekala odluka da je smjenjen sa dužnosti ministra odbrane i da će biti predloženo Plenumu CK razrješenje člana Prezidijuma i CK KPSS. Smjenjivanje je organizovao N. Hruščov.

Dana 11. IX. 1971 g. umro je N. Hruščov. Štampa je objavila vijest ovom rečenicom: „Umro je zasluženi penzioner SSSR N.S. Hruščov". I to je bilo sve.[167]

O Nikiti Sergejeviću Hruščovu

Iz svega što je u ovim sjećanjima zabilježeno o Nikiti Sergejeviću Hruščovu vidljivo je da su iskustva Jugoslavije i Tita sa njim veoma različita i da su se često kretala između krajnosti. On je ipak više od drugih u sovjetskom rukovodstvu posvećivao pažnju odnosima sa Jugoslavijom, u dužem periodu bio je prosto opsjednut tim odnosima. I odlučujuće je doprinosio početnoj fazi normalizovanja i

167 Blažo Mandić:Tito – susreti sa državnicima svijeta, Mladost, Beograd, 1975
Iz sjećanja autora Raifa Dizdarevića

poboljšanja odnosa. Sa njim smo potpisali najznačajnije dokumente o odnosima - Beogradsku Deklaraciju i Moskovsku Izjavu i njihova vrijednost je imala širi značaj bez obzira što se njihovog sadržaja nije držao ni potpisnik Hruščov. A kasnije, isto tako odlučujuće, doprinosio pogoršanju i pritiscima. Nije se mogao osloboditi opsesije o preobraćenju Jugoslavije bliže lageru. I inače bio je vatreni nastavljač Staljinove politike jačanja lagera i sovjetske hegemonije u lageru i međunarodnom komunističkom pokretu.

U posljednje dvije godine, posebno tokom posjete Jugoslaviji 1963. g. sa porodicom, i prilikom susreta sa Titom u Lenjingradu 1964. g. (koji mjesec pred smjenjivanje), pokazivao je više razumijevanja za naš sistem i neke stavove zbog kojih nas je često, pa i bez mjere, napadao (lager, samoupravljanje, nesvrstanost i sl.).

On je više od drugih u rukovodstvu SSSR-a osjećao sve teškoće Staljinova naslijeđa. Učinio je mnogo u raskrinkavanju Staljina i u promjenama u poststaljinskom periodu. Ostavljao je utisak da deformacije sistema više osjeća nego što je sposoban da ih mijenja. Izražavao je kolebanje sovjetske politike između traženja novog puta i povratka na stari put u novim uslovima. Ostajao je i pri promjenama u okvirima shvatanja sistema u kome je izrastao i proveo čitav život. Nemirnog i tragalačkog duha, osebujne naravi i ponekad nepredvidivih postupaka i nedosljednosti, unosio je dinamizam u ustajali život SSSR-a iz doba Staljina, pa i u odnose u lageru, a u spoljno političkom angažovanju SSSR-a takođe. Uz česte neobičnosti ponašanja u međunarodnim komunikacijama ostao je zapamćen kao političar miroljubive koegzistencije i kao državnik mira.

Svakako, najznačajnija ličnost u sovjetskom rukovodstvu i u ime SSSR-a u svijetu, između Staljina i Gorbačova Tito je na Osmom kongresu SKJ decembra 1964. godine dao svoju ocjenu Hruščova. Uz pogreške i neuspjehe istakao je pozitivnu ulogu u destaljinizaciji, slobodnijeg izražavanja građana velike zasluge u očuvanju mira u svijetu, zasluge za normalizaciju i poboljašnje odnosa Jugoslavije i SSSR-a.

Odnosi Jugoslavija – SSSR poslije smjenjivanja Hruščova

U prvih par godina poslije smjenjivanja Hruščova „novo“ rukovodstvo SSSR-a je nastojalo da se nastave kontakti rukovodstva i ne zaoštravaju razlike. Tome je služila posjeta Tita SSSR-u u junu 1965. g. (nepunu godinu dana od smjenjivanja Hruščova) na poziv Leonida Brežnjeva i nastojanje sovjetske strane da se posjeta prihvati. Trajala je dvije nedelje i zanimljivo programirana, uz maksimalnu pažnju i upadnim naglašavanjem dobrih odnosa – prikazivanim boljim nego što jesu.

Pažnja je od početka podignuta na najviši nivo. Domaćini su bile tri najistaknutije funkcije – Leonid Brežnjev, prvi sekretar CK KPSS, Anastas Mikojan, predsjednik Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR i Aleksej Kosigin, predsjednik Vlade. Program je bio sačinjen da se gosti impresiniraju posjetama centrima velikih ostvarenja – Minsk (grandiozna fabrika traktora), Sverdlovsk (Uralmašzavod – velika fabrika mašina), Irkutsk (najveća Bratska hidrocentrala i Bajkalsko jezero) i Omsk – područje zapadnog Sibira, najduže boravište Tita u vremenu njegovog prvog upoznavanja sa Rusijom, da se Tito vrati uspomenama i nostalgično oraspoloži.

Već prvog dana u zdravicama na svečanoj večeri u Kremlju naznačene su teme o kojima će se razgovarati – glavni akcenat je bio na dvadesetogodišnjici pobjede nad fašizmom, te zajedničkoj borbi koja veže dvije zemlje. Tito je posebno govorio o Narodno-oslobodilačkoj borbi i što u današnje vrijeme mira povezuje dvije socijalističke zemlje. Izložio je ključni stav koji je granica približavanja: „Pojedine istorijske i druge osobenosti i razlike, koje neizbježno proističu iz specifičnosti razvitka i položaja jedne i druge zemlje, ne samo što ne umanjuju čvrstinu i širinu naših odnosa i veza već, naprotiv, čine sadržajnijom i bogatijom našu saradnju i naša zajednička stremljenja“.

Slijedila je posjeta Bjelorusiji – Minsku, podsjećanje na sličnost partizanske borbe na okupiranoj teritoriji i impresioniranost obnovom (u ratu porušenog) Minska. Srdačnost dočeka i tokom boravka.

Poslije posjeta Uralu, na drugom kraju SSSR-a, 22. juna, na godišnjicu Hitlerovog napada na SSSR, što je bila tema sjećanja i uloge industrije Urala u proizvodnji oružja i odbrambenih sredstava tokom rata.

Sa Urala se išlo u posjetu Irkutsku, obilazak najveće hidrocentrale na rijeci Angari i dan odmora na Bajkalu.

A onda posjeta Omsku – povratak sjećanjima na mladost, boravak Tita i rad u jednom Kirgiskom selu. Tu se sreo sa trojicom Sibiraca sa kojima je radio prije četiri i po decenije – razgovor, sjećanja, raspitivanja o onima sa kojima su i gdje radili. Tito se ponašao kao neko ko se nakon dugog vremena vraća kući i raspituje za najbliže. Većina onih za koje se raspitivao više nije bilo izuzev ove trojice. U Omsku su mu poklonili jedan suvenir „da ga podsjeća na boravak u zemlji Sibirskoj u kojoj se kao pripadnik Crvene Garde borio u vrijeme revolucije“. Sjećao se kako je pristupio jednom odredu u Crvenoj Gardi formiranom od ratnih zarobljenika. Iz Omska se Tito vraćao sa oživljenim sjećanjima na vrijeme kada je tu dobio tada i legitimaciju kandidata za člana KP, tamo je zasnovao i prvi brak.

Taj sadržaj posjete, tolika pažnja, izbjegavanje razgovora o razlikama i sukobima nije dugo potrajao niti je značilo promjenu politike i ciljeva prema Jugoslaviji.

Trebao im je utisak i bila je to taktička potreba da se pred svjetskom javnošću, a i pred nama, bezbolno prebrodi prelaz od Hruščova do Brežnjeva.[168]

Leonid Brežnjev – novi lider – stara i pogoršana hegemonistička politika

Ubrzo se pokazalo da se ne radi samo o promjeni ličnosti na liderskoj poziciji nego i o reviziji politike Hruščova u mnogim pitanjima unutar SSSR-a, u odnosima u lageru i sa partnerima, pa i prema nama. „Novo“ sovjetsko rukovodstvo je izrazito povećalo korištenje sile u međunarodnim odnosima, pritiske i prijetnje prema svim pojavama u zemljama lagera koje su izlazile iz okvira sovjetskih interesa i hegemonije – podrška neostaljinističkim snagama u lagerskim rukovodstvima.

To smo osjetili već u drugom susretu. Tokom posjete Japanu Tito je primio poziv sovjetskog rukovodstva da se nakon posjeta nekoliko zemalja zadrži u SSSR-u radi razmjene mišljenja i eventualnog kraćeg odmora. Tito nije odmah odgovorio. Isti poziv je primio u Mongoliji, pa u Uzbekistanu. Na kraju je prihvatio ponavljani poziv. Predosjećao je da će razgovori u Moskvi biti teški, sa starim pričama i novim pritiscima. Bilo je u toku „Praško proljeće“, sigurno tema razgovora.

U razgovorima ga je čekala vrhuška – Brežnjev, Kosigin, Podgorni (predsjednik Vrhovnog sovjeta), Gromiko. Brežnjev je počeo izlaganje informacijama o unutrašnjem razvoju (o uspjesima), požalio se na teret pomoći koju pružaju nerazvijenim, Kubi takođe, a onda o međunarodnoj situaciji da bi prešao na pravu temu – iscrpno iznošenje ocjena događaja u Čehoslovačkoj, ističući da u tamošnjoj neizvjesnoj situaciji snažno djeluju antisocijalistički elementi. Sredstva informisanja su izmakla kontroli partijskog rukovodstva. Djeluju strane agenture. Sve to ugrožava tekovine socijalističkog razvoja Čehoslovačke i prijeti restauracijom kapitalizma. Brežnjev je opasnost uporedio sa mađarskim događajima (1956.), opasnošću krvoprolića. A onda zloslutna poenta: „Tada će se pred istorijom postavljati pitanje: šta su radili komunisti drugih zemalja, šta je radila KP SS“?

Tito je izrazio uvjerenje da će komunisti Čehoslovačke i njihovo rukovodstvo imati snage i sposobnosti da održe situaciju u svojim rukama i da im treba ukazati povjerenje, pružiti podršku i pomoć. Dodao je da Čehoslovačka partija koju poznaje još iz predratnih vremena, ima bogate revolucionarne tradicije i veliko iskustvo, da su zbivanja u ČSSR unutrašnjeg karaktera i da za riješenje razlika dolaze u obzir samo politička sredstva, a da bi orijentacija na upotrebu sile bila katastrofalna.

Očigledno nezadovoljan Titovim reagovanjem Brežnjev je kritički napad

168 Blažo Mandić: Tito u dijalogu sa svijetom, MIR, Novi Sad, 2005

proširio i na Jugoslaviju. Iznio je „izvjesne nedoumice“ u pogledu političke opravdanosti i političkog oportuniteta jugoslovenske privredne reforme, podsjećajući na dugove, nezaposlenost i dr. To je zaista prevršilo svaku mjeru – prešlo granicu onoga o čemu se može voditi dijalog, bilo je to grubo zadiranje u suverenu unutrašnju politiku sa tonom upozorenja. To sebi nije nikada dozvolio Hruščov – poštovao je granicu upozoravanja preko koje se ne smije u odnosima prelaziti.

Tito je odgovorio: nema nikakve opasnosti po dalji jugoslovenski socijalistički razvoj. Ciljevi postavljeni privrednom i društvenom reformom... biće ostvareni. Svoje dugove vraćamo i oni ne predstavljaju tako krupan problem za našu ekonomiju. Uslijedio je oštar napad na našu štampu – pisanje o Čehoslovačkoj i Poljskoj. Tito je odgovorio da se „ne mogu na osnovu nekoliko članaka donositi zaključci o politici SKJ i socijalističke Jugoslavije“.

Pritisak je nastavljen o pripremanju savjetovanja komunističkih i radničkih partija. „Teško je objasniti članstvu KPSS vaše odsustvovanje, dok bi vaše aktivno učešće značilo kolosalan korak naprijed u objedinjavanju svih snaga u međunarodnom radničkom pokretu“. Sovjetskim sagovornicima naravno nije bilo po volji Titovo podsjećanje – po ko zna koji put – na položaj socijalističke Jugoslavije kao nezavisne, vanblokovske zemlje.

Tito je govorio o utiscima iz posjeta zemljama Azije i Afrike, o nesvrstanosti i pripremama samita nesvrstanih.

Utisak iz ovih razgovora je potvrdio da se radi o pooštravanju sovjetske hegemonističke politike. Sovjetski vrh je bio očigledno nezadovoljan tokom i ishodom razgovora. Predsjednik Tito se vratio zabrinut agresivnim sovjetskim stavom prema događajima u Čehoslovačkoj – sa sumnjom da već postoji odluka o intervenciji.[169]

Sovjetska okupacija Čehoslovačke – odnosi Jugoslavija – SSSR u novom pogoršavanju

Jugoslavija je smatrala da je „Praško proljeće“ antidogmatski pokret za demokratski socijalizam, samostalni razvoj, ravnopravnost i nezavisnost socijalističkih zemalja, da ima veliki značaj za regeneraciju ideala socijalizma i istinsku destaljinizaciju. Stav jugoslovenskog rukovodstva je bio puna podrška „Praškom proljeću“. Tito je tražio da se jugoslovenska politika angažuje u tom pravcu. I to je sa više akcija političkog, državnog vrha i diplomatije činjeno. Jugoslovenska štampa je u tom smislu odigrala značajnu ulogu.

168 Blažo Mandić: Tito u dijalogu sa svijetom, MIR, Novi Sad, 2005

Nije prestajalo strahovanje od interevencije. Tito je poslije razgovora u Moskvi pokušao da spriječi najgore. Devetog augusta 1968. g. je posjetio Prag i time demonstrirao podršku čehoslovačkom rukovodstvu. Sovjeti su bili više nego nezadovoljni. Tito je pokušao i telefonskim razgovorom da još jednom utiče na Brežnjeva da zajedno podrže Dubčeka i da se razlike rješavaju političkim razgovorima a ne silom.

Bez obzira na sve pokušaje uslijedila je 20. augusta vojna okupacija Čehoslovačke u kojoj su uz SSSR učestvovale 4 lagerske zemlje (Poljska, Istočna Njemačka, Mađarska, Bugarska). Nakon prve vijesti Tito je dao izjavu u kojoj osuđuje okupaciju „kojom je pogažen suverenitet jedne socijalističke zemlje i zadat težak udarac socijalističkim i progresivnim snagama u svijetu". Istog dana održana je sjednica Predsjedništva CK SKJ, sjednica Vlade, a 23. VIII. Plenum CK SKJ, reagovali su i svi državni i politički organi i društvene organizacije. Na svim sjednicama je konstatovano da građani Jugoslavije plebiscitno izražavaju duboko ogorčenje i protest protiv okupacije, daju podršku narodima Čehoslovčke u odbrani nezavisnosti i slobodnog razvoja, zahtijevaju hitno okončanje okupacije i povlačenje okupacionih snaga i odbacuju sve tvrdnje okupatora. „Ma kakvim se argumentima pravdala okupacija Čehoslovačke ostaje činjenica da su Vlade pet zemalja Varšavskog ugovora izvršile atak na nezavisnost jedne socijalističke zemlje da bi spriječile njenu samostalanost, razvitak i potčinile je svojoj volji" – bio je zaključak CK SKJ.

Tito je na Plenumu CK SKJ govorio šta su stvarni razlozi okupacije (spriječiti proces demokratizacije i sl.), da su izmišljene tvrdnje o prijetnji Zapada, istakao zabrinutost uticaja ovog agresivnog akta na svjetski mir, na jačanje blokovske podijeljenosti i uticaj na odnose u istočnom bloku u kome se vojnom silom učvršćuje sovjetska hegemonija.

Zaista je čitava Jugoslavija bila jedinstvena u ovim osudama. U Beogradu je održan miting solidarnosti sa ČSSR na kome je bilo 250.000 učesnika. Mitinzi solidarnosti su održavani širom Jugoslavije.

Naši odnosi sa SSSR-om su se do kraja zaoštrili. Pokrenuta se hajka napada i pritisaka. Dva mjeseca su objavljivani svakodnevno napadi. Moskovska televizija je grubo napadala Tita „da je imao, i danas ima, blagonaklon stav prema kontra revolucionarima u ČSSR". Nepuna dva mjeseca poslije okupacije (17. oktobra) uslijedilo je pismo L. Brežnejva Titu – u kome je optužio Jugoslaviju za pogoršanje odnosa, Vladu Jugoslavije i Centralni komitet SKJ za pokušaj da se ocrni politika KPSS i Sovjetskog saveza i da to može samo da nanosi štetu „interesima mira, demokratije i socijalizma (!)". U pismu se kaže: „U vašoj zemlji, uporedo sa izostajanjem suštine događaja u Čehoslovačkoj aktivno se šire provokativne i neosnovane

izmišljotine o prijetnji napadom na SFR Jugoslaviju od strane socijalističkih zemalja... prava briga za jačanje sovjetsko-jugoslovenskih odnosa je nespojiva sa antisovjetskom kampanjom koja se širi u SFRJ". Bile su to neskrivene prijetnje i pritisak na stavove Jugoslavije. Tito je indirektno reagovao u govoru na mitingu u Leskovcu (20. X. 68.) „Svoje gledište, svoj stav, o slučaju ČSSR, otvoreno smo iznijeli pred čitavim svijetom i pri tome ostajemo zauvijek... Smatramo da principi nemiješanja, nezavisnosti, integriteta i suvereniteta moraju da važe za svaku zemlju u svijetu, bila ona u jednom ili drugom bloku ili van njih".

Okupacijom ČSSR je inaugurirana i legalizovana tzv. „Brežnjevljeva doktrina ograničenog suvereniteta" kojom se javno proglašava i primjenjuje „pravo SSSR-a da ocjenjuje da li su u nekoj socijalističkoj zemlji ugroženi interesi socijalizma" i „da ih brani", kao što je SSSR učinio u Čehoslovačkoj. Moskovska štampa je tu teoriju lansirala u pripremama okupacije tvrdnjom da u ČSSR prijeti opasnost kontrarevolucije i da je odbrana socijalizma svuda, pa i u ČSSR, „sveta obaveza država ujedinjenih u Varšavski ugovor". Moskovska „Pravda" je (20. X. 68.), povodom Čehoslovačke pisala „SSSR je spreman da na ovaj način obezbijedi granice cijele socijalističke zajednice". Dokle se u „legalizaciji tog prava" otišlo govori činjenica da je ministar inostranih poslova SSSR Andrej Gromiko, odgovarajući u Ujedinjenim nacijama na kritike okupacije ČSSR, rekao kako postoje „posebni principi odnosa u socijalističkoj zajednici".,

Naravno, pokušaj legalizovanja nečijeg prava na ovakvu intervenciju predstavlja udar na temeljne principe odnosa u svijetu, Povelju UN, da je to realna primjenjena opasnost. Jugoslavija se u javnom reagovanju usredsredila na raskrinkavanje te doktrine, na ukazivanje svih opasnosti po mir i odnose u svijetu, na potrebu međunarodne osude te „doktrine" i to je najviše pogađalo SSSR, što se vidilo i iz tog dijela Brežnjevljevog pisma Titu i što će se kasnije ponavljati.

To je i za bezbjednost Jugoslavije značilo prijetnju i opasnost. Vojni vrh, pod predsjedavanjem Tita, je izvršio potrebne promjene u odbrambenoj strategiji, a CK SKJ i Vlada u spoljnopolitičkoj aktivnosti. U našoj javnosti je bilo široko rasprostranjeno uvjerenje da nam prijeti opasnost sa te strane.

Ovakvo stanje u odnosima je potrajalo. SSSR-u je to u reagovanju svjetske javnosti nanosilo ozbiljnu štetu. Zbog odlučne osude sovjetske agresije i „Brežnjevljeve doktrine", Jugoslavija je doživila priznanja u svijetu. Da bi ublažili utisak u široj javnosti i kod nas u Jugoslaviji, u septembru 1969. g. (više od godinu dana nakon okupacije ČSSR) je u Jugoslaviju došao ministar inostranih poslova SSSR-a A. Gromiko da u razgovoru sa Titom pokuša ublažiti zaoštrenost u odnosima i „objasniti" kako su u aprilskim razgovorima (1968. g.) Tito – Brežnjev bili

„iskreni“ i nisu namjeravali intervenisati, a da su „kasnije bili primorani“. (Znali su da je Tito sumnjao kako je već tada postojala odluka o vojnoj intervenciji). Tito je ponovio Gromiku da se naš stav prema ČSSR ni u čemu nije izmijenio, a saradnju treba nastaviti bez uslovljavanja tamo gdje postoji zajednički interes“. Odnosi su se poslije ovog odvijali uz teškoće i zatezanja u konkretnim vidovima međudržavne saradnje.

Iz navedenih detalja o odnosima poslije Hruščova se vidi koliko su politika i ciljevi SSSR-a ne samo ostali isti nego su u Brežnjevljevoj varijanti agresivnije i grublje ispoljavani čak i upotrebom sile (pored okupacije ČSSR Sovjetski Savez je svim sredstvima pomogao vijetnamsku agresiju i okupaciju Kambodže, a onda izvršio invaziju nesvrstanog Avganistana i izazvao sukobe kojima se ne zna ni nakon toliko godina kraj).

I to se u odnosima sa Brežnjevom ponavljalo i u kasnijim susretima i našim odnosima u cjelini. Kao i taktika čas vruće, čas hladno, čas dodvoravanje, čas agresivna grubost, do političke glume.[170]

Brežnjev u Beogradu brani Brežnjeva – pokušava proturiti u odnose elemente „Brežnjevljeve doktrine“ – nudi nam „pomoć u prevazilaženju unutarnjih teškoća“

Početkom 1971. godine pokrenuta sa sovjetske strane inicijativa uzvratne posjete L. Brežnjeva Jugoslaviji. Kao što je već rečeno sovjetski vrh je bio posebno pogođen širokim publicitetom u svijetu naših ocjena o opasnostima sa te strane i osudom „Brežnjevljeve doktrine“.

Uz to kod nas je došlo do unutrašnjih problema „maspokom“ u Hrvatskoj i uopšte pojavama nacionalizma, iz čega su sovjeti izvukli ocjenu o teškoj situaciji u Jugoslaviji, da im se otvara prostor da u odnos prema nama unose elemente infiltriranja i pokušaja miješanja kao tobož „vida pomoći“. Bilo je to novo širenje ponašanja u odnosima – u suštini postepeno ubacivanje u odnose elemente „Brežnjevljeve doktrine“. (Nisam bio siguran da smo to odmah tako prepoznali). Shvatili su to kako priliku kombinovanja poboljšanja odnosa sa jedne i pokušaja miješanja sa druge strane. Tipična su ova dva primjera:

Prvi, Brežnjev je, objašnjavajući ambasadoru V. Mićunoviću[171] zašto prije Kongresa KPSS ne može posjetiti Jugoslaviju, rekao i ovo: „Ako bi se radilo o

170 Blažo Mandić, u knjizi „Tito u dijalogu sa svijetom“, je tu Brežnjevljevu crtu odlično ocrtao: „Među silnim državnicima koji su u mom prisustvu razgovarali sa Titom, nisam upoznao većeg glumca od Brežnjeva. Znao je da napadne i brzo se povuče, da izgovori oštru riječ – i odmah je ublaži, da podiđe, lažno se uzbudi pa i da zasuzi. Titova opaska nakon jedne zdravice Brežnjeva tokom susreta u augustu 1977. g. bila je otvorena i bliža realnosti: „Sada govorimo jedan drugome prijatne stvari, a sutra ćemo se svađati“.

171 Veljko Mićunović: Moskovske godine 1969-1971, tada je V. Mićunović bio po drugi put naš ambasador u Moskvi.

izvanrednim okolnostima (u Jugoslaviji) on bi bio spreman da ide u Jugoslaviju makar samo na dan-dva i prije Kongresa KPSS". To je pokazivalo kako ocjenjuje stanje u Jugoslaviji i kakve su im namjere da se ubacuju.

Drugi, još očitiji primjer koji to pokazuje. Koncem aprila 1971. g. na Brionima je održavana trodnevna sjednica proširenog Predsjedništva CK SKJ kojoj je bio povod „maspok", nacionalizam, odnosi u SKJ i opasnost destabilizacije društva. Tito je bio više nego zabrinut stanjem, njegove negativne ocjene stanja su bile vjerovatno do tada najteže. U zemlji je postojala uznemirenost, kolale su različite priče. I razne spletke oko Jugoslavije.

Drugog dana zasijedanja na Brionima Brežnjev je telefonom nazvao Tita. Tito je obavijestio sastanak da je ovako tekao razgovor:

Brežnjev: Šire se glasovi da se prema Beogradu kreću vojne jedinice i da stanje kod vas nije dobro.

Tito: To je dezinformacija, nema nikakvih pomjeranja jedinica, naši razgovori su ovdje dobri i učvrstit će partiju.

Brežnjev: Pravilno.

Tito: Mi ćemo situaciju riješiti sami, bez pomoći.

Brežnjev: To pozdravljam, jer bi nešto takvo odgovaralo neprijateljima socijalizma.

Tito: To radimo, hvala na pozivu.

Intervencija Brežnjeva je naljutila i zabrinula Tita. Vjerovao je da je potekla iz Jugoslavije, iz proruskih krugova koji su pozvali Brežnjeva u pomoć.[172]

Šta je bila stvarna namjera Brežnjeva? Ako se poveže sa onim što je Brežnjev učinio u razgovoru sa Titom na aprilskom susretu 1968. g., kada je rekao kako postoje „izvjesne nedoumice" u pogledu političke opravdanosti i političkog oportuniteta jugoslovenske privredne reforme... ovo je sigurno bio ozbiljniji korak miješanja, unošenja u ponašanje prema Jugoslaviji elemenata „Brežnjevljeve doktrine" i bilo je upozorenje šta sve (ovakvom dramatizacijom) možemo očekivati.

Mislim da treba reći, bez obzira na teškoće koje su se tada u našoj unutarnjoj situaciji pojavile, međunarodni položaj, ugled i uticaj je bio veoma pozitivan i stabilan.

L. Brežnjev je posjetio Jugoslaviju 22.-25. septembara 1971. godine. Bilo je to tri godine nakon okupacije Čehoslovačke.

Prvi razgovor je bio „u četiri oka". Protekao je u Brežnjevljevom uvjeravanju da Sovjetski Savez nema, niti je ikada imao namjeru, da upotrijebi silu protiv Jugoslavije, da je sve što je u svijetu rečeno ili napisano o tome je antisovjetska intriga

172 Marko Vrhunec: Šest godina sa Titom

i lažna propaganda. Ovo razuvjeravanje je bio jedan od ciljeva posjete.

U zvaničnim razgovorima delegacija Brežnjev je, što izlaganjem što upadicama, govorio tri sata za njega uobičajenim „vruće –hladno“. Najprije je govorio o onome u čemu u našim odnosima nema sporova i razlika. A onda napad na pisanje naše štampe. Kod njih – kaže – u Centralnom komitetu saopšte štampi šta o nečemu partija misli i kako treba da se o tome piše i svi novinari moraju tako da pišu. Mora postojati svakodnevna kontrola toga u socijalističkim zemljama. Oni vide da se u Jugoslaviji dešava nešto sasvim drugo – „mi ne želimo da se susrećemo sa nečim sličnim“ (Brežnjev se „zanio“ kao da je u nekoj lagerskoj zemlji“.). A zatim kako su oni u SSSR-u riješili sva krupna pitanja, kao što je nacionalno i druga – „teškoće na tom polju su izbile kod vas u Jugoslaviji a ne kod nas – mi smo spremni da Vam pomognemo, ali da se to ne naziva našim miješanjem u vaše unutrašnje stvari“. Ponovo o našim unutrašnjim pitanjima, ponovo nuđenje „pomoći“ – to postaje konstanta odnosa prema nama od dolaska Brežnjeva i njegove doktrine.

A onda je, kao sve uzbuđeniji, lupajući šakom po stolu i kao da je zasuzio, govorio o našim mjerama za odbranu u slučaju napada sa Istoka, t.j. SSSR-a, odbacujući sve optužbe protiv njih. Nazvao je propagandnom tvrdnju o Brežnjevljevoj doktrini (kao da nije primjenjena u ČSSR).

Jedno od pitanja na kome je tokom razgovora Brežnjev uporno insistirao je da se u Jugoslaviji formiraju društva sovjetsko-jugoslovenskog prijateljstva. Ustvari, politička sovjetska infiltracija. Brežnjev: „Jugoslavija da organizuje takva društva odmah (!), sovjetski građani ne mogu da razumiju da mi takav prijedlog ne prihvatamo. Naša delegacija je to odbila i odbijanje ponovila nakon ponovljenog grubog insistiranja Brežnjeva.

Najviše vremena i polemika je uzelo usaglašavanje zajedničkog komunikea – nacrt su predložili Rusi i insistirali da sadržaj bude ono što je Brežnjev izložio u sedam tačaka. Stane Dolanc i Mirko Tepavac koji su vodili pregovore, su više puta konsultovali Tita. Tito je inače bio neraspoložen stalnim pomjeranjem nastavka razgovora na kome je izlagao on i na to su došle teškoće oko komunikea. Tito je rekao našim pregovaračima „da Rusi žele da nas žedne prevedu preko vode“ da moramo ustrajati na našoj platformi, Beogradskoj Deklaraciji, da ne dolazi u obzir ništa šta bi izgledalo približavanje istočnom bloku. Rasprava o komunikeu se otegla do dva sata ujutro, došlo je i do svađe pregovarača. Brežnjev je posebno bio protiv da se spominje princip poštivanja suvereniteta. Na kraju se ostalo na opštim formulacijama.

Posjeta SSSR-u na putu za Kinu

Tito je u augustu 1977. godine posjetio Kinu. Pošto je putovao preko SSSR-a, sa kraćim odmorom radi aklimatiziranja, dogovoreno je da to bude posjeta SSSR-u sa svim zvaničnim obilježjima i sadržajem.

Dvodnevna posjeta Moskvi je protekla u razgovorima. Brežnjev je počeo razgovore riječima „pošto sam u položaju domaćina dozvolite da počnem...“. Tito će na to „kod nas je praksa baš obrnuta“. Brežnjev je, kao da nije čuo, nastavio da svakom susretu sa Titom pridaju veliki značaj. Izlagao je o unutrašnjem razvoju hvaleći rezultate. Pripremaju se za obilježavanje 60-te godišnjice Oktobarske revolucije, pozvali su delegacije iz 100 zemalja, „biće nam veoma drago da na proslavu Ti druže Tito predvodiš delegaciju“. Tito je odgovorio da to još ne može reći ali svakako će doći delegacija na visokom nivou.

Govoreći o sovjetsko-jugoslovenskim odnosima Brežnjev ih je pozitivno ocijenio, posebno ističući značaj kontakata među partijama. CK KPSS u centar odnosa stavlja „jačanje političkog povjerenja. Mi smo s Tobom, druže Broz, više puta podvlačili potrebu objektivnog dobronamjernog osvjetljavanja unutrašnjeg života zemlje. O tome je bilo riječi za vrijeme našeg prošlogodišnjeg susreta u Beogradu. Međutim, bukvalno slijedećih dana... u jugoslovenskim listovima su se pojavile informacije o tome da su između nas ostale razlike... neko je pokušao da to svede na ono što nas razjedinjuje. Slijedio je napad na našu štampu – nije bilo ni jednog razgovora sa Brežnjevom ni do tada, ni od tada, a da nije napadao našu štampu i to koristio za pritiske u važnim pitanjima odnosa. Pominjao je i ovaj puta konkretne primjere. „Hoću da skrenem pažnju na to da se u napisima vaših autora često pod kritikom staljinizma ocrnjuje naša partija“. A onda, po njegovoj uobičajenoj praksi „red napada – red pozitivno“, red podilaženja. „Poznavajući Tebe lično, ja sam uvjeren da Ti tako ne misliš“. A onda opet red napada: „Neki jugoslovenski autori pripisuju KPSS tuđe namjere – da stvori nekakav rukovodeći centar i da vodi hegemonističku politiku. Vaši rukovodeći drugovi govore da takva mišljenja ne odražavanju gledišta SKJ. Ako je to tako želim otvoreno da kažem – čija gledišta onda izražavaju novinari u svojim natpisima?“.

U izlaganju o međunarodnoj situaciji govorio je i o dogovorenom susretu sa predsjednikom SAD Karterom (što je Tito podstakao).

A onda posebna tema – Titova posjeta Kini. Brežnjev: „Druže Tito, mi znamo da poslije posjete SSSR-u odlazite u NR Kinu. Ne namećem Ti nikakve sugestije u vezi s tim (ovo riječ po riječ ponavlja). Situacija je na žalost takva da mi ne vidimo nikakve pozitivne promjene u politici Pekinga u odnosu na kurs koji je vladao za

vrijeme Mao Ce Tunga. Hua Goufeng je uzeo liniju jačanja antisovjetske politike. Poslije smrti Mao Ce Tunga SSSR je preduzeo neke korake da pokaže da je spreman za normalizaciju odnosa. Ti koraci nisu naišli na pozitivan odjek... Današnja politika Kine predstavlja prijetnju za čitav sovjetski socijalizam. Neki tome aplaudiraju...“. Ponovo je, po ko zna koji put, pomenuo jugoslovensku štampu koja brani i opravdava proimperijalističku i antisovjetsku politiku.

Tito je reagovao: „Mi... nemamo ni najmanju namjeru da našom posjetom Kini bilo šta učinimo što bi pogoršalo odnose između SSSR-a i Kine. Ali, interesuje nas da čujemo i njih, da vidimo šta misle, da omogućimo približavanje i normalizaciju odnosa. Ja imam namjeru da u Kini kažem da stanje kakvo je sada između SSSR-a i Kine koristi interesima imeprijalizma... Mi ćemo tamo ukazati i na negativne stvari u njihovoj politici koje otežavaju borbu za mir i pozitivne napore progresivnih radničkih partija“. Brežnjev: „Druže Tito, ja razumijem to što si rekao, sa pomišlju da Tvoja posjeta Kini kod nas izaziva takvo osjećanje kao da ćete tamo učiniti nešto ružno. Ja u potpunosti dijelim Tvoje gledište, razmišljanja i ideje koje si izložio. Zbog toga molim da se ne uznemiravaš“. I opet: „Ali u vašoj štampi se to ne predstavlja onako kako Ti ovdje govoriš“.

Titu je stalno pridika o štampi i kao sredstvu da pokreće i govori o temama koje nameće već dojadilo pa je samo kratko rekao: „Što se tiče naše štampe, naš stav vam je poznat“.

Sutradan, u nastavku razgovora – iako je Brežnjev prethodnog dana izložio sve što je naumio, i Tito mu ni u jednom pitanju nije ostao dužan, Tito je u ovom razgovoru govorio šire o međunarodnoj situaciji, posebno o Mediteranu, složenim prilikama u Egiptu poslije Nasera, situaciji na Bliskom Istoku, politici Izraela, o razoružanju i njihovim prijedlozima, nekim sugestijama o tom kompleksu i sl. Pomenuo je sadržaj pisma koje je pred ovaj put primio od američkog predsjednika Kartera.

A onda je Tito napravio iznenađenje riječima „... i ja bih htjeo da nešto govorim sa vama o štampi“. Bržnjev se iznenadio. Tito: „Vi ste posvetili veliku pažnju pisanju naše štampe. Mi smo o tome iznijeli naše stavove u Beogradu i u njima nema nikakve promjene. Želim samo da ponovim da, što se tiče ovog pitanja, imamo različita mišljenja. Mi smatramo da ova pitanja ne treba da opterećuju naše odnose. Potrebno je da i u problemu tretiranja štampe polazimo od uvažavanja objektivno različitih pozicija štampe u jednoj i drugoj zemlji. Kao što poštujemo razlike u društveno-političkom i ekonomskom sistemu, isto tako treba da poštujemo razlike u položaju štampe kao sastavnom dijelu jednog i drugog sistema. Mi imamo krupne primjedbe na pisanje sovjetske štampe i publicistike o Jugoslaviji... Duži

je to spisak primjedaba. Međutim, ja ne bih želio da ih ređam". Brežnjev:" Sakrij to". Tito: „U interesu naše dalje saradnje, da ne kompliciramo i ne dramatizujemo pitanje štampe, a pogotovo pojedine primjere. Naši odnosi su na dobroj osnovi, pa prema tome nema razloga da pojedini natpisi zauzimaju tako važno mjesto u našim razgovorima. To ne znači da branim svaki članak u našoj štampi". Očigledno je ovakva reakcija bila potrebna i Tito je iskoristio priliku da o ovome govori, da podsjeti na različitosti kao uslova saradnje.

Nastavljajući principijelna reagovanja o bitnim pitanjima i osnovama odnosa, Tito je zaključno govorio o još jednom pitanju temeljnog značaja u odnosima: „Mi smo u Beogradu potvrdili (misli na razgovore prethodne godine) da je nesvrstana politika naša trajna orijentacija. Uprkos tome nama se i dalje predlažu neke forme saradnje koje ne odgovaraju našoj nestvrstanoj poziciji. Socijalistička Jugoslavija želi da razvija ravnopravne i prijateljske odnose sa svim socijalističkim zemljama na principima nezavisnosti, samostalnosti, poštovanja suvereniteta, nemiješanja u unutrašnje stvari i uzajamnog uvažavanja.

Breženjev nije očekivao ovako vraćanje principima odnosa i ovaj način reagovanja na ono što je on provlačio kroz sve razgovore, a odudara od ovog principijelonog i jedino realnog temelja moguće saradnje.[173]

Time su završeni ovi razgovori i ova posjeta – Tito i delagacija su otputovali na Bajkal radi kraćeg predaha na putu za Kinu.

Posljednji susret Tito – Brežnjev

Tito je bio inicijator posjete i razgovora u SSSR-u maja 1979. godine. Razlog je bio blokovski odnos SSSR-a prema Pokretu nesvrstanosti. Predstojao je u septembru te godine Samit nesvrstanih u Havani. Kuba, godinama prosovjetski angažovana u Pokretu, uporno je djelovala na približavanju Pokreta lagerskom bloku kao navodnom „prirodno savezniku". Sovjeti i Kuba kao njihov eksponent u Pokretu su smatrali da je Jugoslavija glavna prepreka tome. Jugoslavija je zajedno sa zemljama koje su činile maticu Pokreta bila čvrsto na stanovištu da je nesvrstanost nezavisni vanblokovski faktor, da ne može biti ni u kakvom „prirodnom" savezništvu ni sa jednim blokom i da se moraju trajno braniti i poštovati izvorni principi, ciljevi u uloga pokreta kao konstruktivne snage progresa u međnarodnim odnosima. Tito je smatrao da o štetnosti tog odnosa SSSR-a i Kube mora razgovarati sa vrhom SSSR-a upravo zbog njihovog takvog djelovanja i pokušaja u pripremi samita u Havani.

Posjeta je objektivno prikazivana u mnogim stranim medijima kao angažovanje

173 Blažo Mandić: Tito u dijalogu sa svijetom

Jugoslavije za nezavisnost Pokreta.

Tito je ovaj puta u Moskvi sreo L. Brežnjeva izrazito oslabljenog zdravlja.

Razgovori su počeli po ustaljenom šablonu. Brežnjev je govorio prvi i prvo o situaciji u SSSR-u. Jedini interesantan detalj bio je što se požalio na teret „velikog bremena“ neizbježnih vojnih izdataka.

Brzo je prešao na bilateralne odnose, kao i obično, sa prigovorom našoj strani. Zabrinutim tonom je rekao da je slika odnosa neujednačena, na nekim pravcima veze napreduju, na drugim nema ozbiljnijeg napretka. „Šta više nesaglasnosti izbijaju prvi plan“. Pozivajući se i ovaj puta na pisanje naše štampe rekao je da ih zabrinjava to što u uticajnim krugovima Jugoslavije postoji kritički, nedobronamjeran odnos prema SSSR-u. Riječ je o nekim autorima pa i zvaničnim ličnostima, koji stalno podsjećaju na tzv. staljinizam, što baca sjenku na sovjetsku stvarnost. (Ponavljao je doslovno isto što je govorio na prošlom susretu). „Istoriju ne treba zaboraviti, ali je teško ići naprijed ako ćemo se stalno vraćati u prošlost“. Dotakao se i „špekulacija na Zapadu“ o nekim podmuklim planovima Sovjetskog Saveza prema Jugoslaviji, „o mogućoj intervenciji“, i slično. Nazvao je to čistom fantazijom. „U strategiji SSSR-a nikada Jugoslavija nije tretirana kao protivnička strana, uvijek se polazilo od toga da bi, ako bi imperijalizam započeo rat, naši narodi stajali na istoj strani barikade“.

Govoreći o spoljnoplitičkim pitanjima, „u kojima takođe postoje razlike“, okomio se na Kinu čija je militaristička politika opasan izazov detantu i miru. Kinezi čak podržavaju NATO, odnose Japana i SAD, „strategijski cilj Pekinga je stvaranje najšireg antisovjtskog bloka...“. Bilo je očito da mu jako smeta pozitivan razvoj odnosa između Jugoslavije i Kine.

Pokret nesvrstanosti i Kuba kao domaćin samita, bila su među najvažanijim pitanjima o kojima je htio govoriti i uticati na Jugoslaviju. „U Jugoslaviji se tvrdi da mi vršimo atentat na nesvrstane zemlje, da ih dijelimo na progresivne i reakcionarne... Razlike među njima nismo izmislili mi. Mi smo davali i davaćemo podršku Pokretu nesvrstanih ukoliko njegova usmjerenost bude antiimperijalistička i antikolonijalna“. „Čvrsto idući putem mira mi bi smo željili da se dvije zemlje ne razilaze, da idu zajednički, uporedo“.

Ponovo se vratio bilateralnim odnosima da bi poslije kazanog prešao na lakšu temu. Nabrojao je oblasti u kojima su postignuti značajni rezultati kao što su privredni gdje bi se moglo ići još šire. „Partijska saradnja bi mogla biti punokrvnija“. „Jednom riječju mi smo za veće uzajamno sporazumijevanje i dobre odnose, u šta smo nas dvojica uložili mnogo truda“.

Imamo dobre i razvijene odnose u svim oblastima, saglasio se Tito. Za razvi-

tak takvih odnosa mi smo uvijek ocjenjivali lični doprinos druga Brežnjeva. Izrazio je uvjerenje da je razvijenu ekonomsku saradnju moguće podići na viši nivo. Govoreći o pojedinim vidovima saradnje Tito je rekao da je i u oblasti informisanja moguće naći bolja riješenja. „Postoje izvjesne razlike o nekim pitanjima. Naše je mišljenje da su razlike logične i da je nužno razgovarati o njima. Neke će ostati i nakon toga ali ćemo se realnije odnositi prema njima. Tito nije propustio da pomene neke gestove sa sovjetske strane za koje se ne može reći da su dobronamjerni prema Jugoslaviji. Brežnjev nije reagovao.

Ovaj dio razgovora završen je upadicom Brežnjeva kako „u eteru kruže glasovi da je Jugoslavija protiv održavanja konferencije nesvrstanih u Havani". Htio je razgovor vratiti na tu temu. Tito je ostavio da u drugom dijelu govori šire o nesvrstanim, pa i ovome.

Drugi dio razgovora je bio o toj temi – glavnom razlogu Titove posjete. Tito je u početku podsjetio na širinu pokreta – rastući broj zemalja u njemu i značaju te činjenice. Rekao je da je protiv svih podjela u Pokretu, jer bi to vodilo nadmetanju i sukobima. „Pokret mora ostati samostalan vanblokovski faktor. Između Kube i nas postoje razlike – u stalnom smo kontaktu. Samit u Havani biće veoma važan. Mi smo protiv njegovog odlaganja i protiv smo mijenjanja mjesta njegovog održavanja".[174] Tito je zatim šire objašnjavao jugoslovensko shvatanje i angažovanje za politiku i Pokret nesvrstavanja, uz strateška pitanja i značaj govorio je i o pojedinim konkretnim pitanjima i stanjima. Izražavajući nadu da će jačati saradnja socijalističkih i nesvrstanih zemalja rekao je: „Mi ne izjednačavamo blokove, već se opredjeljujemo konkretno prema držanju određenog bloka u datom trenutku. A što se tiče podjela nesvrstanih na progresivne i one koje to nisu, Kastro bi o tome morao promijeniti stav. On kaže borimo se protiv imperijalizma. Pa mi se borimo protiv imperijalizma i protiv kolonijalizma, za razoružanje, za ravnopravnost i nemiješanje od naše Prve konferencije 1961. g. Nemamo razloga da principe mijenjamo i nećemo ih mijenjati... Ja bih zamolio druga Brežnjeva da utiče na Kastra u tom smislu".[175]

Na jednu upadicu Staneta Dlanca, poslije izlaganja Tita i odgovora na neka pi-

174 U pripremi samita bio je agresivan pokušaj SSSR-a i Kastra da se Pokret odvoji od njegovih autentičnih izvornih principa i napravi „prirodnim saveznikom" blokovske politike i interesa SSSR-a. Vršen je u tom smislu i pritisak na neke nesvrstane zemlje. Radilo se o sudbinskom pitanju uloge Pokreta u svjetskim odnosima kao oslonca nesvrstanih zemalja u odbrani samostalnosti i nezavisnosti i udruženoj aktivnosti za progres u međunarodnim odnosima. Agresivnost SSSR-a i Kube, uz angažovanje diplomatske i obavještajne mašinerije i velikih sredstava je ugrožavala samit – mnoge nesvrstane zemlje su se dvoumile da li da učestvuju na samitu, neke su predlagale promjenu mjesta održavanja. I kod nas je bilo pitanje da li da se Tito izlaže tom naporu – i on se dvoumio. A onda nam je saopštio na sjednici dva predsjedništva kako smatra da mora ići, ako on ne ide, neće ni mnogi drugi, samit bi mogao loše završiti, on bi se smatrao lično odgovornim, ako ide učinićemo sve da se pokret sačuva od nastraja koji mu prijete. Tada i kasnije u pripremama je rekao da će otići u Moskvu i otvoreno upozoriti SSSR kuda vode pokušaji vezivanja Pokreta za istočni blok, kakvu snagu u međunarodnim odnosima dovode u pitanje i položaj mnogih nesvrstanih zemalja. Bila je to odluka velikog značaja što se pokazalo na samom samitu.

175 Ništa se nije promijenilo u ponašanju Kastra na Samitu. Bilo je toliko pokušaja manipuliranja i zloupotrebe vođenja Samita, kakva nisu viđena, po ocijeni predsjenika Tita. Njegovo angažovanje zajedno sa zemljama matice Pokreta je onemogućilo pokušaje da se samit u Havani iskoristi za nametanje stavova i interesa Istoka.

tanja, Brežnjev je iskoristio za ovakvu reakciju:“ Tito kaže da blokovi ne bi trebalo da utiču na politiku nesvrstavanja. To nije klasni pristup pitanju. Zar je loše ako socijalizam utiče na nesvrstane zemlje. Druga je stvar ako to čini imperijalizam, odnosno NATO. U tom je suština naših primjedbi“.

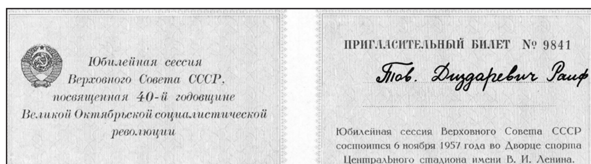
Nakon ovog Brežnjev je napravio predah a onda (skoro tetralno) nastavio: „Uvaženi druže Tito, želim prije svega da vam zahvalim na iscrpnom izlaganju jugoslovenskih gledišta. Smatram da je naša razmjena mišljenja imala otvoreni radni karakter. Veoma je važno da je obostrano izražena želja za jačanje međusobne saradnje... Tačno je da u spoljnoj politici Jugoslavija nastupa kao socijalistička i kao nesvrstana zemlja, dok je SSSR član Varšavskog ugovora. Bez obzira na te razlike najvažnije je da se obje zemlje zalažu za mir, nacionalnu nezavisnost i za pobjedu ideala društvenog progresa. Nastavio je da su prilazi najvažnijim problemima, kao što su razoružanje i drugi, pa u osnovnim elementima i u slučaju Bliskog Istoka – identični, ponovo se vratio na pitanja nesvrstanosti i, posebno, na politiku Kine. „Dobro je da se vi kao autoritativan čovjek, založite za aktivan doprinos Konferenciji u Havani. A uspjeh će mnogo zavisiti od toga koliko će Jugoslavija sarađivati sa Kubom“. I nastavio: „Suvereno je pravo Jugoslavije da razvija odnose sa bilo kojom zemljom i ja pozdravljam izjave druga Tita da to nikad neće činiti na štetu drugih... Treba međutim da shvatite da Kina ima nedobronamjernu računicu i da je posjeta Jugoslaviji (očigledno misli na posjetu Hua Guofenga 1978. g.) ocijenjena kao težak udarac sovjetskoj politici. Što se ide dalje sve se više razgolićuju stvarne namjere kineske politike.

Još jedan opšti zaključak intoniran i prijekorno i emotivno: „Shvatite druže Tito, teško mi je kad vidim da u odnosima ne ide sve dobro. Vjerujem da i Vi to osjećate na isti način. Obojica smo – ponovio je – mnogo snaga uložili da bi smo se ravnodušno odnosili kada dolazi do komplikacija. Nadam se da ćete ove iskrene i dobronamjerne misli s pažnjom razmotriti. Mi ćemo razmisliti o svemu što smo čuli od Vas. Želim da kažem da ćemo se dosljedno pridržavati duha i slova zajedničkih dokumenata“. Ovom rečenicom je ustvari prvi i posljednji put ovako spomenuo valjanost dokumenata usvojenih od 1955. g. – Beogradske i Moskovske deklaracije. (Još tokom posljednje posjete Beogradu je odbijao pominjanje u komunikeu o posjeti).

Kad se sagledavaju odnosi od dolaska L. Brežnjeva na čelo SSSR-a pa do ovog posljednjeg susreta vide se u pojedinim periodima razlike u ponašanju i političkom ostvarivanju cijeva u odnosima prema nama. Od prvog susreta udvaranja i do detalja promišljenje pažnje radi predstavljanja prelaza od Hruščova na Brežnjeva, pa preko očiglednog revidiranja, bolje reći pogoršavanja, politike Hruščova, sve grubljeg i

Delegacija SFRJ i SKJ na proslavi 40 - godišnjice Oktobarske revolucije predvođena Edvardom Kardeljom i Aleksandrom Rankovićem u razgovorima sa Hruščovom koji je prijetio teškim posljedicama što SKJ odbija da učestvuje na savjetovanju 12 partija socijalističkih zemalja i potpiše Deklaraciju

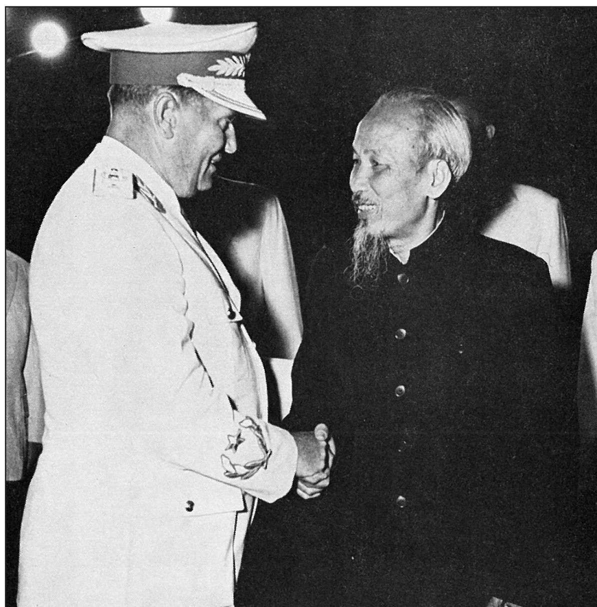
Юбилейная сессия Верховного Совета СССР, посвященная 40-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции

ПРИГЛАСИТЕЛЬНЫЙ БИЛЕТ № 9841

Тов. Диздаревич Раиф

Юбилейная сессия Верховного Совета СССР состоится 6 ноября 1957 года во Дворце спорта Центрального стадиона имени В. И. Ленина.

Pozivna Propusnica Raifa Dizdarevića za Jubilarnu sesiju Vrhovnog Sovjeta, sa jugoslavenskom delegacijom, novembar 1957.g.

Predsjednik Tito i lider Vijetnama Ho Ši Min.

Tito i lider poljske radničke partije Vladislav Gomulka

Posljedni susret Tito-Hruščov, Lenjingrad, 1964.g.

Nikita Hruščov pozdravlja Tita na jubilarnom zasjedanju UN 1960.g.

Tito - Leonid Brežnjev.

Tito, Nehru, Naser.

agresivnijeg ponašanja u odnosima sa nama čak do pokušaja grubog miješanja i infiltriranja u naše unutrašnje stanje, pritisaka i prijetnji. To se najizrazitije ispoljilo prilikom Bržnjevljeve posjete Jugoslaviji 1971. g. i onog što joj je prethodilo i što se nastavilo posebno okupacijom Čehoslovačke i lansiranjem Brežnjevljeve doktrine ograničenog suvereniteta.

A onda je u posljednjim susretima došlo do taktičkih promjena – napušteni su pokušaji miješanja i infiltriranja, grubog načina pritisaka. Sa više takta i pažnje (bilo je i podilaženja) su se pokretala pitanja nenapuštenih pretenzija uticaja i pokušaja primicinja Jugoslavije lagerskim interesima. Razlozi te promjene ponašanja u odnosima su višestruki – grubi i agresivni pritisak je štetio SSSR-u i u svjetskoj javnosti i u odnosima sa nama; SSSR je doživo široku osudu upotrebe sile (okupacija ČSSR i Brežnjevljeva doktrina) sukob sa Kinom se rasplamsavao i angažovao SSSR; Jugoslavija je normalizovala i ubrzano su uspostavljeni prijateljski odnosi sa Kinom; međunarodni položaj Jugoslavije, međunarodna angažovanost, ugled, rast i značaj Pokreta nesvrstanosti, međunarodni ugled i uticaj Predsjednika Tita i dr. – sve je to činilo neophodnim taktičko prilagođavanje SSSR-a u odnosima sa nama – i susrete i razgovore činio ovakvim. Primicao se kraju prekid jedne konstantne niti u odnosima, što je neprekidno, u raznim varijantama, trajala od Rezolucije Informbiroa 1948. godine.

Poslije ovog susreta i samita u Havani počela je zdravstvena kriza Predsjednika Tita i 4. maja 1980. godine je otišao iz života. Brežnjev, iako zdravstveno oslabljen, je došao na sahranu. Nakon nešto preko dvije godine i on je preminuo. U međuvremenu u odnosima je bilo neko stanje „netalasanja“. Konakti rukovodstava su bili rijeđi. Međudržavna saradnja se manje više normalno odvijala. U takvoj situaciji je dočekana promjena u SSSR-u dolazak Mihaila Gorbačova i politike „perestrojke“, mijenjanja SSSR-a.[176]

Posjeta Predsjednika Tita NR Kini – prvorazredni međunarodni događaj

Titova odluka da posjeti Kinu za mnoge je bila iznenađenje, a u svjetskoj javnosti događaj prvorazrednog interesa. Interes je bio tim veći što je Tito – na istom putovanju – bio u zvaničnoj posjeti i SSSR-u i Kini, dvjema moćnim, a do neprijateljstva, već dugo godina zavađenim zemljama. Uz to zemljama koje su u dugom nizu godina zajedno učestvovale u napadima na Jugoslaviju sa staljinističkih pozicija. Nije bilo malo napada i na Titovu ličnost. I da nije bilo toga tada nije bilo

176 Blažo Mandić: Tito u dijalogu sa svijetom
Iz sjećanja i bilješki Raifa Dizdarevića

državnika tog međunarodnog ugleda koji bi mogao obaviti posjete u te dvije zemlje, jednu iza druge – jednim putovanjem.

Tito je od prvih signala otvaranja Kine smatrao da treba podržati svaki korak Kine u tom pravcu i promjene u toj zemlji, ocjenjujući koliko bi to imalo značaj za međunarodne odnose, koliko bi značilo za našu međunarodnu aktivnost i položaj. I istovremeno pokazalo se da Jugoslavija u sovjetsko-kineskom sukobu ne svrstava ni na jednu stranu, da i u tom slučaju zastupa principe koje je branila od pritisaka izloženim sa obje te strane, i da ovakvim posjetama i razgovorima djeluje da napetost u tim odnosima slabi. Naravno, za nas je to posebno značilo veliki korak u rasterećenju od pritisaka sovjetske strane koji su još trajali.

Tito je u Kini dočekan zaista prijateljski. Razgovori vođeni u više nastavaka su bili otvoreni i prijateljski, i o pitanjima slaganja, i u kojima su gledišta i politika različiti.

Hua Guofeng je počeo da su odnosi posljednjih godina obostranim naporima bili uspješni, njihov Politbiro je jednodušan da je vrijeme i za obnovu partijske saradnje. „Želim da naši razgovori budu iskreni, drugarski, uvjeren da će biti krunisani punim uspjehom".

Tito je odgovorio da prihvatamo prijedlog o obnovi partijskih odnosa. „Dosadašnje stanje nije bilo normalno. Imali smo spornih pitanja, ali je bilo i drugih faktora koji su tome doprinijeli...da su naši odnosi bili nenormalni ne samo između partija nego i između država. To je prošlost, slažem se da gledamo naprijed. Izrazio je zadovoljstvo povoljnim razvojem saradnje koja obuvata sve veći broj područja i govorio o velikim mogućnostima širenja saradnje koje trebamo iskoristiti.

Govoreći o pitanjima međunarodne politike pobrojao je pitanja gdje postoje tačke dodira, a sasvim otvoreno „ima razlika pa i suprotnih prilaza. To je razlog više za razmjenu mišljenja i bolje upoznavanje. To će doprinijeti da se izbjegnu slučajevi kakvih je bilo u prošlosti kada mi nismo dobro poznavali Vas, niti Vi nas... da su naši odnosi bili nenormalni, ne samo između partija, nego i između država".

Tito je u sveobuhvatnijem izlaganju govorio o Jugoslaviji i njenom razvoju, politici KPJ u prošlosti, nacionalnom pitanju, Narodno-oslobodilačkoj borbi i revoluciji, poslijeratnom razvoju, razgovorima sa Staljinom, o Informbirou, prekidu svih ugovora i stanju u kome smo se našli, o uvođenju samoupravljanja, ulozi SKJ, politici nesvrstanosti i stavovima Jugoslavije u svim konkretnim pitanjima nesvrstanih, o pozitivnoj ocjeni KEBS-a, stanju u međunarodnom radničkom pokretu – jačanju težnji i zahtjeva, kao i svijesti, o potrebi poštovanja ravnopravnosti i nezavisnosti svake partije – pravu na sopstveni put razvoja, protiv hegemonije i nametanja stavova sa strane. Pozvao je Hu Goufenga da posjeti Jugoslaviju, a ovaj je

odgovorio „sa zadovoljstvom prihvatam poziv“.

U izlaganju Hua Goufeng je počeo da imamo zajedničke ciljeve i interese u borbi protiv imperijalizma, kolonijalizma i hegemonizma. „Što se tiče nekih razlika o međunarodnim problemima možemo da razmjenjujemo mišljenja, podstičemo uzajamno upoznavanje, a ne moramo instistirati na jednoglasnom mišljenju. U izlaganju o unutrašnjoj situaciji zadržao se malo više na „četveročlanoj bandi“ kojoj je bio cilj da učvrsti pozicije u Šangaju i napravi haos u zemlji. Mao je kritikovao bandu na dva sastanka Politbiroa i na jednom se direktno obratio svojoj supruzi Čjan Čing i rekao da nema pravo da govori u njegovo ime i da ima ambicije da poslije njegove smrti stvori nered. Hu je nastavio:“Na zasjedanju Politbiroa 3. maja 1975. godine Mao je rekao da problem „četvročlane bande“ treba riješiti u prvoj polovini te godine, ili u drugoj ako se ne riješi 1975., onda iduće godine, ako ni tada onda se može riješiti slijedeće“. Očito Mao nije bio kategoričan i nije požurivao(!).

Pošto je podsjetio da je Mao u razgovoru sa Nixonom rekao da je svjetski rat neizbježan Hua je objašnjavao da opasnost rata dolazi od dvije hegemonističke sile SAD i SSSR, više od SSSR-a, i pokušao da ublaži tu ocjenu. „Naš stav prema svjetskom ratu je – prvo istupamo protiv rata, drugo mi ga se ne plašimo, ali treba da se pripremimo“., „Treba da se ujedinimo sa svim snagama sa kojima možemo i stvorimo najširi front protiv dviju hegemonistčkih sila, ako pak one nametnu rat „on će izazvati još veću revoluciju u svjetskim razmjerama i ubrzati njihovu propast“. Ublažavanje stava da, ali ne odustajanje od teze neizbježnosti rata i opasne zablude o revoluciji svjetskih razmjera. Kasnije će evoluirati i potpuno odustati od te teze.

O Pokretu nesvrstanih je rekao: „Mi pozitivno ocjenjujemo pokret nesvrstanosti i odlučno podržavamo politiku nesvrstanosti koju sprovodi Jugoslavija“.

Kritika sovjetske politike bila je oštra, sa isticanjem niza konkretnih pitanja – ustvari ponovio je ono što je već zabilježeno u dijelu o sovjetsko-kineskom sukobu.

Posebno je nastojao da objasni njihovu ocjenu o Staljinu u čemu se razlikujemo. „Staljin je počinio neke greške“ (a kad ih je nabrojao nisu nimalo „neke“) ali je poslije Lenjina nastavio izgradnju socijalizma, poveo narod u borbu protiv fašizma i dao veliki doprinos čovječanstvu – smatramo da su njegovi uspjesi veći od grešaka.

Slijedeći nastavak razgovora Tito – Hua Goufeng vođen je bez saradnika i to je većim dijelom bio pravi dijalog. Tito je govorio o onome što je najosjetljivije – prvo o razlikama da je svjetski rat neizbježan. „Između vas i nas u odnosu na ovo pitanje postoje određene razlike. Mi govorimo da rat nije neizbježan. Vi tvrdite suprotno...

Smatram da nije popularno ni korisno ako se narodu govori o neizbježnosti rata, ako mu se ne pruža izvjesna nada u mogućnost očuvanja mira. To stvara mračnu psihozu i demorališe narod. Čak i tada, ako imamo razloge da mislimo da je rat neizbježan, moramo sve činiti da se on izbjegne. Kina je velika socijalistička zemlja, važan faktor u međunarodnim odnosima i može da igra veoma važnu ulogu u borbi protiv rata. Mi smo svjesni opasnosti rata i često ponavljamo parolu: radimo kao da će sto godina biti mir, ali se spremamo kao da će sutra izbiti rat."

Tito je zatim rekao da mu je teško kad vidi sporove između pojedinih nesvrstanih zemalja, a naročito kada u njima prepoznaje sukob SSSR-a i Kine. Naveo je konkretno primjere. „Smatram da u tim pitanjima treba biti principijelan i podržavati svaki pokret koji teži socijalizmu. Za narod je važna perspektiva".

Hua Guofeng je reagovao istim tvrdnjama kao u prethodnim razgovorima – SSSR i SAD se sve intenzivnije pripremaju za rat njihova konfrontacija se zaoštrava, to je zakonitost i zato rat smatramo neizbježnim. A poslije da ne znači da će odmah doći do rata i da rat može biti odložen. Kad je Tito rekao da spremnost za odbranu treba da postoji – i mi smo 1948.godine bili spremni da se borimo, narod je bio uz nas, i on i danas ne priznaje nikakav „ograničeni suverenitet", Hua je rekao:" Mao je veoma pohvalno govorio o Vama kao o čovjeku čvrste volje, koji je čvršći od čelika. Da ste tada popustili oni bi ušli u Jugoslaviju. Tito: tačno i pitanje je kako bi se sve to odrazilo na Evropu.

U daljem dijalogu Hua je citirao Mao Ce Tunga: duboko kopati tunele, spremati zalihe i nikad ne težiti hegemoniji. To mi i radimo.I kad budemo jaki nećemo se ponašati kao hegemonistčika sila.

U nedavnom razgovoru, rekao je Tito, Brežnjev je postavio pitanje: Zašto se Kinezi spremaju i naoružavaju kad ih mi nećemo napasti? Hua: Po njihovom trebalo bi da spavamo. Tito je nastavio. Prije tri četiri godine Brežnjev se interesovao za naše odnose sa Kinom. Odgovorio sam: Mi ne želimo da se miješamo u vaš spor sa Kinom, ali želimo dobre odnose sa obje zemlje. Ovog puta nisu potezali pitanje zašto idem u Kinu. Hua Guofeng: Mi dobro poznajemo osnove sovjetske politike, kao i vaše politike. I ne želimo vam nametati da govorimo istim jezikom.

Tito: Drago mi je što smo imali prliku da izvršimo ovako iscrpnu i korisnu razmjenu mišljenja. Nadam se da ćemo imati prilike i ubuduće.

Hua: Potpuno se slažem.

Titova ocjena posjete i posebno razgovora, te stvorene atmosfere bila je s razlogom, veoma pozitivna. Zadovoljstvo je bilo očito, i naišla je na najširi međunarodni odjek. U njoj se – u ocjenama - vidio nagovještaj kineske spremnosti za brže otvaranje prema svijetu. U komentaru AFP jedna rečenica o tome veoma

ilustrativno govori – Titova posjeta Kini je bila „velika istorijska premijera“.[177]

Bio je to zaista tada jedinstven uspjeh Jugoslavije koji će donositi velike koristi našem međunarodnom položaju, ugledu i našoj spoljnopolitičkoj aktivnosti. Posebno Titovom ugledu i uticaju.

Odnosi sa Kinom su se rapidno širili, kontakti rukovodstava bili su česti, principi koji su odnosima afirmisani su imali širi značaj.[178]

U kasnijim inače čestim kontaktima sa kineskim rukovodiocima redovna tema koju su spominjali bili su odnosi sa SSSR-om i ponavljanje stava da su za poboljšanje, uz uslov da SSSR odustane od politike hegemonizma.

Tokom posjete Kini početkom 1983. godine, u svojstvu predsjednika Savezne Skupštine SFRJ (posjeta parlamentarne delegacije) u razgovorima sa kinsekim rukovodiocima to je bila tema. Svi su, kao što je rečeno, ponavljali da žele poboljšanje odnosa sa SSSR-om, da čak postoje i konsultacije, ali bezuspješne. I rukovodioci Svekineskog kongresa, i generalni sekretar KP Kine Hu Jao Bang, i član užeg Politbiroa Peng Džen pominjali su tri aktuelne prepreke: milion sovjetskih vojnika na granici sa Kinom; sovjetska podrška agresiji Vijetnama na Kambodžu; sovjetska invazija na Avganistan. Tokom posjete državne delegacije Kini početkom aprila 1986. godine, (u kojoj sam bio) u susretu sa Deng Hsjao Pingom, tvorcem i liderom reformskog puta Kine, o sukobu koji je još trajao, rekao nam je: „SSSR se mora odreći svog hegemonizma. Neka samo to deklarišu otići ćemo im ili ja ili Hu Jao Bang“. Ocijenjivao je da je interes SSSR-a da otklanja prepreke u odnosima sa Kinom i da ih normalizuje, jer bi time znatno poboljšao svoj položaj u odnosima sa SAD. U ciljevima strateške orijentacije Kine koje je pobrojavao pomenuo je „boriti se protiv hegemonizma i za mir u svijetu. Ako se Kina sa milijardom stanovnika ne bi borila protiv hegemonizma i sama bi mogla biti hegemon“. (Ovo upozorenje i danas, možda više nego juče, je aktuelno).

Zanimljivo je da su pokazali veliki interes za naš sistem i za naše ocjene međunarodnih odnosa. U toku rada na novom Ustavu i reformama upoznavali su se kakva su naša gledanja i rješenja. U tom cilju preveden je naš Ustav, osnovni sistemski zakoni i dr. U okviru odjeljenja kojem se u Ministarstvu inostranih poslova bavi Jugoslavijom postojala je grupa od nekoliko ljudi – koju znaju naš jezik i koji su radili u našoj zemlji – koja je bila zadužena da prati i prevodi sve važnije mjere koje se objavljuju u našem „Službenom listu“. Iz razgovora sa Peng Dženom, koji je na čelu Komisije za ustavne promjene, vidjelo se da zna dosta o

177 Blažo Mandić: Tito u dijalogu sa svijetom i iz sjećanja Raifa Dizdarevića.

178 Odnosima sa Kinom sam posvetio više prostora od onog kako su uticali na sovjetsko-jugoslovenske odnose. Ovo je bio prvi naš ovakav susret sa Kinom, sa kineskim shvatanjima i sa početkom velikih promjena. I veliki značaj koji je ovakva uspostava odnosa imala i donijela. Druga polovina dvadesetog vijeka bila je obilježena sovjetsko-kineskim sukobom i mnogo više otvaranjem Kine, reformama u koje je ušla i šta su one donijele Kini i svjetskim odnosima.

našem uređenju. Morali smo tokom razgovora odgovarati na više pitanja upravo o tim temama, posebno u Svekineskom Kongresu i razgovorima sa Peng Dženom i Hu Jao Bangom. U promjenama koje su vršili ili pripremali, imali su potrebu da upoznaju iskustva drugih. Međutim, saznanja do kojih su dolazili propuštali su kroz filtere kineske realnosti i svojh shvatnja i koristili ono što ocjene vrijednim za njihove uslove.

Normalizacija sovjetsko-kineskih odnosa morala je sačekati dolazak Gorbačova na čelo SSSR-a i promjene sovjetske politike koje je donijela.[179]

179 Raif Dizdarević: Vrijeme koje se pamti, 2006

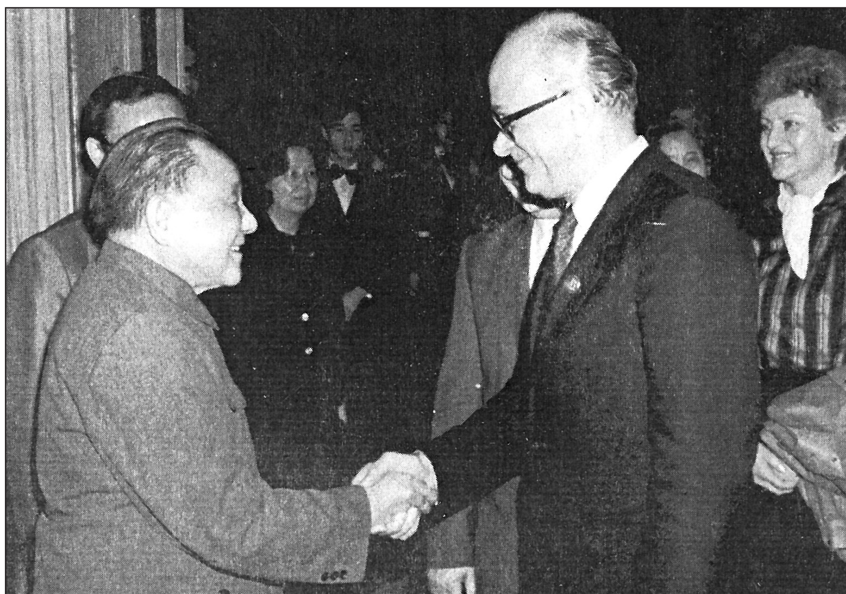
Predsjednik Tito posjeti Kini, August 1977.g. Razgovori Tito Hua Gou Feng.

Predsjednik Skupštine SFRJ Raif Dizdarević razgovor sa
Hu Jao Bang, general i sekretar KP Kine, Peking, februar 1983.g.

Razgovori R. Dizdarević - Peng Džen, februar 1983.g.

Susret R. Dizdarevića sa Deng Hsjao Pingom, liderom i tvoracem reformi Kine, Peking, April 1986.g.

SSSR SE MIJENJA - MIJENJAJU SE I SOVJETSKO - JUGOSLOVENSKI ODNOSI

Mihail Gorbačov – lider promjena u SSSR-u

Pojava Mihaila Gorbačova na čelu SSSR-a i svjetskoj sceni bio je događaj velikog značaja, jer je on personifikovao istorijsku neizbježnost radikalnih promjena u unutrašnjem životu SSSR-a, a to je značilo i neizbježnost promjena u međunarodnoj strategiji i spoljno-političkom angažovanju u svjetskim odnosima.

Višegodišnja stagnacija u razvoju sovjetskog društva, ekonomsko i tehnološko zaostajanje, činili su objektivnom i neodloživom potrebu otvaranja procesa suštinskih (a ne kozmetičkih) promjena unutar Sovjetskog Saveza. Dolazak i politika Gorbačova bili su izraz tih objektivnih neophodnosti. Te promjene nisu bile moguće bez promjena i u spoljnoj politici. Kursu Gorbačova bili su potrebni povoljniji međunarodni uslovi. SSSR-u je postalo neophodno popuštanje zategnutosti, posebno i prije svega zaustavljanje trke u naoružanju, bilo mu je sve neophodnije smanjivanje enormno visokog iscrpljivanja u konfrotaciji sa SAD. Zbog toga je proces pregovaranja i sporazumijevanja postao strateški interes Sovjetskog Saveza. U tom interesu Gorbačov unosi izuzetnu dinamiku u međunarodno angažovanje SSSR-a, pokreće brojne mirovne inicijative, prijedloge i sl. Takav dinamizam je neuporediv sa dotadašnjim međunarodnim angažovanjem SSSR-a - i u odnosima sa SAD i Zapadom, i u lageru, i u odnosima sa nesvrstanim zemljama. Time je Gorbačov postao akter velikih istorijskih promjena i na svjetskoj sceni.

Te promjene nisu mogle mimoići ni odnose između SSSR-a i Jugoslavije u kojma je skoro četiri decenije Jugoslavija morala da brani od sovjetskog pritiska svoju

nezavisnost, svoj autentični put unutrašnjeg razvoja, svoja shvatanja socijalizma, odnosa u svijetu, i posebno svoj samostalan vanblokovski međunarodni položaj i spoljnu politiku, politiku nesvrstavanja.

I kroz odnose SSSR – Jugoslavija se mogu posmatrati promjene do kojih je dolazilo u SSSR-u i njegovoj spoljnoj politici.

Malo smo znali o Mihailu Gorbačovu - prve informacije i neposredni utisci

Mi smo malo, ili skoro ništa, znali o Mihailu Gorbačovu kad je počeo njegov uspon u sovjetskom vrhu. Raspolagali smo informacijama iz partijskog vrha Poljske da su u Politbirou CK KPSS – na kraju vladavine Brežnejva – najbliži u kritičkim i realističnijim ocjenama stanja i potreba radikalnih promjena u SSSR-u Jurij Andropov i Mihail Gorbačov. Znali smo, takođe, da je Andropov (inače teški bubrežni bolesnik, vezan sve više za bolesničku postelju), nakon izbora za generalnog sekretara CK KPSS želio da to poslije njega bude Gorbačov. U Politbirou su dominirali konzervativci koji su bili protiv toga.

Ubrzo, 10. februara 1984. godine, umro je Andropov. Za generalnog sekretara je izabran K. Černjenko, koji je, takođe, već bio bolestan, a za zamjenika – uz veliki otpor, izabran je Gorbačov.

Prvi i jedini neposredan susret sa Gorbačovim prije izbora – još za života Černjenka – imala je naša delegacija na proslavi 40-godišnjice oslobođenja Bugarske 9. septembra 1984. godine. Gorbačov je bio na čelu sovjetske delegacije. Tražio je razgovor sa našom delegacijom. Za razliku od drugih sovjetskih rukovodilaca bio je spreman da pita, čuje, da sa razumijevanjem prima argumente, ulazi tolerantno u dijalog – pokazao se kao partner sa kojim se može bez svađe razgovarati o različitim gledištima. Utisak naše delegacije bio je pozitivan. Za nas je to bilo značajno jer se već govorilo o njemu kao mogućem generalnom sekretaru poslije Černjenka. Na sjednici Predsejdništva SFRJ 19. IX. 1984. godine, na kojoj je razmatran izvještaj delegacije u kome je centralno mjesto bio susret sa Gorbačovom rekao sam ovo: „Mislim da je dobro da smo stekli takav utisak o Gorbačovu. I to neposredno. On postaje ličnost prvog reda u Sovjetskom Savezu, sve su prognoze da on može biti budući generalni sekretar CK KPSS... On predstavlja jedan krug i jedno mišljenje u Politbioru CK KPSS koje je značajno za nas... Mislim da je dobro ono što mu je rečeno o budućim kontaktima“ prihvatajući njegovu želju.

Pošto je poslije smrti Černjenka za lidera SSSR-a izabran Mihail Gorbačov, u vrhu Jugoslavije je odlučeno da na sahranu Černjenka, a u stvari radi prvog kontak-

ta sa Gorbačovim i prvih utisaka o toj promjeni, ide vrhunska delegacija u sastavu predsjednik Predsjedništva SFRJ (Veslin Đuranović), predsjednik Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (Ali Šukrija) i savezni sekretar za inostrane poslove (Raif Dizdarević).

U tom prvom susretu i razgovoru sa Gorbačovim kao generalnim sekretarom on je stvorio neposrednu atmosferu. Odnose Jugoslavija – SSSR je ocijenio pozitivno. Naglašavao je interes za razvoj odnosa i saradnje u svim oblastima „na principima zajedničkih dokumenata“; za redovnije kontakte rukovodstva dvije zemlje i dijalog. Rekao je kako je Jugoslavija sačuvala svoju nezavisnost i samostalnost. Zatim, da Pokret nesvrstanosti ima veliku ulogu u međunarodnim odnosima. Podsjetio je da se približava 40-godišnjica pobjede nad fašizmom i istakao da je Jugoslavija narodnooslobodilačkom borbom, žrtvama i heroizmom, dala ogroman doprinos, da nas to zbližava. Ostavio je utisak netipičnog sovjetskog rukovodioca, spremnog na otvoren dijalog.

GORBAČOVLJEVA POLITIKA PROMJENA U SSSR-u - PROMJENE U ODNOSIMA SSSR - SFRJ

U državnom i političkom vrhu je zaključeno da nastojimo, putem češćih kontakata na vrhu, doći do određenijih ocjena o politici novog sovjetskog lidera i mogućnostima razvoja uzajamnih odnosa sa manje političkih teškoća i sovjetskog pritiska. Već u junu 1985. godine SSSR je posjetila predsjednica Vlade Milka Planinc.

Najbitniji je bio njen razgovor sa Gorbačovim koji je bio otvoreniji i sadržajniji od razgovora sa drugima i prije i poslije njega. Tri činjenice iz razgovora su zasluživale posebnu pažnju. Prvo, Gorbačov je nudio dijalog i o pitanjima u kojima se razlikujemo, dijalog u kome možemo iznositi svoje argumente i stavove, a da se, kako je rekao, ne svađamo, to je bilo novo i za nas prihvatljivo, jer možemo braniti principe odnosa i različita gledišta. Drugo, u jednom dijelu razgovora, kad je M. Planinc govorila i o našim problemima i teškoćama koje imamo sa Zapadom u otplati dugova, Gorbačov je rekao „oslonite se više na nas". Ocijenili smo da u fleksibilnijoj formi živi stara politika pokušaja privlačenja Jugoslavije SSSR-u i lageru. Pogotovo što je nastavljeno objavljivanje iz naše štampe istrgnutih citata o teškoćama što je ostavljalo u sovjetskoj javnosti, po već uhodanoj praksi, negativan utisak o stanju u Jugoslaviji. I treće, Gorbačov je obećao doći u Jugoslaviju. Rekao je: „Napad je najbolja odbrana. Da vi ne biste meni prigovarali što nisam došao ili ponavljali poziv – znam, pozvan sam i doći ću kad mogu". Naravno, naš veliki interes je bio da Gorbačov dođe u Jugoslaviju, nije nikada bio, znao nas je samo kroz papire i posredno.

Eduard Ševarnadze – ministar promjena u sovjetskoj spoljnoj politici

U svijetu je sa velikim iznenađenjem primljena vijest da je umjesto „vječnog" Andreja Gromika za novog ministra inostranih poslova SSSR-a imenovan tadašnji član Politbiroa sovjetske partije Gruzinac Eduard Ševarnadze. Bio je to u istoriji SSSR-a prvi (i ostao jedini) ministar ovog resora koji nije Rus. Iznenađenje je bilo tim veće što na čelo sovjetske spoljne politike dolazi čovjek koji se nikad u svojoj političkoj karijeri, takoreći ni usput, nije bavio spoljnom politikom, niti učestvovao u ma kom vidu međunarodnog angažovanja SSSR-a.

Bilo je u svijetu dosta nagađanja šta dolazak Ševarnadzea znači i donosi, jer se nije bavio spoljnom politikom, a šta znači odlazak Gromika, koji je 28 godina bio ministar inostranih poslova (i po dužini boravka na tom položaju do tada apsolutni rekorder u svijetu).

Koliko god je izbor Ševrnadzea za ministra inostranih poslova SSSR-a bio iznenađenje i primljen sa rezervama, toliko se brzo pokazalo da je on ministar promjena u sovjetskoj spoljnoj politici, ličnost „perestrojke" i „novog mišljenja" u međunarodnom angažovanju SSSR. Upravo zbog toga on se brzo afirmisao kao političar dijaloga i pregovaranja, kao Gorbačovljev najbliži saradnik u politici otvaranja SSSR-a. Pokazao je izuzetne sposobnosti brzog ovladavanja međunarodnim odnosima i pronicanja u mogućnosti novih procesa i promjena u tim odnosima. Bio sam svjedok toga kroz česte razgovore koje smo vodili.

Sa Ševarnadzeom sam se prvi put sreo neposredno poslije njegovog imenovanja za ministra inostranih poslova. Učesvovali smo zajedno na sastanku ministara inostranih poslova zemalja učesnica Konferencije za bezbjednost i saradnju Evrope (KEBS), u Helsinkiju jula 1985. godine, povodom njene desetogodišnjice. Bio je to prvi izlazak Ševarnadzea iz SSSR-a u novom svojstvu i prvo učestvovanje na jednom međunarodnom skupu. Pošto govorim ruski, i pošto sam iz ranijeg rada poznavao SSSR, brzo se uspostavio neposredan odnos. Protokolarnim aranžmanima na svečanim susretima i objedima sjedili smo jedan pored drugog. Bila je to prilika za duge neformalne razgovore. Uz to imali smo i poseban radni sastanak udvoje.

Naravno razgovaralo se o našim odnosima, sa izrazito pozitivnim pristupom sa njegove strane.

Stvorila se tako od prvog susreta povoljna atmosfera u našim odnosima i ona se nastavila u svim budućim susretima.

Kao savezni sekretar za instrane poslove Jugoslavije imao sam do tada nekoliko razgovora sa A. Gromikom. Moram reći da je u tim razgovorima imao korektan

odnos. Međutim, njegovi stavovi su bili veoma kruti, ocjene svjetskog razvoja dogmatizirane i uvijek su njegova viđenja svjetske situacije bila pretežno ili potpuno negativna, kruto blokovska, sa skoro redovno posebno negativnim ocjenama svega što je vezano za SAD. Uvijek je trošio najviše vremena na negativne ocjene politike SAD.

Ševarnadze je djelovao sasvim drugačije. On nije polazio od unaprijed datih ocjena, nije bio isključiv, želio je da čuje ocjene drugih i nastojao da uz negativno traži i pozitivne mogućnosti. Bio je uporan u nastojanjima da sovjetsku spoljnu politiku izvuče iz blokade dogmatskih viđenja svijeta i blokovske isključivosti. Njegov stav prema odnosima sa Jugoslavijom bio je, takođe, oslobođen tradicionalne zarobljenosti sovjetskim gledanjima na nas kao na revizioniste koje treba na svaki način privlačiti „socijalističkoj zajednici", bio je lišen ukorijenjenog nepovjerenja prema nama.

Ševarnadzeov doprinos novom stanju u našim odnosima sa SSSR-om bio je nesumnjiv – rekao bih da je bio nosilac tih nastojanja. Krajem jula 1985. godine vršili smo u političkom vrhu zemlje procjenu unutrašnjih zbivanja i politike SSSR-a od dolaska Gorbačova.

Postojale su i u svijetu i kod nas dvije krajnosti u ocjenama - jedna euforična koja vidi i očekuje promjene koje se žele, a ne ono što se realno događa, i druga, negatorska, po kojoj se ništa ozbiljno ne događa i ne mijenja. Naša ocjena je bila da SSSR ulazi u period dinamičnije unutrašnje i ofanzivne spoljne politike.

Procjenjivali smo da dinimaničnija unutrašnja i ofanzivnija spoljna politika mora dotaći i naše odnose sa SSSR-om.

U januaru 1986. godine bio sam u zvaničnoj posjeti SSSR-u. Bila je to dalja prilika za neposredne utiske i ocjene o politici Gorbačova. Za razliku od ranijih posjeta i razgovora, koji su često bili ili neprijatno sučeljavanje razlika sa pokušajima pritisaka, ili nategnuto nadmudrivnje, ili mimoilaženje stvarnih problema i ispraznost razgovora, ovaj put, kao i prilikom posjete premijerke Planinc, razgovori su bili otvoreni, sa izrazitim nastojanjem domaćina da se vode u prijateljskoj atmosferi i da se ne kaže ništa na način koji bi nas mogao povrijediti. Ovaj put je Ševarnadze pominjao principe odnosa koje smo do tada uvijek mi isticali, a oni prešutkivali. Bio je to razgovor ravnopravnih partnera sa izrazitim uzajamnim uvažavanjem. U atmosferi kakava je vladala bilo je moguće, bez sporenja, iznijeti stavove u kojima se razlikujemo, fiksirati principe od kojih mi u odnosima polazimo, o debalansu na našu štetu u nekim oblastima odnosa – ekonomskoj, kulturnoj i informativnoj. Takođe u takvoj atmosferi se moglo otvoreno razgovarati o pregovorima SAD – SSSR, pozitivnim očekivanjima i strahovanjima, o politici i pokretu nesvrstavanja i štetnosti

pokušaja unošenja blokovskih i ideoloških kriterija u Pokret, što je Ševarnadze primio čak sa odobravanjem.

Posebno je želio – i tome posvetio dio razgovora – da nas obavijesti o unutrašnjem razvoju. U razgovoru u četiri oka mi je rekao da su u pokretanju mnogih pitanja zakasnili. Na predstojećem kongresu će ozbiljno prići pitanju demokratizacije i međunacionalnim odnosima.

Kad sam Ševarnadzeu rekao da mi se čini da malo gdje štampa prati i piše pozitivno o svemu što se kod njih mijenja kao što to čini jugoslovenska, on se sutradan vratio na tu moju izjavu zahvaljivanjem našoj štampi. Konačno smo dočekali pohvalu našoj štampi – nikada nije bilo susreta sa Sovjetima da nisu napadali našu štampu. I Ševarnadze je dodao kako je uvijek do tada štampa bila „crvena marama“.

Vratili smo se iz SSSR-a sa utiskom da su u toku ozbiljne promjene, istina u okviru postojećeg sistema, da su one suočene sa jednom, šest decenija stvaranom praksom, shvatanjima, pa čak i mentalitetom, da ne treba imati iluzija da će sve ići smjerom kako neko želi, da promjene ne smijemo ni precjenjivati ni potcjenjivati, nego pažljivo pratiti i izvlačiti zaključke za našu politiku i odnose sa SSSR. Referišući na sjednici Predsjedništva SFRJ o posjeti SSSR-u i utiscima o promjenama rekao sam da se i mi moramo oslobađati naših predrasuda kad je riječ o onome što se događa u njihovom razvoju, jer se često kod nekih i vodećih ličnosti smatralo da je dobro u tim promjenama samo ono što liči na naš sistem i shvatanja, a ne što je realno moguće i značajno za stanje u SSSR-u.

Što se tiče naših odnosa bio je to je još jedan pomak na bolje i rasterećivanje od višegodišnjeg pritiska. Ševarnadze mi je tri puta ponovio pozdrave Gorbačova rukovodstvu Jugoslavije, rekao je da ga je obavijestio o pozitivnim ocjenama naših razgovora i da Gorbačov i on ističu potrebu sistematskih konakata između rukovodstava i značaj razmjenjivanja poruka kao jednog načina „da se posavjetujemo“.

NOVI SUSRETI - VIŠE SAZNANJA - DALJE PROMJENE U ODNOSIMA SSSR – SFRJ

U nastojanju da održimo što češći kontakt sa novim sovjetskim vrhom i vodimo dijalog, pošto nije bila realna skora posjeta Gorbačova Jugoslaviji, odlučeno je da se na sovjetski poziv odazove tadašnji jednogodišnji predsjednik Predsjedništva CK SKJ Milanko Renovica i posjeti SSSR.

Naši ciljevi, kad je riječ o toj posjeti, su bili: da reafirmišemo principe na kojima je moguća budućnost dobrih odnosa; da koristimo i jačamo mogućnost dijaloga o širem tematskom spektru; da se prevazilaze teškoće u ekonomskim odnosima nastale suficitom na našu štetu; da izložimo naša i čujemo njihova gledanja o međunarodnoj situaciji i problemima; da pružimo podršku promjenama u SSSR-u i pozitivnim promjenama u međunarodnom angažovanju. Posjeta se pokazala korisnom i produktivnom. (U sastavu delegacije sa Renovicom su bile ličnosti koje su posjedovale iskustva iz odnosa sa SSSR-om i koje su pripremale ovu posjetu pošto on nije imao to iskustvo). Razgovori i kominike su bili novi korak naprijed u nastojanjima da pomjeramo odnose ka sigurnijim pozitivnim temeljima. Uz potvrdu principa Beogradske i Moskovske deklaracije (što je do dolaska Gorbačova sovjetska strana uporno izbjegavala) otišlo se i dalje: afirmisan je zajednički stav o različitim putevima, mnogolikosti i raznovrsnosti formi izgradnje socijalizma, različitog međudržavnog položaja, kao trajne osnove naših odnosa. Gorbačov je u razgovorima i zdravici rekao da je KPSS izvukla zaključke da niko nema monopol na istinu, da se oni pažljivo i bez predubjeđenja odnose prema jugoslovenskim iskustvima, da je njihov interes da Jugoslavija bude čvrsta zemlja koja se razvija u okviru onih oblika i vrijednosti koje je sama izabrala – što takođe nikada do tada nije rečeno sa sovjetske strane, a naše istrajavanje upravo na tim shvatanjima je stalno napadano. U tome smo

vidili širi značaj i širi uticaj tih promjena koji se ne zatvaraju samo u odnose Jugoslavija – SSSR.

Utisci iz ovih razgovora su bili da su promjene unutar SSSR-a, u njegovoj spoljnoj politici i politici prema nama, u pozitivnom razvoju – da proces promjena poprima ozbiljniji tok i trajnije tendencije.

Naravno, nismo ni za trenutak zaboravljali da se SSSR kao velika sila ne može osloboditi nastojanja da sa te pozicije ostvaruje svoje interese. Takođe smo u ocjenjivanju promjena imali stalno u vidu činjenicu da se jedna šira društvena svijest i praksa stvarana 60 godina ne može ni brzo ni bez velikih lomova mijenjati. Pogotovo obzirom na svemoć birokratskog aparata.

Naša orijentacija poslije svih ovih procjena je bila usredsređena na realizovanje posjete Gorbačova Jugoslaviji i pripremu dokumenata strateškog značaja koji bi tokom posjete bili usvojeni.

Koncem juna 1987. godine Jugoslaviju je posjetio E. Ševarnadze.

Posjeta Ševarnadzea Jugoslaviji bila je, ustvari priprema posjete Gorbačova. Želio je da zajedno sagledamo stanje naših odnosa, naša gledanja na odnose, na aktuelno stanje u međunarodnim odnosima i posebno u angažovanju pokreta nesvrstanih, a onda i o našim odnosima sa susjedima. Želio je, takođe, da kao dio priprema posjete Gorbačova, izloži njihove ocjene i stavove i time utiče na stvaranje atmosfere za razgovore sa Gorbačovim. Dakle, sadržaj razgovora sa Ševarnadzeom je bio uvod u posjetu Gorbačova.

Njihovo mišljenje je bilo da za posjetu Gorbačova treba temeljito pripremiti dokumente koji bi bili potpisani. Osnovni dokument prema zajedničkom mišljenju bi trebala biti Deklaracija o principima odnosa i zajedničkim pogledima na odnose u svijetu. Ševarnadze je naglašavao da žele dokument koji bi bio od velikog značaja za naše odnose, ali i koji bi imao snažan odjek u međunarodnim odnosima. Smatrao je da zajednički možemo imati takve pretenzije. Očito su efektima posjete Gorbačova Jugoslaviji pridavali širi međunarodni značaj.

Dogovorili smo se da i oni i mi formiramo radne grupe koje bi pripremile nacrt Deklaracije, a oba nacrta bi bila osnova za zajedničku pripremu konačnog teksta.

Ševarnadze je bio prvi sovjetski rukovodilac koji je pokrenuo pitanja njihovog javnog stava o sukobu 1948. godine, napadima i višegodišnjem pritisku Staljina i poslije Staljina. To je do tada izbjegavano, smatralo se dovoljnim što je Hruščov dolaskom u Beograd okrivio Beriju i Abakumova – tj. NKVD – i što je na XX Kongresu u tajnom referatu to pripisao prijetnjama Staljina. U pripremi posjete Gorbačova, u razgovoru u četiri oka, rekao mi je da je iduće 1988. godine 40 godina od 1948. godine – napada na Jugoslaviju i rezolucije Informbiroa. Misle da i to treba da bude prisutno u pripremi posjete Gorbačova i da o tome treba nešto da kažu. Razmišljaju šta i kako? Odgovorio sam

da je dobro što o tome razmišljaju i osjećaju potrebu da nešto kažu. SSSR je u dugu da to učini, jer do sada nije dao cjelovitu i objektivnu ocjenu. Mi cijenimo to je Nikita Hruščov rekao u tajnom referatu na XX Kongresu ali mislimo da je to više opisivanje i površna ocjena – događaji koji su uslijedili 1948. godine ne mogu se objasniti samo argumentima kakav je onaj da je Staljin prijetio ako samo makne palcem neće biti Jugoslavije. Postojali su dublji razlozi, u pitanju su bili odnosi između socijalističkih država, ravnopravnost, samostalni putevi razvoja i međunarodnog angažovanja i dr. Jedna njihova objektivnija javna ocjena otklonila bi hipoteke iz tog vremena koje još žive. Manje bi govorili drugi o tome, kada bi SSSR rekao više. Prihvatio je to mišljenje i molio je da to pitanje ostane predmet internih razgovora nas dvojice o posjeti.

O njihovoj unutrašnjoj situaciji Ševarnadze je govorio i u našim razgovorima i prilikom prijema kod predsjednika državnog i partijskog predsjedništva. Ušli su u složenu etapu razvoja. Nalaze se na prekretnici. Imaju vlastita i dobra i loša iskustva. I potrebu da ozbiljno izučavaju iskustva prijatelja. Veoma pažljivo prate i izučavaju iskustva jugoslovenskog razvoja – „iz toga uzimamo ono što nam je korisno". (Ovako nešto do tada nije bilo rečeno).

Vide sa koliko interesa pratimo „perestrojku" i to veoma cijene. Shvataju svoju odgovornost. Ne misle da je ono što oni rade jedina istina – bila bi gruba greška prosto kopiranje toga – „svako iskustvo je vlastito iskustvo".

Mi smo iskoristili ovu priliku da izložimo detaljnije naše ocjene situcije u svijetu i da se razjasnimo oko nekih pitanja u kojima postoje razlike. Tako smo detaljno izložili naša gledanja na ono u čemu su neprihvatljivi njihovi doskorašnji stavovi prema Pokretu nesvrstanih – da je pozitivan i progresivan svjetski faktor samo u mjeri u kojoj je po njihovim shvatanjima antiimperijalistički, a on je faktor pozitivnog mijenjanja svjetskih odnosa u cjelini, zatim o njegovoj vanblokovskoj suštini, o tome da nije ničija ni rezreva, ni prorodni saveznik, ni saputnik, već samosvojan izraz pozitivnih težnji naroda i zemalja, da se u njega zbog toga ne mogu unostiti ideološki kriterijumi i podjele na „progresivne" i „neprogresivne" i t.sl. Bio je to temeljni razgovor o nesvrstanosti kakav do tada nije bilo moguće sa nekim efektom voditi – a što je veoma važno on je tražio taj razgovor. Uslijedile su njegove – moram da kažem drugačije od dotadašnjih – ocjene da je Pokret nesvrstanih jedna od najuticajnijih snaga savremenosti, teško je zamisliti svijet bez tog pokreta, iskreno pozdravljajući sve što čini Pokret, te da su nam stavovi o vanblokovskom karakteru Pokreta podudarni, jer su oni za raspuštanje blokova. Ipak je, uz svu evoluciju stava prema nesvrstanosti, ponovio kako su pogledi, pozicije, interesi i ciljevi SSSR-a i Pokreta nesvrstanih podudarni osim u par slučajeva – što je imalo prizvuk ostatka starih gledanja, ali i upoređivanja promjena vlastite politike sa politikom nesvrstanosti.

Interesovao se detaljno o našim ocjenama situacije na Balkanu, o našoj inicijativi za sastanak ministara inostranih poslova balkanskih zemalja o kojoj se pozitivno izjašnjavao. Posebno smo razgovarali o Mediteranu i stavovima i zahtjevima brionskog sastanka nesvrstanih zemalja Mediterana i obećao da će zahtjeve upućene SAD i SSSR-u staviti na dnevni red njegovog predstojećeg sastanka sa američkim državnim sekretarom G. Šulcom.

O bilateralnim odnosima njihove ocjene su bile pozitivne. Ponovio je i ocjene i principe iz naših razgovora u Moskvi i razgovora Gorbačova sa Renovicom. Time se definitivno učvršćivala pozitivna osnova uzajamnih odnosa – ovaj puta obostrano.

Posebno smo razmatrali problem suficita u trgovinskim odnosima sa SSSR-om čime Jugoslavija trpi štetu i faktički beskamatno finansira SSSR. Skrenuo sam mu pažnju da to može u nekim našim krugovima izazvati i negativne političke reakcije.

Ševarnadze je izrekao priznanja Jugoslaviji koja, kako je rekao, uživa veliki autoritet u Ujedinjenim nacijama, osnivač je i priznati lider Pokreta nesvrstanih, aktivan učesnik u evropskim procesima saradnje i angažovanja u izgradnji novog ekonomskog poretka. Predložio je češću razmjenu mišljenja i zamolio da im pružimo informacije, ocjene i savjete o nekim međunarodnim ekonomskim organizacijama u kojima oni nisu, posebno o MMF-u, i GATT-u, jer o njima malo znaju, a željeli bi da se u njih uključe.

Iz svega što je rečeno, vidi s da je posjeta Ševarnadzea bila još jedan krupan korak jačanja prakse šireg dijaloga sa SSSR-om i da je, ustvari,u svemu bila priprema posjete Gorbačova i da su razmatrana sva pitanja na način da Gorbačov neće morati počinjati razgovore o onome što je već rečeno.

Ševarnadze je bio i realizator ali i sve više sukreator strateških promjena u sovjetskim ocjenama odnosa i razvoja u svijetu i u sovjetskoj spoljnoj politici. Gorbačov je bio misaoni motor novog međunarodnog angažovanja SSSR-a, Ševarnadze je vrlo brzo postao zaista odličan realizator, ali i sve više i više i graditelj novih prilaza, ideja i konkretnih akcija SSSR-a – temeljitih promjena u spoljno-političkim gledanjima i praksi.

Kad se sjećam Ševarnadzea i svega kroz šta su prošli odnosi SFRJ sa SSSR-om u periodu kad je on bio ministar moram reći da je to bio period sasvim nove atmosfere u našim odnosima. Kad je riječ o našim susretima bili su to razgovori ravnopravnih partnera koji su se uzajmno uvažavali. Razgovori nisu bili ni kurtoazni, ni prazni, ni monolozi – bili su to sadržajni dijalozi, plodotvorni, u kojima se Ševarnadze nije ustručavao da u nekim promjenama sovjetske spoljne politike zatraži pomoć, a isto tako je reagovao na moje zahtjeve i interesovanja.

Bio je to, ustvari, i jedini period takvih odnosa između Jugoslavije i SSSR-a. Doprinos Ševarnadzea bio je veliki, da ne kažem u nizu pitanja i odlučujući.

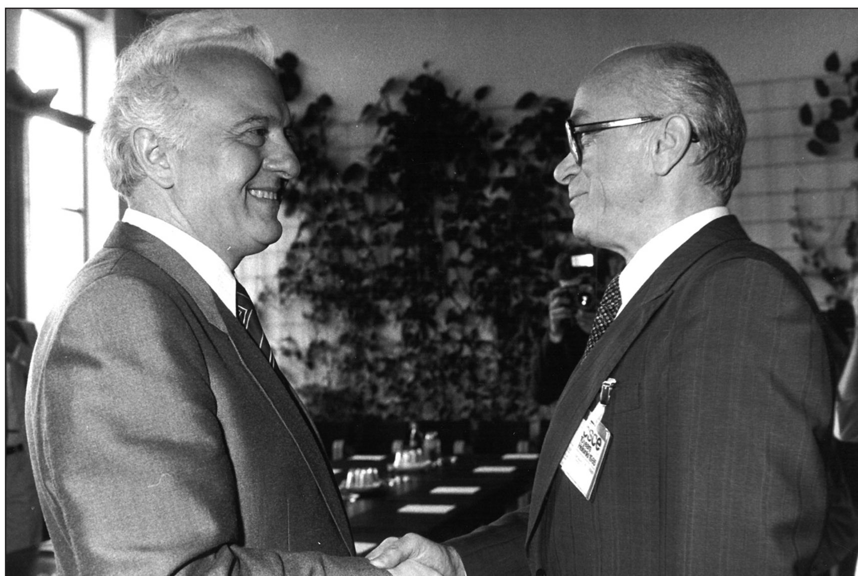
MIHAIL GORBAČOV U JUGOSLAVIJI

Pripreme za posjetu Gorbačova su se, poslije posjete i razgovora sa Ševarnadzeom, odvijale bez velikih teškoća. Očekivali smo težak put zajedničke izrade teksta Deklaracije, jer su skoro uvijek razgovori sa Sovjetima, o zajedničkim dokumentima i saopštenjima, bili više rasprave o neslaganjima nego dogovori. Ovaj put je to bilo drugačije. Već smo koncem oktobra imali i naš i njihov nacrt. Normalno, bili su različiti. Ali, usaglašavanje nije bilo svađanje, bila je to korisna rasprava i razjašnjavanje, konstruktivan dijalog u kome je prihvaćen dobar dio naših prijedloga. I sa njihove strane je uslijedilo isto tako dosta suštinskih novih, prihvatljivih i vrlo značajnih prijedloga i stavova. Iz takvog dijaloga se rodio nacrt dokumenta kakav do tada sa Sovjetima nismo imali. Konačni tekst smo verifikovali Ševarnadze i ja.

Sa tako pripremljenim tekstom Deklaracije i prijedlogom Ugovora o dugoročnoj ekonomskoj saradnji do 2000. godine, počela je posjeta Gorbačova Jugoslaviji – 14. marta l988. godine. Trajala je pet dana – bila je najduža koju je učinio nekoj zemlji od dolaska na kormilo SSSR-a. Sadržajno – kada je riječ o onome što je rečeno u razgovorima o našim odnosima, ocjenama našeg sistema, uloge na mađunarodnom planu, ocjenama stanja u SSSR-u i promjenama koje vrše, o međunarodnoj orijentaciji, principima i ciljevima nove sovjetske spoljne politike i dr. – bili su to razgovori kakve nikada nismo imali sa Sovjetima. Gorbačovljev govor u Skupštini Jugoslavije, sadržaj zajedničke Deklaracije, izjave koje je davao štampi (a posjetu je pratio ogroman broj novinara) bile su poruke svjetskoj javnosti i nije slučajno što je želio da ih uputi iz Beograda – znao je da će zbog toga imati širi odjek, jer je posjeta imala maksimalan svjetski publicitet upravo zbog dugogodišnjih sukobljenih stavova, shvatanja i prakse Beograda i Moskve.

Prvi susret sa Mihailom Gorbačovim, Moskva, mart 1985.g. (Delegacija SFRJ Veselin Đuranović, Ali Šukrija, Raif Dizdarević).

Susret ministara inostranih poslova SSSR i SFRJ Eduarda Ševarnadzea i Raifa Dizdarevića.

Susret
R. Dizdarevića
sa M.
Gorbačovim,
Beograd,
mart 1988.

Završni razgovori delegacije SFRJ sa Mihailom Gorbačovim, Mart 1988.,Dubrovnik.

Suština onoga što je Gorbačov rekao o našim odnosima i posebno što je zapisano u Deklaraciji kao njihova osnova, je prihvatanje pune afirmacije principa koji su do tada osporavani, a zbog insistiranja na njima smo stalno napadani i izlagani različitim pritiscima. To su: nezavisnost, suverenost, teritorijalni integritet, ravnopravnost, nemiješanje u unutrašnje stvari u ma kom vidu, bezuslovno poštovanje posebnosti puteva socijalističkog razvoja i različitog međunarodnog položaja. Bilo je nezamislivo, do tada, da sovjetski lider kaže (i to u Beogradu) „niko ne može da natura svoj model bilo kome" (a SSSR je svoj decenijama nametao); „dvije strane nemaju pretenzija da bilo kome nameću sopstvena shvatanja o društenom razvoju"; „niko nema monopol na istinu" (a decenijama je nametana samo njihova istina); „uspješnost svakog puta u socijalizam provjerava se društveno-političkom praksom i potvrđuje rezultatima društvenog progresa". Za nas je bilo bitno da ti principi budu u javnom dokumentu potvrđeni kao temelj odnosa – znali smo sa širim uticajem na odnose istočnih zemalja. Neke od njih smo utvrdili u Beogradskoj deklaraciji (1955.) i Moskovskoj izjavi (1956.) kad smo njihovim prihvatanjem uslovljavali normalizaciju odnosa, a Sovjetima je to tada trebalo u nastojanju da izađu iz staljinskog perioda izolacije i svjetske osude. Ali, nikada ih nisu iskreno prihvatili. U svim razgovorima koji su poslije toga završavali zajedničkim kominikeom oni su izbjegavali ili odbijali pominjanje ovih dokumenata i principa sadržanim u njima i oko toga su bili uvijek sporovi. Sada je u Deklaraciji rečeno da principi (svi su doslovno ponovljeni) iz tih dokumenata imaju istorijsku neprolaznu vrijednost i dodati novi univerzalni jednako značajni. Gorbačov je u razgovorima rekao „naše iskustvo pokazuje, a ono traje desetine godina, da su ti principi veliko bogatstvo", a u Skupštini da su naišli na širok međunarodni odjek i „ušli u savremenu političku kulturu". Bilo je to veliko dostignuće, ne samo za Jugoslaviju, bio je to znak da je SSSR ušao u duboke promjene.

Gorbačov je pozitivno ocjenjivao naš sistem samoupravljanja zbog čega smo, takođe, godinama napadani kao „revizionisti", „socijaldemokrati" i sl. On je rekao „iskustvo Jugoslavije stečeno u razvoju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i kurs na dosljedno sprovođenje u život principa socijalističog samoupravljanja u SSSR-u su nove mogućnosti za uzajamno obogaćivanje saznanja...".

Kako su se razgovori odvijali i njegova neposredna saznanja o našoj situaciji, shvatanjima i praksi povećavala, sve je češće ponavljao potrebu stalnog i šireg dijaloga i uzajamnog upoznavanja iskustva. U razgovorima je rekao: „Dajte da cijenimo iskustva jedni drugih, da razumijemo iskustva, da ih upoređujemo, sučeljavamo, prenosimo jedni drugima ono je je korisno, a da sačuvamo čistotu principa odnosa".

Nakon razgovora sa Ševarnadzeom da prilikom posjete Gorbačova moraju nešto reći o napadu na Jugoslaviju 1948. g., prilikom usklađivanja teksta Deklaracije u njoj je u usvojenoj verziji rečeno "Dosljedno poštovanje samostalnosti i nezavisnosti partija i socijalističkih zemalja u određivanju puteva sopstsvenog razvoja omogućilo je da se otklone uzroci koji su doveli do sukoba KPJ i SKP(b) i Informbiroa 1948. g.". Mi smo smatrali da to nije dovoljno, sovjetska strana nije mogla prihvatiti više. U govoru u Skupštini Gorbačov je rekao: „Protiv rukovodstsva KPJ bile su podignute neosnovane optužbe. Smatrao sam neophodnim da o tome danas kažem kako ne bi ostalo mjesta za rezervizanost, sumnjičavost, nepovjerenje, uvrijeđenost koji, kako pokazuje istorija, vrlo lako nastaju u odnosima među narodima, a onda se kasnije vrlo teško otklanjaju". Iako ocjena ne sadrži suštinu i trajanja sukoba (samo je dio implicitno sadržan u Deklaraciji), iako se napad svodi na sukob partija, a ne država, ipak je to bila prva javna ozbiljnija ocjena i priznanje sa sovjetske strane.

Posebno je bilo zanimljivo gledanje Gorbačova na stanje i odnose u svijetu i ono što je rekao o sovjetskoj međunarodnoj orijentaciji. U Deklaraciji i govoru u Skupštini je izložena šira, po mom mišljenju izuzetno značajna, platforma principa, ciljeva i stavova o međunarodnim odnosima i svjetskom razvoju, ustvari, platforma nove sovjetske spoljne politike – sigurno do tada najcjelovitija od dolaska Gorbačova na čelo SSSR. Pomenuti su svi bitni pozitivni principi odnosa među državama i angažovanja za svijet bez nasilja, bez neuklearnog oružja, u kome bi bila isključena primjena sile ili prijetnja silom, u kome bi se sporovi rješavali isključivo političkim sredstvima u duhu ravnopravnosti, u cilju jačanja međunarodnog mira, bezbjednosti i progresa, za podršku principima koji zabranjuju agresiju, povredu granica, zauzimanje tuđih teritorija, miješanje pod bilo kakvim izgovorima, za jednaku bezbjednost svih država, jačanje atmosfere povjeranja i dijaloga, za demokratizaciju međunarodnih odnosa na temelju pune afirmacje principa ravnopravnosti itd. Treba reći da je najveći dio ovih principa, ciljeva i stavova bio zajednički formulisan u Deklaraciji i tu je ne mali doprinos jugoslovenske strane. Kad je riječ o ovom za SSSR zaista velikom koraku u gledanju na svijet i odnose u njemu ne treba zaboraviti da je sve do prije nekoliko godina politika SSSR-a bila hegemonija i grubo miješanje, prijetnja silom (Jugoslaviji od 1948.), upotreba sile vojnim intervencijama (Mađarska 1956., Čehoslovačka 1968.) i agresijom (Avganistan od 1980.), politika ograničenog suvereniteta (tzv. Brežnjevljeva doktrina) itd. Kad se na to podsjeti onda se može cijeniti koliki je značaj promjena sadržanih u pomenutoj platformi i u ovim riječima Gorbačova u Beogradu: „Prošlo je vrijeme kada je šačica velikih država odlučivala za cio svijet, dijelila ga na sfere uticaja po zakonu pesnice. Sada

niko ne može – bilo u Londonu ili Vašingtonu, Parizu ili Moskvi, da riješava neko krupno međunarodno pitanje ne osluškujući višeglasje svijeta, ne vodeći računa o mišljenjima drugih zemalja, ne shvatajući svojim političkim radarom njihove težnje i nade". U razgovorima on je rekao: „Danas takve zemlje kao što su SAD i SSSR više neće moći nešto da nature drugima, mogu im samo nešto savjetovati, ali naturati nikako". U Beogradu je data i do tada najpozitivnija ocjena politike i Pokreta nesvrstanih zemalja. U Deklaraciji su čak, na naš prijedlog i sovjetsko prihvatanje bez protivljenja, navedeni svi osnovni izvorni principi i ciljevi nesvrstanosti, uloga Pokreta kao vanblokovskog i globalnog faktora sa ocjenom da njegova rastuća uloga u svjetskim odnosima odgovara zahtjevima vremena i interesima svjetske zajednice. Gorbačov je o Pokretu rekao i ovo: „Čini se da PNZ[180] može da učini mnogo više nego bilo koji drugi pokret na prestruktuiranju ekonomskih odnosa u svijetu. Jer, teško bi bilo ignorisati PNZ – to je glas 100 zemalja". Ovo je značilo stratešku, a ne više taktičku, promjenu stava SSSR prema nesvrstanosti. Gorbačov je indirektno i direktno odao priznanje međunarodnom angažovanju, ugledu i ulozi Jugoslavije. Uostalom sam sadržaj Deklaracije je priznanje partnera sa kojim se zajedno deklariše tako značajna platforma. U razgovorima je rekao: „Mi veoma cijenimo ulogu Jugoslavije u svijetu koja je opšte priznata, a priznat je i doprinos Jugoslavije u svjetskim procesima koji će i dalje rasti, što svjetska zajednica očekuje". I ovo: „Veoma je značajno i što Jugoslavija, kao jedan od osnivača Pokreta nesvrstanih zemalja, može mnogo da učini, a i čini, u pogledu uloge Pokreta. Pošto će uloga Pokreta nesvrstanih rasti, to znači da će dalje rasti i uloga Jugoslavije kao zemlje koja u Pokretu ima veliki uticaj". Govoreći o međunarodnim ekonomskim odnosima i novom međunarodnom ekonomskom poretku rekao je „konsultacije sa vama u vezi s tim bi bile korisne, jer vi vjerovatno znate mnogo više od nas". On je pozitivno ocijenio – sa priznanjem Jugoslaviji – mediteranski sastanak nesvrstanih zemalja na Brionima i sasvim konkretno podržao njegove zahtjeve o smanjenju naoružanja u Mediteranu i spremenosti na dijalog sa ovim zemljama. Takođe je pozitivno govorio o prvom u istoriji balkanskih zemalja sastanku ministara inostranih poslova u Beogradu, neposredno prije njegove posjete.

Gorbačov je u razgovorima odao priznanje Titu. Rekao je da se smatra obaveznim prema Titu koji je mnogo učinio za stvar socijalizma i sovjetsko-jugoslovenskih odnosa. Po vlastitoj želji posjetio je Titov grob i položio cvijeće.

On je ovim riječima izrazio stav prema Jugoslaviji: „Naša je želja da Jugoslaviju vidimo jakom, ujedinjenom, snažnom i čvrstom. Sovjetsko rukovodstvo, sovjetski komunisti, svi radni ljudi SSSR-a, žele da vide Jugoslaviju kao snažnu,

180 Pokret nesvrstanih zemalja

monolitnu, prosperirajuću socijalističku zemlju. Mi nemamo dvostruku politiku prema Jugoslaviji – to je u skladu sa našim nacionalnim interesima“.

Posjeta Gorbačova je imala nesumnjivo veliki, a za odnose SSSR - Jugoslavija, istorijski značaj. Rezultati su bili iznad očekivanja. Imali su bez sumnje – kao i posjeta u cjelini – širi međunarodni značaj i veliki odjek. Zajednička Deklaracija nije bila samo najsadržajniji u progresivnom smislu dokument između Jugoslavije i SSSR-a, to je bio najsadržajniji dokument koga je do tada Gorbačov potpisao sa nekom zemljom – i da ponovim nije slučajno odabrao Jugoslaviju. Nesumnjiv je njen širi međunarodni značaj. Gorbačov je dva puta – u razgovorima u Beogradu i u završnim razgovorima u Dubrovniku – rekao da Deklaracija ima ogroman značaj ne samo za odnose Jugoslavije – SSSR, nego i mnogo širi. Posjeta je ojačala – tada inače veoma ranjiv – međunarodni položaj Jugoslavije zbog krize u koju smo ušli. Upravo povodom ove posjete dočekali smo da se u svjetskoj javnosti reafrimišu vrijednosti jugoslovenskog modela i doprinosa. Sada se ocijenjivalo i pisalo da je „perestrojka počela u Jugoslaviji“, da je „perestrojku počeo Tito“, kao i nesvrstanost, da je jugoslovensko-sovjetska Deklaracija „jedan od najznačajnijih političkih dokumenata u međunarodnom životu posljednjih godina“, pa čak i tvrdnja „SSSR se približava Jugoslaviji“.

Na kraju posjete, u završnim razgovorima koje smo vodili u Dubrovniku, rekao nam je: „Dopalo mi se što nismo razmjenjivali komplimente, već otvoreno i radno razgovarali“. A onda je zaključio riječima: „Dali ste mi dosta hrane za razmišljanje“. Insistirao je da nastavimo dijalog na raznim nivoima o socijalizmu, o problemima sa kojima se susrećemo u razvoju dvije zemlje, o pojavama u svjetskom razvoju i svjetskim odnosima, o nekim međunarodnim problemima, među njima i onima u kojima SSSR nije dovoljno prisutan kao što su međunarodni ekonomski odnosi i međunarodni ekonomski poredak.

Imali smo sve razloge ne samo za zadovljstvo, već i za trijumf poslije svega što smo činili i čemu smo se do ovoga morali suprotstavljati od 1948. godine. Jer, pokazalo se koliko se istorijski potvrdila vrijednost te orijentacije, tih ideja i akcija Jugoslavije koji su vodili progresu i doveli do ovakve afirmacije. Na žalost, ta afirmacija tih vrijednosti je bila za nas zakašnjela – došla je u vrijeme kad se vidjelo i koliko je za sudbinu Jugoslavije pogubno što nije u tom smjeru išla smjelo i stvaralački dalje, što je zastala i što se zarobljavala u prevaziđeno.[181]

Nakon posjete, ostali smo pod utiskom da je Gorbačov otišao iz Jugoslavije sa mnogo pozitivnijim utiscima od predstava sa kojim je došao. Utisak svih nas koji smo tokom posjete bili u kontaktu s njim je bio da je doživio Jugoslaviju sasvim

181 Sve što se kasnijih godina događalo, uključujući i promjene samog Gorbačova je za drugu priču

drugačijom nego što je o njoj do dolaska mislio – drugačijom od onoga u čemu je živio u SSSR-u i drugačiju od lagerskih zemalja u kojima je često boravio. (I tada je Jugoslavija – koja je već bila u dubokoj krizi – bila po mnogo čemu ispred, a u ponečemu i daleko ispred tih zemalja).

Njegov doprinos da se odnosi SSSR-Jugoslavija utemelje na zdravim i plodnim principima, da se prekinu višedecenijske sovjetske hegemonističke pretenzije prema nama, da se afirmišu i shvatanje i principi istinskog progresa je zaista istorijska vrijednost.

Gorbačov je na nas ostavio pozitivan utisak. To je sovjetski rukovodilac drugačiji od mnogih koje smo znali. Ostavljao je utisak modernog političara i državnika, širokog obrazovanja i velikog iskustva i zaista izuzetne inteligencije. Spreman je bio na dijalog o svakom pitanju, ni jednu temu nije izbjegavao, djelovao je u razgovorima sigurno, čak i samouvjereno. Uz ovo, moj utisak je bio da ne podliježe emocijama, da je veoma racionalan, čak mi se činilo i suviše.

PRILOG:
Jugoslovensko-sovjetska Deklaracija o međusobnim i međunarodnim odnosima usvojena na kraju posjete Mihaila Gorbačova SFR Jugoslaviji 18. marta 1988. godine

JUGOSLOVENSKO - SOVJETSKA DEKLARACIJA O MEĐUSOBNIM I MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija i Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, kao i Savez komunista Jugoslavije i Komunistička partija Sovjetskog Saveza, polazeći od dugoročnih interesa jugoslovenskih i sovjetskog naroda da stalno unapređuju saradnju, obogaćuju njen sadržaj i podstiču dalji razvoj prijateljskih odnosa dviju socijalističkih zemalja i samim tim efikasno doprinose stvaranju bezbjednijeg i pravednijeg svijeta, odlučili su da u ovoj deklaraciji potvrde principe i ciljeve uzajamnih odnosa, kao i da izlože svoje poglede na osnovna pitanja savremenih međunarodnih odnosa i na puteve stvaranja svijeta bez nasilja, bez nuklearnog oružja, u kome bi bila isključena primjena sile ili prijetnja silom, u kome bi se svi sporovi riješavali isključivo političkim sredstvima u duhu ravnopravnosti, u cilju jačanja međunarodnog mira, bezbjednosti i progresa.

I

1. SFRJ i SSSR ističu istorijsku ulogu i neprolaznu vrijednost univerzalnih principa, sadržanih u Beogradskoj (1955) i Moskovskoj (1956) deklaraciji, a naročito: uzajamno poštovanje nezavisnosti, suvereniteta, teritorijalnog integriteta, ravnopravnosti i nemiješanja u unutrašnje stvari u bilo kojem vidu. Njihova dosljedna primjena je odigrala ključnu ulogu u normalizaciji međudržavnih odnosa i razvoju svestrane i stabilne saradnje. Dvije strane će se i ubuduće pridržavati tih principa. SFRJ i SSSR izgrađuju i unapređuju svoje odnose polazeći od bezuslovnog poštovanja posebnosti puteva i oblika njihovog socijalističkog razvoja i različitog međunarodnog položaja.

2. Odnosi prijateljstva naroda dviju zemalja imaju dugu tradiciju. Oni su posebno ojačali u zajedničkoj borbi protiv fašizma u godinama Drugog svijetskog rata. Jugoslovensko-sovjetski odnosi su bili izloženi i teškim iskušenjima. Naslage i opterećenja prošlosti otklonjeni su zahvaljujući striktnom poštovanju zajedničkih utvrđenih principa.

Dvije strane vide glavni pravac svoje aktivnosti u daljem produbljivanju povjerenja i saradnje u svim oblastima, u povećanju kvaliteta i obima ravnopravne i uzajamno korisne saradnje, uz uzajamno bogaćenje iskustvom u ekonomskom, društvenom i kulturnom razvoju, sa ciljem da se ukupni bilateralni odnosi podignu do viših dometa.

Posebnu pažnju one će i ubuduće poklanjati političkom dijalogu na svim

nivoima, podsticanju neposredne djelotvorne saradnje političkih i društvenih organizacija, jugoslovenskih i sovjetskih republika, pokrajina, gradova, radnih kolektiva, kao i međusobnih kontakata građana.

3. Uspiješan i svestran razvoj stabilne i uzajamno korisne ekonomske saradnje od prioritetnog je značaja za ukupne odnose. Oslanjajući se na značajna dostignuća u toj oblasti i shvatajući obostranu odgovornost za njihovo učvršćivanje i razvoj, SFRJ i SSSR će težiti širem uvođenju savremenih oblika, specijalizaciji i kooperaciji na dugoročnoj osnovi, ulagaće zajedničke napore za unapređivanje strukture robne razmjene, za obezbjeđivanje stabilne i uravnotežene robne razmjene i ukupnih privrednih odnosa kao materijalne osnove saradnje.

Tim ciljevima služi i Dugoročni program ekonomske saradnje do 2000. godine, kao učešće organizacija dviju zemalja u realizaciji projekta kompleksnog programa naučno-tehničkog progresa u okviru SEV.

Dvije strane će podsticati stalno širenje veza u oblasti kulture, nauke, obrazovanja i informisanja, kao i druge kontakte koji doprinose boljem uzajamnom upoznavanju svih oblasti života naroda dviju zemalja i nesmetanu razmjenu duhovnih vrijednosti. One smatraju da objektivno informisanje javnosti o dostignućima, problemima i politici u dvjema zemljama služi jačanju uzajamnog razumijevanja i povjerenja među njihovim narodima.

II

1. Savez komunista Jugoslavije i Komunistička partija Sovjetskog Saveza visoko ocjenjuju dostignuti nivo međusobnih odnosa i smatraju da su oni važan činilac stabilne i svestrane jugoslavensko-sovjetske saradnje i učvršćenja prijateljstva između naroda dvije zemlje.

Oni potvrđuju spremnost da svoje odnose dalje razvijaju i sadržajno obogaćuju, polazeći od principa nezavisnosti, ravnopravnosti i nemiješanja, odgovornosti svake partije pred radničkom klasom i narodom svoje zemlje, uzajamnog poštovanja različitih puteva u izgradnji socijalizima i međunarodnog položaja. Oni će na toj osnovi unapređivati dobrovoljnu i uzajamno korisnu saradnju, konstruktivan i drugarski dijalog.

Doslijedno poštovanje samostalnosti i nezavisnosti partija i socijalističkih zemalja u određivanju puteva sopstvenog razvoja omogućilo je da se otklone uzroci koji su doveli do sukoba KJP sa SKP (B) i Informbiroom 1948. To ima

veliki značaj ne samo za međusobne odnose SKJ i KPSS, već i za razvoj i afirmaciju socijalizima kao svijetskog procesa.

Polazeći od uvjerenja da niko nema monopol na istinu, dvije strane izjavljuju da nemaju pretenzije da bilo kome nameću sopstvena shvatanja o društvenom razvoju. Uspješnost svakog puta u socijalizimu provjerava se društveno –političkom praksom i potvrđuje rezultatima društvenog progresa.

SKJ i KPSS će težiti obogaćivanju saradnje, njegovati stalni politički dijalog u cilju produbljene razmjene mišljenja i iskustava o aktuelnim pitanjima socijalističke izgradnje u dvije zemlje, o socijalizmu kao svjetskom procesu, kao i o globalnim pitanjima svijeta i društvenog progresa, ravnopravne međunarodne saradnje i jačanja povjerenja među narodima. Oni će razvijati i produbljivati kontakte između svojih predstavnika na različitim nivoima, pridajući poseban značaj susretima na najvišem nivou.

Dvije strane smatraju da je razvoj socijalističkog samoupravljanja, u skladu sa osobenostima svake zemlje, od prioritetnog značaja. Ono obezbjeđuje istinsku vlast naroda i slobodu ličnosti i predstavlja sigurnu garanciju protiv administrativno-birokratskog izopačavanja socijalizma, protiv dogmatizma i voluntarizma.

Iskustvo Jugoslavije, stečeno u razvoju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i kurs na doslijedno sprovođenje u život principa socijalističkog samoupravljanja naroda u Sovjetskom Savezu, otvaraju nove mogućnosti za uzajamno obogaćivanje saznanja o njegovim savremenim formama i metodama funkcionisanja.

2. SKJ i KPSS potvrđuju univerzalni značaj demokratskih principa u odnosima među komunističkim, radničkim, socijalističkim, socijal-demokratskim, nacionalno-oslobodilačkim i drugim progresivnim partijama i pokretima, zasnovanim na njihovom neotuđivom pravu da samostalno odlučuju o izboru puteva društvenog razvoja.

SKJ i KPSS se zalažu za najširu ravnopravnu saradnju među progresivnim i demokratskim partijama i pokretima, nezavisno od ideoloških razlika među njima. Ta saradnja je nužnost našeg vremena i od ogromnog je značaja za rješavanje aktualnih međunarodnih političkih i ekonomskih problema, za ostvarivanje interesa radničke klase, za demokratiju i društveni progres.

Doprinos jačanju dijaloga i uzajamnog razumijevanja dao je susret partija i pokreta, održan u Moskvi povodom obilježavanja 70. godišnjice Oktobra, na kome je u novoj, demokratskoj atmosferi izvršena konstruktivna razmijena mišljenja o najvažnijim pitanjima savremenosti. To je izraz njihovog shvatanja

sopstvene istorijske odgovornosti pred sadašnjim i budućim generacijama za obezbjeđenje opšteg mira, bezbjednosti, saradnje i društvenog napretka.

Komunističke, radničke, socijalističke, socijaldemokratske, nacionalno-oslobodilačke i druge partije i pokrete potvrđivat će svoju progresivnu ulogu u svijetu u mjeri u kojoj budu doprinosili miru, razoružanju, razvoju, borbi za slobodu i nezavisnost, za nacionalno i socijalno oslobođenje, za afirmaciju principa aktivne miroljubive koegzistencije kao univerzalne vrijednosti u odnosima između država i naroda, širenja materijanih i duhovnih potencijala, produbljivanja humanističkih osnova. Procesi reformi i radikalnih promjena u socijalističkim zemljama potvrđuju vitalnost socijalizma i njegovu spremnost da odgovori izazovu vremena.

Čovječanstvo se danas nalazi pred odlučujućim izborom. Ono može da krene putem opšteg progresa ili zaoštravanja postojećih protivrječnosti. Kojim putem će poći u znatnoj mjeri će zavisiti od sposobnosti svih naprednih, demokratskih snaga da ponude uvjerljivu viziju progresivnog mjenjanja svijeta, da odgovore na mnoga nova pitanja sa kojima se suočavaju čovjek kao pojedinac i društvo u kojem on živi.

3. Socijalizam je na prelomnoj etapi, na pragu potpunijeg ostvarenja materijalnih i duhovnih potencijala, produbljivanja humanističkih osnova. Procesi reformi i radikalnih promjena socijalističkim zemljama potvrđuju vitalnost socijalizma i njegovu spremnost da odgovori izazovu vremena.

III

Problemi nesagledivih razmjera koji stoje pred čovječanstvom, zahtijevaju poimanje cjelovitosti i međuzavisnosti svjetske zajednice, novi politički pristup i praksu, povećanu odgovornost, koji bi bili primjereni savremenim realnostima.

1. SFRJ i SSSR potvrđuju privrženost politici mira i nezavisnosti naroda i zemalja, njihove ravnopravnosti i jednake bezbjednosti svih država, bez obzira na veličinu i moć, na društveno-politički sistem, na uvjerenja kojima se rukovode, na oblike i karakter međunarodnog povezivanja ili na geografski položaj.

Oni ističu značaj dosljedne primjene principa i politike aktivne miroljubive koegzistencije između svih država, popuštanja zategnutosti, riješavanja sporova među državama isključivo mirnim sredstvima, ravnopravne saradnje, jačanja atmosfere povjerenja i dijaloga, stvaranja uslova za brži razvoj u svijetu, u prvom redu zemljama u razvoju.

Dvije strane pridaju poseban značaj dosljednoj primjeni univerzalnih i

obavezujućih principa sadržanih u Povelji Ujedinjenih nacija, u završnom aktu Konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji i drugim osnovnim međunarodnopravnim dokumentima, koji zabranjuju agresiju, povredu granica, zauzimanje tuđih teritorija, svaku prijetnju i upotrebu sile, miješanje u unutrašnje poslove drugih država pod bilo kakvim izgovorom.

2. Demokratizacija međunarodnih odnosa je preduslov i neodvojivi dio procesa građenja pravednih odnosa u svijetu i podrazumijeva pravo svih država da ravnopravno učestvuju u razmatranju i riješavanju svih međunarodnih problema, posebno onih koji zadiru u njihove neposredne interese.

SFRJ i SSSR se zalažu za jačanje OUN kao univerzalnog međunarodnog foruma suverenih i jednakih država. Oni se zalažu i za povećanje uloge i doprinosa OUN u riješavanju gorućih problema savremenog svijeta u interesu svih zemalja i cijele međunarodne zajednice.

3. U savremenom svijetu, opterećenom opasnim i mnogobrojnim problemima, istaknutu ulogu ima politika nesvrstanosti čiji je cilj mir, bezbjednost za sve, ravnopravnost i uzajamno razumijevanje, prevazilaženje postojećih podijeljenosti, dosljedno poštovanje političke i ekonomske nezavisnosti i dostojanstva svih zemalja i naroda, njihovih prava na suveren izbor puteva svog razvoja i pravedni ekonomski odnosi. Politika nesvrstanosti je protiv imperijalizma, kolonijalizma i neokolonijalizma, aparthejda, kao i svih oblika agresije, miješanja, nasilja, dominacije, hegemonije i diskriminacije u političkim i ekonomskim odnosima i ograničavanja međunarodne saradnje uskim okvirima postojećih grupacija. Aktivnosti pokreta nesvrstanih zemalja kao nezavisnog, vanblokovskog, globalnog faktora, usmjerena je na širenje međunarodne saradnje, prevladanje i otklanjanje postojećih barijera, konfrontacija, isključivosti i predubjeđenja. Rastuća uloga pokreta i politike nesvrstanosti u svjetskim odnosima odgovara zahtjevima vremena i interesima svjetske zajednice.

4. SFRJ i SSSR potvrđuju svoje uvjerenje da je dostižan svijet bez oružja, bez prijetnji silom, u kome strah i nasilje ustupaju mjesto povjerenju, stabilnoj bezbjednosti i spokojstvu svih naroda i ljudi. U savremenom međuzavisnom svijetu bezbjedenost svake zemlje je pouzdana ako se zasniva na bezbjednosti svih. Prvi, odlučujući korak u ostvarivanju tih težnji je zaustavljanje trke u naoružavanju i otvaranje nepovratnog procesa nuklearnog i konvencionalnog razoružanja u cilju opšteg i potpunog razoružavanja pod efikasnom međunarodnom kontrolom.

Realno otklanjanje opasnosti nuklearne katastrofe, što podrazumijeva pot-

punu i opštu likvidaciju nuklearnog naoružanja predstavlja najviši i najhitniji interes svih naroda. Taj proces je već otvorio sporazum između SSSR-a i SAD-a o uništenju raketa srednjeg i kraćeg dometa i time je ohrabrio nade čovječanstva u sigurniju budućnost. Naraslo uvjerenje u ostvarivost ideala razoružanja može da postane faktor od istorijskog značaja.

Neophodno je i moguće da se bez odlaganja pristupi izradi i zaključivanju ugovora o potpunoj i sveopštoj zabrani proba nuklearnog oružja, uz najoštrije mjere kontrole u toj oblasti, sprečavanju militarizacije kosmosa koji pripada čovječanstvu, kao i zabrani i likvidiranju svih vrsta oružja za masovno uništavanje.

Postizanje tih ciljeva zahtjeva doprinos svih država, što podrazumjeva i multilateralne pregovore. Sredstva oslobođena na taj način i mogućnosti - naučne, tehnološke, materijalne - treba da budu usmjerna na ciljeve razvoja, prije svega zemalja u razvoju. To bi bio istorijski preokret u interesu svih zemalja i čitavog čovječanstva.

5. SFRJ i SSSR, potvrđujući privrženost duhu i ciljevima Konferencije o bezbjednosti i saradnji u Evropi, zalažu se za razvoj i produbljivanje opšteevropskog procesa, uravnoteženu i doslijednu primjenu svih odredbi završnog akta i drugih dokumenata usvojenih od strane država - učesnica KEBS, što ima važnu ulogu u uspostavljanju povjerenja i saradnje na evropskom kontinentu. Oni ističu posebnu važnost poštovanja odredbi o nepovrijedivosti postojećih granica u Evropi.

Pozitivni procesi koji jačaju u Evropi treba da obuhvate i Mediteran, čija je bezbjednost jasno povezana sa bezbjednošću u Evropi, kako bi se on pretvorio u područje stabilnog mira i saradnje.

6. Dvije strane smatraju da krizna žarišta, koja postoje na raznim kontinentima, predstavljaju stalni izvor širenja sukoba, prijetnju miru i bezbjednosti, kao i nezavisnosti i suverenim pravima zemalja i naroda u tim područjima. Najhitnije riješavanje kriznih žarišta otklanjanjem uzoraka koji su ih izazvali treba da se ostvaruje političkim sredstvima na principima Povelje UN, uz efikasno korištenje mogućnosti te organizacije, poštovanje legitimnih interesa svih država i naroda, njihovog prava da suvereno određuju svoju sudbinu.

7. Dvije zemlje pridaju veliki značaj poštovanju ljudskih prava i zalažu se za njihovo potpuno i doslijedno ostvarivanje u cijelom svijetu. Ljudska prava i osnovne slobode su neotuđive, nedjeljive i uzajamno povezane. Poseban značaj imaju ona prava i slobode koja omogućavaju čovjeku da učestuje u stvaranju životnih uslova, u raspolaganju rezultatima rada, da neposredno utiče na društvene i političke odnose u svojoj zemlji.

8. SFRJ i SSSR su uvjereni da interesi stabilnog ekonomskog razvoja svake zemlje i svjetske zajednice u cijelini zahtijevaju korjenit zaokret u sferi međunarodnih ekonomskih odnosa. Oni ističu da bi hitno i suštinsko rješavanje gorućih problema, koji leže u osnovi krize tih odnosa, bilo u interesu stabilnosti i progresa u svijetu. To se posebno odnosi na problem ogromne spoljne zaduženosti većine zemalja u razvoju, njihove diskriminacije u trgovini, ograničenog pristupa tehničkim i tehnološkim dostignućima. Oni ističu da stabilni privredni usponi svake zemlje i svjetske zajednice u cijelini podrazumijevaju aktivno nesmetano učešće svih zemalja u ekonomskoj saradnji, u rješavanju akutnih problema svjetske privrede i međunarodnih ekonomskih odnosa. Stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka je u interesu svih zemalja i zahtijeva doprinos svake od njih.

9. Zaštita i unapređenje čovjekove sredine, kao i zaštita prirode i racionalno korištenje prirodnih izvora predstavljaju jedan od važnih uslova boljeg kvaliteta života i privrednog razvoja, što sve više zahtijeva širu saradnju zemalja. SFRJ i SSSR izjavljuju da će davati svoj doprinos razvoju saradnje u toj oblasti.

Svjetska civilizacija stupa u novu etapu svog razvoja. Nikada se još pred čovječanstvom nisu postavljali sa takvom snagom problemi opstanka, očuvanja životnog okruženja, stvaranja materijalnih i duhovnih uslova za dostojan život svih naroda na planeti.

Ljudski rod je u stanju da dostigne nove domete svog razvoja zajedničkim naporima svih država, nezavisno od njihovog društvenog uređenja, ideološke i političke orijentacije.

U opštem je interesu da se krči put ka svijetu u kome sloboda, nezavisnost i dostojanstvo naroda i svake ličnosti, isto kao i sam život, stvaralaštvo i svestrani razvoj čovjeka, predstavljaju najveću vrijednost; ka svijetu, u kome se ostvaruje napredak-ekonomski, kulturni, ili drugi - svih naroda, u kome preovlađuje saznanje da svi mi, stanovnici jedne planete, dijelimo zajedničku sudbinu, da težimo opštem napretku. To stvara kod svih naroda i država odgovornost pred sadašnjim i budućim generacijama, pred istorijom. To zahtijeva od svih nove prilaze, dobru volju, novu političku filozofiju, u osnovi koje je shvatanje da je svijet nedijeljiv i uzajamno povezan, da je progres jednih moguć kao dio progresa svih, da materijalna i duhovna bogatstva, dostignuća nauke i tehnologije otvaraju nove prostore za prevladavanje podijeljenosti, za razvoj svih naroda.

U ostvarivanju tih ideala, u postizanju tih visokih ciljeva, SFRJ i SSSR, kao i SKJ i KPSS sarađivat će međusobno, kao i sa svim drugim zemljama i političkim snagama svjesnim svoje odgovornosti za stvar mira, opšte bezbjednosti i progresa.

Beograd, 18. mart 1988. godine

SPISAK SKRAĆENICA

DFJ - Demokratska federativna Jugoslavija
FNRJ - Federativna Narodna Republika Jugoslavija
SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
KP - Komunistička partija
KPJ - Komunistička partija Jugoslavije
SKJ - Savez komunista Jugoslavija
SKOJ - Savez komunističke omladine Jugoslavije
GK KPJ - Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
CK - Centralni komitet
NOV - Narodno oslobodilačka vojska
NOV i POJ - Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije.
NOP - Narodnooslobodilački pokret
NOB - Narodnooslobodilačka borba
NOO - Narodno oslobodilački odbori
AVNOJ - Antifašističko Vijeće Narodnog oslobodjenja Jugoslavije
JA - Jugoslavenska armija
UDB-a - Uprava državne bezbjednosti
Maspok - Masovni pokret
NDH - Nezavisna država Hrvatska
SSSR - Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SKP(b) - Svesavezna komunistička partija (boljševika)
KPSS - Komunistička partija Sovjetskog Saveza
CK KPSS - Centralni komitet Komunističke partije Sovjetskog Saveze
NKVD - Narodni komesarijat unutrašnjih djela
Kominterna - Komunistička Internacionala
CA - Crvena Armija
SAD - Sjedinjene Američke Države
ČSR - Čehoslovačka Republika
IB - Informacioni biro
Rezolucija IB-ea - Rezolucija Informbiroa
Politbiro - Politički biro
KP Kine - Komunistička partija Kine
KPČ - Komunistička partija Čehoslovačke
UN - Ujedinjene nacije

PNZ - Pokret Nesvrstanih zemalja
NATO - North Atlantic Treaty Organization - Organizacija Sjeverno-Atlantskog pakta.
KEBS - Konferencija o evropskoj bezbjednosti i saradnji
MMF - Medjunarodni Monetarni Fond
GATT General agreement on tariffs and trade - Generalni ugovor o tarifama i trgovini
SEV - Savjet ekonomske uzajamne pomoći

BILJEŠKA O AUTORU

Raif Dizdarević je rođen 09.12.1926.godine u Fojnici. Potiče iz poznate antifašističke porodice iz koje su sedmorica braće učestovala u Narodnooslobodilačkoj borbi. Trojica su izgubila živote – najstariji Zijo, književnik, zvjerski je umoren u ustaškom logoru Jasenovac; Nusreta koji je bio borac i SKOJ-evski rukovodilac u partizanskom odredu Zvijezda,četnici ranjenog zaklali 1942.godine u partizanskoj bolnici; Hasan je poginuo u borbi.

Raif Dizdarević je stupio u narodnooslobodilačku vojsku 01.08.1943. godine. bio je borac, zatim kao sedamnestogodišnjak, pomoćnik obavještajca Visočko- fojničkog odreda. Od kraja 1944.do 1950. godine bio je oficir u OZN-i (odjeljenje za zaštitu naroda) -UDB-i (Upravi državne bezbjednosti) za Bosnu i Hercegovinu.

Početkom 1951. godine upućen je na rad u Ministarstvo inostranih poslova FNRJ. Proveo je više godina u diplomatskoj službi. Od 1951. do 1954. godine bio je sekretar i otpravnik poslova Ambasade FNRJ u Bugarskoj (u najtežim godinama napada SSSR-a na Jugoslaviju u čemu je Bugarska prednjačila); od 1956. do 1959.godine prvi sekretar Ambasade SFRJ u SSSR-u (istovremeno i u Mongoliji); od septembra 1963. do septembra 1967.godine savjetnik Ambasade u Pragu. U međuvremenu radio je na odgovornim poslovima u Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove.

Od 1972. do 1974. godine bio je pomočnik saveznog sekretara za inostrane poslove SFRJ.

Više godina je proveo na radu u Savezu sindikata.Od novembra 1967. Do septembra 1972. godine bio je sekretar i član Presjedništva Vijeća Saveza sindikata Jugoslavije. Od jula 1974. do aprila 1978. godine je predsjednik Vijeća Saveza sindikata Bosne i Hercegovine.

U aprilu 1978. godine izabran je za predsjednika Predsjedništva SRBiH sa četverogodišnjim mandatom. Na izborima 1982.godine izabra je u Savezno vijeće Skupštine SFRJ i uz saglasnost svih republika i pokrajina za prvog jednogodišnjeg predsjednika Skupštine SFRJ i predsjednika Ustavne komisije.

Od 15.maja 1984. do konca decembra 1987. godine je savezni sekretar za inostrane poslove SFRJ.

U decembru 1987. godine,nakon kandidacione procedure i podrške u svim organima i opštinama, Skupština BiH ga je, tajnim glasanjem, izabrala za člana Predsjedništva SFRJ. Od konca decembra 1987.godine je podpresjednik Presjedništva SFRJ, a od 15. maja 1988.do 15. maja 1989.godine predsjednik predsjedništva SFRJ.

Vršeći pomenute dužnosti bio je član više državnih i političkih organa u Federaciji i Republici (član Savjeta za narodnu odbranu SFRJ, član Savjeta za zaštitu ustavnog poretka SFRJ, član saveznih savjeta za politički sistem, međunarodne odnose i dr.).

Od 1974. do 1984. godine bio je član Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista BiH; od 1984. do 1989.godine bio član Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije.

Svojevrstan kuriozitet predstavlja činjenica da je Raif Dizdarević u toku čitavog postojanja Jugoslavije (1918.-1991.) bio jedini iz Bosne i Hercegovine predsjednik jugoslovenskog parlamenta i ministar inostranih poslova i jedini Bošnjak na ovim funkcijama i na čelnoj državnoj dužnosti - predsjednik Predsjedništva SFRJ.

Po isteku mandata u predsjedništvu SFRJ, odbio je prijedlog da bude ponovo kandidovan u Predsjedništvo i po vlastitoj želji otišao u penziju, nije više prihvatao nikakve profesionalne funkcije. Ne pripada ni jednoj političkoj stranci od vremena nestajanja Saveza komunista.

Za cijelo vrijeme trajanja agresije i rata 1992.-1995.godine ostao je u Bosni i Hercegovini i odbio više ponuda iz inostranstva (od državnika sa kojima je sarađivao i iz sistema UN) da bude evakuisan i angažovan u inostranstvu. U okviru ograničenih mogućnosti angažovao se za podršku i pomoć u odbrani Bosne i Hercegovine.

U drugom radno - aktivnom periodu objavio je više tekstova u domaćim i stranim medijima. Radeći u sindikatima objavio je knjigu “Sindikat u akciji“. U proteklim godinama

objavio je knjigu „Od smrti Tita do smrti Jugoslavije“ (Svjedočenja), koja je doživjela dva bosanska izdanja, zatim italijansko, češko i englesko. U 2006. godini objavio je knjigu „Vrijeme koje se pamti“, a 2012.godine „Put u raspad“.

Odlikovan je za učešće u NOB i zasluge na dužnostima koje je obavljao sljedećim odlikovanjima:

- Orden za hrabrost,
- Medalja za hrabrost,
- Orden Republike sa zlatnim vijencem,
- Orden zasluge za narod sa zlatnom zvijezdom,
- Orden Republike sa srebrenim vijencem,
- Orden bratstva i jedinstva sa srebrenim vijencom,
- Orden jugoslovenske zastave sa zlatnom zvijezdom na ogrlici,
- Orden zasluga za narod sa srebrenom zvijezdom,
- Orden rada sa srebrenim vijencem.

Dobitnik je najvišeg državnog priznanja Bosne i Hercegovine nagrade ZAVNOBiH-a.

Odlikovan je visokim odlikovanjem više stranih država (Španije, Grčke, Finske, Čehoslovačke, Poljske, Portugalije, Venecuele, Nigerije, Kuvajta, Meksika, Argentine, Perua, Kenije i dr.).

Izdavač:
Udruženje za modernu historiju/Udruga za modernu povijest (UMHIS), Sarajevo

Za izdavača:
Husnija Kamberović

Lektorica
Amela Mušanović

Design i DTP:
Darko Skert

Štamparija:
Štamparija Fojnica

Za Štampariju:
Šehzija Buljina

Sarajevo, 2018.